Dilemmák többkultúrás terekben

szerkesztette:
Albert-Lőrincz Csanád

Presa Universitară Clujeană

Dilemmák többkultúrás terekben

Szerkesztette:

Albert-Lőrincz Csanád

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó

2018

Lektorok:

Maria Roth, egyetemi tanár

Szabó Béla, egyetemi docens

ISBN 978-606-37-0360-7

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Mottó: *„Az ‘így kellene lennie’ kívánalmát egy másik kívánalom váltotta ki az iránt, ami van. Annak tudata ugyanis, ami van, már azon kérdés következménye: ‘Hogyan lehetséges ez? Miért éppen így van?’ A vágyaink és a világ folyása közötti különbségen érzett csodálkozás indított minket arra, hogy megismerjük a világ folyását.”*

(Nietzsche F.: Az értékek átértékelése hátrahagyott töredékekből, Holnap kiadó, Budapest, 1994. 59. o.)

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Egyre több formában és fórumon esik szó a multikulturalizmusról, hol pozitív, hol negatív felhanggal. A jelenséghez való viszonyulásnak igen sokféle háttere van. Ezek esetenként az előítéletekből, máskor a megtapasztalt valóságból táplálkoznak.

Az emberek vélekedése és viszonyulási módja könnyen manipulálható, annál könnyebben, minél kevésbé ismerik a multikulturalizmus lényegét. Tény, hogy „ma mindannyian multikulturálisak vagyunk”, ahogy Glazer fogalmazott 1977-ben, tehát nem lehet nem tudomásul venni, minimalizálni, eltúlozni vagy elferdíteni a valóságot. Szembe kell nézni vele.

A mai migrációs kihívások, amelyekre úgy tűnik, nincs felkészülve a demokratikus világ, eltántoríthatnak magától a multikulturalizmus eszméjétől, ami abban az értelemben is káros, hogy a mai európai nemzetállamokban élő történelmi kisebbségek politikai és kulturális problémáiról elterelődhet a figyelem, arról a multikulturalizmusról, amelynek történelmi gyökerei vannak. Félő, hogy az új hullámban megjelenő idegen kultúrától való félelmet kiterjesztik mindennemű kisebbségi közösségre, jó ürügyéül a nacionalista törekvések igazolásának, a nemzetek és a velük együtt élő kisebbségi kultúrák aszimmetrikus jogrendezésének, annak ellenére, hogy elégséges időt biztosított a történelem arra, hogy egymás kulturális sajátosságait, szándékait kölcsönösen megismerhessék. A kultúrák kölcsönös ismerete a félelmek és előítéletek lebontásának egyik, talán legfontosabb eszköze. A multikulturalitás korunk egyik nagy dilemmája. Objektíven tárgyalni nem könnyű, mert sok gonddal, sokféle kihívással jár, sokféle érdek ütközési tere.

A kultúrák egymás mellett élése többféleképen lehetséges. Egyes kultúrákat a történelem sodort egymás mellé. A közös sors miatt sok közös vonás jellemzi ezeket, ezért könnyebben tudnak egymáshoz alkalmazkodni, anélkül, hogy sajátosságaikról le kellene mondaniuk. Más kultúrák viszonylagos izolációban élnek, annak ellenére, hogy századok óta hozzátartoznak az uralkodó kultúrához. Ilyen például a cigányság kultúrája, amely nehezen engedi feltörni a saját kulturális burkait. Ismét más esetekben a kulturális másság olyan mélységes lehet az értékrend, a mentalitás, az életmód, a gondolkodási minták tekintetében, hogy a közeledés nem, vagy csak nyomokban tud megvalósulni, így, többnyire párhuzamos, homogén, zárkózó kulturális szigetek, nemzeti vagy egyházi csoportosulások alakulnak ki, és kevésbé interaktív kultúrák. A partnerségi viszony kialakítása lenne az üdvös, amire azonban az egyazon térben élő valamennyi kultúrközösségnek törekednie kellene.

A kultúráknak két fontos sajátossága van: szeretnek terjeszkedni, és szeretnek védekezni. A demokráciák képesek a két irányban hatás mérséklésére. Ehhez azonban megfelelő attitűdre és a multikulturális kompetenciák működtetésére van szükség. Csak így teljesedhetne ki a társadalmi béke, az együttműködés a helyi közösségek minden szintjén, a csoportok emancipációja és fölzárkózása. A társadalomba való betagolódás a közös állampolgársági státusz mellett lehetővé teszi a saját identitás megtartását. A kisebbségi közösségek tagjai úgy válnak adott állam polgáraivá, hogy nem kell lemondaniuk kulturális hagyományaikról, tovább éltethetik értékeiket, és azokat az egész közösség javára fordíthatják. Multikulturalizmusról csak ebben az értelemben érdemes beszélni. Külön, de egységben.

A megváltozott történelmi körülmények (Európai Unió kibővülése), a népcsoportok felgyorsult mozgása (ázsiai és afrikai migráció), a szülőföldről való tömeges kiáramlás (megélhetési uniós belső migráció) indokolttá teszik a multikulturalizmus újragondolását.

A multikulturalizmus interperszonális, interetnikus és interkulturális magatartás, minden érintett félnek meg kell tanulnia. Akadályai is vannak. A túlhangsúlyozott nemzetállami eszmék gátolják a multikulturalizmus elvének sikeres kiteljesedését. Ugyanakkor, a kisebbségi közösségek vagy csoportok részéről káros lehet a túlságos elszigetelődés, az ellenséges magatartás az adott ország hagyományaival, szokásaival, értékeivel szemben. Ebből kifolyólag feszültségek keletkezhetnek. Multikulturalizmus – mint egymás mellett élés, a sokféleség egysége – csak úgy jöhet létre, ha a kulturális sokszínűséget értékként kezelik. Ez azt jelenti, hogy az együttélést segítő kompetenciákat ténylegesen használják a társadalmi érintkezésben. A multikulturális

kompetenciákat meg kell tanulni, és ez egyben gazdasági és politikai érdek, egyéni, közösségi és állami szükséglet, a társadalmi béke alapja. A multikulturális értékek közös értékek, mindenki számára óhajtottá és elfogadottá kell tenni. Ha ez nem valósul meg, a multikulturalizmus és vele együtt a demokrácia is bukásra van ítélve. Az interkulturális magatartás tisztelet a többség felé és megbecsülés a kisebbség felé.

Kötetünk első felében a többkultúrás térben felmerülő dilemmákról, az eltérő etnikumok és kultúrák között kialakuló feszültségekről, a kisebbség-többség bipoláris érdekérvényesítésében megjelenő különbözőségekről, a nemzeti érzékenységről és az őshonossággal járó jogosultságokról, a paritásról, a párhuzamos kultúrák egyazon térben levőségéről és egy sajátos helyzetről, a roma kisebbség izoláltságáról lesz szó. Dilemmákról szólunk, azokról a jelenségekről, amelyek – a szűkebb (romániai és – a romák esetében – magyarországi), és tágabb (EU-s) értelemben vett – európai társadalmunk deficitjét jelzik. Olyan elméleti cikkek – esszé-szerű tanulmányok, kutatási beszámolók – kerültek a kötetbe, amelyeknek egy része korábban, szakmai lapokban már napvilágot látott, más részük csak most kerül bemutatásra. Juhász Gábor a "másság" kérdéskörébe illeszkedő néhány megkerülhetetlenül fontos fogalom tartalmát szeretné behatárolni, mint például: a "saját" és az "idegen" , a "kultúra", az "ideológia", a "kulturális tudás", a "megértés", a "világkép", a "nyelv" és a "normalitás" fogalmakét (A *"sokféleség" eredendően természetes állapot*). Györgybíró András Csaba a kulturális sokszínűséget európai kontextusban vizsgálja. *A multikulturalitás dimenziói az európai unióban* c. cikk szerzője az Unió multikulturális jellegét „meglehetősen kiemelkedőnek" tekinti, a nemzetállamokban koncentrálódó kulturák jól megférnek egymás mellett, amely fölött az európai intézmények őrködnek, ugyanakkor nem hallgatja el. Hogy a „kulturális megosztottság" több kérdésben megjelenik. A *Kifelé a multikulturális térbe* című tanulmány (Albert-Lőrincz Márton és Albert-Lőrincz Csanád jegyzi) arra a gondolatra épül, hogy, bár a többkultúrás tér adottság, a multikulturális eszmék sajátos módon való értelmezése bonyodalmakat okoz, a multikulturalitás dilemmájához vezethet. Flóra Gábor *Nemzeti identitás és multikulturalitás. A nemzetépítés „nyugati" és „keleti" modelljének kihívásai* című tanulmánya tovább viszi az előző cikk gondolatait, a nacionalizmus, nemzeti tuydat, identitás, identitáshoz való jog, nemzeti kötődés kérdéseit boncolgatja a kulturális pluralitás összefüggésrendszerében, nemzetállami kontextusban. Felvetődik a többségi felelősség és a kisebbségi lojalitás problémája is. Csipkés Hajnalka-Szende *A romániai nemzeti kisebbségek nyelvi jogai a közoktatásban* c. tanulmánya a nyelvi jogok kérdését európai kontextusban vizsgálja, az ide vágó országos, regionális és nemzetközi dokumentumokra támaszkodva. Fodor László az iskola felelősségét, feltételeit és konkrét lehetőségeit veszi számba *Az iskola interkulturális irányultságát erősítő pedagógiai feltételek és eljárásmódok* című kisesszé. A szerző szándéka az, hogy „az interkulturális nevelés iskolai megvalósítását elősegítő, az interkulturalizmus modern szellemiségét fokozott mértékben érvényesítő, viszonylag könnyen és közvetlenül alkalmazható, részint konkrét feltétel jellegű tényezőket és szervezési eljárásmódozatokat, részint pedig meghatározott pedagógiai szituációkat" ismertessen. A *Demokrácia és kisebbség* című tanulmány szerzői (Albert-Lőrincz Csanád és Albert-Lőrincz Márton) az állampolgárság és a kulturális státus kérdését boncolgatják. Itt hangzik el a nagy kérdés: lehetséges-e a „multikulturális állampolgárság"? A „posztetnikai pluralizmus", vagy nacionalizmus áll-e a nemzetállamok célkeresztjében? A *Kisebbségi szükségletek és nacionalizmus multikulturális térben* című tanulmányban Albert-Lőrincz Márton a kisebbségi léthelyzetről értekezik, szóvá teszi a támadó nacionalizmus és expanzív kulturális magatartás, illetve a védekező „etnikai nacionalizmus" és az önrendelkezéshez való jog szükséges vagy szükségtelen voltát, jogállami keretben . *A paritás kényelme – avagy a kényes paritás* című tanulmányban Albert-Lőrincz Márton a nemzeti emancipáció szükségességéről és az általa bevezetett „retroemancipációról" értekezik. Retroemancipáció alatt a felvilágosult nemzeti és társadalmi fejlődéstől való eltávolodást, jogsérelmezhető visszalépést, a XIX. és XX. század kétharmadát uraló felfokozott nacionalista értékek éltetését vagy újraélesztését érti, amely ha ideológiává válik, más nemzetek, társnemzetek vagy államalkotó nemzetközösségek és a saját nemzeti felemelkedés gátja lehet. *A kultúrák vándorlása és a lokális erő* című cikk témája a globalizáció. Albert-Lőrincz Márton itt olyan

kérdésekre keresi a választ, mint: lehetséges-e a közös gyökerekkel nem rendelkező idegen kultúrák egymás mellett élése egyazon térben, vagy ezt megakadályozza az értékrendek radikális különbözősége? Meddig mehet el egy etnikai csoport a befogadó kultúra mellőzésében? Mekkora a tolerancia az integrációt elvető etnikai csoportokkal szemben? Másként kell-e kezelni az őshonos kisebbséget, mint az újonnan érkező idegeneket? Lojalitás vagy radikalizálódás? Integráció vagy gettósodás? *A roma kultúra közelsége és távolsága* (jegyzi Albert-Lőrincz Márton és Albert-Lőrincz Csanád) című összefoglaló tanulmány tárgya a roma kultúra, mint az egyetlen olyan kisebbségi kultúra, amelynek nincs anyanemzeti háttere, nincs anyaországa. Ettől válik sajátossá és izgalmassá, megszólttá és izoláltá, a társadalmi aktivizmust mellőzővé és szegénykultúrává. Közöttünk, mellettünk élő évszázados kultúráról szólunk, amely a befogadó kultúra kiszolgálójává vált, amely része a nemzeti kultúráknak (pl. a cigányzene), de amely kultúrának a mélységeit, a lényegét nem ismerjük. Ennek jogi vonatkozásairól szól a R*omák mint kisebbségi jogi alanyok az európai unióban és Romániában* című tanulmány. Albert-Lőrincz Csanád azt emeli ki, hogy Románia láthatóan nem marad el az uniós jogi szabályozások terén, mindazonáltal a roma/cigány népcsoport társadalmi helyzete és közérzete nem látszik javulni. A roma kultúrát továbbra is a marginalizáció jellemzi, a szegénység-kultúra a legmegfelelőbb meghatározója marad. Az elméleti tanulmányok sorát Dávid Júlia-Noémi az *Iskolán belüli kisebbségi mentálhigiéné, avagy az előítélet csökkentés, mint a lelki egészség prevenciója* c. tanulmánya zárja, amelyben a szerző megpróbál „néhány utat felvázolni, amelyek a magyar és a roma gyerekek közötti iskolán belüli viszonyt javíthatná, előre vihetné pozitív irányba. Úgy gondolom, hogy ezek a tevékenységek, foglalkozások mind az erdélyi magyar, mind az erdélyi roma gyerekek lelki egészségét szolgálná". A tanulmány átvezető hídat képez a kötet második részéhez, amelyen a szerzők a többkultúrasághoz kapcsolódó empirikus kutatási eredményeiket teszik közzé.

A kötet második részét *A kulturális mássághoz való viszonyulás vizsgálata segítő szakmára készülő egyetemi hallgatók körében* című tanulmány indítja, amelyben Albert-Lőrincz Márton arra keres választ, hogy a segítőszakmát tanuló hallgatók, akik munkájuk során gyakran találkoznak más kultúrához tartozó kliensekkel, milyen attitűddel rendelkeznek és, hogy birtokolnak-e olyan multikulturális kompetenciáikat, amelyek segíthetik őket az övéktől idegen kultúrájú kliensek megértésében. Belényi Emese *Családalapítás, családi nyelvhasználat és identitás a nagyváradi magyar siketek körében* c. tanulmánya abból indul ki, hogy „a siket közösség nem csupán fogyatékossággal élők egyik csoportja, hanem nyelvi-kulturális kisebbség is." A siketek, mint speciális helyzetű csoport nyelvi-etnikai identitásának kérdését problematizálja, tekintettel az azonos nyelvi-etnikai, illetve a vegyes házasságokra. „A családalapítás szakaszának és az identitás gyerekekre való átörökítésének folyamatát vizsgálja a siket házasfelek által alapított családokban." *A szociokulturális hatások érvényesülése a segítőfoglalkozásúak szakmai identitásának alakulásában* című tanulmányban Albert-Lőrincz Enikő és Albert-Lőrincz Márton – egy összehasonlító vizsgálat során –, azt veszi górcső alá, hogy a végzős szociális munkások és szociálpedagógusok mennyire vannak tisztában a közösségek személyiségformáló hatásával. Merítenek-e azokból az értékekből, helyzetkezelő eszközök tárházából, amellyel én-fejlődésük és szakmai szocializációjuk során találkoztak, illetve, hogy figyelnek-e arra, hogy a szakma gyakorlásához szükséges eszköz számukra a „más kultúrák" megismerése és elfogadása.

Olyan egyéni és társszerzős tanulmányok szerepelnek a kötetben, összesen 17 tanulmány, amelyek a kultúrák, nemzetek, nemzetrészek egymás mellett élésének koránt sem problémamentes oldalát villantják fel, azzal a szándékkal, hogy az elkerülhetetlenül létező többkultúrás tereket élhetőbbé minősítsék. A tudomány nyilván nem oldja meg a problémákat, de rájuk irányíthatja a figyelmet. A felelősség nem a problémák elhallgatásának a jelzője, épp ellenkezőleg, az azokkal való foglalkozásé. A „széles-skálájú-demokráciák" – ahogyan Dahl (1982) fogalmaz – meg kell, hogy találják a szükséges eszközöket a felelősségek vállalásához és a felelősségek megosztásához.

A szerkesztő

Tartalomjegyzék

1. TÁRSADALOMBÖLCSELETI ÍRÁSOK A MULTIKULTURALIZMUS VETÜLETEIRŐL

1.1. A KULTURÁLIS ÉRTELEMBEN VETT MÁSSÁG KÉRDÉSKÖRÉNEK FOGALMI KERETEI

Dr. Juhász Gábor

Az emberi viselkedés kulturális értelemben vett meghatározottságát a "másság" kérdésköréhez illeszkedő néhány fontos fogalom tartalmi definíciója révén is visszaigazolhatjuk. Ehhez kapcsolódóan foglalkozhatunk például a "saját" és az "idegen", a "kultúra", az "ideológia", a "kulturális tudás", a "megértés", a "világkép", a "nyelv" vagy a "normalitás" fogalmakhoz kapcsolódó történésekkel, jelenségekkel, amelyek a "másság" különbözőképpen értelmezett jelentései kapcsán bukkanhatnak fel egyéni és társadalmi szinten egyaránt. A továbbiakban az említett koncepciókkal foglalkozunk Dr. Niedermüller Péter professzor Pécsi Tudományegyetemen tartott, a kulturális antropológia tárgyköréhez tartozó egykori kurzusait felidézve, követve és visszaidézve az előadások során elhangzott gondolatokat.

Mi, emberek, ahányan csak vagyunk, különbözünk egymástól. Másságunk számos kifejeződési formát ölthet: megkülönböztethetjük magunkat nemünk, életkorunk, vallásunk, hivatásunk, gondolkodásmódunk, nyelvhasználatunk, származásunk, külsődleges fiziológiai jegyeink - mint például a bőrünk színe -, és még számos, itt nem említett szempont szerint. A különbségek említése mellett persze számos bizonyítékunk van a hasonlóság, az egyezőség tényének alátámasztására, ugyanazon szempontok alapján, mint amelyek a különbségek megalkotásánál játszanak fontos szerepet. Az eltérés csupán az, hogy az egyén, a társadalom vagy a kultúra hogyan, miként, milyen célból kívánja felhasználni az említett szempontokból fakadó tényeket, mit akar kiemelni vagy elhallgatni, bizonyítani vagy cáfolni: azaz a "másság" vagy az "egyezőség" ideológiáját kreálja-e meg.

A társadalmi diskurzus különböző típusainak egyike az ideológia. Alkalmazásának célja, hogy létrejöjjön a "mi" és az "ők" integrációja vagy oppozíciója. A különbségtétel lényege sok esetben éppen az, hogy a "mi" csak az "ők"-kel való szembenállás tényeként képes konstituálódni. Gondoljunk példának okáért azon egyének, csoportok, közösségek, rendszerek ideológiájára, amelyek esetében "mi"-képük, önazonosság-tudatuk mindenféle vagy bizonyos féle "mássággal" való szükségszerű, erőltetett, mindenáron való szembenállás tükrében fejeződik ki. Az ideológiák számos esetben olyan társadalmi helyzeteket jelenítenek meg, amelyek önmagukban hordozzák a problémát.

Ha megfigyelünk egy idegen kultúrát, mindig azokra a jelenségekre figyelünk fel elsősorban, amelyek saját kulturális adottságainktól a leginkább eltérnek. Ilyen lehet például egy rítus megtapasztalása. Az idegen jelenségekről való megfigyeléseink feldolgozása azon módon megy végbe, hogy ezeket az élményeket, tapasztalatokat belesűrítjük a saját kategóriáink által felépített rendszerekbe. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy az ember egy idegen személyről, történésről, jelenségről csak saját kulturális meghatározottságának függvényében képes számot adni. Tehát a „másik kultúráról" való diskurzusban megjelenik a „saját kultúránk" is. Az idegenség első tapasztalásra meghökkentően hathat, főleg, ha az ember nem tudja, hogy bizonyos dolgok, jelenségek miről szólnak, mire szolgálnak. Amikor egy másik kultúráról szerzett tapasztalatainkat igyekszünk elbeszélni, nem kerülhetjük ki, hogy ne a saját kultúránkhoz viszonyítva tegyük ezt meg. Tehát az "idegen" megjelölés mellett rögtön ott van a "saját" fogalma is. A kettő összetartozik, nem szétválaszthatóak. Mindebből kifolyólag kiderül, hogy az "idegen" kategóriája, mint olyan, önmagában nem létezik, csak hozzánk viszonyítva jelenik meg, tehát mi magunk hozzuk létre. Az "idegen" tehát egy viszonyítási rendszer, amelyből kiindulva tájékozódhatunk, szemlélődhetünk a világban. A világkép pedig szemlélet, nézőpont kérdése. Mivel minden egyén önmagában is egy-egy sajátságos kulturális világot reprezentál, így az "idegennel" való találkozás mozzanatából a kulturális másság tükröződik ki.

Az emberek között különbséget tehetünk a kulturális gyakorlat szempontjából. Különböző stratégiákat, megoldási módokat dolgozunk ki és alkalmazunk arra nézve, hogy a körülöttünk levő világot megismerhessük, a saját magunk számára biztonságossá, ellenőrizhetővé, „fogyaszthatóvá" tegyük. A különböző egyének, csoportok, közösségek az említett alkalmazkodási stratégia segítségével igyekeznek a saját képükre formálni az őket körülvevő világot. Egyfajta "rácsot" képzeljünk el tehát, amelyet a

környezetre mintegy ráillesztve, annak oldalai, élei, sarokpontjai mentén tájékozódhatunk. Ez a „segítőeszköz" pedig magán viseli annak a kulturális környezetnek a sajátosságait, amelybe beleszülettünk, amelyet születésünktől fogva, mintegy „készen kaptunk", s amelyet a szocializáció révén tettünk, teszünk a magunkévá. Ez tehát azt is jelenti egyben, hogy sajátságos kulturális beágyazottsággal és egyben meghatározottsággal bírunk. Lewin ezt úgy írja le, hogy az embernek cselekedetei végrehajtásához szüksége van egy biztos alapra (Lewin, 1934). Előfordulhatnak azonban az életben olyan helyzetek is, ahol az adott kultúrát megjelenítő csoporthoz való tartozás nem tisztázott, nem megfogható az egyén számára. Az ilyen elmosódott „alap" bizonytalan viselkedéshez vezethet. Kétségtelen, hogy léteznek olyan egyének, akiknek az élethelyzetét csoporthoz való tartozásuk bizonytalan volta jellemzi. Különösen jellemző lehet ez a vallási vagy etnikai kisebbségi csoportok tagjaira, s főleg, ha megpróbálják áthágni a csoporthatárt, azaz megpróbálnak kilépni saját kulturális beágyazottságuk és meghatározottságuk keretei közül.

Minden kulturális jelenség mögött felfedezhető az adott kultúrára sajátságosan jellemző tudás, egyfajta „mögöttes" tartalomként. Tulajdonképpen ez a kulturálisan meghatározott „háttér" az, amely egyedi jelenségekbe ágyazottan a felszínre kerülve kultúrát hoz létre. A kultúrák közt a különbség a tudás szempontjából annak tartalmi szintjén mutatkozik meg. A kulturális tudást sajátságosan reprezentálja a közös alapokon szemlélő világkép. A világkép koncepciók struktúráját összesíti, amelyet a világkép nyelveként foghatunk fel. Felfogjuk, tapasztaljuk, megalkotjuk és közvetítjük a minket körülvevő világot. Minden egyén, társadalom, kultúra-vonatkozásokat állít elő ahhoz a környezethez viszonyítva, ami körülveszi. Ilyen vonatkozási kategória a nyelv is. Gadamer azon töpreng, hogy mi is tulajdonképpen a nyelv: híd, amelynek révén másokkal való kommunikációnkban a másság megértésével, tolerálásával építünk önazonosságokat vagy korlát, amely megfoszt minket a lehetőségtől, hogy önmagunkat teljes mértékben kifejezhessük (Gadamer, 1991). A világképek között nem lehet kategóriák mentén különbséget tenni. Csupán annyit mondhatunk talán, hogy minden kulturális rendszer annyiban értékes, amennyiben a környezetéhez tartozó vonatkozási rendszerekhez felhasználható. A világképeket, mint gondolkodási módokat értelmetlenség fejlődési sorokba rendezni, ezek egymással párhuzamosan létező, ugyanannyira értékes gondolkodási konstrukciók.

Minden egyes kultúrában, s társadalmi helyzetben is jelen van általában egy átlagosan és tipikusan „normálisnak" nevezhető viselkedésmód. A normalitás tehát ebben az értelemben kulturálisan meghatározott normakövetést jelent. Ehhez a normalitáshoz, illetve a normakövető magatartásmódokhoz ugyancsak egy tudáskészlet kapcsolódik, amely mintaként funkcionál. A normakövetés együtt jár bizonyos viselkedési automatizmusok alkalmazásával, ami azt érzékelteti, hogy kulturálisan adott, programozott viselkedési alternatívák léteznek, amelyek a normalitáshoz vannak igazítva. Taylor szerint a normalitás hozzátartozik ahhoz a tudáskészlethez, amely által megalkotjuk a világot. A normalitást tehát mi magunk hozzuk létre (Taylor, 1994). Bár különbözünk egymástól, mégis közös tereket kreálunk, amelyeket azután közösen is működtetünk. A kulturális értelemben vett tér bizonyos szervező koncepciók nyomán jöhet létre, s a normalitás is egy ilyen szervező funkcióval rendelkező koncepció.

Mindenféle emberi érintkezés adott szempontból kommunikációnak minősíthető. Az eltérően artikulálódó értékek és érdekek összecsapása mentén létrejövő konfliktushelyzetek képezik a kommunikáció lényegiségét. Az interkulturális kommunikációnak különféle változatait különböztethetjük meg. Bitterli ennek négy alaptípusát jelöli: kultúrák érintkezése, kulturális kapcsolat, kultúrák összeütközése és kultúrák összefonódása (Bitterli, 1982). A kulturális érintkezések erőítéleteket hozhatnak felszínre. Az idegenség – ahogy már említettük –, tudniillik újdonságot, meghökkenést kelthet, s kiválthatja a félelem, a fenyegetettség és a bizalmatlanság érzéseit. Az ezek legyőzése érdekében beinduló „én-védő" mechanizmusok egyike például az, ha az idegent csökkent értelműként kezeljük. A kulturális kapcsolatok fenntartott kommunikációk, amelyek olyan gyakorlati tevékenységekben ölthetnek testet, mint a kereskedelem vagy a hittérítés nem erőszakos formái. A folyamatos kapcsolattartás révén az "idegen" fokozatosan megszokottá, s ezáltal a "saját" részünkké válhat. A kultúrák összeütközése a kultúrák közti konfliktus fizikai erőszakkal való kezelése. A történelemben gyakran szereplő leigázás mozzanata azt jelenti, hogy a hatalmi pozíciójával visszaélő kultúra saját viszonyrendszerét erőszakos úton rákényszeríti az idegen, hatalmi szempontból gyengébb kultúrára. E viszonyrendszer erőltetése magában foglalja például a nyelvhasználat kérdését is: ez egyben egy másik gondolkodási struktúrába való belekényszerítést is jelent.

Az "én" és a "másik" kontextusában az "én" definiálásához, felismeréséhez alapvetően hozzátartozik a "másik" másságának megtapasztalása. Anélkül, hogy meg tudnám fogalmazni a másik másságát, nem vagyok képes meghatározni saját magamat sem. Mindebből az következik, hogy a "másik" az "én" előfeltétele, a "másik" az "én" konstituálódásának alapvető, elemi szükséglete, valamint a "másik" az "én" reflexivitása.

A homogenitás és a heterogenitás egymással tehát összefüggő, egymást kiegészítő kultúra és társadalomszervező kategóriák. A sokféleség, a sokszínűség biztosíthatja azt a dinamizmust, változatosságot, változást, amely minden nyílt, egészséges rendszer harmóniájának előfeltétele. A sokféleséget ennek megfelelően eredendő, természetes állapotnak fogadhatjuk el. Az egység (egyéni, közösségi és társadalmi szinten egyaránt) a sokféleség létrejöttének, tudomásulvételének a feltétele. A kulturális távolságok ezen egységesítő szempont figyelembevételével válnak összeegyeztethetővé. Derrida szerint a különbözőség állandóan új utakat nyit a világba, s a jelentések ilyen utak mentén artikulálódnak (Derrida, 2000).

Irodalomjegyzék:

1. BITTERLI, Urs (1982): *"Vadak" és "civilizáltak". Az európai–tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
2. DERRIDA, Jacques (2000): Az EI-különböződés, In: *Szöveg és interpretáció* / Szerk.: Bacsó Béla, 43-65.
3. DESCOLA, Philippe, LENCLUD, Gérard, SEVERI, Carlo és TAYLOR, Anne-Christine (1994): *A kulturális antropológia eszméi*. Osiris-Századvég, Budapest.
4. Dr. Niedermüller Péter professzor Pécsi Tudományegyetemen elhangzott előadásainak hallgatói jegyzetei.
5. GADAMER, Hans-Georg (1991): Szöveg és interpretáció. In: *Szöveg és interpretáció,* Szerk.: Bacsó Béla, 17-43.
6. GEERTZ, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma.* Századvég Kiadó, Budapest, 22-63.
7. HABERMAS, Jürgen (1985): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. A filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő különkiadványa, Szerk.: Heller Mária, ELTE, Budapest, 152-177.
8. LEWIN, Kurt (1935): A zsidók közötti öngyűlölet. In: *Csoportdinamika*. (Válogatás - Ford.: Illyés S., Mérei F.), (1975), KJK, Budapest, 285-301.
9. LEWIN, Kurt (1934): Egy kisebbségi csoport pszichoszociológiai problémái, In: *Csoportdinamika*. (Válogatás - Ford.: Illyés S., Mérei F.), (1975), KJK, Budapest, 217-285.
10. SCHÜTZ, Alfred (1984): *Az idegen. The alien,* (egyetemi jegyzet - JPTK, BTK), Budapest405-413.
11. SCHÜTZ, Alfred, LUCKMANN, Thomas (1984): *Az életvilág struktúrái* (egyetemi jegyzet), JPTE, BTK, Budapest.

1.2. A MULTIKULTURALITÁS DIMENZIÓI AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Dr. Györbiró András Csaba

1.2.1. Bevezetés

Az Európai Unió megalakulásával egy régóta nem látott, békebeli időszak köszöntött be a kontinensen, ami amellett, hogy tartós fegyverszünetet hozott az egyébként igencsak puskaporos történelmű kontinensen, szerencsésen egybe is esett a második világháborút követő több évtizedes globális gazdasági fellendülés időszakával. Ugyanakkor a békén és a gazdasági fejlettségen túl, az Európai Unió soha nem látott közelségbe hozta egymáshoz a kontinens népeit, kultúráit is. Habár a közös tudat, az európaiság a legtöbb itt élő nép identitásában valamiképpen mindig jelen volt, most kézzel fogható valósággá vált.

A nemzetközi diákcsere-programok, a tőke, a szolgáltatások, a munkaerő és az áruk szabad áramlása, a közös politikai képviselet, a szabad utazás és munkavállalás élménye nap mint nap olyan szituációkat eredményez az európai polgárok számára, melyeket korábban aligha tudtak volna elképzelni. Az ilyen szituációk sokszor valódi kulturális találkozásokként, multikulturális aktív terekként nyilvánulnak meg. De, a többkultúraság olykor feszültségeket is eredményez.

Az Európai Unió kapcsán ma az egyik fő kérdés az, hogy a nemzetállamok Európája marad-e, vagy elindul esetleg egyfajta Európai Egyesült Államok irányába. Akárhogy is lesz, az EU multikulturális jellege adott. Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a multikulturalitás mely dimenziókban van jelen az Európai Unió területén, és milyen formái lehetnek a következő időszakokban, és ennek milyen főbb következményei várhatók.

1.2.2. A multikulturalitás gyökerei Európában

Ha valaki egy viszonylag nagy európai országban született, nőtt fel, nem határvidéken, hanem alapvetően monokulturális térben, ahol a saját településén, és annak környékén szinte mindenki ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanazon felekezethez tartozik és ugyanazon normarendszert vallja, könnyen képzelheti azt, hogy Európa maga is ilyen. Tulajdonképpen bármennyire is kézenfekvő ma az olcsó információáramlás és utazás élménye, elég visszagondolni arra, hogy a családi legendáriumok milyen gyakran említik más kultúrájú emberek és nyelvek interakcióit saját felmenőinkkel.

Családtörténeti kutatások kimutatták, hogy a kontinensen élő családok túlnyomó többségében szinte csak a két világháborús helyzetben voltak a családi narratívákban is megjelenő más kultúrákkal való érintkezések. Egyes nemzeteknél, például az íreknél és a dél-olaszoknál a kultúrák közötti érintkezés időnként a tömeges kivándorlás kapcsán jelentkezett (Szoltysek, 2012). Ezeket leszámítva, gyakorlatilag minden családi történet kulturálisan homogén. A határvidékeken a vegyes lakosság, a népességmozgások, valamint a vegyes házasságok révén nem volt ritka a többnyelvűség, az etnikai vagy vallási sokszínűség, nemcsak a közösségben, hanem a családon belül is.

Amennyiben megvizsgáljuk a világ földrészeit, gyorsan kiderül, hogy Európa multikulturális jellege, és főleg annak koncentráltsága meglehetősen kiemelkedik. Ausztrália esetében az angolszász többség, Dél-és Közép-Amerikában a latin dominancia érvényesül (még ha mindkét kontinensen létezik is számottevő őshonos kisebbség, de ezek nyelvileg már gyakorlatilag alig különülnek el a fősodortól és a kulturális különbségek is nagymértékben csökkennek az utóbbi évtizedekben (Walker, 2012). Észak-Amerikát is az angolszász jelleg uralja – itt Quebec a kivétel. Afrika és Ázsia kulturális heterogenitása figyelemreméltó. Sőt, előbbi esetében még most is olyan sok antropológiai értelemben feltáratlan és beazonosíthatatlan kulturális hagyomány található, hogy megbecsülni sem lehet egyértelműen ezek számát és osztályozási lehetőségeit (Stambach, 2010). Mindazonáltal nem szabad elfelejteni, hogy Afrika területe, ahogy Ázsiáé is, többszöröse Európának, és a Himalája hegység, az ázsiai sivatagok, illetve a Szahara és számos egyéb földrajzi tájegység és domborzati elem olyan lakatlan vákuumokat képeznek, amelye gyakorlatilag kisebb belső egységekre is osztják ezeket a földrészeket.

Európa ehhez képest meglehetősen sűrűn lakott, és nincsenek jelentős természetes választó vonalak. A legjelentősebbnek a Brit szigeteket a kontinenstől elválasztó tengerszorost tekinthetjük. Ennek dacára, már a Római Birodalom idején is politikai értelemben integrálódott a kontinens. A Római Birodalom története és

fejlett történetírása arról tanúskodik, hogy Krisztus születésének idején még meglehetősen heterogén volt a kontinens kulturális mozaikja (Price, 2012).

Európa történetét teljes mértékben meghatározták – egészen a modern korig – a különféle törzsi, majd egyre inkább identitásbeli alapon szerveződő közösségek. Az idők folyamán birodalmak jöttek létre - a Római Birodalom, Frank Birodalom, Habsburg Birodalom – amelyek ezeket a meglehetősen soknyelvű, sokhitű csoportokat egyben tartották. Ezek felbomlása után rendszerint hihetetlen dinamikus mozgás, határváltozások, rivalizálások és elkülönülések, dezintegrációs folyamatok voltak, ezek határozták meg az európai történelem alakulását (Davies és Ramussen, 2012). A két világháború rajzolta meg a mai európai politikai térképet. Ugyancsak ebből a két világméretű konflagrációból vonták le azt a tapasztalatot, hogy az állandó háborúskodás a kontinensen nem fenntartható állapot. A háborúk okai – a hatalmi érdekeken túlmenően – az ellenségeket kijelölő kulturális különbségekre is visszavezethetők, és amely események hasonlatosak a vallásháborúkhoz, ugyanannak a dinamikának részei, mely az európai népek állandó helyezkedésének, opportunizmusának paradigmájába illeszkednek (Barbeau, 2016).

Az tény, hogy a második világháború végét lezáró párizsi békeegyezmények utáni politikai földrajzi változások jórészt kulturális, etnikai és vallási okokra vezethetők vissza. Ezt példázza Jugoszlávia fokozatos, igen véres és számos tehertéttel teli szétesése, majd a szétválló kulturális tömbök marakodásának nemzedékekre kiható következményei. A kép teljesen beleilleszkedik a világtrendbe, abba a kétpólusú világrend-értelmezésbe, amelyet két riválís jövőforgatókönyvben leírtak. Ítt nyilvánvalóan Francis Fukuyama pacifista, a demokrácia globális uralmát hirdető víziójára és Samuel Huntington jóval pesszimistább jövőképére gondolunk, miszerint az ideológiai szembeállás helyett, ami 1945 után jellemezte a világot, 1989 után egyre inkább a kulturális alapú szembeállás éleződik ki, ami nem mentes az összetűzésektől sem. Az új világrendben, úgy tűnik, a huntingtoni kulturális szembenállás látszik uralkodik el ma.

1.2.3. Az Európai Unió, mint a kultúrák és népek közötti béke megteremtője

Európában már az Európai Unió, valamint az előzetes politikai csoportuslások (Szén-és Acélközösség, Európai Gazdasági Térség, stb.) előtt is nyilvánvalóvá vált a kontinens országainak egymásra utaltsága. Coudenhove-Kalergi 1923-as *Páneurópa* című kiáltványa volt az első olyan tervezet, amely az Európa-i népek együttműködésének szükségességét szorgalmazta (Case, 2013). A második világháborút követő első konkrét közös európai együttműködési forma, a Szén-és Acélközösség nem csak a fegyverkezéshez oly fontos erőforrások kölcsönös kontrollját és ezzel az újabb világégés megakadályozását volt hivatott szolgálni, hanem lefektette a nyersanyaggazdálkodás és az ipar közös stratégiai fejlesztésének alapjait.

Az Európai Unió sok fázison keresztül jutott el mai formájáig. Ma sem mentes feszültségektől és válságoktól, de immár huszonnyolc (a közelgő brit kilépéssel 27, de új tagok felvételétől nem elzárkózva) tagország együttműködésén alapszik. Alapvető intézményes érdek az, hogy a tagországok és népeik megismerjék egymás kultúráját, és hogy kialakuljanak az identitásnak olyan struktúrái, amelyben a regionális identitás, a kulturális identitás, a nemzeti identitás mellett az európai szintű identitás is helyet kap.

Megítélésünk szerint a közös identitás megteremtése, a közös európai kulturális gyökerek felfedezése lehet az Európai Unió legitimációs megerősítésének egyetlen útja. Ugyanakkor a békés egymás mellett élée útja is. Számos esetben, amikor szóba kerül akár a tudományos diskurzus, akár a hétköznapi polgárok közötti párbeszédben, hogy mi az Európai Unió legfontosabb hozadéka, gyakran érvként fogalmazódik meg az, hogy a béke és a biztonság. Azonban, tudomásul kell venni, hogy négy nemzedék is felnőtt már úgy, hogy nem volt fegyveres összeütközés Nyugat-Európában (és 1989 után ez Közép- és Kelet-Európáról is elmondható), és így a béke relatív értéke csökkent a már nem aktív emlékezetben élő háborúval szemben. Ráadásul a békeidő, természetéből fakadóan, sokkal kevésbé látványos, mint a háborús időszak. A háborúk rettenete feledésbe merül. Ugyanakkor sok embernek ad megélhetést a hadgazdálkodás. Elmosódik mindaz, ami háborús időkben a családokat közvetlenül érinti, ami markáns nyomott hagy az egyéni és a kollektív emlékezetben (Winter, 2006). Békeidőben kevesebb az olyan esemény, ami generációk számára kollektív irányadó pont lesz az emlékezetképzésben. A háborús cselekmények az egyre távolabbi múltba merülnek, új generációk nőnek fel és jutnak meghatározó társadalmi és gazdasági elitpoziciókba. A békeidő alapállapottá minősül, nem tudatosul értéke.

Európában a helyzet ennél bonyolultabb. Számos európai nép folklórjában kiemelt jelentősségűek a háborús hőstetteket dicsőítő dalok, versek, népköltészeti elemek. Ezek az alkotások a háborúskodást valami dicső, romantikus időszakként emlegetik. A folklór nem a borzalmakat rögzíti és örökíti át, hanem a hősiességet, különben elveszítené népszerűségét (O Giolláin, 2014).

1.2.4. Multikulturalitás az Európai Unió intézményrendszerében

A nagyon fragmentált európai fejlődéstörténetből következik az Európai Unió belső dinamikájának, döntéshozatalának egyik legfontosabb sajátossága. Miközben számos jelentős kritérium (költségvetési hozzájárulások, szavazati arányok, befolyásszerzés és nyomásgyakorlás különféle módjai, tőkekihelyezés stb.) mentén megragadható azon országok köre, melyek abszolút dominánsak a közösség sorsának alakításában nemzetközi tekintélyük, gazdasági erejük és politikai súlyuk miatt, formailag kínosan figyelnek arra, hogy minden tagország megmutathassa saját kulturális sajátosságait. Ennek a legnyilvánvalóbb jele a tagországok nyelvei közötti teljes egyenlőség. Minden tagország jelölhet egy nyelvet, amely az Európai Unió hivatalos nyelvének minősül.

Megfigyelhető egy bizonyos politikai megosztottság is a nyelvhasználati kérdésben, amely kettéosztja Európát. Azok a parlamenti vagy más intézményekben dolgozó képviselők, akik egy szélesebbkörű integrációt tartanak fontosnak, gyakran nem a saját anyanyelvüket használják munkanyelvként, hanem egy olyan nyelvet, amelyet a munkaszituáció megkíván. Így például, ha valamely bizottságban történetesen a francia ajkúak vannak többségben, egy nem francia anyanyelvű bizottsági tag is a franciát használja a kommunikációban – amennyiben nem ütközik nyelvi akadályba –, és ugyanezen a nyelven veteti jegyzőkönyvbe közléseit, tehát nem ragaszkodik nemzeti nyelvéhez. Ezzel szemben állnak azok a képviselők – jellemzően az Európai Néppárt jobboldalához és attól jobbra található politikai formációk képviselői –, akik erőteseljesen ragaszkodnak a nemzetállamok hatásköreinek megóvásához, és attól félnek, hogy egy széleskörű integráció gyengítheti az Unió kulturális sokszínűségét, kényesen vigyáznak arra, hogy kizárólag anyanyelvükön kommunikáljanak, sőt, nem egyszer kifejezetten az adott nyelvre jellemző fordulatokat is használva, megmutatván a nyelvi gazdagságot, amit saját országukból hoztak. Ez a magatartás a nemzetállami státuszok erősítéseként fogható fel – a verbalitás szintjén – a közös intézményi képviseletekben, aminek politikai üzenete nyilvánvaló (Caviedes, 2003).

A megosztottságnak egy másik példája – a nyelvi kérdéskörön kívül – a zsidó-keresztény gyökerekhez való intézményes viszonyulás. Hosszasan vitáztak arról, hogy az Európai Unió alkotmánytervezetébe bekerüljön-e ez a kérdés vagy ne. Végül sem Franciaországban, sem Hollandiában nem került elfogadásra a témában kiírt referendum során, így a kérdés lekerült a napirendről. Ennek a kulturális megosztottságnak egyrészt doktrínáris szinezete van - liberális és konzervatív szembenállás – (a liberális ideológiai alapvetés szerint Európa sokszinű, a zsidó-keresztény utalás nem kellően inkluzív vs. a konzervatív-jobboldali ideológia, mely szerint Isten a történelem alakítója és a zsidó-keresztény hagyomány, az európaiság alappilére), másrészt erőteljesen megjelenik benne a francia szekuláris hagyomány is, amely az egyház és a vallás minden szinten való távoltartandóságát képviseli, az egyházat különválasztja az államigazgatás és a jogszabályok világától (Asad, 2006).

A többkultúraság jelenlétének fontos megnyilatkozását példázza az Unió szerte rendezett és uniós alapokból finanszírozott kulturális rendezvények és programok sokasága. A legfontosabb ilyen megnyílvánulások helyszíne az Európai Parlament. Az EU támogatja és felkarolja azokat a képviselői kezdeményezéseket, amelyek saját országa kultúrájának ismertetését és terjesztésétszorgalmazza. A parlament támogatja, hogy a parlamenti képviselők meghívjanak saját szűkebb régiójukból olyan kulturális műsorral fellépni kívánó előadókat, akiknek produkciói a saját hagyományokat, a kulturális identitást erősítik (Bonde, 2011).

Az Európa Kulturális Fővárosa cím odaítélésében is tettenérhető ez a fajta kulturális egyensúlyozás. Ez a program lehetővé teszi azt, hogy a kiválasztott város illetve régió bemutassa saját kulturális örökségét, ugyanakkor hangsúlyossá kívánja tenni az európaiságot is, a kettőnek egymást erősítő szinergiáját. Célja, hogy a többes identitást, az egymásra épülő kulturális meghatározottságot és annak zökkenőmentességét, fejlődését hirdesse (Hughes *et. al*., 2003).

1.2.5. Hiányosságok és kihívások a multikulturalitás terén az Európai Unió számára

Mint minden politikai szervezetnek, az Európai Uniónak is szüksége van olyan alegységekre, amelyekre lebontva egyrészt szakpolitikai szerkezetét, másrészt a döntéshozatali mechanizmusát építi ki. Ezek az alegységek megteremtik, fenntartják, ellenőrzik és szükség esetén megreformálják az intézményi legitimitás kereteit is (Hosli és Arnold, 2010). Az Európai Unió esetében a nemzetállamok, vagyis a tagállamok képezik az alegységeket. Annak ellenére, hogy számos egyéb egységet is ismer az Európai Unió, amiket valamiféleképpen – ha nem is a politikai folyamatokban, a jogalkotásban és a döntéshozatali

mechanizmusokban, de például az Eurostat statisztikai elemzésben vagy fejlesztési egységekként – elismer (például az eurorégiók, a NUTS jellegű fejlesztési régiók, a határon átnyúló fejlesztési régiók stb.), a tagállami szint megkerülhetetlen. A tagállamokban, ahol a kulturális különbségek, a nyelvi és vallási heterogenitás jelen van, a kisebbségi kulturák megbecsülése, tisztelete, a hagyományok támogatás az illető ország belátására van bízva. Az Európai Unuónak jelen pillanatban nincs átfogó kisebbségvédő stratégiája. Számos esetben fogalmazódnak meg olyan vélemények kisebbségi politkai szervezetektől, amelyek azt jelzik, hogy az Európai Unió – jelenlegi státusában – nem jelent megoldást az Európa-i szintű kisebbségi kérdesek rendezésére. Valójában azonban – megítélésem szerint –, ha az Európai Unió el is zárkózik attól, hogy beleszóljon abba, hogy hogyan rendezzék a tagállamok saját nemzeti, nyelvi vagy vallási kisebbségeik követeléseit, messzemenően megteremti az intézményes keretét annak, hogy ezen közösségek képviselői bekerüljenek az Európai Unió intézményeibe, mindenkelőtt az Európai Parlamentbe, és ott teljesen szabadon, közösségi források felhasználása mellett is, közvetítsék saját kisebb közösségeik igényeit, sérelmeit.

Ami a multikulturalitás történetileg legújabb aspektusát, a bevándorlás révén heterogenizálódó Európát illeti, vélhetően egy átmeneti időszakoknak vagyunk tanúi, ugyanis nincs még bevett és létező, a túlnyomó többség által legitimnek elfogadott modellje az integrációs politikának. Az európai államok szociálpolitikai bőkezűsége és a jóléti államok kialakulásakor felmerülő közpolitikai irányelv, miszerint Európában a lehetőségekhez képest az államok fejlesszék a jóléti rendszereiket (Albert-Lőrincz, 2017), hosszútávon is azt fogja eredményezni, hogy ezen államok vonzóak lesznek idegen tömegek számára. Az egymás mellett élés, a multikulturalizmus és az egyéni és kollektív szabadság kiteljesedésének modus vivendijét azonban szemmel láthatóan még keresik a tagállamok szintjén, és Európa-i szintű modell is csak ezen útkeresés végén képzelhető el.

1.2.6. Összefoglalás

Az Európai Unió páratlanul hosszú békés időszakot eredményezett a kontinensen. Megteremtette annak lehetőségét, hogy Európa sokféle, soknyelvű, sokfelekezetű multikulturális belső közössége megegyezzen olyan alapelvekben, amelyek a kontinenst versenyképessé teszik a globális versenyben. A kulturális sokszínűséget az Európai Unió tagállamai, illetve a tagállamokban élő kisebbségi etno-kulturális közösségek alkotják. A lokális kultúra, a tagállamok kultúrája a kulturrális sokszínűség hosszútávú fennmaradásának záloga az EU-ban. A tagállamok maguk ismerik fel azt, hogy a multikulturalizmus hogyan értelmezhető és alakítható úgy, hogy az az egész közösség versenyképességét, fejlődését és jólétét szolgálja. Az erre irányuló nemzeti szintű modellkeresés még nem ért véget, láthatóan elhúzódó folyamatoknak nézünk elébe. A közös identitáskeresés és képződés hosszú folyamatnak ígérkezik. Nem könnyű lebontani azokat az akadályokat, amelyek a tradicionális identitások és az Európa-i identitás egymáshoz viszonyított pontos viszonyát, dinamikáját gátolják. Szükség van arra, hogy az egyes országok és közösségek megtalálják a közös európai identitástudattal alátámasztott együttélés optimális formáit. Ez közös érdeke a tágan értelmezett régió minden országának.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ, Csanád (2017): *Szociálpolitikai alapok és a jóléti perspektívák elvesztése*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
2. ASAD, Talal (2006): Trying to Understand French Secularism. In DE VRIES H. & SULLIVAN L. (Eds.), *Political Theologies: Public Religions in a Post-Secular World* Fordham University, 494-526.
3. BARBEAU, Aimee E (2016): Christian Empire and National Crusade: The Rhetoric of Anglican Clergy in the First World War. *Anglican and Episcopal History, 85*(1), 24-62.
4. BEATTY, Aidan (2018): LANGUAGE POLITICS. *History Ireland, 26*(1), 44-47.
5. BONDE, Jens-Peter (2011): The European Union's Democratic Deficit: How to Fix It. *The Brown Journal of World Affairs, 17*(2), 147-162.
6. CASE, Holly (2013): The Strange Politics of Federative Ideas in East-Central Europe. *The Journal of Modern History, 85*(4), 833-866.
7. CAVIEDES, Alexander (2003): The Role of Language in Nation-Building within the European Union. *Dialectical Anthropology, 27*(3/4), 249-268.

8. DAVIES, Bill, RASMUSSEN, Morten (2012): Towards a New History of European Law. *Contemporary European History, 21*(3), 305-318.
9. GIOLLÁIN, Diarmuid Ó. (2014): Narratives of Nation or of Progress? Genealogies of European Folklore Studies. *Narrative Culture,1*(1), 71-84.
10. HOSLI, M., & ARNOLD, C. (2010). The Importance of Actor Cleavages in Negotiating the European Constitution. *International Studies Quarterly, 54*(3), 615-632.
11. HUGHES, Howard, ALLEN, Danielle, és WASIK, Dorota (2003): The Significance of European "Capital of Culture" for Tourism and Culture: The Case of Kraków 2000. *International Journal of Arts Management*, *5*(3), 12-23.
12. PRICE, Simon (2012): Religious Mobility in the Roman Empire. *The Journal of Roman Studies*, *102*, 1-19.
13. STAMBACH, Amy (2010): Education, Religion, and Anthropology in Africa. *Annual Review of Anthropology*, *39*, 361-379.
14. SZOŁTYSEK, Mikolaj (2012): The Genealogy of Eastern European Difference: An Insider's View. *Journal of Comparative Family Studies*, *43*(3), 335-371.
15. WALKER, John H (2012): Recent Landscape Archaeology in South America. *Journal of Archaeological Research, 20*(4), 309-355.
16. WINTER, Jay Murray (2006): The Setting: The Great War in the Memory Boom of the Twentieth Century. In *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century*, New Haven; London: Yale University Press, 17-51.

1.3. KIFELÉ A MULTIKULTURÁLIS TÉRBE[1]

Dr. Albert-Lőrincz Márton – Dr. Albert-Lőrincz Csanád

1.3.1. Bevezető gondolatok

A társadalomkutatók figyelme a ’90-es években fordult a többkultúrás társadalmak felé. Számos értekezés látott napvilágot, leginkább az amerikai és a kanadai konglomerát-társadalmak vonatkozásában, minthogy ezek a társadalmak befogadó, integráló társadalmakként jöttek létre. A „konglomerát” fogalmát Kántor Lajos használta, aki 2012-ben ezen a címen jelentetett meg egy erdélyi irodalmi vonatkozású könyvet egy „olyan helyrajzi és történelmi egységről, amelynek különleges súlyát éppen sokszínű összetettsége adja meg” (Gömöri, 2014, 124.). Kántor az irodalmi sokszínűségre vonatkoztatja a fogalmat. Minthogy a gyűjtő-befogadó társadalmak népek, nemzetek és kultúrák „olvasztó tégelye”, alkalmasnak találjuk a konglomerát kifejezés használatát, társadalmi vonatkozásban is.

A konglomerát-társadalom egy szokszínű, sokkultúrájú, soknyelvű, soknemzetiségű társadalom, mai fogalomhasználatban multikulturális társadalom. Az amerikai típusú multikulturalizmus olyan állapot, amely a négy világrész felől érkező bevándorlók meghonosodásából jött létre, alakult és formálódott nemzetállammá. A konglomerátumok állampolgárai, az amerikaiak, a kanadaiak, az ausztrálok – hogy csak a legrelevánsabb példákat említsük – sokféle etnikai, vallási, faji gyökereket hordoznak magukban. A társadalom egységét a sokféleség jellemzi.

Az európai nemzetállamokban a multikulturalizmus nem a konglomerátum jegyében alakult ki, hanem egy hosszantartó nemzetté érés során, azonos földrajzi, történelmi és kulturális sajátosságok között. Ezekben az államokban egy honos nemzet erősödött meg, alakított államot és vált befogadóvá. A befogadó nemzet mindvégig megtartotta kulturális és politikai hegemón szerepét, államiságát. Ez a képlet érvényes az Európai Unió mindegyik államára.

Az Európai Unió államaiban a multikulturális társadalmakat részben a társadalmi mobilitással járó kulturális migráció, részben az országhatárok történelmi elmozdítása alakította ki, jobbára a XX-ik században. A XIX-ik századig a migráns elemek kulturális asszimilációja volt jellemző.

A migráció egyének, csoportok vagy tömegek vándormozgalma. Hautzinger és mtsai (2014) szerint a sokirányú migrációs definíciók középpontjában olyan emberi magatartás áll, amelynek eredménye „a lakóhely megváltoztatása, a költözés vagy a vándorlás” (Hautzinger és mtsai 2014, 5).

Berkes Lilla szerint „a multikulturalizmusnak két releváns vetülete van. Egyrészt szóba jöhet olyan államokban, amelyek eleve sokszínűek, az adott országban élő őshonos kisebbségek révén, ilyen pl.: Magyarország, Románia, Oroszország. Ezekben az esetekben, az egyes kisebbségi törvények tartalmaz(hat)nak garanciális rendelkezéseket a jogaik gyakorlásának biztosítására. A másik vetület azon államokban releváns, amelyek tradicionálisan bevándorló-fogadó országok, ahol a befogadottak száma magas. Ilyen ország például Franciaország, Hollandia, Németország, vagy éppen az USA. Ugyanígy, például, az amerikai típusú konglomerát társadalmakat az őslakosság kiszorítása a hódítók által és a folyamatos, ám hullámzó intenzitású bevándorlások tették multikulturálissá.

A két forma közötti lényeges különbség az, hogy a kisebbségek az adott ország kultúrájában szocializálódtak-e vagy nem: ott jártak-e iskolába, beszélik-e a nyelvet és ismerik-e a helyi szokásokat. Az elsőgenerációs bevándorlókról ugyanez nem mondható el” (Berkes, 2010, 5). Az együttélés szempontjából fontos a történelmi távlat, az együtt töltött tartama.

A multikulturális társadalom felé tartó fejlődés egyik kérdése a multikulturális státusz körül fogalmazódik meg, amelynek értelmezését a Kymlicka (1995) által bevezetett „multikulturális állampolgárság” (lásd később) analógiájára próbáljuk fölépíteni. A multikulturális státus, mint olyan, értelmét veszti a személyek, etnikai kisebbségek és nemzetek vonatkozásában, mert a nemzeti identitás akadályába ütközik. Társadalmi vonatkozásban, azonban érvényt szerezhet magának, mivelhogy a multikulturalizmus a társadalmat jellemzi.

Az általunk felvetett kérdés az, hogy a multikulturalizmussal szembekerülő kortárs társadalmak hogyan boldogulnak vele? Nem a kérdés megválaszolására vállalkozunk, hiszen bonyolultsága ezt nem teszi

[1] Megjelent: *Magiszter*, 2014, (12), 3, 6-15, (bővített változat)

lehetővé. A probléma körül feltámadó dilemmákra szeretnénk rávilágítani. A multikulturalitás ugyanis tény (Glazer, 1997), tehát foglalkozni kell vele.

Az első világháborút követő időszakban a nyugat-európai országok is fokozatosan multikulturális terekké változtak, a gyarmatbirodalmak összeomlásának nyomása alatt, ami tovább fokozódott a második világháború után, az országhatárok módosulása következtében szétszakadó nemzetrészek kisebbségi státuszba kerülésével, illetve a külső megélhetési migráció és a politikai disszidencia felélénkülésével. Hasonló jelenségnek tekinthető az 1989-es átrendeződés, illetve a határok légiesedése következtében kibontakozó gazdasági migráció is, amit kritikussá fokozott az „arab tavasz" néven ismert társadalmi-politikai krízis, és az azt követő invazív személyáramlás az Európai Unióba, ami már nemcsak a nyugat-európai fejlett világot érinti, hanem a kelet-európai zóna országait is. Mindeközben Európa megmaradt a nemzetállamok közösségének.

Mit kezdjen a társadalom a multikulturalizmus tényével? Az integráló politika két irányba mutat: az asszimiláció és az integráció irányába. Az asszimiláció uniformizmusra törekszik, az identitás megszüntetésén keresztül. Ez nem más, mint egyes etnikumok egyéni vagy csoportszintű dekulturációja, az eredeti kultúra elhagyása és a többségi kultúrába való beolvadás. Az ilyen folyamat végeredménye a monokromatikus – egykultúrás – társadalmi ideál megteremtése (vagy fenntartása). A totalitarista államok szeretik ezt az utat választani. Eszményük: egy nyelv, egy vallás, egy nemzet. Az integráció a fennálló társadalmi normák és értékek elfogadását jelenti. Az idegen elem úgy válik a társadalom tagjává, hogy elfogadja a meglévő értékeket és normákat – konformista viszonyulás és viselkedés – anélkül, hogy lemondana a saját etnikai és kulturális identitásáról. Demokratikus, ám korántsem egyszerű út. A kényszer nélküli konformizmus és a kisebbségi kultúra protekcionálása révén az állam könnyebben megszerezheti az idegenek lojalitását, mint ha erre kényszert alkalmazna. Az asszimilációt így is sokan választják, főleg azok a bevándorlók, akik nem alakítanak ki és tartanak fenn szoros kapcsolatokat az eredeti közösségükkel.

A multikulturális állapot egyszerre rizikó és kompromisszum, óhajtott és félelmet keltő. „Az összetartozás és a haza a legtöbb ember számára homogenitást jelent" – mondja Dahrendorf (2004, 38). Ez azt a gondolatot vetíti előre, hogy a kultúrák a homogén környezetet kedvelik, az azonos kulturális háttérrel rendelkező emberek szeretnek csoportosulni, egységként megmutatkozni. „Londonban, a talán legjobban működő multikulturális városban mégiscsak mindenki pontosan tudja, hol laknak a nyugat-indiaiak, a bangladesiek és a kínaiak" (Dahrendorf, 2004, 38). Ugyanakkor, London a legmultikulturálisabb megapolisz. Az ellentétet az oldhatja fel, hogy a kultúrák és azok hordozói, a nemzetek (etnikai csoportok) párhuzamos életet élnek ugyanabban a térben. A hasonló nyelvek és kultúrák vonzzák egymást, a hasonlók jobban érzik magukat együtt (Dahrendorf, 2004). A párhuzamos mikrokulturális terek szélesednek ki egy nagyobb multikulturális térré, példánkban London cityvé, ahol a metrókban, a buszokon, az utcákon, a köztereken, a munkahelyeken, a sokféle kultúra forgatagával szembesülünk.

Az emberek, az érték és normarendszerek, a szokások és relációk áramlása országok, térségek és kontinensek között, ezek különbözősége, önmagában is a konfliktusok lehetőségét hordozza (Hautzinger és mtsai, 2014). A konfliktusok elmélyülését fokozza, hogy az egyes kulturális közösségek expanzív törekvéseket táplálnak magukban és olyan követelésekkel lépnek föl, amelyekre a befogadó ország nincs felkészülve, vagy normaelvárásaitól idegen. Amennyiben a multikulturalitást tényként kezeljük, megfelelő ideológiát kell melléje rendelnünk, a multikulturalizmus ideológiáját.

A multikulturalizmus ideológiája a társadalmi valóságból táplálkozik és arra hat vissza. Olyan elveket, normákat állít fel, amelyek a társadalmi békét szolgálják. Ilyenek pl. a szolidaritás, a kölcsönös tisztelet, a tolerancia, a segítségnyújtás, stb.

Az látszik járható útnak, ha az erre irányuló társadalmi cselekvéseket, elsősorban az iskolai nevelést felhasználják a multikulturális kompetenciák fejlesztése céljából. Erre azért van szükség, mert a nemzetek és a kultúrák természetes védekező mechanizmusa inkább az elkülönülést, mint a nyitást támogatja. A multikulturális együttélésnek nem marad más alternatívája, mint a kulturális identitás megtartása, ápolása és a sokféleség integrálása. Ez kell előmozdítható az iskola kultúra-átadó szerepének felértékelésével. Az integrálás nem az asszimilációt jelenti, hanem a többség kultúrájának, a befogadó kultúrának az elfogadását, és az ehhez az érték és normarendszerhez való alkalmazkodást, anélkül, hogy ez az identitás feladását kérné. Lehetséges-e vagy sem? Igen, amennyiben a különféle kulturális értékekre és normákra épülő kultúrkörök sajátosságai – elsősorban a gondolkodás, mentalitás, vallás, viselkedés, normakód, a jelek és szimbólumok kódolása és dekódolása – ezt lehetővé teszik. A nyelv a legkisebb akadály. Szakirodalmi források szerint a harmadik generációig a kétnyelvűség megmarad, később azonban az anyanyelv kimarad a kommunikációból, és csak az eredettudat őrződik meg. A harmadik generációban nagyjából bekövetkezik a nyelvvesztés – amennyiben nem részesülnek anyanyelvi oktatásban –, és a befogadó ország nyelve anyanyelvvé válik.

1.3.2. Dilemmák a többkultúrás európai térben

A múlt század közepén létrehozott Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac) első fejlődési szakaszában (1951-1957) olyan gazdaságpolitikai alapelveket fektettek le, amelyeknek célja az AEÁ életszínvonalának elérése vagy megközelítése volt. Ehhez gazdaságélénkítő stratégiát kellett kidolgozniuk. A gazdaságélénkítő stratégia sikerességéhez, a háború utáni gazdaság újjáépítéséhez új struktúrákra, anyagi-financiális eszközökre és gazdasági humántőkére volt szükség. Robert Schumann (1886-1963) francia politikus nevéhez fűződik az Európai Szén- és Acélközösség (1951. április 18-i Párizsi szerződés nyomán) létrehozása, amelyben hat iparilag fejlett nyugat európai ország vett részt, a későbbi Európai Unió alapító tagállamai. Az európai gazdaság szerkezeti átalakításának már ebben a kezdeti szakaszában felszínre kerültek a munkaerővel kapcsolatos kérdések: egyfelől a felszabadult munkaerőnek az újra elhelyezése, amelyet a munkapiaci túlkínálat könnyen megoldott, másfelől a keresleti oldalon megmutatkozó hiány, amit pótolni kellett.

„Nem tagadhatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben fontos döntések indultak útnak a nemzetállamokból kifelé, nagyobb, gyakran szétszórt terekbe. Az európaiak számára itt lép színre az a legalább látszólag jól körülhatárolt tér, amelyet ma Európai Uniónak hívnak” (Dahrendorf, 2004, 105). Kínálkozó kérdés: a jövő útja a nemzetállamokból kifelé a multikulturális térbe, a nemzetállami kohéziós terek feladásával, a nemzetek, nyelvek fajok összekeveredése a nemzetállamok keretei között? Avagy a nemzetállamok megerősödése, és ebben a keretben megvalósuló integráció? A felmerülő kérdésre az Európai Unió struktúrájának kialakítása adná meg a választ, ha az egyértelműen meg volna fogalmazva. Itt ugyanis a választ az zavarja, hogy az uniós politikai szemlélet sem pontosan körvonalazott, mert a politikai kommunikációban a szándék homályosan jelenítődik meg. Nincs tiszta álláspont arról, hogy az Európai Unió hogyan képzeli el szervezeti keretét: (a) a nemzetállamok szuverenitásának megőrzésével, a nemzetállami jogkörök és az uniós jogkörök hatásterületeinek tiszta, világos és átlátható rögzítésével, (b) az uniós jogalap kiterjesztésével, vagy (c) a nemzetállami jogalap kiszélesítésével? Tovább bonyolítja a válasz megfontolását az Unió egyik alapelve, amely kimondja a személyek szabad mozgását az Unión belül, de amelyet hol az uniós állampolgárok szabad mozgására, hol azt kiterjesztve, az Unióban való minden embernek a szabad mozgására vonatkoztatják, függetlenítve az uniós állampolgárságtól. Látható, hogy a nemzeti, illetve a multikulturális eszmék sajátos módon való értelmezése bonyodalmakat okoz, a többkultúraság dilemmájához vezet. De, minthogy a külső (Európa határain túlra mutató) és belső (Unión belüli) migráció ténye és hatásai összeérnek, a multikulturalizmust nem választjuk szét belsőre, vagy külsőre, mivel bennünket a multikulturalizmus „látható” dilemmái érdekelnek.

Egyik ilyen dilemma: a migráció, mint népmozgás. A kultúrák találkozásának egyik formája a társadalmi mobilitáshoz, a külső és belső migrációhoz kapcsolódik. Ez a mechanizmus vezetett el a vendégmunkások, vele együtt az idegen kultúrák megsokasodásához Európában. A kulturális sokszínűség kibővülése új állapotot hozott létre. Az addig számon tartott kultúrák – nagy nemzeti kultúrák és azok mellett évszázadok óta élő kisebbségi kultúrák – együttesen, de külön-külön is egy új helyzettel kerültek szembe: új értékek és normák kerültek be az addig szokványosan működő közösségi terekbe (munkahelyek, szomszédságok, szabadidős terek).

Másik dilemma: a kulturális önismeret, a saját és a befogadó kultúrákhoz való viszonyulás és a gazdasági érdek. Az idegen, a tapasztalati tudásban korábban nem szereplő kultúrákhoz való viszonyulás nem zökkenőmentes. Ez annál összetettebb, minél nagyobb a befogadó és a jövevénykultúrák közötti különbség. Az európai diskurzus az integráló ideológiát részesíti előnybe, a társadalmi érdekeket a gazdasági érdekeknek rendelve alá. Az első gazdasági bevándorlók natív kulturális készlettel – tudás, készségek, szokások, gondolkodásmód – érkeztek Európába. Céljuk a társadalmi integráció volt, egy jobb életminőség, egy új életmód kialakításának reményében, amelyet a befogadó társadalmak felkínáltak. Az alkalmazkodás azonban nem lineáris folyamat. Egyes esetekben töretlen és akadálymentes, más esetekben problémás. Az első generációs bevándorlóknál többnyire a sikeres alkalmazkodás volt a jellemző. Az identitáskultusz – ami az iskolai nyelvhasználatra és a vallásra épült – a következő generációkban erősödött meg, akkor, amikor nehézségek merültek fel a társadalmi integrációban, a munkavállalásban, a lakhatásban, illetve erősödött az idegenségérzet (ezt fokozták később, az utolsó évtizedben kibontakozó konfliktusok, a korábbi konszolidált diktatúrák bukása, a piacokért folyó harc, a negatív jövőkép erősödése a közel-keleti és az afrikai térségben). A folyamatot jól illusztrálja a német és a francia demográfiai módosulás, társadalmi vonzataival együtt. De a többi gazdaságilag fejlett nyugat-európai országok – Hollandia, Nagy-Britannia, Spanyolország, Svédország, stb. – is hasonló demográfiai és társadalmi átalakuláson mentek át.

Harmadik dilemma: az arányosság. Az munkaerő vándorlás, a megélhetési migráció, a jobb élet reményében történő bevándorlás következtében demográfiai jellegű módosulások keletkeznek, amelynek

hosszú távú hatásai könnyen előrevetíthetők. Az Európai Unió két vezető államában a népesség nemzeti összetételében az alábbi arányok alakultak ki: 2015. március 31-én, Németország lakossága 81.3 millió, amelyből 7.7 millió (9.5%) idegen. Ez önmagában véve is egy országnyi népesség. A migrációs háttérrel rendelkezők száma ekkor 17.1 millióra tehető (DESTATIS). Franciaország összlakosságának száma 2014. január 1-én 165.8 millió volt. Ennek 8.9%-a (5.9 millió) bevándorló volt. A bevándorlók 39 %-a (2.3 millió) francia anyanyelvű, de nem európai keresztény kultúrkörből származott, 61%-a másnyelvű, nem francia kultúrkörből vándorolt be. Sajátos kulturális (nyelvi, szokások és viselkedés, vallás, spiritualitás, mentalitás, gondolkodás) háttérrel rendelkeztek, amelyet a francia társadalomban is tovább éltetnek (INSEE).

Negyedik dilemma: a párhuzamos társadalmak létesülése és a hagyományos értékrend föllazulása. Úgy Németországban, mint Franciaországban a bevándorlók új kulturális szigeteket alakítottak ki. Ezek közül a legerősebb a török-muszlim sziget Németországban, az afrikai-muszlim szigetek Franciaországban, amelyek megbontják a hagyományos német, illetve francia keresztény kultúrát. A multikulturalitás mindkét esetben jórészt párhuzamos kultúrákban él. (Cantle, 2001). Shuja (2006) szerint a párhuzamos kultúráknak egyensúly fenntartó szerepük van, mivel megőrzik autonómiájukat és a szabadság biztonságát kínálják. A párhuzamos kultúrák különböző értékrendeket és eszméket kínálnak az emberi élet egyéni és társadalmi szférájában, ezáltal nagyobb biztonságérzetet nyújtanak az egyén számára, adott többkultúrás térben. Ez lehet a magyarázata annak, hogy minden jövevénykultúra önszerveződik és megerősödik. Kivételt képeznek az önkéntes asszimilációt óhajtó egyének és csoportok.

Ötödik dilemma: a nyelvhasználat. Azt lehet megfigyelni, hogy kialakulóban van bizonyos nyelvi integráció, ami kettős anyanyelvűséget eredményez, ugyanakkor, ezt nem követi a kulturális integráció. A szociális jóléten túlmutató beilleszkedés a jövevények egy részének nem igénye.

Hatodik dilemma: a jövevényentitás politikai szerepe. A migráció okozta társadalmi megosztottság legkevesebb három formában érlelődik: (a) a politikai-hatalmi szféra átrendeződésében, azon keresztül, hogy a migráció negatívumait egyre erőteljesebben használják ki bizonyos politikai erők, pl. választási tőkét kovácsolva belőle, (b) elterelődik a valós társadalmi problémákról a figyelem, (c) a demográfiai arányok megváltozása és a természetes népességszaporulat hosszú távon politikai erővé válik, aminek az a következménye, hogy megragadhatják a politikai hatalmat és sajátos, korábban idegen értékrendet honosíthatnak meg, tehetnek általános érvényűvé, ami növeli a bizonytalanságot, fokozza a félelemérzést.

Látható, hogy a népességmozgásnak, a kultúrák találkozásának pozitív és negatív hatásai vannak. Az euroszkepticizmus egyik forrása, az idegenektől való félelem részben az idegen kultúrákkal való szembesülés negatív aspektusaira vezethető vissza, amire ráerősítettek a befogadó társadalmak gazdasági-munkaerőpiaci frusztrációi. A gazdasági-politikai és társadalmi változásoknak ez a trendje irányította a szociológusok, közgazdászok, filozófusok és társadalomkutatók figyelmét a multikulturalizmusra.

1.3.3. Utak a többkultúraság felé

Az EU-s személyi mobilitást, az 1961-ben Torinóban aláírt (1989. decemberben fogadták el) Európai Szociális Charta bátorítja és szabályozza. Ebben fogalmazódik meg a munkaerő szabad áramlásának és a személyek szabad mozgásának joga az EU területén. A migrációhoz kapcsolódó kulturális keveredés, a kultúrák egymáshoz közelebb kerülése az Unión belül, mint belső migráció értelmezhető, amellyel vele jár az idegen kultúrák migrációja is. Az ex-gyarmatbirodalmakon belüli migrációval, nevezzük kvázi belső migrációnak, a nemzeti és a faji másság egyre láthatóbbá válik a különböző országokban. Ehhez hasonlóak a külső, megélhetési vándorlások is (például az ázsiaiak áttelepedése az európai vagy amerikai kontinens országaiba). Az európai országok mindegyikében a többkultúraság a párhuzamos kulturális terek képződését eredményezte.

A multikulturális társadalom jórészt három úton-módon alakul ki: migrációs események során, történelmi események során és a demográfiai egyensúly megbomlásával.

(1) A migrációs hátterű multikulturális állapot kialakulása során a hagyományos nemzeti államokban új etnikai közösségek jelennek meg, amely azt eredményezi, hogy:

– idegen, többnyire afrikai és ázsiai eredetű népek kerülnek az európai népek mellé;

– idegen, többnyire muszlim, indiai, kínai kulturális alakzatok ékelődnek a zsidó- keresztény alapú kulturális térbe.

A migrációs hátterű többkultúraságban két tipikus törekvés figyelhető meg:

a) Integrálódó törekvések: Új vallási-nyelvi-etnokulturális közösségek jönnek létre a nagyvárosok bizonyos körzeteiben, leginkább azokban a kerületekben, amelyekben a bevándorlók olcsó, megfizethető

lakhatási feltételeket találnak, de ez a kulturális koncentráció nem gátolja azt, hogy betagolódjanak a többségi társadalomba, mert elfogadják és tiszteletben tartják az uralkodó érték- és normarendszert. Miközben saját hagyományaik szerint élnek, kapcsolatokat alakítanak ki a többségi lakossággal, és örülnek annak, hogy méltányos életet élhetnek szülőhazájuktól távol. Dolgoznak, értéket hoznak létre, saját értékeiket (kulináris kultúra, alkotó művészet, népművészet) a közjó szolgálatába állítják. Az ilyen jellegű kulturális másság esetén a lokális koncentráció elveszíti jelentőségét, de a lakás kiválasztásában a lakhatási költségek megfizethetősége (olcsó lakások, olcsó lakbér) az első generációnál mindvégig fő szempont marad. Ez a multikulturális minta a népek közeledésének pozitív formája.

b) Szeparációs törekvések: Új nyelvi-vallási közösségi formációk alakulnak ki, többnyire a nagyvárosok olcsó negyedeiben, de az így kialakuló etnikai közösségek számára az eredeti kultúra továbbvitele az identitás megőrzésének legfontosabb feltétele. Saját intézményrendszer kialakítására törekednek (iskola, templom, nyelv), a társadalomba való betagolódást nem tekintik fontosnak, nem a munka piacán szeretnének érvényesülni, és ezen keresztül részesülni a jóléti társadalmak előnyeiből, hanem ezt megkerülve, a szociális védőhálóba kapaszkodnak, kihasználják a szociális jogosultságokat, nem integrálódnak. Ez a minta kedvez az etnikai (faji, vallási) gettósodásnak. A gettósodás a valamely nyelvi, etnikai, vallási, faji, szubkulturális szempont alapján történő szegregáció, elkülönülés, amely olyan lemerevülő csoportformációvá alakul, amely nem engedi be a kívülről oda irányuló szellemi, informális, vagy formális hatásokat, függetlenül azok tartalmától, szándékától vagy eredetétől. A hatósági beavatkozásokat elutasítják. A kulturális önrendelkezési formációk kialakítására törekednek. A kulturális önrendelkezési formációkat a magas fokú szerveződési hajlandóság, az erős tudatosság és a jogosultság retorikája különíti el. Közös cselekvést legitimáló törekvés az azonos kulturális háttérrel rendelkező egyének és csoportok között.

(2) Hagyományos, európai nemzetrészek kerülnek akaratuktól függetlenül saját államhatáraikon kívülre; a kisebbségi státuszba sodródó nemzetrészek magukkal viszik kulturális és nyelvi identitásukat, amelyről nem hajlandók lemondani; a korábbi domináns kultúrából alárendelt kulturális státuszba kerülnek; nemzeti kisebbségeket alkotva élnek együtt más európai nemzetekkel, tömbökben, vagy szórványban. Meghatározói tehát: az országhatárok elmozdítása, béketárgyalások diktátumai, annexiók.

Párhuzamos kulturális térképződés megy végbe olyan körülmények között is, amikor a kultúrák egymás mellé kerülésének népesedés-dinamikai gyökerei vannak. A népességszaporulat (természetes szaporulat, illetve nyílt vagy rejtett betelepítés) átrajzolhatja a nemzetiségi közösségi kultúrákat ott, ahol a nemzetiségi egyensúly megbomlik, és elkezdődik az egymás mellé került kultúrák versengése. Ebben az esetben a közös kulturális háttérrel rendelkező kisebbségi közösségek azért küzdenek, hogy megőrizzék a közös cselekvés legitimációját. Az etnikai típusú népszaporulat longitudinális hatású, az aránytalanság kialakulását az őshonos kisebbségi közösség nem tudja megakadályozni. Észrevétlenül következik be a kultúrák cseréje. Ezt a folyamatot nevezzük békés transzkulturációnak. A transzkulturáció (*transculturation*) fogalmát Fernando Ortíz vezette be 1940-ben kiadott *Cuban Counterpoint. Tobacco and Sugara* c. könyvében.

Nos, ha a politikai filozófia multikulturális robbanásról beszél, tekintettel a globális migrációra, amely egyre inkább valószínűsíti a fajok, nemzetek és kultúrák egymáshoz közelebb kerülését, esetenként sokrétű és sokszínű keveredését, magától kínálkozik a kérdés: *van-e, lehet-e multikulturális státusz?* Avagy inkább a kulturális identitás megtartása, ápolása és *a sokféleség integrálása* lenne az óhajtott opció?

1.3.4. Állampolgárság és kulturális státusz

A kérdésfelvetést Will Kymlicka 1995-ben *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights* címen publikált könyve indokolja. A könyv címe nem kis figyelmet kelt az által, hogy az állampolgárságot a multikulturális jelzővel társítja, ami igencsak szokatlan és merész, ugyanis az állampolgárság meghatározó eleme az államhoz tartozás. Valójában, a multikulturális jelzőt Kymlicka a kisebbségi közösségek kollektív jogvédelmére vonatkoztatja egy liberális elveket érvényre juttató soknemzetiségű államban, mintegy jelezve azt a kisebbségi elvárást, hogy pozitív megkülönböztetésben részesítsék, "csoportonként differenciált jogokat, hatásköröket, státuszt vagy mentességeket élvezzenek, az állampolgárság közös jogain túlmenően" (Kymlicka, 1995, 206). Az állam multikulturális – véli Kymlicka, amennyiben polgárai más nemzetek tagjai (multinacionális állam), vagy különböző nemzetekből származtak (polietnikus állam), és ha ez a tény fontos a személyes identitás és a politikai élet szempontjából (Kymlicka, 1995, 18). Ebben az értelemben ma, valójában az összes európai állam soknemzetiségű, tehát igény formálható az un. „multikulturális” állampolgársági státusra.

Az állampolgárságot a politikai és szociális jogok hozzáférhetősége és gyakorlása alapozza meg. Az állampolgárság az államhoz tartozás politikailag érvényes státusza. A hovatartozás tény és érzés. Szerencsés esetben a kettő együttesen jelentkezik. Vannak olyan helyzetek is, amikor a kettő – tény és érzés – különválik, az érzelmi kötődés nem kapcsolódik ahhoz az államhoz, amelynek polgára az illető. Létezhet a kettős kötődés is, amit esetenként a kettős állampolgársági státusz is igazol. A hovatartozási élményt (nemzet- és hazaszeretet) nem a formális, személyi iratokkal igazolható jogi státusz határozza meg (ez a lojalitás), hanem azok az érzelmi-motivációs mechanizmusok, amelyek mentén az érzelmi kötődés kialakul. Ezt az emocionális élményt általánosságban a jogi státusz aktiválja az állampolgárban. Az érzelmi kötődés viszonyulás, megnyilatkozását az alakítja-irányítja, hogy a személy, mint állampolgár mennyire érzi magát otthon, mennyire elégítődnek ki politikai-, jogi-, társadalmi- és megélhetési szükségletei az adott társadalomban, mennyire érzi a magáénak.

A Kymlicka (1995) által felvetett multikulturális állampolgárság fogalma túlmutat az eddig használatos állampolgársági státusz bármelyikén – a görög demokráciák osztályhoz és nemhez kötött polisz-polgárságán, a francia nemzetpolgárságon, a XX. században meghonosodott kettős vagy többszörös állampolgárságon, illetve a Maastricht-i Szerződés (1993. november 1) óta érvényes európai transznacionális állampolgárságon –, mivelhogy *előrevetíti* a multikulturális állam fogalmát.

Amikor Kymlicka a multikulturális állampolgárságról értekezik, a nemzeti közösségek és etnikai csoportok társadalmi beilleszkedésének (*accomodation*) kérdését problematizálja. Az államhoz való lojalitás, az államhoz való érzelmi kötődés kialakulhat minden állampolgárban, függetlenül attól, hogy milyen az etnikai-kulturális identitása, és ez óhajtott. Ha eltávolítja az állam a kisebbségek jogos jogkövetelései útjában álló akadályokat – anyanyelvhasználat, nemzeti és kulturális identitás fenntartása és erősítése, nemzeti szimbólumok használata, státus-affirmáció és egyenlőség, diszkriminációmentesség –, megvalósulhat a multikulturális állam és a Kymlicka-féle „multikulturális" állampolgárság. Félelmek és vélt félelmek nélkül megvallható pl. a romániai magyar, a romániai ukrán, a magyarországi zsidó, a szlovákiai magyar, stb. identitás úgy hogy az egyénnek az adott államhoz való kötődése ne csak formális, hanem informális, érzelmi alapú legyen. Ha az állam tisztelettel közeledik kisebbségeihez, a kisebbségek lojalitással fizetnek, mert magukénak érzik azt az államot, amelyben kisebbségként érvényesülnek. Ez a Kimlicka-i multikulturális állampolgárság lényege.

A multikulturális állampolgársági státusz meghirdetésével Kymlicka (1995) egyet nem értését fejezi ki úgy a klasszikus, a differenciált csoportjogok védelmét hirdető, mint az új, a kultúrák relativizálása mellett állásfoglaló individualista liberalizmussal szemben, és egy harmadik alternatívát javasol. Kymlicka szerint egyik korábbi liberális út sem járható, mert egyik sem oldja meg az etnikai-nemzeti jellegű feszültségeket, konfliktusokat. Úgy véli, hogy a *„multicultural citizenship"* megújíthatja a liberális gondolkodást, mivel egyensúlyt képes teremteni a nemzeti kisebbségi jogok védelme és a liberális doktrína alapértékei között. A reprezentatív demokrácia, a paritásos képviselet nem rossz, de nem elégséges, mivel inkább formális mint lényegi megoldást kínál a többség-kisebbség között meglevő problémák kezeléséhez. Az összes együtt élő nemzeti és etnikai kultúrák között megvalósuló egyenlőség és méltányosság kell, hogy megalapozza a multikulturális állampolgárságot, mondja Kymlicka (1995). Kymlicka vélhetően egy valódi multikulturális államot képzel el. Ma még egyetlen állam sem definiálja magát multikulturális államként, annak ellenére, hogy a demográfiai összetétel esetenként ezt indokolná.

A multikulturalizmus – és ebben egyetértés mutatkozik – a társadalmat jellemzi. Olyan társadalmakra szokták alkalmazni, ahol különböző etnikumok és vallási csoportok élnek együtt, kommunikálnak egymással és együttműködnek, és kisebbségi jogaikat pozitívan diszkriminálják.

A státusz a személy társadalmi helyét jelzi és ezáltal meghatározza a szerepét. A hely, az egyénnek vagy a csoportnak a társadalmi pozícióját, az ehhez kapcsolódó életesélyeit, életminőségét, életformáját, munkáját, jövedelmét, kapcsolati tőkéjét, vagyis presztízshierarchiáját mutatja meg. Többnyire a foglalkozási kategóriákhoz kapcsolódó társadalmi helyre utalnak a különböző szerzők, így például Parkin (1972) vagy Erikson és Goldthorpe (1992). Ez a megállapítás érvényes a kultúra vonatkozásában is, mivel az embernek állampolgárként, meghatározott kulturális státusza van. A kulturális státuszt a kulturális normák és értékek által szabályozott állampolgársági hovatartozás határozza meg, adott kulturális környezetben. Az adott kulturális környezet alatt egyrészt a politikai államhatárukon belül kialakuló, másrészt a határokon átnyúló régiószintű értékrendet, nyelvközösséget, érzületet, normarendet értjük. A kulturális státusz legitimálja a kultúrában elfoglalt helyet és a kultúrához való viszonyulást. Ennek mélységét és komplexitását a kultúrából való részesedés határozza meg (rétegkultúrák).

Az állampolgársági hovatartozás nem jelöli ki a kulturális státuszt. A személyes hovatartozást elsődlegesen az egyén nemzeti kultúrája definiálja, amelyből részesedett, ezért magyar, lengyel, szlovák, szerb, horvát, zsidó, román, orosz, ukrán, és így tovább az ember. Így van ez az amerikai típusú

társadalomban is, ahol az amerikai állampolgár mondjuk amerikai magyar, amerikai olasz, vagy éppenséggel afro-amerikai. Ez az állapot nemzedékeken keresztül megmarad, a családi éthosztól, neveléstől és kultúrától függően. A államhoz tartozás, a politikai állampolgárság is utalhat a személy nemzeti státusára, amennyiben nem kisebbséghez tartozik. Sajátos multikulturális státusz (bilingvizmus, ünnepek, szimbólumok, vallási szokások, vallásgyakorlás) személyes vonatkozásban is kialakulhat akkor, ha az egyénnek vegyes családi eredete van, amennyiben valamelyik kultúra részlegesen vagy egészében nem nyomja el a másikat, a családi hagyomány-, szokás-, ünnepi szertartások és nyelvhasználat szintjén.) A dilemma alapja: az identitás.

Az identitás tulajdonképpen önmeghatározás és így önkéntesen felvállalt, ezért joggal kérdezhető: ki is az angol, a francia, a magyar, a román, a tót, a kanadai, az amerikai …? Elégséges-e valamely állampolgársági hovatartozás, vagy inkább a nemzethez (nemzetcsoporthoz) tartozás a döntő? Ma már általában elfogadott az a gyakorlat, hogy az identitást az eredet fölvállalásával, illetve a nemzeti hovatartozás egyéni deklarálásával állapítják meg. A származási eredettel történő nemzeti és kulturális státuszkijelölést nem gyakorolják. Az lehetsz, akinek vallod magad, és ez a liberális jogrendben ma megkérdőjelezhetetlen. Megőrizhető az etnokulturális eredet szerinti önazonosság, de meg is tagadható.

Ma, Romániában legalább 18 etnikai kisebbséget tartanak nyilván, mint olyan népcsoportokat, amelyeknek aránya lélekszámban meghaladja az 1000-et, az alábbiak szerint: 20 000 fölötti lélekszám, csökkenő sorrendben: román, magyar, roma, ukrán, német, orosz-lipován, tatár; 20 000 és 10 000 között szerbek és szlovákok; 10 000 és 5 000 között bulgárok és horvátok; 5 000 és 1 000 között: görögök, olaszok, csehek, lengyelek, kínaiak, örmények, csángók és macedonok. Összesen 18.524 személy (0.1%) más etnikumú identitást jelölt meg. *Megj.* A csángó magyarokat külön nemzetiségnek tekintik, 1536 lélek vallotta magát csángó identitásúnak (Institultul Naţional de Statistică, 2011). Ennek ellenére, Románia nemzetállam. Magyarországon ma 13 nemzeti kisebbség él (csökkenő sorrendben: cigány 308 957, német 131 951, szlovák 29 647, román 26 105, horvát 23 561, szerb, lengyel 5730, ukrán 5633, görög 3916, bolgár 3556, ruszin 3323, örmény 3293, szlovén 2385), az összlakosság 16.33%-a (KSH 2011), ennek ellenére Magyarország nemzeti államnak tartj magát. Két példa arra, hogy a nemzetiségi jelenlét nem kelt zavart a nemzetállami definícióban. A nemzetiségek jelenléte csak a társadalom multikulturális jellegét mutatja, semmiképpen nem a multikulturalizmust, mint ideológiát, vagy a Kymlicka-féle multikulturális állampolgárságot. Példáinkban a kisebbségi népcsoportok tagjai mind román vagy magyar állampolgárok, de semmit nem tudunk érzelmi kötődéseiről.

A multikulturális státuszt – a kulturális státusz analógiájára – sok egymás mellett élő kultúrát képviselő társadalmi állapotként fogjuk fel, olyan társadalomként, amelyben az eltérő nemzeti és etnikai csoportok a saját kultúrájukat gyakorolják, a saját értékrendjük szerint szerveződnek egy állam keretein belül. Multikulturális identitás a maga valóságában nincs, de van multikulturális attitűd, és van multikulturális társadalom. Multikulturalizmusról akkor beszélünk, amikor a társadalom tagjaiban az övétől eltérő kultúrákkal szembeni elfogadó, toleráns magatartás a mindennapi élet integráns részévé válik. Azt jelzi, hogy ideológiai szinten is az értékegyenlőség mércéjét elfogadják, az együtt élő népcsoportok etnikai-vallási-faji sajátosságait megőrző másságok ellenére. Nem magától alakul ki, sőt, létrejöttét gátolják a régi beidegződések, előítéletek, mítoszok, tabuk, narratívák.

A kulturális „jéghegy” sok mélységet – racionális és irracionális, valós és mitikus elemet – rejt magában. A kultúrahordozók – nyelv, szokások, viszonyulások, viselkedések, mentalitás, stb. – természetszerűleg rétegződnek, csoportosulnak, és autonóm kultúrákat alakítanak ki. Adott térben, adott időben értelmezik magukat. A múlt kulturális hagyományaira támaszkodva az aktuális politikai-társadalmi értékrendbe ágyazódnak. A multikulturalizmus, mint ideológia meghirdetése politikai tőkét kovácsolhat, amennyiben a többkultúraság társadalmi tényét valóságosan létezőnek tekintik, a maga komplexitásában.

A politikai diskurzus megzavarhatja a népek közötti békés egymás mellett élést, amennyiben a multikulturalizmus ideológiája csak politikai érdeket és nem problémamegoldó társadalmi szemléletet fejez ki. Bíró Béla (2017) véleménye szerint „a Nyugat ahelyett, hogy az államok és az államokon belüli kulturális közösségek teljes jogegyenlőségének elvét tette volna politikájának alapjává, Amerikában és Európában egyaránt a kulturális dominancia, azaz az állampolgári nacionalizmus fenntartását támogatta. A kisebbségi jogokat, ha azok nyelvi-kulturális vonatkozásokat is érintettek, fokozatosan háttérbe szorították. S ami mégis megmaradt belőlük – a nyelvi-kulturális határok átjárhatóságának doktrínája például – pusztán az asszimiláció „humanizálására”, azaz elviselhetővé tételére irányult. A nyelvi-kulturális határokon való „átjárás” ugyanis kizárólag a kisebbségek számára vállhatott lehetségessé, sőt kötelezővé. A többség számára az átjárást egyetlen állam sem tette még csak lehetségessé sem, nemhogy kötelezővé. A nagy garral hirdetett kisebbségvédelmi ideológiák ily módon merő többségi manipulációk gyanánt lepleződtek le. A kisebbségek tiltakozásai pedig a felsőbbrendűség részegítő élményébe belefeledkezett többségi csoportokban nyíltan nacionalista reakciókat generáltak” (Bíró, 2017, online). Érthető, hogy a multikulturalizmus nem ugyanazt

jelenti a többségi társadalom, mint a kisebbségi csoportok számára, nem ugyanazt a tartalmat hordozza a bevándorlás során újonnan kialakuló közösségekben, mint az őshonos népcsoportokban, és nem ugyanaz az olvasata a vegyes házasságokból származó gyerekek identitás-meghatározásában, mint a tiszta etnikai házasságokból származottaknál (Kymlicka, 1998).

A többségi társadalom számára nem egyértelmű kívánalom a multikulturalizmus, a nyelvi és etnikai sokféleség. Ezt támasztják alá a nyílt vagy rejtett asszimilációs politikák. Nyílt asszimilációról akkor beszélünk, amikor az egyik nemzetnek a másik nemzetbe való beolvasztása politikai szándékból történik, nemzetállami célokat szolgáló politikai jellegű cselekvés nyomán. Ilyenek pl. a be- és kitelepítések, területfoglalások. A rejtett asszimiláció békésen, politikamentesen zajlik, sokféle úton-módon. Ilyenek pl. a kevert házasságok, ipartelepítések, közhivatalok és közintézmények illetve hivatalnokok áthelyezése, katonai és rendfenntartó erők lokációja, szolgálati feladatokra való kirendelés, különféle kedvezmények, jogosultságok, hivatali előmeneteli kedvezmények stb. Ebben a kontextusban a politikai szándék és a demokratikus elköteleződés nincs összhangban. A multikulturalizmus ideológiáját formálisnak, a demokrácia kellékének tekintik, de nincs mögötte valódi, a kisebbségi szükségleteket is figyelembe vevő gyakorlati megvalósítás.

A demokrácia és a multikulturalizmus a gyakorlatban nem működik könnyen és zökkenőmentesen. Dahl (1982) még csak az „autonómia vs. kontroll” dilemmáját boncolgatja *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control* című klasszikussá vált művében. Számára az amerikai „poliarchális demokrácia” működése a kérdés, amely, mint minden liberális demokrácia, csak a független és autonóm szervezetek, ellenzéki politikai alakulatok társadalmi kontrolljával valósulhat meg. A többpártrendszer és a civil aktivizmus két olyan képződmény, amelyek nélkül a „széles-skálájú demokrácia” deficitbe kerülhet. Dahl (1982) gondolatmenetében fontos helye van a független és autonóm érdekcsoportoknak, mint polgári szerveződéseknek, amelyek nélkül nem működik a plurális demokrácia. Ennek a gondolatnak az analógiájára az is kijelenthető, hogy a nemzeti vagy etnikai közösségeknek is – mivel saját identitásmegőrző és érdekképviseleti törekvéseik vannak –, hasonlóan a civil szervezetekhez, egyensúlyozó, visszacsatoló szerepük lehet arra nézve, hogy hogyan működik a demokratikus jogállam. Ez a gondolat kiegészítheti Dahl (1982) liberális demokrácia elméletét.

A felemás megoldások magát a multikulturalizmust kérdőjelezik meg. A multikulturalizmus ugyanis az együtt élő közösségek teljes egyenlőségének, méltányosságának, diszkrimináció mentességének magvalósulását jelenti.

A multikulturalizmus az egyenlő jogok és egyenlő kötelességek ideológiája, a jogállamiság mércéje. A jogállamiság egyenlő a többség által jónak tartott törvények uralmával, amelyek méltányosan kezelik a kisebbségi jogosultságokat. A háttérben azonban az látszik, hogy a jogállam fogalma nincs megfelelő pontossággal definiálva, mivel mindenhol az tapasztalható, hogy emberi jogok értékeit szabadon, gyakran szubjektíven, magasabb érdekeknek alárendelve mérlegelik.

1.3.5. Kultúramegőrzés és integráció

A kollektív identitástudat, mint identitásvállalás a közösségi hovatartozás vállalásában nyilvánul meg, olyan közösségi ismérv, amely racionális és irracionális tartalmakat strukturál, ételemi *(knowledge, awarenesse)* és érzelmi-motivációs attitűdöket kódol. Nem egyszer, ez utóbbi erőteljesebben jut érvényre, ami rontja a multikulturális közérzetet. Valószínűleg erre a dimenzióra gondol Dahrendorf, amikor azt mondja, hogy „az úgynevezett multikulturális társadalmak igazából csak statisztikailag multikulturálisak, a valóságban bámulatos ügyességgel válnak szét a különböző kultúrák” (Dahrendorf, 2004, 39). A kultúrák egymás mellett élése, a másság elfogadása, a kulturális sajátosságok értékként tételezése, az idegen kultúra megértése és méltatása lehet a multikulturális állapot modus vivendi-je.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az emberek közös vonások alapján csoportosulnak. Ilyen homogén csoportosulások alakultak ki vérségi, gazdasági rászorultság és biztonsági szükségletek alapján. Később, amikor állampolitikai érdekek alapján szerveződő társadalmak jöttek létre, a homogenitás átértékelődött. A polisz típusú államszervezetek alapján az etnikai homogenitás állt. A modern nemzeti államok homogenitását nem az etnikai, hanem a kulturális homogenitás jellemzi. Az etnikai homogenitás a társadalom tagjainak közös eredetét tételezi. Ugyanakkor, az etnikai hovatartozás lelkiismereti kérdés.

Az európai dokumentumok leszögezik, hogy a nemzeti vagy etnikai identitás megállapítása önbevallás alapján történik. Ebben az értelemben az etnikai identitást nem a nemzeti vagy faji eredet alapozza meg, hanem a hovatartozás vállalása és kinyilvánítása. Ilyenformám állampolgári jog. Arra mutat rá, hogy egy állampolgár mely nemzettel vagy etnikummal azonosul. Az identitásvállalás egy jog.

Az Unió államaiban az identitáshoz való jog az emberi méltósághoz való jogból eredeztethető. A mai európai nemzetállamokban az etnikai homogenitásnak nincs eredet-meghatározottsága, amint az a XVIII. században volt. A nemzetállamiság nem etnikailag homogén társadalmat jelent – bár ez az ideológia erősen áthatotta a XX. századi román társadalmat, amelynek hatásától a mai napig nem sikerült megszabadulnia – hanem a kulturális homogenitást. Az etnikai homogenitás értelmezésének alapja – még a XX. század kommunista ideológiájában is – a születés általi meghatározottság, mint adottság volt, amelyet nem lehet megszerezni, hiszen az eredet, amely a történelmi múltat hordozza, determinálja az egyén nemzeti hovatartozását. Az európai országok gyakorlatában érvényes értelmezés szerint ma inkább a kulturális homogenitás fogalmának van relevanciája, miszerint a hovatartozás kérdése, nem eredetfüggő, sokkal inkább egy nemzethez tartozás érzésének a megélése, vállalása és kinyilvánítása. Amennyiben a kétféle identitást egy fogalomba rendezzük, etnokulturális identitásként értelmezhetjük. Az etnokulturális identitás jelenti valamely társadalmi csoporthoz – többségi nemzethez, vagy a számbelileg kisebbségi etnikum valamelyikéhez – tartozás önkéntes kinyilvánítását, látható szimbólumainak – nyelv, viselkedés, értékrend, történelem és vallás, szokások és hagyományok – elfogadását, gyarapítását és az ezekkel való azonosulás érzésének propagálását. Mindazok, akik rendelkeznek a felsoroltakkal, ugyanabba az etnokulturális közösségbe sorolandók, függetlenül faji vagy etnikai származásuktól. Ez az inkluzív szemlélet adhat értelmezési keretet a kulturális homogenitás fogalmának, multikulturális térben. Az egyazon társadalmi környezetben élő bármely etnikumhoz tartozó személyek, etnikai csoportok egyszerre kultúrafogyasztók és kultúraalkotók. Azonban, az etnokulturális közösség tagjává csak akkor válhat, ha akarja és képes internalizálni a többségi kultúrát. Ennek nem feltétlen követelménye az etnikai identitás feladása. „A magyarországi roma identitások a nemzeti kultúra építőelemei, ezért egy alkotó nem csak akkor jelenhet meg a nemzet önreprezentációs tereiben – azaz pozicionálható magyar művészként –, ha maga mögött hagyja a romaságát" (Bak, 2014, online). A modern nemzetfelfogás integráló, túllép a XVIII-XX. század nacionalista, tehát származásdefiniált nemzet-meghatározáson. „A nemzet […] egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni. Feltételezi a múltat, de a jelen a foglalata, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet. Egy nemzet léte (elnézést a metaforáért) mindennapos népszavazás, mint ahogy az egyén léte az élet folytonos igenlése" (Renan, 1995, idézi Bak, 2014, online). Vagyis, „a nyelv, a vallás vagy a „természetes" (földrajzi) határok helyett a közös múltban és a jelenbeli akaratban látja a népként való létezés kritériumait, legyen egy társadalom bármilyen heterogén is gyökereit tekintve" (Bak, 2014, online).

A nemzetdefiníciók tehát két szemlélet szerint írhatók le: az egyik az exkluzív nacionalista, a másik az integratív befogadó szemlélet. Mai többkultúrájú és többetnikumú világunkban egyre távolabb kerülünk a nacionalista szemlélettől. Ez nem azt jelenti, hogy a kormányok, politikai pártok ne nyúlnának ehhez a szemlélethez. Azonban, ez a szemlélet magában hordozza a védekezést, a szeparációs igények kinyilvánítását, mert sem az őshonos nemzeti kisebbségek, sem az újonnan kialakuló etnikai csoportok nem érzik biztonságban magukat. Az integratív szemlélet elismeri, hogy a nemzeti kultúra folyamatosan alakult ki, amelyhez azok a népek is hozzájárultak, akik a történelem folyamán az adott területen éltek. A kulturális homogenitás csak az azonos, vagy hasonló alapokra épült kultúrák találkozásában alakulhat ki. A nagy kultúrkörök is ilyen módon különülnek el egymástól.

1.3.6. Lojalitás és felelősség: az iskola színrelépése

Azt tapasztaljuk, hogy a nemzetállamok – igaz görcsösen – kifelé tartanak a multikulturális térbe. A nemzetállamokban elindult kifelé tartási folyamat (Dahrendorf, 2004) föllazítja a monokromatikus hagyományokat, teret engedve a beáramló-beszüremkedő idegen kultúráknak.

Két kérdésünk van. (1) Hogyan oldja meg egy adott társadalom az évszázados etnikai-kulturális sokféleségből származó feladatokat úgy, hogy konzerválja a nemzeti egység gondolatára fölépített társadalmat? (2) Mit kezdjen egy monokromatikus, vagy monokromatikus egységet deklaráló társadalom a megjelenő idegen kultúrákkal, amelyekkel a migráció nyomán szembesül?

Kymlicka (1995) fent ismertetett középútja, a multikulturális állampolgárság ma erősen naivnak tűnik, legalábbis a Kelet-Európai kemény nemzet-centrikus társadalmakban. A nemzeti közösségek és etnikai csoportok védelme is kérdéses. Már Schopenhauer is felismerte a maga idejében, hogy a kormányok nem az igazságot vagy – demokratikus elveket –, hanem a sajátos nemzeti érdekek érvényesítését helyezik a középpontba, ami társadalmi feszültségeket eredményezhet. „Nem az igazság, nem a tisztaság, nem Platón, nem Arisztotelész a vezércsillaguk, hanem megannyi cél, amelynek szolgálatába álltak, és ezek a célok

lesznek kisvártatva az igaznak, az értékesnek, a figyelemreméltónak és ellenkezőjüknek a kritériumai is. Ami tehát a céloknak nem felel meg, s legyen bár szakterületükön a legfontosabb és a legrendkívülibb, vagy elítélik, vagy, ahol e dologban aggályosak, egyhangú agyonhallgatással fojtják meg" (Schopenhauer 2007, 19).

A felvetett kérdésekre megoldás lehet a pozitív diszkrimináció, amely nyíltan kinyilvánítja az idegen háttérrel rendelkező állampolgárok integrálásának szándékát. Ennek érdekében biztosítja azt az intézményi hátteret, amely elősegíti a nyelvi és kulturális identitás megtartását, erősítését. Ilyen lehet az anyanyelvhasználat, az anyanyelven való tanulás, a saját szimbólumok használata stb. A pozitív diszkrimináció sok ellenállás és feszültség forrásául szolgál a többségi nemzet tagjaiban. Ha támogathat valamit az állam, hát a többséget támogassa, mert a többségi szükségletek kielégítettségi szintje is hiányos – hangzik az érvelés.

A paritás elvének használata lehet egy másik út, amely átmenetileg kezeli a problémát, de nem oldja meg. A többségi demokráciában a paritásos hatalommegosztás kényes kérdés, mert a közösség érdekérvényesítése bármikor elakasztható.

A harmadik lehetőség az asszimiláció. A beolvasztás antidemokratikus, antihumánus, emberjogilag megbélyegezhető, korszerűtlen. Ez esetben az együtt élő kultúrák egyenlő és méltányos elfogadása és elbírálása a többség ellenállásába ütközik.

A negyedik út az önrendelkezés, az autonómia. Szeparációs lehetőségeket rejthet magában, amennyiben az állam nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek érdekeltté teszik a szövetség fenntartását.

Az ötödik elv a vétójog. Vétójoggal ma még nem ruházzák fel a nemzeti kisebbségeket az őket érintő döntésekben. De melyik hatalom ad ilyet egy csoport kezébe, amikor a többségi demokrácia elve elégséges a jogállamisághoz, mindaddig, amíg külső elvárásoknak és nem belső társadalmi igényeknek akar megfelelni.

A fenti megállapítások főleg a kisebbségek érdekeit képviselik. A kisebbség valóban védelemre szorul, mert „ha a többség érdekei közösek, akkor egységet alkot, és így a kisebbségek jogai bizonytalanok lesznek" (Madison, idézi Hero és Tolbert, 2004, 111). Kymlicka (1995) egy kisebbségeket védő multikulturális állampolgárság eszményét fogalmazta meg. Valóban, mindig a kisebbségek a sérülékenyebbek. Arra azonban nem dolgozott ki megoldást, hogy a többség is kényelmetlen, sérülékeny helyzetbe kerülhet a kisebbséggel szemben, illetve arra sem, hogy mi legyen akkor, ha az arányok megváltoznak, az aktuális többség kisebbségbe kerül, de még ideig-óráig birtokolja a hatalmat, rendelkezik a hatalmi eszközökkel.

A mai európai kontextusban láthatóan elkezdődött a kifele tartás a nemzetállamokból, de ez az irány korántsem egyenes vonalú. A kihívás nagy, a politikai érdekek sokfélék, ezért, habár a tendencia érvényes, megtorpanások, visszalépések vannak. Ma senki nem tudja megmondani, hogy ez a folyamat sikerrel zárul-e, vagy inkább a nemzetállamiság eszméje erősödik meg.

A nemzetiségi közösségek (őshonos kisebbség) és az etnikai csoportok (migráns csoportok) szeretnék tovább éltetni a saját kultúrájukat, ugyanakkor jó állampolgárként lojálisak is szeretnének lenni. A cél nem lehet más, mint erős demokratikus közösségként érvényesülni és kapcsolódni a nagyobb multikulturális térbe, az Unióba. Megnőtt az az oktatáspolitika és az iskolai szervezetek felelősség a lojális állampolgári attitűd kialakításában.

Mit tehet az iskola ma? Elsősorban az oktatási és nevelési funkciójából fakadó, azzal szorosan összekapcsolódó kultúraátadó funkciójának felülvizsgálását. Meg kell vizsgálnia, hogy hogyan tud reagálni a multikulturális helyzetre, mennyire integrálják a multikulturalitás eszméjét a nemzeti curriculumok, az oktatási tartalmak eléggé tapintatosak-e a multietnikus kultúrákkal szemben, figyelnek-e a kisebbségek érzékenységére, felelősséget tud-e vállalni a multikulturális habitus kialakításában? „A multikulturális habitus kialakítása inkább az őslakosoknál, mint a külföldieknél tételez feloktatási folyamatot, olyan művelődésbeli fejlődést, amelyben [...] az idegen kultúra elemei hiányosságként jelennek meg, amely miatt az ember saját magát éli meg idegenként" (Lenzen, 1996, 72). Lenzen nem foglalkozik azokkal a vegyes közösségekkel, amelyekben a különböző etnikai népcsoportok évszázadok óta egymás mellett élnek, akiknek „kultúra elemei" – hasonlóan a külföldi bevándorlókéhoz – nem vagy csak kis mértékben jelennek meg a többségi nemzet kultúrájában. Ezek az őshonos kisebbségek. Az őshonos kisebbségek könnyen frusztrálódnak, könnyen kifejlesztik a maguk „etnikai nacionalizmusát" (*ethnic nationalism*) (Hollinger 1995), amennyiben úgy érzik, hogy őket diszkriminálják, jogaikat megnyirbálják, korlátozzák identifikációs és autonómiatörekvéseiket, nyelvhasználatukat. (Ti. az etnikai nacionalizmus az őshonos nemzeti kisebbségek körében alakul ki, olyan esetben, amikor úgy érzik, vagy azt tapasztalják, hogy közösségi jogaik

érvényes1tésében akadályoztatva vannak. Válasz a nemzeti nacionalizmusra.) A többségi nemzet nem keresi a frusztrációk feloldásának lehetőségeit, inkább kompenzáló nacionalizmussal reagál, és kvázi idegenként kezeli a kisebbségi csoportokat. Politikai megoldásaik többnyire kirakatmegoldások, ami miatt a kisebbségek könnyen radikalizálódnak.

Az iskolának nemcsak használható és hasznosítható tudást kell átszármaztatnia, nemcsak viselkedési és életvezetési elveket, orientációs értékeket, normákat, viszonyulási módokat kell kialakítania, nemcsak felszínre kell segítenie a legjobbat, amire képesség van, hanem ki kell alakítania a kritikus gondolkodás és kritikus viszonyulás képességét is önmagával és másokkal szemben, saját kultúrája és a mások (legfőképpen a vele együtt élők) kultúrájával szemben. A modern nevelési eszmény az „eltérő identitással rendelkező egyének, csoportok és nemzetek közötti együttélés normáinak tudatosítását, az ezt elősegítő kognitív, affektív és szociális kompetenciák kialakítását tűzi ki célul" (Albert-Lőrincz, 2009, 23). Mindaddig, amíg az iskola nem ismeri fel azt, hogy kultúraátadó szerepe felértékelődött, feladatait nem tudja teljesíteni.

A kultúraátadás kettős irányultságú kell, hogy legyen: a saját kultúrához való tudatos és kritikus viszonyulás kialakítása, illetve az idegen kultúrák minél mélyebb megismertetése. Egyik a reális, demitizált kulturális tudatot formázza, a másik a másság tiszteletének az alapja. Az, hogy az iskola milyen kultúrával vértez fel, meghatározhatja, hogy a későbbi felnőtt a nacionalista irányt vagy a demokratikus nyitottságot választja-e. Mára már bizonyosság, hogy a nacionalista nevelés korszerűtlen és retrográd, a multikulturalizmusra való nevelés előremutató, progresszív. Nyilván nem a nemzeti értékekről való lemondásról van szó, hanem azok demagóg felértékeléséről.

Hatások: Az európai multikulturalizmus, habár az amerikaitól több vonatkozásban is különbözik, egy civil viselkedési mód kialakítására ösztönöz. A nevelést a saját hagyományainkkal és értékeinkkel összhangban levő toleráns európai multikulturális kompetenciák szolgálatába kell állítani. A nevelés azért válhat a multikulturalizmus kialakító vagy gátló tényezőjévé, mert elősegítheti a demokratikus szellemiséget, a toleráns vagy pozitívan diszkrimináló szemléletet és mentalitást, ami kedvez a multikulturális együttélésnek, illetve megakaszthatja a nacionalista-soviniszta intoleranciát (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2012, 38). A nevelési hitelrontás (hiteltelenség) csak erősíti a bizalmatlanság érzését. Amikor a tanuló nem azzal találkozik a hétköznapokban, amit az iskolában tanítanak neki (például a demokráciáról, a jogérvényesítésről, az egyenlőségről, a jóságról, a kisebbségekről, a nemzetről, stb.), negatív attitűd, súlyosabb esetben illojális magatartás alakulhat ki benne az iskolával szemben. Ha arra gondolunk, hogy az iskola a társadalom miniatűr leképződése, beláthatjuk súlyos társadalmi következményeit.

Feladatok: Komolyan kell venni az iskola kultúraátadó szerepét. A multikulturalizmus érvényesüléséért küzdeni kell. A multikulturális készségek is emberi készségek, tehát kialakíthatók. Ebben a folyamatban az iskolára hárul a legnagyobb feladat. Az, hogy az iskola mennyire tud felnőni ehhez a szerephez, az társadalmi felelősség.

A dilemma dilemmája: A multikulturalitás jelen van a mai társadalmakban, mivel a nyitott társadalmak lényege az új típusú, nem nemzeti alapú egység létrehozása. Ma még nem sikerült az aktivista, résztvevő, belső integrációt megnyugtatóan megoldani, az etnikai népcsoportok vallási trendek mentén tördelik részekre a társadalmakat. Nem tisztázott állapot, de a politikai kultúra napirenden tartja. Csak a felmerülő kérdésekre nem tudják még a válaszokat.

A multikulturalizmus óhajtása vagy elvetése mögött egyéni és nemzeti érdekek húzódhatnak meg. Az egyén (de akár egy népcsoport is) a saját érdekeit tartja szem előtt akkor, amikor egy másik kultúrát választván, az adott társadalomba való integrációját mérlegeli: az anyakultúrát feladva (*deculturation*), vagy az anyakultúrából származó másságot konzerválva. A választás összefügg azzal, hogy egy nemzet vagy nemzetrész (kisebbségi népcsoport) milyen kultúratudattal rendelkezik, milyen a kollektív identitása, autonóm státusza, milyen szinten értékelik kultúráját, mennyire esik távol a befogadó kultúrától, tartozik-e valamilyen támogató csoporthoz, kap-e morális támogatást az anyaországától, és az milyen erőt – tekintélyt – képvisel, de attól is, hogy kap-e elégséges támogatást – anyaországtól, befogadó országtól – saját kulturális státusza ápolásához.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ Márton, ALBERT-LŐRINCZ Csanád (2012): A polgári nevelés szükségessége az európai állampolgársági habitus kialakításában. *Magiszter*, (7), 3-4, 16-28.
2. ALBERT-LŐRINCZ Márton (2009): A monokulturális hagyomány és a multikulturalizmus. *Magiszter*, (10), 2, 26-42.

3. BAK Árpád (2014): A nemzet kettős ideje: kortárs művészeti intervenciók nemzeti emlékhelyeken. *Apertúra*, (9), 3-4, (oldalszám nélkül). http://uj.apertura.hu/2014/nyar-osz/ bak-a-nemzet-kettos-ideje-kortars-muveszeti-intervenciok-nemzeti-emlekhelyeken, (letöltve 2017. 03. 11).
4. BERKES Lilla (2010): A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése. *Délkelet-Európa – SouthEast Europe International Relations Quarterly*, (1), 4. (2010 ősz), 1-7, http://www.southeast-europe.org/pdf/04/ DKE_ 04_M_E_BEL.pdf, (letöltve 2017. 07. 14).
5. BÍRÓ Béla (2017): Svájc vagy Törökország? (online cikk), http://www. bukarestiradio.ro/2017/02/13/svajc-vagy-torokorszag/, (letöltve 2017. 03. 11).
6. CANTLE, Ted (2001): *Community, Cohesion: A Report of the Independent Review Team*. London: Home Office, http://image.guardian.co.uk/sys.files/Guardian/ documents /2001/12/11/communitycohesionreport.pdf, (letöltve 2013.01.22).
7. DAHL, Robert A. (1982): *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control*. Yale University Press, USA.
8. DAHRENDORF, Ralph (2004): *Egy új rend nyomában. Előadások a szabadság politikájáról a 21. században*. (Ford. Harmathy Veronika), Budapest, Napvilág Kiadó
9. DESTATIS, https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/ Population.html, (letöltve 2017. 03. 09).
10. ERIKSON, Robert, GOLDTHORPE, John H. (1992): T*he Constant Flux. A Study of Class Nobility in Industrial Society*. Clarendon Press, Oxford.
11. GLAZER, Nathan (1997): *We are all multiculturalists now*. Cambridge, Massachusetts and London England: Harvard University Press.
12. GÖMÖRI György (2014): Erdélyi átvilágítás (Kántor Lajos: Konglomerát), *Forrás*, (46), 5, 124-126, http://epa.oszk.hu/02900/02931/00176/pdf/, (letöltve 2017. 11. 20).
13. HAUTZINGER Zoltán, HEGEDŰS Judit, KLENNER Zoltán (2014): *A migráció elmélete*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Budapest.
14. HERO, Rodney E., TOLBERT, Caroline (2004): Minority Voices and Citizen Attitudes About Government Responsiveness in the American States: Do Social and Institutional Context Matter? *British Journal of Political Science*, (34), 1, 109-121. DOI: 10.1017/S0007123403000371, University of Iowa, http://journals.cambridge.org/action/ displayJournal?jid=JPS, (letöltve 2018. 01.11)
15. HOLLINGER, David A. (1995): *Postethnic America: Beyond Multiculturalism. NY: Basic* Books, (2005th Edition).
16. INSEE, https://www.insee.fr/fr/statistiques/1410693, (letöltve 2017. 03. 09.)
17. INSTITULUL NAȚIONAL DE STATISTICĂ: *Recensământul populației și al locuințelor 2011*, http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2, (letöltve 2017. 07.11)
18. KYMLICKA, Will (1995): *Multicultural citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
19. KYMLICKA, Will (1998): American Multiculturalism in the International Arena" in *Dissent* (Fall 1998), 73-79, http://www.stanford.edu/class/polisci 92n/readings/ nov13.1. kymlicka. pdf, (letöltve 2013. 06. 29.)
20. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, *Népszámlálás 2011*, http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg, (letöltve 2017. 07.11)
21. LENZEN, Dieter (1996): Európaivá nevelés és oktatás. (ford. Lesznyák Ágnes), *Magyar pedagógia*, (96), 1, 59-76.
22. PARKIN, Frank (1972): *Class, Inequality and Political Order*. Palladin, London, UK.
23. SCHOPENHAUER, Arthur (2007): *A világ mint akarat és képzet*. (Ford. Tandori Á., Tandori D.), Osiris kiadó, Budapest.
24. SHUJA, Alhaq (2006): *Towards the Concept of Parallel Culture: An Introduction*. (Posted on academia.edu), http://www.academia.edu/3729918/Towards_the_ Concept_of_Parallel_Culture_An_Introduction, (letöltve 2018. 01.24).

1.4. NEMZETI IDENTITÁS ÉS MULTIKULTURALITÁS. A NEMZETÉPÍTÉS „NYUGATI" ÉS „KELETI" MODELLJÉNEK KIHÍVÁSAI

Dr. Flóra Gábor

1.4.1. A nemzet mint kulturális-politikai közösség

A nacionalizmus Gellner (2006, 34) szerint elsősorban politikai alapelv, mely szerint a politikai és a nemzeti egység között kongruenciának kell fennállnia. Az iparosítás hatására megváltozott életkörülmények szükségessé teszik a a nemzeti mérceként működő sajátos magaskultúrán alapuló új politikai egységek létrehozását. Egy fejlett kultúra az egész társadalomban tükröződik, meghatározza azt és az államszerveződés támogatására van szüksége.

E meghatározás fényében a nemzeti tudat a modern kollektív politikai-kulturális identitás, egy kulturális közösség szükségletének, törekvésének kifejezője, amely a területi-kulturális közösség politikai közösséggé szerveződésre irányul. A nemzeti identitás a kulturális identitás modern közösségi formája, amely egy adott területen élő és a közös szellemi-identitásbeli értékeinek védelmében politikailag szerveződő embercsoportot jellemzi.

A nemzeti identitás tehát mindenekelőtt egy kulturális közösséghez tartozás tudatának kifejeződése, amely magát politikai közösségként határozza meg. Erre utal Renan (1992), amikor a nemzetet, igen szuggesztíven, „mindennapos népszavazásként" jellemzi, valamint Anderson (1991, 36-46) is, amikor a nemzetet a tagjai által társadalmilag felépített közösségként, „elképzelt politikai közösségként" definiálja, mint a kollektív társadalmi imaginárium termékét, amely megfelel a modern társadalom mobilizációs, integrációs és legitimációs szükségleteinek.

Ezt a perspektívát olyan kortárs szerzők is osztják, mint Connor (1978), aki szerint egy adott csoport önmagáról alkotott képe inkább lényeges egy nemzet léte vagy nemléte megállapításában, mintsem annak „kézzelfogható" sajátosságai, vagy Smith (1991), aki a nemzetet mint közös történelmi területtel, mítoszokkal és történelmi emlékezettel, tömegkultúrával, gazdasággal és minden tagjára vonatkozó törvényes jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező népességet határozza meg.

Az említett meghatározások két egymással összefüggő, lényeges dimenziót foglalnak magukban, s ezeket a szociológiai elemzésben szem előtt kell tartanunk: a) egy olyan népesség-szegmenst, amely adott területen él, megfelelő létszámban ahhoz, hogy lehetővé tegye az odatartozó egyének identitástudatának folytonosságát és fejlődését; b) sajátos kapcsolatok rendszerét, amely az identitás és a hovatartozás tudatát, egyfajta közösségi szellemiséget fejez ki. A kulturális különbségek e kapcsolatrendszer keretében a modernitásra jellemző történelmileg beprogramozódott mentalitások különbözőségében nyilvánulnak meg" (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2011, 64).

Az előbbiekben vázolt perspektívában a *nemzeti ideológia* és a *nemzeti identitás* szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A nemzeti ideológia megjelenése egybeesik azzal, hogy az emberiség fejlődésében a modernitás a nemzetek korszakába lépett. A nemzeti eszme elkerülhetetlenül kialakul, amikor az azt generáló társadalmi feltételek kialakulnak. Nem a már létező nemzetek determinálják tehát a nemzetkoncepciók születését, hanem fordítva, a nemzeti ideológiák vezetnek a nemzeti identitás mint modern kollektív kulturális identitásforma megjelenéséhez.

1.4.2. Nemzetállam és kulturális pluralitás

A „nemzetetépítő projekt" magvát annak politikai egységnek a létrehozása és fenntartása képezi, amely a nemzet védelmezőjeként határozza meg magát. Ez a modern politikai egység a nemzetállam. „Az emberiség egy részét akkor tekinthetjük nemzetet alkotó egységnek, ha tagjait olyan közös érzések egyesítik, amelyek nem állnak fenn köztük és mások között, s ezek arra késztetik őket, hogy inkább egymással, mint másokkal keressék az együttműködést, illetve arra, hogy saját kormányzatra vágyjanak, vagy arra, hogy a kormányzat egy része kizárólag őket illesse meg." (Stuart Mill, 1934, 4) Amint Kedourie (1960, 78) rámutat, míg a középkori európai államok rendszerére a kormányzás és az alkotmányok sokfélesége

jellemző, a modern korban a nemzeti alapelv mint általános politikai norma érvényesülése megköveteli, hogy a társadalom kizárólag nemzetállamokból épüljön fel.

Az egyének felszabadítását (az állampolgári minőség megszerzése) és a liberális állam megalakulását (a nemzeti önrendelkezés alapelvének alkalmazása) ugyanazon történelmi folyamat kölcsönösen összefüggő vetületeiként tarthatjuk számon. A szabad állampolgárokat a védelmüket biztosító, szabadságukat szavatoló szuverén államba kell integrálni, illetve a liberális állam működése azt feltételezi, hogy struktúráiba szabad és jogaikban egyenlő állampolgárokat vonjanak be. A jelzett összefüggéssel kapcsolatban Geertz (1961) különbséget tesz a nemzeti ideológiák két alapvető elengedhetetlen és egymással szorosan összefüggő dimenziója között: az egyik az etnikai dimenzió, az elsődleges lojalitások kifejeződése, amelyek rendeltetése, hogy az egyéneket megkülönböztethető identitással ruházzák fel, a másik pedig a polgári dimenzió, amely kifejezi a lakosság állampolgári minőség megszerzésére irányuló törekvését egy adott államban.

Az emberi jogok modern rendszerének egységes szerkezetbe foglalása és gyakorlatba ültetése mint a polgári és politikai nemzeti emancipáció jogi kifejeződése egyrészt azt a célt szolgálta, hogy a hierarchiák és feudális függőségek hagyományos modelljét felváltó, új típusú kölcsönös kapcsolatot határozzon meg az egyének és az állam között, másrészt olyan alternatív legitimáló stratégiák és ideológiai diskurzusok kidolgozását eredményezte, amelyek megfelelnek a modernizáció sajátosságainak és követelményeinek. Ebben a kontextusban a nemzeti homogenizációt több elismert nyugati gondolkodó a nemzeti identitás kialakításából fakadó szükségszerű következménynek tekinti, amely alárendelődik a modernizációs folyamatnak. Deutsch (1966, 105) megközelítésében a nemzeti identitást tekintve homogén társadalom létrehozására irányuló projekt a társadalmon belüli kommunikációs csatornák megerősítésének és kiterjesztésének szükségletével magyarázható, melynek célja a nemzeti normák és jelképek iránti ragaszkodás megerősítése. Cobban (1969) felfogásában a nemzeti homogenizáció a világrendben nemzetközi szinten bekövetkezett változások közvetlen következménye, s ezek abból erednek, hogy a szuverenitás a magukat a népi akarat kifejezőiként definiáló nemzetekre, kulturális egységekre ruházódott át.

Az említett szerzőkhöz hasonlóan Gellner (1987) is úgy ítéli meg, hogy szükségszerű kapcsolat áll fenn a modernizáció, a nemzetállamok kialakulása és a nemzeti hovatartozás mércéjévé tett nemzeti kultúra létrehozása között. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy tekintettel kell lennünk a nemzeti homogenizációs politikák egyéni társadalmi státuszokra gyakorolt hatásának ellentmondásos természetére a nemzetek hatalomért, a saját nemzeti területüknek tekintett terület saját államterületükké alakításáért folytatott küzdelme közepette. Ebben a kontextusban a nemzeti homogenizáció hatékony eszköz lehet a modern hatalomelosztó struktúrák, illetve a megfelelő politikai és területi egységek (azaz a nemzetállamok) legitimálásában.

Bár egymást kölcsönösen feltételezik, az állampolgárság intézménye és a nemzetállam intézménye közötti kapcsolatot strukturális feszültségek, sőt, konfliktusok határozták meg a modern történelem folyamán. Az állampolgárság, a kortárs szakirodalomban rögzült értelmében, nem redukálható az egyén államon belüli politikai közösséghez tartozására, mivel a polgári, politikai, szociális és kulturális jogok összességét fejezi ki. Márpedig a homogenizáció által leginkább veszélyeztetett potenciális jog éppen a domináns nemzeti közösséghez nem tartozó egyének identitáshoz való joga. Az állampolgár szabadsága a különböző kulturális közösségek közötti választásra akkor érvényesülhet maradéktalanul, ha a makro- és mikrotársadalmi feltételek kedveznek a multikulturalizmus intézményesülésének. Azonban az olyan társadalmakban, ahol több nemzeti közösség harcol az elsőbbségért, a saját nemzetállam létrehozásának jogáért, aligha lehet szó ilyen jellegű kedvező kontextus meglétéről. Ennek kapcsán Neiburg (2001) találóan állapítja meg, hogy a nemzeti hovatartozás Ianus-hoz hasonlóan kétarcú: egyrészt biztosítja az azonos nemzeti identitásban osztozók szolidaritását, másrészt hajlamos kizárni azokat, akik nem tudnak azonosulni az adott nemzeti hovatartozással.

A nemzeti ideológiák modern társadalomban gyakorolt funkcióinak jellege tehát szükségszerűen elvezet a politikai autoritás (az állam) etnikumközi kapcsolatok szabályozásában betöltött szerepének kérdéséhez. A nemzetállamtól, ahogy azt Kymlicka (1995, 108) is megjegyzi, még ha célul is tűzi ki minden állampolgár egyéni jogainak egyenlő védelmét kulturális hovatartozásuktól függetlenül, valójában távol áll a kulturális semlegesség. A kormányzat nyelvvel, belső határokkal, hivatalos ünnepekkel és államjelképekkel kapcsolatos döntései elkerülhetetlenül maguk után vonják bizonyos etnikai-nemzeti közösségek szükségleteinek és identitásainak elismerését, teljesülését és védelmét. Az állam elkerülhetetlenül támogatni fog bizonyos kulturális identitásokat, s ezzel a többit lényegében hátrányos helyzetbe hozza.

Az elsődleges kérdés, amelyre választ kell keresünk: milyen mértékben és milyen körülmények között fejezheti ki, védelmezeti és támogathatja az állam a területén fellelhető kollektív identitások, kultúrák és a közösségi érdekek pluralitását? „Vajon lehetséges-e a különböző identitással rendelkező egyének

egyenlő képviselete, azzal együtt, hogy a közintézmények nem ismerik el sajátos identitásunkat, hanem csak az univerzálisan elfogadott értékeket a polgári és politikai szabadságjogok, jövedelmek, egészségbiztosítás és oktatás terén?" (Gutmann, 1994, 3).

Az elemzést hasonló nézőpontból elmélyítő Taylor (1994, 43) különbséget tesz a modernitás által generált két politikai alapelv/gyakorlat között: egyik az egyenlő méltóság politikája, melynek célja a jogok és szabadságok ugyanazon kosarát biztosítani mindenki számára, a másik pedig a különbözőség politikája, amely abból indul ki, hogy a jogegyenlőség tényleges biztosításához a kisebbségi identitásokat védelmezni kell a domináns és asszimiláló többséggel szemben. Ezek a politikák, bár mindkettő az egyenlő jogok fogalmára alapoz, valójában ütköznek. Az egyik szerint az egyenlő tisztelet alapelve megköveteli, hogy az embereket egyformán kezeljük, különbségtétel nélkül. A másik szerint viszont el kell ismernünk, sőt, serkentenünk kell a sajátságos vonásokat és a különbözőségeket. Az első megközelítés azt veti a második szemére, hogy megszegi a diszkrimináció kizárásának alapelvét, a második pedig azt nehezményezi, hogy az első tagadja az identitást, s az embereket belekényszeríti egy számukra nem megfelelő identitás sablonjába.

1.4.3. A nemzetépítés két modellje

A modern polgári forradalmak alapdokumentumai az egyéni jogokra koncentráltak. Ugyanakkor az egyetlen legitimként elismert politikai entitás a nemzetállam volt. Azonban a hatások szintjén lényeges differenciáltság mutatkozik abban, ahogyan ezeket az alapelveket a különböző geopolitikai térségek politikai valóságához igazodva alkalmazták. A fejlett nyugati országban a nemzeti identitás elsősorban az állampolgári identitásra épült, következésképpen az államterület lett a nemzeti terület fogalmának alapvető referense. A modernizáció útjára jelentős időbeli fáziskülönbséggel, lemaradással lépő Kelet-Európa, a középkori nagy birodalmmak örököseként viszont más fejlődési utat járt be, amelyen az etnikumnak, az etnikai hovatartozásnak sarkalatos szerep jutott.

Kohn (1945, 18-20), az első gondolkodó, aki expliciten használta a politikai-nemzeti kultúra nyugati és keleti modelljének differenciálásán alapuló tipológiát, úgy tekinti, hogy Angliában, Franciaországban és az Amerikai Egyesült Államokban a nacionalizmus voluntarista formája fejlődött ki, ez pedig a nemzetet egy adott területen élő emberek észszerű társulásának eredményeként értelmezte, amely a középosztály törekvéseit kifejező közös törvényeken alapszik. Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európában, majd Ázsiában, a nacionalizmus organikus, misztikus és gyakran autoritárius formája jelent meg, amit, nem lévén e régiókban polgári középosztály, az értelmiségiek irányítottak.

A hasonló álláspontot kifejtő Smith (1992, 63) úgy véli, hogy a nyugati nemzetmodell a nemzeti terület vagy nemzeti szülőföld központi szerepének, a közös törvényi és intézményi rendszer, az adott politikai közösségen belül az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének, illetve az állampolgári közösséget összetartó erőnek tekintett polgári tömegkultúra hangsúlyozása felé hajlott. Ezzel szemben a keleti modell inkább az etnikai eredetre és az etnokulturális, nyelvi kötődésekre koncentrált, hangsúlyt fektetve a genealógián túl a vernakuláris mobilizáció szerepére a népi kultúra, nyelv, szokások, és rítusok révén, amelyeket filológusok, történészek, folkloristák, etnográfusok és lexikográfusok „fedeztek fel" és gyűjtöttek össze.

Macartney (1934, 5-6) ugyanarra a tipologizáló kritériumra hivatkozva úgy vélekedik, hogy Európát határvonal vágja ketté, amely a nemzet gondolatának két teljesen különböző felfogását választja el egymástól. A vonal egyik oldalán találhatók azok a nemzetek, amelyeknek az állam jelent mindent, s amelyek a nemzeti érzést az állam iránti hatalmas lelkesedésként értelmezik, amelyhez saját akaratukból tartoznak. A másik oldalon a közös civilizáció, a közös nyelv, a közös eredet tudata van túlsúlyban.

Míg a nyugati modell klasszikus elméleti kifejeződésének a Rousseau kidolgozta társadalmi szerződést és a népszuverenitás koncepcióját tekinthetjük, a keleti modell Herder felfogására vezethető vissza. Mivel a megfelelő államkeret híján és a civil társadalom alulfejlettsége miatt a kelet-európai nemzeti identitások az etnikai identitásból építkeztek, a nemzeti ideológiák legitimizáló funkciójának előtérbe kerülése elkerülhetetlenül az állam, a nemzeti-állami ideológiák erőteljes azonosítását jelentette a domináns etnikai közösség érdekeivel.

Az állam területe és a nemzet területe közötti identitás létrehozásának problémája igen eltérő módon jelentkezik a nyugati és a keleti nemzet-modellben. A különbség gyökereit vélhetően a nemzeti identitás előbbiekben körvonalazott kettős természetében, valamint a nemzeti ideológiák kialakulásában az európai kontinens két részén érvényesülő etnikai és polgári dimenziók eltérő szerepében kell keresnünk.

Mivel Nyugat-Európában jellemzően a nemzeti identitás polgári elképzelése vált uralkodóvá, a nemzettagságot maga az állampolgári státusz ruházta az egyénre, s a két hovatartozás (az államközösségi

tagság és a megfelelő nemzetközösségi tagság) nagyrészt fedte egymást. Tehát ugyanazon államon belül korlátozott lehetőségek kínálkoztak bárminemű konkurens nemzeti identitás kialakulására. Következésképpen a témával foglalkozó nyugati gondolkodók többnyire az egyént polgári identitással felruházó tényezők kiemelésére helyezik a hangsúlyt. Oomen (1997, 41) például a lakóhelyi, terrritoriális közösséget tekinti lényeges, nemzetteremtő tényezőnek, Giddens (1991, 42) pedig az állam, az egységes politikai vezetés szerepét emeli ki.

Kelet-Európában viszont a történelem sajátos alakulásának köszönhetően az etnicitást tekintették elsődleges objektív nemzetformáló tényezőnek. A magukat nemzetállamnak nyilvánító, de etnikailag korántsem homogén államok szembesülni voltak kénytelenek a saját területükön fennálló az etnikai-kulturális sokszínűséggel, vagy éppenséggel a rivális etnikai-nemzeti közösségek által megfogalmazott konkurrens nemzetállami aspirációkkal. Emiatt gyakran egymásnak ellentmondó ideológiákból és politikai alapelvekből kellett legitimáló és integrációs stratégiákat összegyúrniuk, annak érdekében, hogy valamiféle egyensúlyt teremtsenek a nemzeti doktrína érvényesítése és a belső stabilitás megteremtésének szükséglete között.

Az előbbiekben jelzett ellentmondásokból fakadó problémák megoldását azonban nagymértékben megnehezítette a kontinens két részén zajló szociális-gazdasági fejlődés történeti szinkronhiánya. A keleti régióban a nemzetépítő mobilizációs folyamat szakaszai a 18. század végétől időben viszonylag hosszan kinyúltak, sőt, a folyamat ma sem zárult le teljesen. Tekintettel a gazdasági fejlődésbeli lemaradásra, a kezdeti szakaszokban a hangsúlyt az elit ideológiai és politikai mobilizációjára kellett helyezni. A huszadik század közepéig döntően agrárgazdasággal rendelkező országokban (ilyen volt Románia is) a tömeges társadalmi-gazdasági mobilizáció (iparosodás, városiasodás) a kommunista rendszer időszakára esett, politikailag határozták meg és irányították az egymást átható nacionalista és kommunista ideológiák összefüggésében. A térség országainak lakossága a Nyugathoz viszonyítva ma is kevésbbé nyitott a piacgazdaság elveinek befogadására, sokkal jobban magáénak vallja a „hagyományos tekintélyelvűség" értékeit és inkább elégedtetlen, mintsem elégedett a poszkommunista átalakulások következményeivel (Minkenberg 2017, 398). E folyamatok alakulásának módja a kelet-európai nemzeti típusú államszerkezetek lényegi sajátosságára mutat rá: az állandó legitimitáshiányra, vagy pontosabban legitimitásuk hiányos jellegére. Annak következtében, hogy az államot egyetlen nemzeti identitással azonosították, a többi nemzeti közösség elkerülhetetlenül a nemzetállam-építő folyamaton kívül rekedtnek érezte magát, s ez az interetnikus feszültségek egyik fő forrásává vált. Az ily módon kialakuló folyamatos legitimációs krízis lehetséges következményeinek enyhítésére alkalmazott stratégiák egyrészt bármilyen alternatív nemzeti törekvés esélyeinek és hatásának csökkentését, másrészt a saját nemzet történelmi szerepének és hozzájárulásának felerősítését célozták. E stratégiák gyakorlati alkalmazására jellemző a nemzeti ideológia által nemzeti területnek (egy nemzet kizárólagos jogos tulajdonának) tekintett államterület szakralizálása. A szelektív történelmi emlékezet, illetve a tendenciózus történetírás, melyek feladata a domináns nemzet döntő hozzájárulásának hangsúlyozása, illetve a többi nemzet hozzájárulásának csökkentése vagy legitimitástól való megfosztása volt, lényeges ideológiai eszközként működött a tények újraértelmezésének e folyamatában.

A nacionalizmus által kisajátított legitimáló funkcióból ered a kollektív imagináriumnak és a mítoszoknak a nemzeti identitások és ideológiák kialakulásában játszott lényeges szerepe. Kétségtelen, hogy a nemzeti retorika Európában mindenhol tartalmazott olyan történelmi összetevőt, melynek szerepe az új törekvések igazolása volt a múltra való hivatkozással megerősített értékekre való hivatkozás révén (Zub, 1991, 38). A nemzeti identitás per definitionem magában hordozza olyan mitikus identitás attribútumait is, ami a valóság mentális újraalkotásának folyamatát tételezi, így a szétszórtan létező tények és jelenségek komplexumára értelmezést nyújt (Boia, 1997, 8-9). Viszont a kelet-európai régióban mindezen túlmenően erőteljesen jelentkezett az a késztetés is, hogy olyan típusú mitikus konstrukciókat dolgozzanak ki, amelyek kompenzáló szerepet tölthetnek be be a jelen elégtelenségeivel szemben. Ezáltal az nemzeti és gazdasági-politikai okokból egyaránt éles legitimációs válságba került államvezetések lényegében saját túlélésük érdekében igyekeztek illuzórikus szellemi táplálékot nyújtani a régió országait a modernitás epicentrumától elválasztó fejlődési szakadék mélyülése miatt is frusztrált lakosságnak.

A területi kérdéseknek tulajdonított rendkívüli jelentőségen túl, a népesség etnikai-demográfiai összetételével kapcsolatos problémák szintén a kelet-európai politikai vezetők és a nemzeti ideológiákat kidolgozók figyelmének középpontjában álltak. Az etnikailag sokszínű lakosság, illetve a rivális nemzeti felfogások miatt a nemzeti önrendelkezés elvének alkalmazása rendkívüli nehézségekbe ütközött a régióban, mivel nem volt világos, kikre vonatkozik ez a jog. Minden állampolgárra, etnikai hovatartozásától függetlenül? Egy ilyen megoldás az egész döntéshozói hatalmat a létszámát tekintve többségi közösség kezébe adja, értelemszerűen kizárva a többi etnikumot. Az összes, létszámát tekintve fontosabb népcsoport

közmegegyezésen alapuló döntésére alapozva? Azonban mi történik akkor, ha egy ilyen egyezség nem jön létre, ahogy ez sok esetben be is következett?

1.4.4. A multikulturalitás esélyei

A fenti kérdések hátterében értelemszerűen meghúzódó elméleti előfeltételezések kapcsán Kymlicka (1997, 1-2) felhívja a figyelmet a demokratikus kormányzat klasszikus, angolszász ihletésű szemléletének egyik alapvető hiányosságára. Valóban, az a tény, hogy a legtöbb nép osztozik napjainkban a demokrácia eszméjében, nem mond semmit arról, hogyan kell egy politikai közösség területi határait megrajzolni, és arról sem, hogyan kell a hatalmat leosztani a különböző kormányzási szintek (helyi, regionális, föderális, nemzetközi) között. Márpedig a demokrácia értéke egy adott etnikai-nemzeti közösséghez tartozó polgárok szemében nagymértékben függ attól a választól, amit az ilyen kérdésekre adnak. Ahelyett, hogy közvetlenül tisztázzák ezeket a problémákat, a legtöbb kortárs gondolkodó egyszerűen úgy tekinti, hogy a politikai közösségek határai, valamint a nekik tulajdonítandó kiváltságok kérdése eldőlt már.

Egy ilyen feltevés legalábbis részben érvényes lehetett olyan országokban, ahol a nyugati nemzetépítési modell érvényesült, s a politikai és a nemzeti közösség határainak egybeeséséhez vezetett. Viszont a rivális nemzeti ideológiák közötti verseny közepette, ami Európa keleti részén általában jellemző volt, az elméleti megoldások hiánya ezen a létfontosságú területen csupán a bizonytalanság fokozódásához és a rivalizálás elfajulásához vezetett. A multikulturális történeti régiókban az egymással ütköző nemzeti ideológiák ideologikus és identitásra épülő argumentumai ebben a kontextusban az illető területek kizárólagosan nemzeti karakterének legitimálását célozták. Azonban egy adott nemzet uralmi fölényének kinyílvánításával a másik nemzet nem tűnik el nyomtalanul, hanem továbbra is jelen van. Bármilyen kibékíthetetlenek lettek volna a szóban forgó nemzeti ideológiák, a domináns nemzet politikai elitje nem tehetett úgy, mintha a többi jelentősebb nemzeti közösség nem létezne, az ezzel járó pluralitás minden következménye ellenére sem. Következésképpen a többségi nemzet elitjének etnopolitikai ajánlatát többnyire kompromisszum formájában fogalmazták meg, amely saját közössége államon belüli nemzeti felsőbbségét volt hivatott szentesíteni, némi (a változó körülményektől függően kisebb vagy nagyobb) lehetőségeket meghagyva ugyanakkor az állam határain belül élő más nemzeti közösségeknek is. A távolságot, a szakadékot, amely a homogén nemzetállam létrehozására irányuló törekvés és a törekvésnek gyakran homlokegyenest ellentmondó etnodemográfiai, illetve politikai-nemzeti valóság között tátongott, ideológiai síkon is próbálták enyhíteni a jelen és egyben a múlt valóságának megszépítése, továbbá a tények domináns politikai nemzeti csoportoknak kedvező átértelmezése révén.

A „nyugati” és „keleti” nemzetépítési modellek közötti különbség tükröződik a nemzeti identitás és ideológiák kérdéseit tárgyaló elméleti szakirodalomban megmutatkozó eltérő értelmezésmódokban is. A Nyugaton kiadott tanulmányok gyakran az állampolgári minőséggel rendelkezés szinonimájaként használják a nemzet és a nemzeti hovatartozás fogalmait. Ez főként annak köszönhető, hogy a legtöbb nyugati országban a nemzeti identitás elsősorban az állampolgári identitásra épül, következésképpen az államterület lett a nemzeti terület fogalmának alapvető referense. A kontinens nyugati részén lezajlott változások nyomán kidolgozott fogalmak (és fogalmi tartalmak) mechanikus alkalmazása viszont téves értelmezésekhez vezethet, amennyiben azt a kelet-európai régió viszonyaira vonatkoztatjuk. Az egyik jellemző hiba akkor merül fel, amikor a nemzeti jelzőtől megfosztott etnikai identitás fogalmát a teljes mértékben kiforrt nemzeti sajátosságokkal rendelkező nemzeti kisebbségi közösségek megjelölésére használják.

Másrészt a fogalmi konszenzus hiánya a kelet-európai államokban a belső politikai egyetértés hiányát is tükrözheti a nemzeti kérdés megoldását illetően. A nemzeti többség szellemi és politikai elitjének képviselői gyakran az etnikum, etnikai csoport fogalmát preferálják az országukban élő kisebbségek megjelölésekor, ugyanis a nemzeti kisebbség fogalmát bizonyos konnotációi miatt túlságosan kényesnek ítélik, mivel ezek szerintük az autonómia vagy az elkülönülés képzetéhez vezethetnek el. Ezzel szemben bizonyos (többnyire nagy lélekszámú, jelentős történelmi-területi hagyománnyal rendelkező) nemzeti kisebbségek önmeghatározásukban a nemzeti közösség fogalmát tartják megfelelőnek, lévén, hogy még a kisebbség fogalmát is szűkítőnek és inadekvátnak ítélik a saját nemzeti kollektivitásuk teljes értelmű megjelölésére. Nyilván a kérdés nem tisztán akadémiai jellegű, hiszen a nemzeti közösség fogalmának előnyben részesítése révén a kisebbségek politikai képviseletei lényegében a teljeskörű nemzeti közösségi jogaik elismerésének követelményét igyekeznek előmozdítani.

„Kelet” és „Nyugat” szétválasztása a politikai kultúra markáns különbségein túl az állampolgári minőség eltérő felfogásához is vezetett a kontinens két részén élő lakosság körében. Kelet-Európában az adott etnikai kultúrával és közösséggel való erőteljes azonosulás lényeges szerepet töltött be a nemzetté

alakulás során, sokkal jelentősebbet, mint a polgári, állampolgári identitás. Következésképpen rendkívül komplex összefüggésrendszer alakult ki a politikai és az etnikai problémák között. Az etnicitás, az etnikai hovatartozás konstans és intenzív politikai közdelem tárgyává vált, miközben a politikai problémákat gyakran nemzeti terminológiára „fordították le" és ennek fényében értelmezték.

Míg a nyugati modellben a nemzeti hovatartozás megélése és intézményesülése legtöbbször kielégítő keretet biztosít a különféle etnikai hátterű állampolgárok politikai államközösségbe illeszkedéséhez, a közép- és kelet-európai országok nemzeti és állami fejlődésének történeti tapasztalata az állampolgárság intézménye és a nemzetállam intézménye között megmutatkozó ellentmondást hangsúlyozza ki. Mivel az etnikai határok és az államhatárok legtöbbször nem estek egybe, ez gyakran feszültségforrások létrejöttéhez vezetett. 1989 után a nemzeti jogok érvényesítésére, a nemzeti identitás újjéépítésére irányuló törekvések több régióbeli országban etnikai polarizációt, a Balkánon nyílt fegyveres konfliktust eredményeztek. A veszélyeztettenek érzett nemzeti identitás védelme olyan létfontosságú érdekként jelenítődött meg a társadalmi köztudatban, amelyért az emberek készek akár életüket is áldozni (Harris, 2009). Bár a feszültség azóta enyhült és a *modus vivendi* békés úton történő kialakításának különböző módozatai mindinkább a stabilitás irányába mutatnak, az egységes nemzetállam alapelvét, ahogy a múltban is, a kelet-közép-európai régió egyes országaiban továbbra is a stabilitás és a területi egység lényeges biztosítékának tekintik. Eközben tovább él a fenntartás, hogy bizonyos kollektív jogok biztosítása a kisebbségi közösségeknek kiindulópontot jelenthet további lépésekre a területi autonómia megoldásai vagy más önrendelkezési formák felé, ami végül elszakadáshoz vezetne. Még az interetnikus problémákban liberális és demokratikus nézeteikről ismert politikusok és elemzők között is akadnak olyanok, akik szerint fontos megkülönböztetni a kisebbségi jogok között azokat, amelyek „önmagukban vett jogok" azoktól, amelyek egyéb politikai lépéseket (azaz elszakadást) gerjeszthetnek. A kollektív jogok és a területi autonómia kisebbségi oldalról megfogalmazott követelményét a legtöbb nemzeti politikai szereplő a második kategóriához sorolja. Ily módon bármilyen elképzelés, amely a kisebbségek lakta régiók esetében speciális területi státusz megadását célozná, elutasításra talál, még akkor is, ha a többségi nemzethez tartozó szervezetektől származik, s ha a pénzügyi és adminisztratív autonómia követelménye mentén fogalmazódik meg, miközben csak közvetetten kapcsolódnik az etnikai-nemzeti problémákhoz.

A jelenség hátterében több ok húzódik meg. Elsősorban tekintettel kell lennünk a sajátos történelmi körülményekre, amelyek között az adott régió nemzeteinek és államainak „születési folyamata" lezajlott, s amelyek a politikai-nemzeti legitimitás folyamatos hiányosságát generálták. Mindezek következtében etnocentrista, organikus látásmódok alakultak ki a nemzet mibenlétéről. Másodsorban figyelembe kell vennünk a nemzeti identitások kialakításában kiemelt szerepet játszó, kölcsönösen kirekesztő történelemképeket. A hagyományos nemzeti felfogásokban a nemzetek sajátjuknak érzékelt területük birtoklásához való jogát olyan argumentumokkal is legitimálták, amelyek a másik nemzetet „ősellenségként" mutatták be. A területi státusz történelmi változásai tehát a rivalizáló nemzeti közösségek szemében vagy valamiféle apoteózisként, tökéletes beteljesülésként vagy, ellenkezőleg, nemzeti tragédiaként jelentek meg. A területi változások emlékezete pedig olyan bizonytalanságérzethez vezetett, amely felerősítette a kölcsönös bizalmatlanságot.

Ugyanakkor a mindennapi politikai vonalvezetésben érvényesültek olyan gyakorlatiasabb érvelési módok is, amelyeket a politikai és adminisztratív elit bizonyos része, főleg a bürokrácia központi struktúrájában részt vevő réteg vallott magáénak. A centralista rendszer fenntartásában érdekeltek szemében az elszakadás veszélyére történő folyamatos hivatkozás hatékony fékező mechanizmusként működött a valódi adminisztratív és pénzügyi decentralizáció útjában. Mindezek a tényezők magyarázatot nyújthatnak arra, hogy az 1989 után észlelt fejlődés ellenére is a régióban miért maradt továbbra is vitatott a nemzeti kisebbségi jogok kérdése, ami továbbra is negatívan hat a demokratizálódási, illetve az európai és euro-atlanti struktúrákba illeszkedési folyamatra.

A rendszerváltás utáni évtizedekben az etnikai feszültségeket előidéző mélyen gyökerező okokat mág nem sikerült teljes mértékben semlegesíteni, a megvalósult jelentős haladás ellenére sem. Exkluzív és intoleráns attitűdök időről-időre megmutatkoznak, gyakran érdekelt politikai erők gerjesztésére vagy ösztönzése nyomán. A civil társadalom struktúráinak és intézményeinek terén megmutatkozó fejlődésbeli lemaradás a politikai diskurzusokban továbbra is hozzájárul olyan megkülönböztető identitás-összetevők felnagyításához, amelyek a nemzeti közösségek elválasztására és szembeállítására hajlamosítanak.

Az ideiglenes megtorpánások vagy a haladás reményeinknél néhol lassúbb üteme ellenére is elmondhatjuk viszont, hogy a nemzetek életében mérceként működő magaskultúra létének szükségességéről a közép-kelet európai régióbam sem célravezető az „egy kultúra, egy terület, egy állam" fogalmaiban gondolkodni. Amint azt számos jól működő példa alátámasztja, az államok autentikusan demokratikus berendezkedése valójában az egyenlő jogokkal rendelkező nemzeti és etnoregionális kultúrák plurális

létezése és elismerése mentén építhető fel eredményesen, bármelyik nemzetfelfogásban gyökerező modllről is legyen szó. Ahhoz viszont, hogy a nemzeti megbékélés folyamata valóban visszafordíthatatlan legyen a régióban, az etnikumközi kapcsolatok fokozatos depolitizálása irányában tett további lépésekre és erőfeszítésekre van szükség, beleértve az intézményi feltételek és a törvényi garanciák biztosítását a kisebbségek identitásának és kultúrájának teljes mértékű érvényesülése érdekében. A divergens, bizonyos kérdésekben akár ellentétes nemzeti-ideológiai álláspontok érvényesítéséből kialakuló gátak lebontása végett szükséges, hogy olyan politikai konszenzus jöjjön létre az államterületen történelmi gyökerekkel rendelkező jelentősebb nemzeti közösségek között, amely egy racionális kompromisszum megvalósításán alapszik, és hosszú távon az összes félnek előnyös. Ilyen konszenzus alapján azonosíthatók és gyakorlatba ültethetők lennének azok a szociotechnikai megoldások, amelyek az identitáshoz való jog védelmét és az etnokulturális sokféleség ösztönzését szolgálják, különös tekintettel a kisebbségi kultúrákra, amelyeknek leginkább szükségük van az ilyen jellegű védelmi eszközökre.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ Márton, ALBERT-LŐRINCZ, Csanád (2011): Az identitásképződés szorongató kerete, avagy a kultúra mibenléte *Magiszter*, 54-71.
2. ANDERSON, Benedict (1991): Imagined Communities. London, Verso.
3. BOIA, Lucian (1997): Istorie şi mit în conştiinţa românească, Bucureşti, *Humanitas*, 8-9.
4. COBBAN, Alfred (1969): The Nation State and National Self-Determination. London: Collins
5. CONNOR, Walker (1978): A nation is a nation, is an ethnic group, is a…. *Ethnic and Racial Studies*I (4), 378-400.
6. DEUTSCH, Karl Wolfgang (1966): Nationalism and Social Communication. Cambridge, Mass, MIT Press.
7. GEERTZ, Clifford (1961): The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Geertz C. (ed.): Old Societies and New States: the Quest for Modernity in Asia and Africa. New York, Free Press.
8. GELLNER, Ernest (2006): Nations and Nationalism. 2nd ed. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
9. GELLNER, Ernest (1987): Culture, Identity and Politics. Cambridge, Cambridge University Press.
10. GUTMANN, Amy (1994): Introduction. In Gutmann A. (ed.): Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
11. GIDDENS, Anthony (1991): *The Consequencies of Modernity*. Cambridge, Polity Press.
12. HARRIS, Erika (2009): Nationalism Theories and Cases. Edinburgh, Edinburgh University Press.
13. KEDOURIE, Elie (1960): *Nationalism*. London, Hutchinson.
14. KOHN, Hans (1945): *The Idea of Nationalism*. Macmillan, New York.
15. KYMLICKA, Will (1997): Introduction In: Kymlicka, W. (ed.), *The Rights of Minority Cultures*. Oxford, Oxford University Press, 1-27.
16. KYMLICKA, Will (1995): *Multicultural Citizenship*. Oxford: Clarendon.
17. MACARTNEY, A. Carlile (1934): *National States and National Minorities*. London, Royal Institute for International Affairs.
18. MINKENBERG, Michael (2017): The radical right in postsocialist Central and Eastern-Europe. In: Mudde C. (ed.) *The populist radical right. A reader*. London and New York, Routledge.
19. NEIBURG, Federico (2001): National character. In: Smelser N. J. and Baltes P.B. (eds.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam, Elsevier Science Ltd. 10296-10299.
20. OOMEN, Tharailath Koshy (1997): *Citizenship, Nationality and Ethnicity*. Cambridge, Polity Press.
21. RENAN, Ernest (1992): Qu est ce qu une nation? In: *Qu est ce qu une nation? et autres essais politiques. Textes choisis et presentés par Joel Roman*. Paris, Presses Pocket, 37-56.
22. SMITH, Anthony D. (1991): *National Identity*. London, Penguin.
23. SMITH, Anthony D. (1992): National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs* 68/1992, 55-76.
24. STUART, Mill John (1934): Considerations on Representative Government. Quoted In: Macartney, C.A: *Nation States and National Minorities.* London, Royal Institute for International Affairs.
25. TAYLOR, Cormac (1994): The Politics of Recognition In: Gutmann A. (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition.* Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 25-74.
26. ZUB, Alexandru (1991): *Istorie şi finalitate*. Bucureşti, Editura All.

1.5. A ROMÁNIAI NEMZETI KISEBBSÉGEK NYELVI JOGAI A KÖZOKTATÁSBAN

Csipkés Hajnalka-Szende

1.5.1. Bevezetés

Jelen tanulmányban a romániai kisebbségi anyanyelvi oktatás jogi hátterét elemezzük. Ezek a multikulturalitás és a nemzeti identitás alapillérei (Kozma, 2005). A nyelv az identitás alapeleme, ennek ellenére a nyelvhasználathoz való jog, mint alapvető emberi jog, csak a XX. század második felétől kezdődően jelenik meg a nemzetközi és a nemzeti jogban (Trócsányi, 2006). Trócsányi szerint „egy globális, multikulturális világban a nyelvi jogoknak nagyon fontos szerepük van, miután a nyelv a kultúra, az identitás része" (Trócsányi, 2006, 7). A multikulturalitás lényege a különböző típusú kisebbségi kulturális identitások erősítése. Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz (2012) a multikulturalitás lényegét a másság értékként való kezelésében látják

A szakirodalom szerint a kisebbségi oktatás „nem csak a kisebbség ‚belügye', hanem a kisebbség-többség, kisebbség-anyaország komplex viszonyrendszerében konstituálódik" (Papp, 2014, 68). Ennek érdekében Romániának – mint számos nemzetközi dokumentum szerződő fele, és mint az Európai Unió tagállama – teljesítenie kell a különböző nemzetközi szervezetek által előírt kisebbségvédelmi elveket (Demény, 2002).

A következőkben a kisebbségi jogok elvi szintű megvalósulását és ezek összefonódását a nemzeti oktatási rendszerrel három különböző jogalkotói szinten vizsgáljuk: nemzetközi, Európai Uniós és nemzeti, vagyis romániai.

1.5.2. Nyelvi jogok a memzetközi jogban

Ernszt szerint „a klasszikus értelemben vett emberi jogok voltak a nyelvi jogok első védőbástyái: a. a szólásszabadság, b. a diszkrimináció tilalma, valamint c. a magán- és családi élethez való jog. Mind a mai napig szerepet kapnak a védelmi rendszerben, annyi különbséggel, hogy már egy újonnan kialakult emberi joggal is számolni kell: a kisebbségek nyelvhasználathoz való jogával" Ernszt (2006, 23).

1948-ban az Egyesült Nemzetek Szervezete által elfogadott *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* 2. szakaszában kimondja, hogy „mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra." A Nyilatkozat nem tér ki a nyelvszabadságra. Andrássy (2016) kiemeli, hogy a későbbiekben, 1966-ban az ENSZ Közgyűlése elismerte a kisebbségi nyelvi jogokat a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkében: „Azokban az államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját kultúrájukat élvezzék, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják".

A fent említett cikkelyt a szakirodalom számos kritikával illette. Andrássy (2016) meglátása szerint a szövegnek két nagy hibája van: az egyik a jog alanyaival, a másik a jog tartalmával kapcsolatos. A jog alanyait illetően a szakasz csak a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyekre tér ki, tehát a nyelvi többséghez tartozó személyeknek nem biztosítja a nyelvi jogokat. A szerző javaslata szerint „ki kellene mondani, hogy senkitől sem lehet megtagadni a jogot, hogy a saját nyelvét használja, vagy hogy mindenkinek joga van a saját nyelve használatához"(Andrássy, 2016, 15). Az 1950-ben az Európa Tanács által elfogadott *Az Emberi Jogok Európai Egyezménye* regionális szinten biztosítja számos alapvető emberi jogainknak tiszteleben tartását, mint például a megkülönböztetés tilalma (14. cikk, 12. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk), szólásszabadság, (10. cikk), magán- és családi élethez való jog (8. cikk), azonban nem tér ki a nyelvi jogok biztosítására (Andrássy, 2016).

A későbbiekben 1966-ban az ENSZ Közgyűlés által elfogadott *Polgári- és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányban* korrigálták az előző dokumentumokban ejtett jogalkotói hibát a nyelvi jogok terén (Andrássy, 2016). Így az Egyezségokmány 19. cikkelyében "elismert kifejezési szabadság magában foglalja az összes ember, így a nyelvi többséghez tartozó valamennyi személy szabadságát is

„önmaga kifejezésére a maga által választott nyelven". Ezzel az Emberi Jogi Bizottság elismerte minden ember jogát a nyelvszabadsághoz, s ily módon némiképp pótolta a nyelvszabadság jogalkotói elismerésének hiányát" (Andrássy, 2016, 16).

Szintén az ENSZ által elfogadott *Nyilatkozat a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól* (1992) biztosítja a kisebbségek nyelvi identitásának védelmét, saját kultúra, nyelv használatát, nyelvük fejlesztését valamint az anyanyelvi oktatás, nyelv ismeretének ösztönzését (Ernszt, 2006).

Az Európa Tanács 1992-es *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartája* az anyanyelvhasználati jogok „Bibliájának" tekinthető (Ernszt, 2006, 27), amely a kisebbségvédelem terén egy sor jogot hivatott biztosítani. A Charta céljai között szerepel a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása és tanulása megfelelő formáinak és eszközeinek biztosítása minden szinten (7. cikk). A 8. cikkelyben a kisebbségi oktatásra részletesen kitér és kimondja, hogy (szerző megjegyzése: az aláíró) „a Felek vállalják azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne", hogy:

a. elérhetővé teszik az iskolaelőkészítő oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken,
b. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken,
c. elérhetővé teszik a középiskolai oktatást az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken,
d. elérhetővé teszik a szakközépiskolai és szakmunkásképzést az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken,
e. elérhetővé teszik az egyetemi és más felsőoktatási képzést az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken,
f. intézkednek, hogy a felnőttoktatásnak és továbbképzésnek legyenek olyan tanfolyamai, melyek elsősorban vagy teljesen a regionális vagy kisebbségi nyelveken valósuljanak meg,
g. biztosítják annak a történelemnek és kultúrának az oktatását, amelyet a regionális vagy kisebbségi nyelvek hordoznak,
h. biztosítják az oktatók részére a fenti pontokban elfogadottak megvalósításához szükséges alap- és továbbképzést,
i. létrehoznak felügyelő szerveket a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatásának megteremtésében és fejlesztésében tett intézkedések és elért előrehaladás figyelemmel kísérése és a kérdésekről nyilvánosságra hozandó időszaki jelentések elkészítése céljából (Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartájának 8. cikkelye).

Továbbá a Charta kimondja, hogy „az oktatásügy vonatkozásában azokban a körzetekben, amelyek nem minősülnek a regionális vagy kisebbségi nyelvek által hagyományosan használt körzetnek, ha azt a regionális vagy kisebbségi nyelvet használók száma indokolja, a Felek vállalják, hogy engedélyezik, bátorítják vagy létrehozzák a regionális vagy kisebbségi nyelven történő oktatást vagy az ilyen nyelvek oktatását valamennyi megfelelő oktatási szinten" Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartájának 8. cikkelye). Románia a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját a 282/2007. számú Törvényben ratifikálta.

Az *Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezménye* (1995) 12-13. cikkelye kimondja, hogy a szerződő államok, ha szükséges, az oktatás és a kutatás területén intézkednek úgy a nemzeti kisebbségek mint a többségi kultúrák történelmének, nyelvének és vallásának megismerése előmozdítására. Ebben az összefüggésben a szerződő államok különösképpen megfelelő lehetőségeket kell teremtsenek a tanítóképzésre és a tankönyvekhez való hozzájutásra és megkönnyítsék a különböző közösségek tanítók és diákok közötti kapcsolatokat. A szerződő államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy előmozdítsák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára az oktatáshoz való hozzáférés minden szintjén az esélyegyenlőségét. A 13. cikk értelmében az oktatási rendszerük keretében a Felek elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek a jogát arra, hogy saját magán oktatási és képzési intézményeiket létrehozhassák és működtethessék. E jog gyakorlása nem ró semmiféle pénzügyi kötelezettséget a szerződő államokra. Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a szerződő államok törekednek - lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük nyíljon a kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni (14. cikk).

2001-ben sor került az UNESCO által elfogadott *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokféleségről*, mely szentesíti a nyelvi sokszínűség a kulturális sokféleség garanciáját (6. cikk) (Ernszt, 2006).

A fent említett dokumentumokból, nemzetközi szerződésekből kitűnik, hogy a kisebbségek nyelvi jogai szorosan összefüggenek az oktatással, valamint az oktatási rendszereket úgy kell kialakítani, hogy

lehetőséget biztosítson ezen jogok kiteljesülésére. A nemzeti közoktatásnak tehát alapvető szerepe van a kisebbségi nyelvi jogok biztosításában.

1.5.3. Az Európai Unió jogállása

Az Európai Unió mivel eredetileg gazdasági célzattal lett létrehozva, hosszú ideig nem foglalkozott a kisebsségvédelemi politikákkal (Szalayné, 2003). „Annak ellenére, hogy az Unió rendelkezik hagyományokkal a kisebbségi nyelvek védelmét illetően, az Uniós szabályozásban sem a kisebbség, sem a kisebbségvédelem kifejezésekkel – egészen a lisszaboni szerződés életbe lépéséig – nem találkozhattunk" (Felföldi, 2011, 6), 2009-ig.

Megjegyzendő, hogy már 1993-ban a koppenhágai kritériumok keretein belül megfoglamazodott az az elv, miszertin csak olyan állam válhat Uniós tagállamá, amely garantálja a kisebbségek védelmét. Azonban a koppenhágai kritériumoknak számos gyenge pontjuk van: ezen alapelvek politikai jellegű megfogalmazások, valamint az Európai Unió csak a csatlakozást megelőzően és a csatlakozás pillanatában vizsgálja a koppenhágai kritériumok betartását, ez pedig egy eltérő kisebbségvédelmi szinteket hozott létre a régi és új tagállamok között (Juhász, 2012).

Az Európai Unió Alapjogi Chartája, melyet 2000-ben írtak alá, meghatározó dokumentum a kisebbségi jogok terén, azonban hatálybalépésekor még nem rendelkezett jogi kötőerővel. A 2009-es *Lisszaboni Szerződés* kimondta az Alapjogi Charta jogi kényszerítő erejét (Albert-Lőrincz, 2014). A Charta 21. cikkében a diszkrimináció tilalmát a nemzeti kisebbséghez való tartozáshoz is köti: tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékosság, kor vagy szexuális irányultság alapján. A 22. cikk szerint az Európai Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget. Azonban a Lisszaboni Szerződés csak a preambulumában nevesíti a nemzeti kisebbségeket, a szövegtestbe foglalt rendelkezéseiben viszont nem, tehát „nem társul mellé közösségi kompetencia" (Eplényi, 2013, 47). Az Alapjogi Charta csak Uniós irányelvnek minősül, önmagában nem hivatkozható" (Eplényi, 2013).

A Liszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról az 1a. cikkelyében említést tesz a kisebbségi jogok tiszteletben tartásáról: „az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában."

A nemzeti kisebbségek jogai nem tartoznak az Uniós jog hatáskörébe, ezért ezen jogok kizárólag nemzeti hatáskörbe tartoznak (Juhász, 2012). A jelenlegi EU szabályozás nem ad kifejezett jogalkotási hatáskört az Unió intézményeinek a kisebbségvédelem területén (Juhász, 2012). Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés 167. cikkelyének (4.) bekezdése kimondja, hogy: „Az Unió a szerződések egyéb rendelkezései alá tartozó tevékenysége során, különösen kultúrái sokszínűségének tiszteletben tartása és támogatása érdekében figyelembe veszi a kulturális szempontokat." Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés 7. cikkelyének értelmében szankció róható ki a azon tagállamokra, melyek a Szerződésben felsorolt értékeket megsértik. A szankciók nem korlátozódnak az Uniós jog által megszabott terültekre, tehát a kisebbségi jogok megsértése az Európai Unió által büntetethető (Czika, 2011).

1.5.4. A romániai nemzetközi kisebbségi oktatásra vonatkozó jogszabályok

Románia Alkotmányának 6. szakasza az identitáshoz való jogokról a következőképpen rendelkezik: „(1) Az állam elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez. (2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védő intézkedéseknek meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elveinek." Továbbá a 13. cikkelye kijelenti, hogy: „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv", mely főszabály jelentőségére az alábbiakban térünk ki. Mivel „a közoktatás kiépítését társadalmi szükséglet alapozta meg" (Albert-Lőrincz, 2017, 83), az Alkotmányban foglalt kisebbségi nyelvi jogok az oktatási rendszerre vonatkozó előírásokban is megjelennek.

A kisebbségek anyanyelvén történő oktatásról az Alkotmány 32-es cikkelyében kimondja, hogy: „(2) Az oktatás minden fokon román nyelven folyik. A törvény feltételei között az oktatás valamely világnyelven is lebonyolítható. (3) Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen a nyelven oktathassák őket; e jogok gyakorlásának a módozatait törvénnyel állapítják meg. (7) Az állam biztosítja a vallási oktatás szabadságát, minden egyes vallásfelekezet sajátos követelményei szerint. Az állami iskolákban a vallási oktatást törvény útján szervezik meg és garantálják.”

A fenti alapelvek értelmében a nemzeti kisebbségeknek alkotmányos joguk van anyanyelvük elsajátításához, az anyanyelven történő oktatáshoz, mely a kisebbségek nemzeti önazonosságának meghatározó eleme (Varga, 2006). Az Alkotmányban foglaltak tehát elvi szintű megfogalmazások, melyek további törvények által válnak gyakorlati jellegűvé, mint például az Oktatási Törvény és különböző szakminisztériumi rendeletek által.

Az *1/2011 számú Nemzeti Oktatási Törvény* több dimenzióban szabályozza a kisebbségi nyelvhasználati jogokat. A jogszabály a nyelvi jogosítványok gyakorlásának intézményes keretfeltételeit rögzíti, illetve a kisebbségi anyanyelvoktatás tartalmának a sajátos (anyanyelvi, etnikai) identitásépítő vonzatait szabályozza (Horváth, 2012, 179).

Romániában a köz- és felsőoktatás francia eredetű szerkeztre épült (1. Táblázat: Románia oktatási rendszere): iskola előtti oktatás, alapfókú/elemi szakasz (előkészítő és I-IV osztály), középfókú oktatás (alsó szakasz: V-VIII, felső szakasz: X-XII), poszliceális oktatás, egyetemi oktatás, illetve posztgraduális képzés (Fóris-Ferenczi és Péntek, 2011). Az oktatási törvény felső középfokon három iskolatípust különböztet meg: elméleti középiskolát (filológia, társadalomtudományok, matematika-informatika és természettudományok) a műszaki (műszaki-technikai, szolgáltatások, természeti erőforrások és környezetvédelem), valamint vokacionális iskolatípust (a művészeti, pedagógiai, teológiai, sport és testnevelés). Megjegyzendő, hogy a magyar kisebbségre vonatkozóan szakirány szempontjából az egyházi iskolák az elméleti képzéstípusokhoz tartoznak (Fóris-Ferenczi és Péntek, 2011).

1. Táblázat: Románia oktatási rendszere

<table>
<tr><th>KOR:</th><th>ÉVFOLYAM:</th><th colspan="2">OKTATÁSI SZAKASZ:</th></tr>
<tr><td rowspan="3">>19</td><td rowspan="3"></td><td colspan="2">POSZTGRADUÁLIS KÉPZÉS</td></tr>
<tr><td colspan="2">EGYETEMI OKTATÁS</td></tr>
<tr><td colspan="2">POSZTLICEÁLIS OKTATÁS</td></tr>
<tr><td>19</td><td>XIII.</td><td></td><td rowspan="2">A FELSŐ KÖZÉPFOK FELSŐ SZAKASZA</td></tr>
<tr><td>18</td><td>XII.</td><td rowspan="2">A FELSŐ KÖZÉPFOK FELSŐ SZAKASZA</td></tr>
<tr><td>17</td><td>XI.</td><td>KIEGÉSZÍTŐ ÉV</td></tr>
<tr><td>16</td><td>X.</td><td rowspan="2">A FELSŐ KÖZÉPFOK ALSÓ SZAKASZA</td><td rowspan="2">MŰVÉSZETI ÉS SZAKOKTATÁS</td></tr>
<tr><td>15</td><td>IX.</td></tr>
<tr><td>14</td><td>VIII.</td><td colspan="2" rowspan="4">ALSÓ KÖZÉPFOK (GIMNÁZIUM)</td></tr>
<tr><td>13</td><td>VII.</td></tr>
<tr><td>12</td><td>VI.</td></tr>
<tr><td>11</td><td>V.</td></tr>
<tr><td>10</td><td>IV.</td><td colspan="2" rowspan="5">ELEMI SZAKASZ</td></tr>
<tr><td>9</td><td>III.</td></tr>
<tr><td>8</td><td>II.</td></tr>
<tr><td>7</td><td>I.</td></tr>
<tr><td>6</td><td>ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ</td></tr>
<tr><td>5</td><td rowspan="3"></td><td colspan="2" rowspan="3">ÓVODAI SZAKASZ</td></tr>
<tr><td>4</td></tr>
<tr><td>3</td></tr>
</table>

(Forrás: Fóris-Ferenczi és Péntek, 2011, 94)

A Nemzeti Oktatási Törvény 10. cikkelyének 3. pontja szerint: a román nyelvnek, mint hivatalos államnyelvnek az iskolában való tanulása kötelező minden román állampolgár számára. A tantervekben ehhez elegendő óraszámot kell biztosítani. A közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a román nyelv elsajátításához szükséges és elégséges anyagi feltételeket és a szükséges emberi erőforrásokat. A Törvény 45. cikkelyének értelmében a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek, törvényi feltételek között, jogukban áll anyanyelvükön tanulni és képezni magukat a közoktatás valamennyi szintjén, típusában és

formájában. Továbbá a jogszabály értelmében amennyiben a helyi viszonyok megkövetelik, a szülők vagy törvényes gyámok kérésére és a törvény feltételei között olyan közoktatási csoportokat, osztályokat vagy intézményeket kell szervezni, amelyek tannyelve megegyezik az egyes nemzeti kisebbségek nyelvével. A közoktatásban felvételi és záróvizsgát a törvény feltételei szerint azokon a nyelveken lehet tenni, amelyeken az illető tantárgyakat tanulták (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012).

Az 1/2011 számú Nemzeti Oktatási Törvény értelmében az állami oktatási rendszer keretében az oktatási, kutatási, ifjúsági és sportminiszter rendeletében megnevezett hivatalos iskolai és egyetemi okiratokat kizárólag román nyelven kell elkészíteni. Adott a lehetőség az egyéb belső használatú iskolai és egyetemi iratok kisebbségi tannyelven történő megszerkesztésére (10(4). cikk). A nemzeti kisebbségek nyelvén való oktatásban a belső kommunikáció, valamint a tanulók és óvodások szüleivel való kapcsolattartás során a tannyelv is használható. A nemzeti kisebbségek nyelvén való elemi oktatás keretében a minősítéseket mind írásban, mind pedig szóban a tannyelven is közölni kell (10. cikk) (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012).

A nemzeti kisebbségek a törvénynek megfelelően az osztályok számával arányos képviseletre jogosultak az oktatási intézmények, a tanfelügyelőségek vagy az egyenértékű intézmények vezetőségi szerveiben, a szakmai követelmények betartásával. A nemzeti kisebbségek nyelvén is oktató iskolák esetében az igazgatók egyikének az illető kisebbséget képviselő pedagógusnak kell lennie, a szakmai követelmények betartásával. A teljes egészében nemzeti kisebbségek nyelvén működő oktatási intézmények esetében az igazgatónak ismernie kell az illető nyelvet. Ilyen esetekben az igazgatót az illető nemzeti kisebbséget Románia Parlamentjében képviselő szervezet vagy, ha az illető kisebbség nem rendelkezik parlamenti képviselettel, a nemzeti kisebbségek parlamenti csoportjával való egyeztetést követően kell kinevezni (8. cikk) (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012).

A 63. cikk szerint a közoktatási rendszerben a képzési egységek csoportokat, osztályokat és évfolyamokat ölelnek fel az alábbiak szerint:

- elemi oktatásban: az osztály átlagosan 20, de nem kevesebb mint 12 és nem több mint 25 gyermeket foglal magába;
- általános iskolai oktatásban: az osztály átlagosan 25, de nem kevesebb mint 12 és nem több mint 30 tanulót foglal magába;
- középiskolai oktatásban: az osztály átlagosan 25, de nem kevesebb mint 15 és nem több mint 30 gyermeket foglal magába.

A fentiektől kivételt képeznek azon településeken, ahol igény van valamely nemzeti kisebbség anyanyelvén történő oktatásra, de a képzési egységek a jelen törvényben előírt minimumnál kisebb létszámmal tudnak csak működni. Ezen képzési egységek létrehozásáról és működéséről az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium dönt az illető oktatási intézmény igazgatótanácsával való egyeztetést követően (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012). A centralizált, szakminisztériumi hatáskörbe utalt mérlegelési és jóváhagyási-döntési közigazgatási jogköröket befolyásolhatják az aktuális politikai konjunktúrák, így az elvi szinten elismert kisebbségi jogosultságok gyakorlati alkalmazása nem tekinthető garantáltnak.

A hatályos Nemzeti Oktatási Törvény biztosítja azon tanulóknak, akiknek a lakhelyük szerinti településen nem adott a lehetőség az anyanyelven való tanuláshoz, hogy az anyanyelvükön működő legközelebbi iskolához való utazási költségeik megtérítését, illetve az anyanyelvű oktatási intézmény bentlakásában ingyenes elhelyezést és étkeztetést igényeljenek (46 (1) cikk). Az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium 3062/2012. számú rendelete biztosítja a földrajzilag vagy nyelvileg elszigetelt, valamint olyan települések esetében, ahol az elemi vagy az általános iskolai oktatásban részesülő tanulók létszáma kisebb a törvényben előírt minimumnál és nincs lehetőség a tanulók szállításának biztosítására az összevont osztályok létrehozását (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012).

Az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium 5571/2011. számú rendelete az alternatív közoktatással kapcsolatosan kimondja, hogy az alternatív közoktatás román nyelven folyik. A törvény feltételei között az alternatív közoktatás szintjén nemzeti kisebbségi nyelveken vagy világnyelveken tanuló csoportokat, osztályokat vagy struktúrákat lehet létrehozni. A román nyelv és irodalom tantárgyat a közoktatásban az illető nemzeti kisebbség számára külön kidolgozott tanterv és külön tankönyv alapján kell oktatni (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012).

A román nyelv és irodalom vizsgateszteket a sajátos tanterv alapján dolgozzák ki. A nemzeti kisebbségi tannyelvű elemi, általános és középiskolai oktatásban Románia történelmét és földrajzát az illető nyelveken, a román tannyelvű osztályokban alkalmazottal azonos iskolai tanterv és tankönyv alapján kell tanítani azzal a kötelezettséggel, hogy a helyneveket és a román tulajdonneveket román nyelven is feltüntessék és megtanulják. A történelem tantárgy iskolai tantervének és tankönyveinek tükrözniük kell a romániai nemzeti kisebbségek történelmét és hagyományait (Oktatási Törvény 46. cikkely 8. pontja).

Továbbá a törvény előirja a nemzeti kisebbségek nyelvén működő általános iskolai oktatás felső tagozatain a kisebbségek történelmének és hagyományainak anyanyelven történő oktatását. A fentiekhez hasonlóan a közoktatásban az anyanyelv nyelvtanának és irodalmának, az illető nemzeti kisebbség történelmének és hagyományainak oktatása, valamint a zeneoktatás az illető nemzeti kisebbség nyelvét és kultúráját ismerő szakértők csoportja által kidolgozott, sajátos tantervek és módszertanok szerint történik (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012).

Az anyanyelvű középiskolai és posztliceális oktatásban, ahol a szaktantárgyakat, illetve a szakirányú felkészítő modulokat anyanyelven tanítják, a szakkifejezéseket kötelező módon román nyelven is el kell sajátítani (Oktatási Törvény, 46. cikkelye).

1.5.5. Következtetések

Jelen tanulmányunkban a romániai kisebbségi anyanyelvi oktatás jogi hátterét elemeztük nemzetközi, Európai Uniós és nemzeti szintű vonatkozásokban, időrendi szemszögből. A nyelvi jogok az általános és egyetemes emberi jogok részét képezik. “A nyelvi jogok elismerése illetve fejlődése révén egyaránt helyet kell kapjon, mind a második generációs oktatási (anyanyelvi oktatás), kulturális (anyanyelvű kultúra) jogok közösségi kisebbségi jogok, az emberiség nyelvi sokszínűségét biztosító jogok keretében” (Varga, 2006, 30). A nyelvi jogok teljeskörű érvényesítésének érdekében az államnak egyaránt van elismerési és védelmezői feladatköre. Az anyanyelvi oktatáshoz való jog a nyelvi és egyéb kisebbségi jogokkal összefüggésben állnak és különös jelentőséggel bírnak a nemzeti kisebbségek számára (Trócsányi, 2006).

Romániában adottak a törvényes elvi feltételek ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek a közoktatás során részesüljenek a nyelvi jogaik gyakorlásában. A szakirodalom viszont kiemel néhány hiányosságot is – elsősorban az Európai Unió tagállami kisebbségi politikákban való korlátozott hatáskörét -, valamint úgy véljük, hogy adott esetben a centralizált, minisztériumi szintű jóváhagyások szükségessége a gyakorlatban nehezíti a kisebbségi jogok érvényesülését.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ Márton és ALBERT-LŐRINCZ Csanád (2012): A multikulturalizmus, *Magiszter*, X. évfolyam, 3 sz. 5-20.
2. ALBERT-LŐRINCZ Csanád (2014): Diminishing national sovereignty affecting EU member states’ citizenship? The International Scientific Conference GLOBALIZATION, INTERCULTURAL DIALOGUE AND NATIONAL IDENTITY, 1-st EDITION, 29-30 MAY 2014, (Szerk. Iulian Boldea), Editura ARHIEPAG XXI PRESS, ISBN 978-606-93691-3-5), 123-129. http://www.upm.ro/gidni/ GIDNI-01/Law/Law%2001%2016.pdf, (letöltve: 2018. 02. 25).
3. ALBERT-LŐRINCZ Csanád (2017): *Szociálpolitikai alapok és a jóléti perspektívák térvesztése.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó. ISBN 978-606-37-0289-1.
4. ANDRÁSSY György (2016): Nyelvek és nyelvi jogok a térben. *Iskolakultúra*, 26(1), 9-19.
5. CZIKA Tihamér (2011): *A kisebbségi jogok kérdése az EU-jogban Lisszabon után.* http://jog.sapientia.ro/data/tudomanyos/Periodikak/scientia-iuris/2011-3/hu7-Czika.pdf, (letöltve: 2018.01.26.)
6. DEMÉNY Gyöngyvér (2002): Kisebbségek oktatási jogai és a magyar tannyelvű felsőfokú oktatás Romániában. *Magyar Kisebbség, 2(24),* http://epa.niif.hu/ 02100/02169/00019/pdf/020218.pdf, (letöltve: 2018.02.13.).
7. EPLÉNYI Kata (2013): A nemzeti kisebbségek védelme az Európai Unióban. *Létünk* különszám, 44–54. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00028/pdf/EPA00997_ letunk_2013_k_044-054.pdf (letöltve: 2018.02.13.).
8. ERNSZT Ildikó (2006): Ébresztő a (látszólagos) csipkerózsika álomból? – Nyelvi jogok a nemzetközi jogban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny, 2.*
9. FELFÖLDI Rita (2011): A kisebbségi nyelvek helyzetének változása az Európai Unióban. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6414/file/felfoldirita.pdf, (letöltve: 2018.01.25.).

10. FÓRIS-FERENCZI Rita és PÉNTEK János (2011): A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re. *In:* BARTHA, Csilla, NÁDOR Orsolya és PÉNTEK János (szerk.). Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
11. HORVÁTH István (2012): Románia: A kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük. *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, 172-196.
12. JUHÁSZ Hajnalka (2012): A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek, *In:* EPLÉNYI Kata és KÁNTOR Zoltán (szerk.): Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Lucidus, Budapest.
13. KOZMA, Tamás (2005): Kisebbségi oktatás Közép-Európában. *Új Mandátum Kiadó*, Budapest.
14. NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET (2012): *Nyelvi jogok útmutató*, Szerk: BOGDÁN Andrea és MOHÁCSEK Magdolna,Nyomda: IDEA és GLORIA, Kolozsvár, ISSN: 1844 – 5489, http://www.rmdsz.ro/uploads/kiadvanyok/files/ Nyelvi%20jogok%20utmutato_.pdf (letöltve: 2018.02.23).
15. PAPP Z. Attila (2014): Oktatáspolitikai koncepciók kisebbségben. Külhoni és anyaországi változások. *EDUCATIO*. Mérleg 2010-2014, 68-80.
16. SZALAYNÉ Sándor Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Gondolat Kiadó Kör, Budapest.
17. VARGA Attila (2006): Az anyanyelvi jogok szabályozása Romániában. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, *2*, http://rmjk.adatbank.transindex.ro/pdf/05. Varga.pdf (letöltve: 2018.02.24).
18. TRÓCSÁNYI László (2006): Az anyanyelv használatához való jog a nemzeti alkotmányokban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, *2*, http://rmjk.adatbank. transindex. ro/pdf/02.Trocsanyi.pdf, (letöltve: 2018.02.24).

Jogi normák

1. ENSZ (1948): Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata.
2. EURÓPA TANÁCS (1950): Emberi Jogok Európai Egyezménye.
3. ENSZ (1966): Polgári- és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.
4. ENSZ (1992): Nyilatkozat a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól.
5. EURÓPA TANÁCS (1992): Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartája.
6. EURÓPA TANÁCS (1995): Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezménye.
7. UNESCO (2001): Egyetemes nyilatkozat a Kulturális Sokféleségről.
8. EURÓPAI PARLAMENT (2000): Az *Európai Unió* Alapjogi Chartája.
9. EURÓPAI UNIÓ MŰKÖDÉSÉRŐL SZÓLÓ SZERZŐDÉS (2009): http://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN (letöltve: 2018.02.23).
10. AZ 1/2011 SZÁMÚ NEMZETI OKTATÁSI TÖRVÉNY (2011): https://lege5.ro/Gratuit/geztsobvgi/legea-educatiei-nationale-nr-1-2011 (letöltve: 2018.02.23).
11. ROMÁNIA ALKOTMÁNYA (2003): http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/ letoltesek/Romania_alkotmanya_HU.pdf (letöltve: 2018.02.23).
12. Az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium 3062/2012. számú rendelete.
13. Az Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium 5571/2011. számú rendelete.

1.6. AZ ISKOLA INTERKULTURÁLIS IRÁNYULTSÁGÁT ERŐSÍTŐ. PEDAGÓGIAI FELTÉTELEK ÉS ELJÁRÁSMÓDOK.

Dr. Fodor László

Számos jel utal arra a valós tényre, hogy az utóbbi 2-3 évtizedben, a multikulturalitás társadalmi eszméje – mondhatni világszerte, de legalábbis a sokszínű Európa vonatkozásában – felébresztette az intézményes iskolai oktatás érdeklődését az interkulturális nevelés problematikája iránt, és ekképp az ott lezajló pedagógiai folyamatok egyre jelentősebb mértékben próbáltak mind tartalmilag, mind pedig módszertanilag alkalmazkodni e nevelési területből fakadó követelményekhez. Napjainkban szinte minden szakember elfogadja, hogy az interkulturalitás paradigmájának viszonylatában az intézményesen megszervezett oktatásnak – többek között, mint alapvető szocializáló és kulturalizáló tevékenységnek, illetőleg mint központi jelentőségű értékközvetítő és értékteremtő szociális aktivitásnak – egyre szélesebb körű és minél változatosabb lehetőség-skálát kell biztosítania arra is, hogy a tanuló gyermekek és ifjak kerüljenek szorosabb kapcsolatba más kultúrákkal, illetve nyerjenek mélyebb betekintést egyes idegen értékekbe is, hogy azáltal váljanak képessé saját kultúrájuk szférájának meghaladására, implicite tudják azt kiegészíteni és gazdagítani, s ekképp még elmélyültebben megérteni, és még erőteljesebben magukénak érezni

Tehát annak tényét, hogy az egyes tantárgyakon és tanórákon átívelő interkulturális nevelésnek szervesen integrálódnia kell az iskola belső életébe, ma már nem szükséges változatos tényezők segítségével ismételten igazolni. Ez többek között azzal magyarázható, hogy az interkulturális nevelés alapvető célkitűzései olyan fontos humanisztikus személyiségbeli tulajdonság-komponensek kialakítására, illetve olyan pszichoszociális személyiségbeli képződmények kifejlesztésére vonatkoznak, amelyek elsőrendű előfeltételei mind a sikeres társadalmi beilleszkedésnek, mind pedig a másokkal való konstruktív és békés együttélésnek. Eme képződmények körében mindenekelőtt egyéni és csoportos interkulturális tudatosságot, interkulturális kompetenciát, a kulturális változatosságot és másságot könnyen érzékelő és elfogadó, megértő és toleráló attitűdöket, a másokat tisztelő meggyőződéseket, késztetettségeket és szokásrendeket találunk. Az ilyen jelentős célkitűzések távlatában, pedagógiai szempontból manapság mindenekelőtt azoknak a módszertani szempontoknak és eljárásmódoknak a tanulmányozása mutatkozik halaszthatatlanul szükségesnek, amelyek képesek számottevően fokozni az iskola interkulturális irányultságának mértékét. Tehát ma gyakorlatilag az a kérdés áll a szakmai viták középpontjában, hogy miként, illetőleg milyen általános stratégiák alapján, és milyen konkrét módszerek segítségével lehetne az intézményes oktatásnak az interkulturalitás irányába való odafordulását, az interkulturális elveknek és értékeknek egyre tudatosabban történő felvállalását hatékonyan előidézni, valamint az interkulturális beállítódását egyre erőteljesebb mértékben fokozni. Az alábbiakban, eme komplex metodikai kérdés vonatkozásában, az interkulturális nevelés iskolai megvalósítását elősegítő, az interkulturalizmus modern szellemiségét fokozott mértékben érvényesítő, viszonylag könnyen és közvetlenül alkalmazható, részint konkrét feltétel jellegű tényezőket és szervezési eljárásmódozatokat, részint pedig meghatározott pedagógiai szituációkat óhajtunk bemutatni, és az érdeklődő olvasók figyelmébe ajánlani:

1) Az egész országra, sőt Európára is kiterjedő, egymás kölcsönös megismerését favorizáló testvérosztályi és testvériskolai kapcsolati rendszerek kiépítése, azok következetes fenntartása és működtetése.
2) Egyéni, osztályszintű és az egész iskolára kiterjedő kapcsolattartási, egymás felfedezését, megismerését és megértését elősegítő mobilitási (kölcsönös látogatási) és más jellegű kontaktállási, levelezési és kommunikációs programok kezdeményezése, elindítása, szisztematikus segítése és fenntartása.
3) Bel- és külföldi tanulmányi kirándulások rendszeres megszervezése.
4) Az iskolai könyvtárak, szertárak, CD-gyűjtemények és videotékák olyan belföldi és külföldi anyagokkal történő ellátása és gazdagítása, amelyek (emberi jogokra, szabadságra, rasszista megnyilvánulásokra, fegyverkezésre, terrorizmusra, békére, kisebbségek asszimilációjára stb. vonatkozó) tartalma nagymértékben konzisztens az interkulturális nevelés alapvető céljaival.
5) Változatos művelődési övből érkező, eltérő szakmákat, státusokat, nyelveket, életstílusokat, nemzedékeket, nemzetiségeket, életfelfogásokat, világkoncepciókat vagy vallásokat képviselő nevezetes személyiségekkel való találkozók gyakoribb és céltudatosabb megszervezése.

6) A növendékek változatos szociális, tudományos és kulturális eseményeken való passzív, de főleg aktív részvételének biztosítása, multikulturális tartalmú helyi ünnepélyek (szavalóversenyek, mesemondó délutánok, tudományos szimpóziumok, gálaesték, dramatizálások, zeneaudiciók, kórusbemutatók stb.), megemlékezések gyakoribb megszervezése.
7) Egyetemes jellegű művészet-, tudomány-, irodalom-, nevelés- és filozófiatörténeti szakkörök megszervezése, az interkulturalizmus elveivel egyező vagy azokra példát nyújtó problémák, helyzetek és témák feldolgozása, az általánosítások és következtetések bemutatása.
8) A múzeumlátogatások didaktikai eszközének rendszeresebb alkalmazása, A különböző (szépművészeti, történeti, etnográfiai, technikai, természettudományi stb.) múzeumokban rejlő kulturális értékeknek az interkulturális pedagógia lehetőségeivel történő folyamatos kiaknázása.
9) A kulturális értékeknek minősítő, megítélő, bíráló és hierarchizáló módozatokban való bemutatásának megszűntetése a pedagógiai folyamatban. Az azonos vagy különböző (nemzeti, vallási stb.) szférához tartozó kulturális értékek szembeállításának, megítélő összevetésének, összehasonlításának, klasszifikálásának és rangsorolásának, más értékek függvényében történő értékelő elemzésének, egyes értékek modellként való prezentálásának, valamint más értékek minimalizálásának mellőzése.
10) A kulturális értékek etnocentrikus megközelítését, a szélsőséges nacionalizmust, antiszemitizmust, sovinizmust vagy fundamentalizmust bármilyen mértékben favorizáló, bármilyen szegregációnak vagy diszkriminációnak alapot nyújtó, bizonyos kulturális csoportokkal szembeni negatív előítéleteket közvetítő vagy megszilárdító oktatási-nevelési tartalmak, programok, tevékenységek és hatásgyakorlások elvetése.
11) A tantervek minél több olyan ismeretanyaggal való kibővítése, amelynek tanítása hosszú távon tudatosítaná a kulturális mintázatok diverzitását, a lokális vagy regionális különbözőségek valóságát, az egyének egyediségét és egyszeriségét, a különböző csoportok önmagukban értékes sajátságosságait, továbbá bátorítaná egy régióban vagy egy országban meglevő etnikai kultúrák minőségi expanzióját, a kétnyelvűséget (többnyelvűséget), az alternatív világnézeteket és életmódokat. Ehhez nyilván arra is szükség lenne, hogy a központi nemzeti kormányok, illetve az oktatáspolitikák lazítsanak a tantervekre vagy tankönyvekre, s azokon belül az egyes témaválasztásra gyakorolt hatásuk dominanciáján, hagyjanak nagyobb szabadságfokot a helyi kezdeményezéseknek, szenteljenek nagyobb teret az etnikai kisebbségek, az eltérő kultúrájú és idegen csoportok történelmének, nyelvének, életstílusának és más kulturális jellegzetességeinek oktatására.
12) Kiegyensúlyozottabb arány biztosítása a nemzeti értékeket és az egyetemes kulturális elemeket hordozó tananyagok, a nagyobb és a kisebb, illetőleg a többségi és a kisebbségi kultúrára utaló tartalmak között, a nemzeti kulturális azonosságtudatot és az Európához, illetőleg az összemberiséghez tartozás érzését fejlesztő, az iskolában megtanulásra felajánlott ismeretkészletek és tevékenységrendszerek között.
13) Esettanulmány-jellegű projektek készítése az iskolát, egyes gyermekeket valamint felnőtteket érintő szociális, kulturális vagy pszichológiai problémák (jogsérelmek, megkülönböztetések, megalázások, rossz vagy embertelen bánásmódban való részesítések, abúzusok stb.) alapján, azok megértő értelmezése, illetve szervezett feldolgozása beszélgetések, viták segítségével.
14) Képeslapok, bélyegek, fényképek, poszterek, filmek, videók, tankönyvek, naptárak, souvenir tárgyak stb. szervezett gyűjtésének elindítása, a kialakított kollekciókból permanens kiállítások szervezése az iskolában.
15) Olyan tanítási-tanulási stratégiák, módszerek és technikák alkalmazása, melyek alapul szolgálnak az interkulturális tanulásnak, az érzelmekkel átszőtt kísérletező elsajátításnak, melyek az interkulturalizmus irányában hajlékonyabbak, nyitottabbak, dinamikusabbak és érzékenyebbek, az interaktivitásnak és az empatizálásnak optimálisabb terepet nyújtanak, s a tanulókat nemcsak a specifikus vagy adott emberi csoportosulásra vonatkozó értékek receptálására készítik fel, hanem az általános, egyetemesen globális és integratív jellegűek megközelítésére is.
16) Az állampolgári nevelés erőteljesebb érvényesítése, európai irányultságának fokozottabb biztosítása, globális és közös értékrendekre való alapozása. A demokrácia alapelveinek és értékeinek szakszerű és folyamatos, változatos didaktikai eljárásokat alkalmazó érzékletes és élményszerű oktatása, az azok iránti személyes elköteleződés fejlesztése. Jó okunk van azt feltételezni, hogy az interkulturális nevelés szempontjából a társadalom, illetve az állampolgári ismeretek oktatása, a polgári kötelességek és jogok körének egyre pontosabb meghatározása központi jelentőségűnek mutatkozik. A szociális élet gyakorlására történő felkészítés számos célkitűzése – többek között a szociális elkötelezettség, a morális tudatosság, a társas kíváncsiság, a polgári értékrend, a rugalmas

véleménynyilvánítás, a politikai jártasság vagy a közösségért való felelősség – kongruens az interkulturális nevelés alapvető feladataival. Ilyen körülmények között az állampolgári nevelés könnyedén elsőrendű hordozójává és terjesztőéjé válhat az interkulturalizmus eszméjének, mert hiszen a társadalomismeret oktatásának folyamatában az minduntalan előtérbe kerül. Több-kevesebb interkulturális tudatossággal e nevelési területen épp azok az értékek kerülnek felszínre, amelyek meghatározzák az egyének interkulturális tudását, attitűdjeit és magatartását. E helyen nyilván olyan értékekre gondolunk, mint amilyen a szolidaritás érzése, a proszociális beállítódás, az altruizmus, a másokról való gondoskodás, a közreműködés, a tisztelet vagy a megbecsülés késztetettsége.

17) A különböző ízlések, kifejezési módok, stílusok, etikai szabályok, életfelfogások, szellemi arculatok, gondolkodási módok, tanulási eljárások, életviteli formák, szociális történések stb. konkrét és közvetlen megtapasztalását elősegítő, interkulturális tudást és érzékenységet fejlesztő, a különböző kultúrák belső logikáját feltáró pedagógiai szituációk megszervezése.
18) Idegen nyelvek fokozottabb tanítása, szorosan kapcsolódva azokhoz a kultúrákhoz, amelyekhez tartoznak. Az interkulturális nevelés központi elvének tekinthető az a nyelvoktatás kiterjesztésére vonatkozó pedagógiai kitétel, mely szerint lehetőséget kell teremteni arra, hogy minél több tanuló, minél több idegen nyelvet tanulhasson, mert hiszen a nyelv fontossága részint eszközszerepében mutatkozik meg, részint pedig abban, hogy nemcsak adott kultúra meghatározó és lényegi tartozékát képezi, hanem annak számos jellegzetességét érzékletesen tükrözi is. Témánk vonatkozásában, az idegen nyelvek oktatásának kapcsán még az az elvárás is figyelemre méltó, mely szerint a hangsúlyt ne csak a fontos nyelvekre helyezzék, hanem fordítsanak megfelelő gondot az adott kulturális térséggel szomszédos nemzetek nyelvének, a kisebbségi nyelvek vagy kisebb nemzetek nyelvének oktatására is. Ez minden bizonnyal a sokrétű kapcsolatok segítésén túl, meggátolná az ellenségkép kialakulását vagy a kisebbséghez tartozó egyének stigmatizálását is.
19) Idegen tanárok meghívása mindennapi oktatási teendők ellátására.
20) Erkölcsi, politikai, filozófiai, ideológiai felfogások sokszínűségének, a vallási hitek és meggyőződések sokféleségének fokozottabb bemutatása, az azok közötti hasonlóságok és különbözőségek nagyobb hangsúlyozottsággal történő tudatosítása.
21) A gyermeki és az emberi jogokra, valamint a demokráciára és a békére vonatkozó nevelési dimenzió fokozottabb érvényesítése az oktatási folyamatban.
22) Az iskolák olyan korszerű kommunikációs és információs technológiai eszközökkel való ellátása, melyek lehetővé teszik a folyamatos tanulást, a távoktatást, végső soron az információs, illetve a tanulásra alapuló társadalomba való szervesebb és intenzívebb bekapcsolódást.
23) Helyi vagy nemzetközi kritikus és jelentős, régebb megtörtént vagy aktuális politikai, művelődési, gazdasági, társadalmi (a napi tantervi feladatokat meghaladó) események vagy természeti katasztrófák (háború, éhínség, sztrájk, választás, terrortámadás, atrocitás, közlekedési baleset, gyermekbántalmazás, állatkínzás, árvíz, erdőtűz, szökőár, vulkánkitörés, földrengés,környezet-szennyeződés, terrortámadás, migráció, menekülés stb.) empatizáló, karitatív érzelmeket keltő és szolidaritást favorizáló pedagógiai feldolgozása.
24) Konkrét társadalmi igazságtalanságok, jogtiprások, szenvedélybetegségek, embereket krízishelyzetbe sodró szociális szituációk lereagálása, szolidaritás érzését kifejezésre juttató feldolgozása.
25) A művelődési különbözőségek értelmezési kritériumokként való felfogásának, a kulturális pluralizmus és relativizmus elveinek szempontjából történő megközelítésének szorgalmazása.
26) Az iskola és az osztályok belső életének demokratikusabb, az erőszakot, fenyegetést, túlzott tiltásokat és uniformizáló vagy homogenizáló törekvéseket (például egyenruhát) mellőző megszervezése, az egyéni véleménynyilvánítás, az argumentációk és a viták, valamint az együttműködés és interaktivitás lehetőségének biztosítása.
27) Különböző jelentős szociális és szakmai státusokhoz (elnök, titkár, miniszter, szülő, igazgató stb., illetőleg tanár, orvos, mérnök, politikus, színész, jogász, bankár, informatikus stb.) kötődő modellértékű szerepviselkedések megtapasztalási lehetőségének biztosítása.
28) Sérült, beteg, fogyatékos, akadályozott, veszélyeztetett vagy bármilyen speciális nevelési szükségletekkel rendelkező (különleges pedagógiai bánásmódot igénylő) gyermekek befogadása (és integrációja) a hagyományos osztályokba, azok megismerését, megértését, empatizáló segítését és támogatását szorgalmazó intézkedések kidolgozása.
29) Az etnikai, nyelvi, vallási, társadalmi és más eredetű kisebbségek, hátrányos helyzetben lévő és veszélyeztetett szociális csoportok helyzetének kimerítőbb elemzése.

30) A hagyományos hazai iskolai tankönyvek hatósugarának kibővítését szolgáló más könyvek, más országokban alkalmazott tankönyvek, lexikonok, enciklopédiák, szótárak, atlaszok, napilapok, folyóiratok és egyéb, mindenekelőtt a korszerű információs és kommunikációs eszközöket igénylő tudásbázisok és ismeretanyagok alkalmazása a pedagógiai folyamatban.
31) Reális anyagok, valódi tárgyak, eredeti és hiteles dokumentumok (naplójegyzetek, gyűjtemények, fényképek, videofelvételek, filmek, tévéadások stb.) felhasználása a tanítási-tanulási folyamatban, nyilván a klasszikus didaktikai eszközök mellett.
32) Összehasonlító (történelmi, irodalmi, neveléstudományi stb.) tanulmányok bevezetése az oktatási programokba.
33) Az UNESCO és az UNICEF által javasolt, az interkulturális nevelés céljaival összhangban levő rendezvények (jelentős személyiségekről való megemlékezések, világnapok megünneplése, jelentős évfordulókra vonatkozó gálarendezvények lebonyolítása, ünnepélyes összejövetelek, fesztiválok, versenyek, találkozók stb.) oly módozatokban történő megszervezése az iskolában, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a növendékek aktív és cselekvő formában vegyenek részt a tevékenységeken.
34) Pedagógiai szempontból célszerűnek tűnik az is, ha a különböző tanórai és tanórán, illetve iskolán kívüli tevékenységek révén a tanulók felkészítést nyernek más nemzetiségű emberekkel (mint egyénekkel), idegen csoportokkal (mint közösségekkel) való empatizálás képességére, a tudatos szolidaritás attitűdjére, valamint a proszociális beállítódásra, a karitatív késztetettségre és a segítségnyújtás képességére. E helyen azonban azt is meg kell említeni, hogy épp oly annyira szükséges az erkölcsileg vagy szociálisan el nem fogadható, illetve elítélendő, a demokratizmus elveitől és értékeitől gyökeresen eltérő emberi felfogások, attitűdök és konkrét (ellenséges, durva, kegyetlen, erőszakos és embertelen vagy emberhez nem illő) attitűdök és konkrét magatartási megnyilvánulások iránti ellenérzés és elutasítás képességének formálása is.
35) Európa társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális aspektusainak fokozottabb előtérbe hozása az oktatási folyamatokban. Az európai vonatkozású tananyagtartalmak, a sajátos európai témák (például az európai intézmények működésére vonatkozó kérdések) hatásosabb érvényesítése, az egyes tantárgyak tartalma által nyújtott lehetőségek hatékonyabb kiaknázása az európai értékek, a polgári magatartási készségek és cselekvési képességek, valamint az integrációs folyamatok perspektívájában. Az interkulturális nevelés szükségszerűen az európai értékekre jelentősebb mértékben épülő tanterveket igényel, amelyek nem igazán számolnak az egységes tudás eszméjével, vagy egyenesen háttérbe szorítják azt. Az európaiság ma már nemcsak általános politikai kérdés, hanem jelentős oktatási, illetve neveléstudományi probléma is. Napjainkban az európai dimenzió figyelembevétele az iskolai tanítási-tanulási folyamatokban nemcsak az európai unió fennmaradásának és további fejlődési folyamatának elsőrendű pedagógiai követelménye, hanem egyazon időben jelentős politikai, gazdasági és szociális szükséglet is.

A fentiekben kimerítő részletességre törekvés nélkül bemutatottak alapján több okot is találunk annak megállapítására, hogy viszonylag kis erőfeszítés révén a pedagógiai módozatok és szituációk olyan rendszerét lehet összeállítani, amely hatékonyan alkalmazható az interkulturális nevelés érdekében. A metodikai eljárások és módozatok mixtúrája azonban egyértelműen azt bizonyítja, hogy sajnos még napjainkban sem rendelkezünk az interkulturális nevelés formális válfajára vonatkozó elméletileg jól kidolgozott és szakszerűen átgondolt egységes metodikával, csupán olyan pedagógiai hatóeszközökkel, amelyek segítségével bizonyos mértékben elő lehet mozdítani az iskolai oktatás interkulturális dinamikáját. Az interkulturális nevelés megvalósításának a fentiekben bemutatott változatos módozataiból az is kitűnik, hogy ezt a fontos neveléselméleti dimenziót nem lehet sem új iskolai tantárgyként felfogni, sem kizárólagosan egy tantárgy tanításához (egy tanár tevékenységéhez) kapcsolni. Ugyanis az interkulturális nevelés legjellemzőbb neveléselméleti sajátossága éppen annak kifejezett tantárgyköziségében, az egyes diszciplínák kereteit jóval meghaladó, az oktatási folyamatnak szinte az összes vetületét átfogó jellegében rejlik.

1.7. DEMOKRÁCIA ÉS KISEBBSÉG[2]

Dr. Albert-Lőrincz Csanád – Dr. Albert-Lőrincz Márton

Motto: *„*Őszintén gondolhatjuk, hogy különböző kultúrákból származó emberek egyenjogúak, de hazugság lenne azt színlelni, hogy mindenkivel hasonlóan azonosulhatunk”. *(Kenneth Kamler:* Orvos az Everesten)

1.7.1. Bevezetés

A múlt század közepén létrehozott Európai Gazdasági Közösség alapelvei már előre vetítik a megélhetési és politikai migráció növekedését, és az ezzel járó kulturális mozgások fölgyorsulását az európai kontinensen is. A gazdasági-politikai és társadalmi változásoknak ez a trendje irányította a szociológusok, közgazdászok, filozófusok és társadalomkutatók figyelmét a multikulturalizmusra, amely mára megkerülhetetlen társadalmi tény lett.

Nathan Glazer (1997) a 90-es évek iskola-tematikus sajtóanyagára támaszkodva joggal beszélt multikulturális robbanásról *(multicultural explosion),* igaz amerikai vonatkozásban, mintegy megkérdőjelezve az etnocentikus társadalmi eszményt, opciót. A kultúrák találkozását ő egy denacionalizációs társadalmi konstrukció létesülésének középpontjába helyezi, és úgy tesz, mintha azt hinné, hogy a folyamat, a denacionalizáció akadálymentesen zajlódhatna, mintha a nacionalista hagyomány kiesett volna a társadalom konszolidációs-kohéziós eszköztárából. Nem tulajdonít fontosságot az érzelmi tényezőknek a társadalom konszolidációjában, a kultúrában, mintha a hazafiság érzése végképp kialudt volna, elavult volna. A kultúrák találkozásának amerikai modellje az ősi indián kultúrára rátelepedő, azt kiirtó transzkulturációt követően, később, alapvetően a különféle faji és nemzeti hovatartozású emberek folyamatos, önkéntes migrációjához kapcsolódik.

Az európai modellben a kulturális mobilitás elsősorban az ex-gyarmatbirodalmakon belüli, kvázi belső migrációnak köszönhető (lásd pl. Franciaország, Hollandia), de a külső, megélhetési migráció is hozzátette a magáét (lásd pl. a volt szovjet zónából érkező bevándorlók). A törökök németországi emigrációja volt a leglátványosabb ilyen típusú népmozgás a második világháború után. Sajátos folyamatot jelez a határmódosítások következtében kialakult multikulturalitás, amely egyes néprészek más országhatárok közé, így más kulturális dominanciakörbe kerülésével, un. egységes nemzetállami keretben jött létre. Erre beszédes példa a második világháborút lezáró 1947. február 10-i párizsi békeszerződés nyomán bekövetkezett határrendezés és népességmozgás. Az országhatárok elmozdítása, annexiók, régiók önálló státusba kerülése (lásd pl. Koszovo) módosítja a „nemzeti” felfogást és teret enged annak, hogy a többségi társadalom tudomásul vegye a kisebbségi közösségek, mint nemzetiségi kisebbségi elemek jelenlétét.

Az európai népességi és kulturális mozgásnak kétféle társadalmi percepció volt: a szolidaritás-alapú, befogadó és a félelem-motivált, elutasító. A nem szolidáris befogadásról akkor beszélünk, amikor az idegenek befogadása elkerülhetetlen – nemzetközi jogalapok, politikai megfontolások, munkaerőhiány pótlása –, de a társadalom egy részét nyugtalanítja, olykor a politikai hatalom birtokosait is. Ilyen a határmódosításokkal történő népességmozgás is, amelyben a lakosság mozgása a területi hovatartozás megváltozásával következett be, helyben maradással. Ebben az esetben állampolgárságuk megváltozását a történelem idézi elő. Az utolsó évtizedekben zajló tömeges migráció percepciója felemás érzések és indulatok között ingadozik: bizonyos társadalmi csoportok a befogadást, mások az elutasítást látják igazoltnak.

A több kultúra jelenléte olyan körülmények között is megtapasztalható, amelynek nem migrációs, vagy történelmi háttérrel rendelkezik, hanem népességdinamikai gyökerei vannak. Az etnikai típusú népszaporulat aránytalansága okozhatja.

[2] Megjelent angol nyelven: Albert-Lőrincz Csanád & Albert-Lőrincz Márton (2014): DILEMMAS OF PLURALIST DEMOCRACY, in: *Globalization and intercultural dialogue: multidisciplinary perspectives*, (Ed. by I. Boldea), Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, pag. 262-268, http://www.upm.ro/gidni/GIDNI-01/Law/Law%2001%2036.pdf.

1.7.2. Multikulturális állampolgárság?

Will Kymlicka (1995) – amint korábban már szóltunk róla – az állampolgárságot a multikulturális jelzővel társítja, azzal az elképzeléssel, hogy így elejét lehetne venni az etnikai és kulturális feszültségeknek. Ez az elképzelés azt sugallja, hogy az állampolgárságot – szokatlan módon – nem valamely nemzetállamhoz társítja, hanem a multikulturális állapothoz. A szokványos megközelítés szerint az állampolgárság meghatározó eleme a valamely államhoz tartozás, amelynek minőségét a politikai és szociális jogok hozzáférhetősége és gyakorlása, valamint a nemzeti érzés dinamikája, a patriotizmus, mint az elköteleződés megnyilvánulása alapozza meg. Ez a hovatartozási élmény köztudottan érzelmi-motivációs mechanizmusokat aktivál az állam polgárában.

Az állampolgárság politikai státusz, tehát, amennyiben multikulturális állampolgárságról beszélünk, az sem lehet más, mint politikai státusz. Másképpen fogalmazva: a multikulturális állampolgárság multikulturális státuszt implikál, a multikulturális státusz pedig multikulturális államot. De van-e olyan állam, amely a saját alaptörvényében, az alkotmányban multikulturális államként definiálja magát? Van-e, lehet-e multikulturális állampolgársági státusz?

Multikulturális államként egyetlen állam sem definiálja magát. Továbbá, kevés olyan állam van, amely etnikai szempontokat is figyelembe vevő szövetségi államformát alakított ki. Ilyen például Svájc és Kanada. Ezek az államok államszervezésileg is teret engednek a multietnikus valóságnak. A legtöbb föderatív állam az államszövetséget politikai érdekek alapján hozta létre. Multikulturális államhoz leginkább a Svájci Konföderáció hasonlít, de Svájc is egységes és centralizált állam, amelyet az 1848-as alkotmány szentesít. Négy nagyobb számban előforduló etnikai csoport, négy önálló kulturális identitással rendelkező nemzet hoz létre egy erős államegységet. Az állam négy hivatalos nyelvet – német, francia, olasz és rétoromán – ismer el, de nyilvánvalóan ennél sokkal több nyelvet beszélnek ebben az országban. Az arabnyelv jelentős teret nyert itt az iszlám kultúra beáramlása révén a most zajló imigráció következtében, megelőzve a rétorománt. (Még nem vált hivatalos nyelvvé.) Svájcról nem lehet úgy beszélni, mint multikulturális államról, mivel a svájci polgárok nem beszélik mind a négy hivatalos nyelvet, leginkább egy vagy két nyelvet használnak, a kantonok etnikai jellegének megfelelően, ami azt jelenti, hogy a 26 kanton négy hivatalos nemzete nem tud minden nehézség nélkül egymással kommunikálni, az anyanyelvhasználat korlátokba ütközik. A svájci állampolgár státusza egyenlő a svájci identitással, de a svájciak előszeretettel különböztetik meg magukat, mint svájci német, svájci olasz, svájci francia vagy svájci aromán. Egyelőre multikulturális állampolgárság nincs. Multikulturális állam sincs.

Az Amerikai Egyesült Államok is, amely köztudottan a nemzetek olvasztótégelye (*meltingpot*), nemzetállamként definiálja magát. Ebből az következik, hogy multikulturalitás a nemzeti államok keretében van, ott, ahol sokféle eredetű, korábban vagy későbben bevándorló és őshonos ember, vagy határmódosítással más államba kerülő nemzetrészek alkotnak egy társadalmat. Van multikulturalitás és van multikulturalizmus. A multikulturalitás különböző nyelvi, vallási, etnikai csoportok egyazon térben való egymás mellett élése, kulturális sokszínűség, a sokféleségben megmutatkozó egység. Olyan együttélési vagy egymás mellett élési gyakorlat, amelyben a kisebbségi csoportok elfogadják és azonosulnak az uralkodó, a legtöbb ember által helyesnek és elfogadottnak vélt normarendszerrel, illetve értékrendszerrel, miközben megőrzik és gyakorolják a saját identitásból eredő külön-valóságot. A multikulturalitás tehát társadalmi tény. A multikulturalizmus egy absztrakt, integráló ideológia. A XX. század utolsó harmadában ezzel az új ideológiával próbálták megoldani a befogadó államok a kialakult vagy kialakulóban lévő nyelvi, etnikai, vallási, faji kisebbségi csoportok problémáit. Nem törekszik asszimilálásra, elfogadja és védi a különbözőségeket, ugyanakkor elvárja az idegen népcsoportoktól a társadalmi normarendszeréhez való lojális felzárkózást. Nem asszimilál, de integrál. Tiszteletben tartja szokásaikat, és segít fenntartani az általuk képviselt sokszínűséget, ugyanakkor tételezi az állammal és a társadalommal szembeni lojalitást. A multikulturalitás tehát tény, a multikulturalizmus az et támogató társadalompolitikai ideológia.

A kultúrában elfoglalt helyet és kódot a státusz legitimálja a és viszonyulási. Az internetes társadalomtudományi szótár meghatározása szerint a státusz „az egyénnek vagy csoportnak a környező társadalomhoz viszonyított helyzetére utal, mely függvénye annak, hogy a csoport vagy társadalom érvényes hierarchiáján belüli skálán milyen presztízsnek örvend” (Colţescu és mtsai, online). Kulturális szempontból ezt a közösségi szokások, ünnepek, szimbólumok, hősök, a nyelv stb. határozza meg. A kultúraelemek mindig nemzetiek. Az e fölé emelkedés több generáció alatt végbemenő dekulturáció és akkulturáció révén valósul meg. Eszményi szinten megvalósulhat az egalitarista „olvasztótégely” eszméje, kiteljesedhet a fajok és nemzetek ideológiai felszabadítása, indoktrináció mentessé válása. A valóságban azonban inkább a hasonlóságok alapján történő csoportosulások jönnek létre. Dahrendorf találóan állapítja meg, hogy „az

emberek, úgy tűnik, a magukfajták között akarnak élni, mert csak ott érzik magukar biztonságban a veszélyekkel teli, határokat nem ismerő világ láttán" (Dahrendorf, 2004, 38).

A multikulturális terekben két tendencia figyelhető meg: vagy párhuzamos kultúrák (Cantle, 2001) alakulnak ki, amelyek jól megférnek egymás mellett, tisztelik, és egyenrangú értékekként kezelik egymás kultúráját, zárójelbe teszik az etno-kulturális dominancia beidegződést, vagy valamely kultúra expanziós pályára helyezkedik és a többi jelenlévő kultúra fölé emelkedik. Ebben az esetben a kiszoruló kultúrák védekező álláspontot alakítanak ki, feszültségek keletkeznek, amelyek elmehetnek a konfrontációig is (Huntington, 2015). A kultúrák természete egyrészt az, hogy terjeszkednek, másrészt az, hogy védekeznek, védik kulturális státuszukat. „Az ilyen közösségek hajlamosak a kifelé irányuló protekcionizmus és agresszió keverékére. Úgy viselkednek, mintha állandóan védelmezniük kéne területüket, leginkább oly módon, hogy bővítik azt" (Dahrendorf, 2004, 39).

A kulturális státusz a kulturális identitás kifejezője, a kulturális identitással azonos fogalom, abban az értelemben, hogy minden kultúrának és szubkultúrának megvannak a maga sajátos viselkedésmintái, nyelvi, emocionális és szimbólum toposzai, amelyek alapján pontosan meg lehet határozni, hogy kik azok, akik bele tartoznak.

Tudjuk, hogy mi a kulturális (és szubkulturális) státusz, de a multikulturális státuszt, mint olyant, csak üggyel-bajjal tudnánk definiálni, ehhez ugyanis multikulturális államformára van szükség. Még az olyan szövetségi államformák is, mint például Svájc, ahol több hivatalos államnyelv és több etnikai csoport alkot államot, tartózkodnak a multikulturális állampolgársági státusz kijelentésétől. Svájci állampolgársággal rendelkezik a svájci német, francia, olasz vagy rétoromán, és nem multikulturális állampolgársággal. Meglehet, minden etnikum a saját etnikai és kulturális identitásával azonosítja magát, bármennyire is megkerülhetetlen *egy bizonyos* államhoz tartozása. Esetünkben a német svájci német, a francia svájci francia és így tovább, és ez az állampolgársági identitás őt magát megkülönbözteti a többiektől. John Gray rámutat arra, hogy a liberális politikai filozófiában az „univerzalizmus" elvének lebegtetése utal az un. multikulturális államformára, amennyiben elfogadjuk az etnikai és kulturális relativizmus, azaz a nemzetállamiság elvetésének esélyét (Gray, idézi Paár, 2011). A nemzet és nemzeti kultúra relativizálását ideológiája zászlójára tűzheti bármely liberális párt, azonban, azt látjuk, hogy ez ideig még egyetlen liberális kormány sem valósította meg a kulturális és etnikai értékek és érdekek egységét és egyenlőségét, ami arra enged következtetni, hogy az univerzalizmus politikafilozófiai elve csupán csak egy eszmény. A háttérben nyilvánvalóan az látszik, hogy a szabadság, a jogállam és az emberi jogok értékei (Paár, 2011) igencsak törékenyek. A többségi nemzetnek nem érdeke saját kulturális és nemzeti identitását „relativizálni". A kisebbségnek annál inkább.

Adódik a kérdés: vajon rendelkezünk-e azokkal az eszközökkel, amelyek a multikulturális státuszt, mint multikulturális identitást kijelölik? A multikulturális státusz – ebben a logikában – a kulturális státuszok egyenlőségét, méltányos megítélését és kölcsönös elfogadását tételezi egyazon társadalmi térben, azaz a kulturális identitások szimmetriáját, semmiképpen sem alá-fölérendeltségét, hierarchiáját. A multikulturális státuszt – a kulturális státusz analógiájára – úgy határozhatnánk meg, mint egy multikulturális állapotot, amelynek vezérlő eleme a multikulturális identitás lenne. De van-e ilyen?

1.7.3. Mi a probléma?

Rendelkezünk-e azokkal az eszközökkel, amelyek a multikulturális státuszt kijelölik? – tettük fel a kérdést az előbbiekben. Ha a kelet-európai posztkommunista társadalmak nacionalizmusát tényként kezeljük, arra a következtetésre jutunk, hogy még sokáig fennmarad a nacionalizmus, mindaddig, amíg a mentális emancipáció útját álló tényezők hatnak. Ralf Dahrendorf elemzéséből az derül ki, hogy „az összetartozás és a haza a legtöbb ember számára homogenitást jelent" (2004, 38). A homogenitás „az etnikailag homogén haza utáni vágy"-ban fejeződik ki, amely gyakran konfliktusokat eredményez (Dahrendorf, 2004, 38). Ennek előfeltétele azonban az lenne, hogy a nacionalista színezetű kulturális minták idővel meggyengüljenek, az ezt befolyásoló tényezők hatása gyengüljön, illetve a kisebbségi népcsoportok úgy érzékeljék, hogy az őket megillető jogok nem sérülnek és a többségi nemzettel való kapcsolatuk partnerségen alapul. Mindehhez az érdekek világos körülhatárolása, megfogalmazása, kimondása és meghallgatása elengedhetetlen követelmény.

A kisebbségi kulturális státusz eleve frusztrációkkal terhelt, hiszen olyan érzelmi-emocionális asszociációk társulnak hozzá, mint a marginalizáció, a másodrangú állampolgárság, a hatalomból való kiszorítottság, és ezek az emocionális töltetek a lojalitás és hűség (elköteleződés) próbakövei.

A liberális társadalmak az individuális jogok egyenlőségében látják az igazságos és méltányos megoldás lehetőségét. Charles Taylor (1994) elemzi a liberális megoldások előnyeit és hátrányait, és arra a következtetésre jut, hogy a „semlegesség" nem vezet el a kívánt eredményekhez. Az egyént nem lehet kiszakítani saját kulturális rendszeréből, emiatt olyan megoldást kell keresni, amelyek a kollektivitás szintjén keresnek jogorvoslatot. Taylor szerint a procedurális liberalizmus nem teszi lehetővé azt, hogy befogadja a különböző kulturális háttérrel rendelkező embereket, mert nem tesz politikai különbséget kisebbség és többség között. Az „egyenlő méltóság" politikája helyett a "politikai különbség" elvét javasolja, amely lehetővé teszi, hogy a kisebbségi kultúráknak ne kelljen a túlélésre berendezkedniük. Ennek az a lényege, hogy értékként kezeli, elismeri a nemzeti kisebbségek kultúráját, ami annak tiszteletében jut kifejezésre. A kisebbségi kultúrák tiszteletére nem lehet kötelezni senkit, de ráirányítani a figyelmet, arra nevelni nemcsak lehetőség, hanem kötelesség is. Igaz, könnyebb deklarálni a másság iránti tiszteletet és toleranciát, mint megtenni, mert a tisztelet nem olyasmi, amit meg lehet követelni valakitől. A tisztelet nem lehet diktált elv (Taylor, 1994, idézi Beck, 2004).

1.7.4. Következtetés: posztetnikai pluralizmus vagy nacionalizmus?

David Hollinger 1995-ben publikálta *Postethnic America: Beyond Multiculturalism* című, mára már klasszikussá vált művét, amelyben új fogalommal gazdagította a politikai filozófiát, a posztetnikai pluralizmus fogalmával. Hajlunk arra, hogy azt gondoljuk, igen figyelemre méltó status quo-t fedezett fel, hiszen a mai társadalmak, a jelenlegi kultúrakeveredésben ténylegesen ebbe a státuszba kerülhetnek. A multikulturalitást értelmezhetjük úgy is, mint a kultúrák térben egymás mellett élése, de úgy is, mint élő, működő, szervesen funkcionáló, többé-kevésbé együttes kultúra, mely inkább dinamikusan kölcsönható, mint statikusan elhatárolódó. Vagyis: keveredés. Ahhoz, hogy ez kialakulhasson, le kell bontódnia a nacionalizmus falainak, legyen az akár nemzeti, akár etnikai jellegű. A politikum segítheti, de akadályozhatja is. Az egyazon térben élő etnikai csoportoknk el kell jutniuk a saját érdekeik és szükségleteik felismeréséig és ezek kommunikálásáig. A multikulturális tér lehet empatikus tér, de lehet feszültségekkel terhelt tér is.

A történelmi kisebbségek, úgy tűnik, eljutottak saját szükségleteik felismeréséig, megfogalmazásáig, közlésig, csak még nem rendelkeznek hatékony, hozzárendelhető eszközökkel, mivel a többségi demokrácia eszközei elégtelenek erre. A többségi nemzetek még féltik saját előjogaikat, ezért többnyire érzelmi megközelítéssel viszonyulnak a kérdéshez. Schopenhauer mondotta, hogy az óriás hátán cipeli a kis nyomorultat, aki lát. Lehet, hogy ez a probléma? Mert Schopenhauernél az óriás az akarat (de lehet akár az érzelmi én is – szerző), aki nem hagyja, hogy a természetes rend, a józanész érvényesülhessen. „Az értelem hiányának tulajdonképpeni neve a butaság, s ez tompaság az okság törvényének alkalmazásában, képtelenség ok és okozat, motívum és cselekvés láncolatának közvetlen felfogására" (Schopenhauer, 2007, 18). Az értelem, a racionális lényeg, a természetes meghatározottság csak kis nyomorultnak tűnik. A XXI. század – meglehet – racionálisabb arculatát fogja megmutatni, hiszen a társadalmak ma már sokkal kalkuláltabbak, mint korábban voltak. A profitéhség szerepe nőni fog, de ma még nem lehet arról beszélni, hogy a nacionalizmus elveszítette volna erejét. A nacionalizmusnak nem nyílt, hanem burkolt formáját részesítik előnybe, ezzel kivédik a demokrácia megkérdőjelezését. Az államrend hivatkozási alapja az alaptörvény, az alkotmány lesz, amelyben az állam a fennálló rendszer érdekeit objektiválja, jogi normákban. Az alkotmány az aktuális státuszt védelmezi, nem veszi figyelembe azt, hogy a társadalom folyamatos változásban, átalakulásban van, és ennek következtében a társadalom szükségletei is változnak. A többségi demokrácia intoleranciáját, az elfogultságot, vagy a régi beidegződéseket, előítéleteket, a többség kulturális expanzióját – értve alatta a nemzeti és a regionális szintű többséget –, talán egyfajta kisebbségi vétójog bevezetésével lehetne kiegyensúlyozni, minden őt érintő problémában. A történelem során a vétójogot, mint érdekvédelmi eszközt használták, például a rabszolgatartó Rómában, ahol a néptribunust (ma ombudsman) ruházták fel ezzel a joggal, vagy a feudális társadalomban, ahol a kiváltságos rendeknek volt vétójoguk. A nemzetközi jogban ma is gyakorolják ott, ahol egységes szavazatok alapján hoznak döntéseket. Az Európai Unió ezzel a joggyakorlattal él, például a tagállamjelöltek csatlakozási procedúrájában, vagy a Schengeni zónába való belépés esetén, ami késlelteti Románia és Bulgária teljes körű betagolódását az Unióba. Az utóbbi időben Moszkva élt vétó jogával az ENSZ Biztonsági Tanácsában, a krími helyzettel kapcsolatban.

Az amerikai típusú demokráciákban észlelhető posztetnikai pluralizmusról csak óvatosan lehet kijelenteni, hogy az valódi multikulturalizmus. Azonban, el kell ismerni, hogy a legközelebb került a multikulturális státusz megvalósításához, ha azt vesszük fontolóra, hogy az ilyen társadalmak állampolgárai egyszerre valamilyen nemzethez tartoznak, de amerikai identitásúak, valamilyen nemzethez tartoznak, de

ausztrál identitásúak, valamilyen nemzethez tartoznak, de kanadai identitásúak, és akár államelnöknek is megválasztható bárki közülük, függetlenül felmenőik nemzeti vagy faji származásától. Ezek ma már tényértékű megvalósítások. Ennek ellenére óvatosan kell bánni a multikulturális státusz fogalmával. A Glazer-i „we are all multiculturalists now" ma még bátor, sőt vakmerő kijelentésnek tűnik. A társadalom maga lehet multikulturális, többnemzetű, több nyelvet beszélő, több kultúrát felmutató, de ez jobbára csak a társadalom polietnikus voltát jelzi, a sokféleségnek jobbára szubkulturális jellegét ismeri el. Ha a multikulturalizmus mai társadalmi összefüggéseit vesszük szemügyre, félő, hogy ki kell fejeznünk kételyünket a multikulturalizmus ideológiai győzelmével szemben. Világszerte egyre erőteljesebb jelei látszanak a nemzeti nacionalizmus feléledésének a XXI. század elején, és ez, amint Bíró Béla politikai elemző fogalmaz, „a korábban állampolgáriként kultivált nacionalizmus nyílt kulturális nacionalizmussá való konvertálásából fakad" (Bíró, 2017, online).

A multikulturális állapot nem a kultúrák egymás mellett élését, hanem egymásra hatását tételezi. Ez lehet a multikulturális státusz kulcsa, mert az együttélés során kitermelődő vektorok valódi multikulturális irányok felé mutathatnak. Ilyenek például a tolerancia, a másság tisztelete, az egyenlő méltányosság, az érzékenységre odafigyelés, a sérelmek tabutalanítása, az értékek megbecsülése, stb. Multikulturális státuszról csak abban az esetben lehet szó, ha sikerül az azonos szociokulturális térben élő személyek és népcsoportok saját kulturális jegyeinek értékcseréje. Ennek a folyamatnak lehet az előszobája a posztetnikai plurális demokrácia. A nemzetek egyike sem mond le önként saját csoportidentitásáról, saját kulturális státuszáról – ezt megteheti az egyén – még akkor sem, ha nemzeti kisebbségi státusban él. A multikulturális státuszt felülírja a nemzeti hovatartozási tudat, a nemzeti státusz. Elgondolkodhatunk Dahrendorf azon megállapításán, miszerint „az úgynevezett multikulturális társadalmak igazából csak statisztikailag multikulturálisak, a valóságban bámulatos ügyességgel válnak szét a különböző kultúrák" (Dahrendorf, 2004, 38). Akkor tehát hol is áll a világ?

1.7.5. Zárszó, avagy a probléma újra felvetése

A XIX-XX-ik században még a nemzeti eszményt tartották állampolitikai rendező elvnek (klasszikus nacionalizmus). Ez a trend a XIX. század közepén zajló nemzeti emancipációs törekvésekből táplálkozott. A „nacionalizmus egy módja annak, hogy azonosítsa a nemzet a saját érdekeit" (Chatterjee, 2013). A nemzeti eszmény, mint központi érték, a kulturális önmeghatározás alapjául szolgált. A klasszikus nacionalizmusnak történelmi, nemzetformáló szerepe volt, de mindenkor magában hordozta (ma is) a „gyűlölködő nacionalizmus" (Chatterjee, 2013) lehetőségét is, amit leggyakrabban politikai érdekek szítanak. Ebből a nézőpontból vizsgálva, a nacionalizmus veszélyeket hordoz magában. Szélsőséges megnyilvánulása – amit az agresszív nacionalizmus gyűjtőszó fejez ki – akár tömegek megsemmisítésére is elégséges ideológiai alapot képezhet.

Ott, ahol az erős nemzettudat kialakulása nem fejeződött be a nemzetállamok kialakulásával és konszolidációjával egyidejűleg, a nemzetállam eszménye tovább él a 21-ik század elején is. Meggyengülését vélhetően a globalizáció sietteti.

A nyugati társadalmak korábban érték el az érettség azon fokát, amely lehetővé tette a klasszikus nacionalizmus túlhaladását. Ez nem jelenti azt, hogy a mai fejlett társadalmakban, amelyeket a demokratikus jelzővel aposztrofálunk, megszűnt volna a nacionalizmus, csak toleránsabb lett, legalábbis ezt sejteti a „békés nacionalizmus" (*peaceful nationalism*) (Chatterjee, 2013) paradigmája. A „békés nacionalizmus" a konstruktív, önmagunk és a többiek (értsd individuum és csoport) megbecsülésére épülő multikulturális státusz alapja lehet. Chetterjee ilyennek láttatja azt az indiai társadalmat, amelyben él. Vajon mikor jön el az idő, hogy Közép-Kelet Európa is egyetértően bólogathassunk Chetterjee-re?

Irodalomjegyzék

1. BECK, Mansvelt (2004): *Liberalism, Minorities and the Politics of Societal Differentiation.* 2nd Pavia Graduate Conference in Political Philosophy, 15th and 16th April 2004, http://cfs.unipv.it/seminari/beck.pdf, (letöltve 2013. 06. 29.)
2. BÍRÓ Béla (2017): *Svájc vagy Törökország?* (online cikk), 2017. február 13.), http: //www.bukarestiradio.ro/2017/02/13/svajc-vagy-torokorszag/ (letöltve 2017. 11. 05.)

3. CANTLE, Ted (2001): *Community, Cohesion: A Report of the Independent Review Team*. London: Home Office, http://image.guardian.co.uk/sys.files/Guardian/ documents /2001/12/11/communitycohesionreport.pdf, (letöltve 2013.01.22).
4. CHATTERJEE, Anirban (2013): *Peaceful nationalism and its importance in modern India*. (online), http://techtravelandtalks.blogspot.ro/2013/06/peaceful-nationalism-and-its-importance.html, (letöltve 2013.12.06.)
5. COLŢESCU, G., PATÓ, A., ATANASESCU, A., VESALON, I.: *Szótár plurális társadalmaknak.* Erdélyi Magyar Adatbank 1999-2017, (online szótár), http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=87, (letöltve 2017. 11. 05.)
6. DAHRENDORF, Ralf (2004): *Egy új rend nyomában. Előadások a szabadság politikájáról a 21. században,* (ford. Harmathy Veronika.), Napvilág kiadó, Budapest.
7. GLAZER, Nathan (1997): *We are all multiculturalists now*. Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
8. HOLLINGER, David A. (1995): *Postethnic America: Beyond Multiculturalism.* NY, Basic Books.
9. HUNTINGTON, Samuel P. (2015): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. (Szerk. Ara-Kovács Attila, Ford. Puszta D., Gázsity M., Gecsényi Gy.), Európa kiadó, Budapest.
10. KYMLICKA, Will (1995): *Multicultural citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
11. PAÁR Ádám: *A liberális alternative Nyugaton és Magyarországon.* http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/pd-a_liberalis_ alternativa_ 110517.pdf, (letöltve 2014. 01. 05.)
12. SCHOPENHAUER, Arthur (2007): *A világ mint akarat és képzet.* (Ford. Tandori Á., Tandori D.), Osiris kiadó, Budapest.

1.8. KISEBBSÉGI SZÜKSÉGLETEK ÉS NACIONALIZMUS MULTIKULTURÁLIS TÉRBEN[3]

Dr. Albert-Lőrincz Márton

1.8.1. Háttérgondolatok

A kortárs politikai filozófiát jószerével a társadalmi igazságosságról való szubjektív reflexióként fogjuk fel. Fejlődési irányát Machiavelli (2017) jelölte ki *A fejedelem* című művében, amelyet Lorenzo Medici kegyeinek megnyerése céljából írt, de csak szerzője halála után, 1532-ben látott napvilágot. Ez a modern politikai filozófia első olyan publikációja, amely, végképp leszámolt a görög spekulatív politikai gondolkodással, felismerve, hogy a politikai filozófia nem szakadhat el a politikai gyakorlattól, de nem is azonosulhat vele. Problematizáló és értelmező funkciójából adódóan, a társadalom jobbításán dolgozik. A kisebbségi szükségleteknek a nacionalizmus és a multikulturalizmus terébe helyezését két, európai kontextusban értelmezett aktualitás indokolja. Az egyik a multikulturalizmus irányában fejlődő világ visszásságai, a másik a nemzetállamokban tapasztalható etnikai- és többségi nacionalizmus felerősödése. Azt a kérdést szeretném továbbgondolni, hogy igazolható-e a „védekező” etnikai nacionalizmus és az ebből eredő autonómiatörekvés? Célom, hogy rámutassak a nemzetállam eszményének korlátaira, illetve arra, hogy az etnikai nacionalizmus a multikulturális világ fejlődési trendjének elkerülhetetlen stádiuma, amelyet, valószínűleg a kulturális pluralizmussal való megbékélés, a kulturális másságban rejlő értékek belátása fog követni.

1.8.2. Etnikai nacionalizmus vagy posztetnikai pluralizmus?

A nacionalizmus hol erősebben, hol rejtettebben, de tagadhatatlanul jelen van kortárs világunkban, mindennapjainkban. Megnyilatkozásait megtapasztaljuk úgy politikai, mint társadalmi szinten/vonatkozásban.

A XXI. század multikulturalizmusában két vonulat látszik körvonalazódni. Az egyik a *posztetnikai pluralizmus*, a másik az *etnikai nacionalizmus*. Mindkét fogalmat David A. Hollinger (1995) használja. Hollinger értelmezésében a posztetnikai pluralizmus nem a nemzetek eltűnését jelenti, hanem olyan együttélési formát, amely kellő tapintattal védi a kulturális sokféleséget, kellő biztonságot nyújt az együtt élő etnikumoknak identitásuk megőrzésében, elősegíti a szolidaritást a különböző etnikai és faji háttérrel rendelkező emberek között, elfogadják az etnikai-, faji-, vallási másságot, tehát a kulturális különbségek nem okoznak zavart az egymás mellett élésben (Hollinger, 1995). A posztetnikai pluralizmus képes eljutni abba a stádiumba, amelyben a fölényben levő kultúra tagjai tiszteletben tartják az örökségi határokat, a különböző etnikai-faji csoportokhoz tartozó egyéneket egyenrangúaknak tekinti, mert belátja, hogy a különféle kultúrák nem értékesebbek vagy értéktelenebbek, csak mások, ezért kötelességének tartja az összes kulturális érték védelmét.

A posztetnikai pluralizmus gyengélkedése miatt tovább élhet a hagyományos többségi nacionalizmus. Hollinger (1995) úgy gondolja, hogy a többségi nacionalizmusra válaszként kialakulhat egy un. „etnikai nacionalizmus” (*ethnic nationalism*), amely protektív szerepet tölt be az önazonosság védelmében. Anthony Giddens (2003) „szubkulturális nacionalizmusa” *(sub-cultural nationalism),* hasonlóan az etnikai nacionalizmushoz, a többségi akcióra megfogalmazott reakció. Az etnikai nacionalizmus a nemzeti kisebbségek önrendelkezési törekvéseiben ölt testet. A szubkulturális nacionalizmus inkább a globalizációval szembeni védekezésre, mintsem a nemzeti kisebbségeknek a többséggel szembeni érdekvédelmére utal.

A hagyományos (többségi) nacionalizmus és az etnikai nacionalizmus lényege nem ugyanaz, bár mindkettő nemzeti érdekeket helyez a középpontba. Az egyik – a többségi nemzeti nacionalizmus – a hatalmi eszközökre támaszkodva, jogfosztó praktikákkal megakadályozhatja a kisebbségi közösségek demokratikus törekvéseit, a kisebbségi jogok kiteljesedését, ezért agresszív jellege van. A másik – az etnikai

[3] Megjelent: *Erdélyi Múzeum*, 2016, **(78),** 1, 106-115. (A szerző neve tévesen jelent meg, Albert-Lőrincz László-ként, a hibaigazítás nem történt meg. Helyesen: Albert-Lőrincz Márton).

nacionalizmus – a nemzeti kisebbségek körében alakul ki, olyan esetben, amikor egy etnokulturális közösség tagjai úgy érzik, vagy azt tapasztalják, hogy abban az államban, ahol élnek, jogaik érvényesülését akadályozzák. Emiatt védekezésre kényszerülnek. Amikor egy állam nem veszi figyelembe a kisebbségek sajátos törekvéseit, nem vesz tudomást a többségétől eltérő kisebbségi szükségletekről, az érintettek jogosnak érzik az ellenállást, az elfordulást, a szervezkedést, és önerőből való építkezésbe kezdenek. Az ilyen természetű kisebbségi viszonyulás jogi keretek között marad mindaddig, amíg esély van a demokratikus szabályok érvényesítésére.

Will Kymlicka (1998) szerint az etnikai nacionalizmus – mint a többségi nacionalizmusra adott válasz – lényege abban áll, hogy valamely őshonos népcsoport (*nation within*) felismeri és megfogalmazza saját érdekeit és fellép azok érvényesítéséért. A társadalmi-politikai színterén zajló érdekérvényesítésért folyó küzdelmek azt mutatják, hogy a kisebbségi jogok legteljesebb körű érvényesítésének egyetlen, politikailag is rendezhető útja az önrendelkezés. A többség fogalmát az uralkodó nemzetre vonatkoztatjuk. Részben kiterjeszthető a lokális vagy regionális többségre is, működési mechanizmusára való tekintettel, azonban el kell ismerni, hogy kevésbé veszélyes, mint a nemzeti nacionalizmus. A nemzeti nacionalizmus leggyakrabban nyílt vagy rejtett támogatást élvez az államhatalmi szervezetek részéről, az etnikai jellegű nacionalizmus védtelen, nem tud az állami hatalmi eszközökre támaszkodni. Esetleges túlkapásait az államhatalmi szervek képesek megsemmisíteni. Ereje az önszerveződésben van.

Az etnikai nacionalizmus valamely faji vagy etnikai kisebbségi népcsoport azon törekvését fejezi ki, hogy önálló közösségként definiálja magát. Ennek érdekében saját közösségi jogokat (*national rights*) fogalmaz meg, óhajt és követel, amelybe beletartozik a területi elkülönülés, a „saját kebelből" választott személyek általi vezetés óhaja is. A közösségi jogok körébe sorolhatók például: az állampolgárok közötti egyenjogúság, a nyelvhasználat és a nyelvi státus elismerése az élet minden területén – a magánéletben, a törvényhatósági, bírósági, ügyviteli iratokban és kommunikációban –, a közösségi szimbólumok használata, a hivatalviselés, a hivatali nyelvhasználat, az anyanyelvi oktatás hozzáférhetősége, a vallásszabadság gyakorlása, stb. Nem elégséges a közösségi jogok törvénybe foglalása, alkalmazási garanciákkal kell megerősíteni, alátámasztani.

Legitim-e az önrendelkezésre való törekvés? A politikai filozófia jeles képviselői (Hollinger, Kymlicka) azt javasolják, hogy különbséget kell tenni a bevándorló és az őshonos kisebbség között. Őshonos az a kisebbségi népcsoportot, amely úgy alakult ki, hogy születési helyét, történelmi otthonát (*homeland*) mindvégig megőrizte, miközben fölötte egy más, többségi nemzeti alakzat formálódott, leggyakrabban történelmi okok (pl. hódítás, határmódosítás) következtében. A területi inkorporáció (hódítás, gyarmatosítás, szövetségbe szerveződés) azt eredményezte, hogy domináns pozícióból alárendelt pozícióba került, miközben saját kultúráját nem adta fel. Az így kisebbségbe került nemzeteknek harcolnia kell az önrendelkezési jogért, mivel a többség önszántából nem hajlandó arra, hogy azt a kisebbség számára felkínálja. A bevándorlók is kialakítják a maguk közösségeit, de ők nem rendelkeznek történelmileg és területileg behatárolható otthonnal, emiatt a befogadó országban közösségként korlátozottabb az elismerésük (Kymlicka, 1998, 2003) Az őshonos kisebbség *(born minorities, nations within)* – számos példa mutatja – közösségi jogaiért küzd, amelyet legitim küzdelemnek tekint. A többségi retorikában a kisebbségek jogkövetelése szegregációra, szeparatizmusra való törekvésként jelenik meg. A szeparatizmus negatív fogalom. Valahányszor használatba kerül, a megbélyegzés és az eltántorítás szándékával történik. A tömegek politikai manipulálásának egyik jól bevált retorikai eleme, könnyen érzelmeket gerjeszt, ugyanis, a többségi nemzet tagjaiban nem kevesebb, mint az elkülönülés, elválás, leválás, elszakadás gyanúját generálja. Illojális törekvésként értelmezik, olyan destabilizáló praktikaként, amely az állam egységét veszélyezteti. Ebben a kontextusban a nacionalizmus egyik oldalon *legitim küzdelem valamiért* (az autonóm önmeghatározásért), a másik oldalon *legitim fellépés valami ellen* (a kisebbségi autonómia ellen). A feszültséget azért nehéz oldani, mert álláspontját mindkét fél jogosnak véli. Az álláspontok közeledését a kultúrák kölcsönös ismeretének hiánya is táplálhatja, amely kedvez a gyanakvásnak, ébren tartja az előítéleteket.

A szegregáció értelemszerűen akkor telítődik pozitív tartalmakkal, ha a kisebbség szemszögéből nézzük, mivel valamely kisebbségi népcsoport azon szándékát fejezi ki, hogy növelni akarja befolyását, gazdasági és kulturális erejét, mert ebben látja életminőségének, gazdasági és politikai helyzetének javulását. A többségi társadalom ellenállása nem kerülhető el, sőt, minden racionális és irracionális eszközzel ennek megakadályozására törekszik. A kétféle érdekérvényesítés kezdetben feszültséget, konfliktus közeli helyzetet vagy konfliktust szülhet. A többségi retorika – még nem politikai cselekvés – abba is belemegy, hogy ne az állam épségének féltését, hanem a kisebbségi önkormányzatiság élhetetlenségét, a kisebbségi autonóm közösségek önszerveződésre való képtelenségét hozza fel érvként. Ebben a logikában a többségi nemzet, mint a hatalom gyakorlója, érvként az állam felelősségét hangoztatja a paternalizmus szellemében, amely mögött leggyakrabban és általában az atyáskodó cinizmus kártyáját játssza ki. Meg se hallgatják a

kisebbségek érveit, szándékát, akaratát. Cinikus retorika: megfelelni a XXI. századi európai jogpolitikai trendnek, de nem lemondani a nemzetállam eszményéről.

A nyugati demokráciák egyike-másika túljutott ezen a fázison, hozzájárult az autonómiák kialakításához Svájccal, Olaszországgal, Svédországgal szoktuk példázni. Csakhogy a társadalmak fejlődése nem egyszerre, egyidejűleg megy végbe. Azt kell gondolnunk, hogy a társadalmaknak végig kell haladniuk az egyes fejlődési stádiumokon, nem lehet átugrani, megkerülni azokat következmények nélkül. A szocializmus például megakadályozta a demokratikus fejlődés kibontakozását. Bukása után az ilyen rendszerek a demokrácia káoszával kerültek szembe, és ez az állapot addig marad fenn, amíg a hiánytapasztalatok kiegyenlítődnek. Ennek két fontos akadálya van: a szocialista indoktrináció nyomainak továbbcipelése és az új demokrácia fundamentumainak hiánya. A tanulás sok időt követel, és sok zsákutcát rejteget.

A XIX-XX. század nemzetállamaiban még az önrendelkezési törekvések letörése, elnyomása volt a trendi. A népek és népcsoportok önállósodását különböző tilalmak, akadályok törvényesítésével, politikai repressziókkal vagy akár fegyverek használatával akadályozták meg, ám ezek nem hozták meg a kívánt eredményeket. A népek önrendelkezésért folyó küzdelme ma is folytatódik.

Ha egy állam, hatalmi eszközeire támaszkodva, veszélyezteti a nemzeti kisebbségek létét (*nationhood*), támadja vagy elnyomja a kisebbségi érdekek és aspirációk kibontakozását, a kisebbségi közösségek védekező ellenállásba kezdenek, amely az illojalitást (köteles hűség megszegése, elfordulás), esetleg az elszakadást mozdítja elő – véli Kymlicka (1998). Ott, ahol ezt felismerték és a tolerancia szellemét terjesztették, kialakulhatott valamiféle etnikai-, faji-, vallási pluralizmus, amely – minden jel szerint – a nyugati demokráciák multikulturalizmusának lényegét ragadja meg, esetlegesen.

A bevándorlás révén kialakuló új nemzetcsoportosulások – maguk is kisebbségi csoportok – nem az autonómiáért küzdenek – véli Hollinger (1995) –, ők ugyanis nem a nemzeti önállósodást tűzik ki célul, hanem az integrációt. Legalábbis ideig-óráig. Az etnikai-vallási jellegű szimbólumok használata, amelyeket a születési kultúrából magukkal hoztak – tárgyak, viselet, étkezés, kultuszok, nyelv, szokások, ünnepek – lépten-nyomon felbukkannak az utcákon, köztereken, a közintézményekben. A születési kultúra transzportját látjuk például abban, hogy ezek a népcsoportok saját kultikus helyeket, saját iskolákat, étkezdéket, gazdasági-kereskedelmi létesítményeket hoznak létre és működtetnek, városnegyedeket alakítanak ki a maguk ízlése, igénye, szükséglete szerint.

1.8.3. Merre tartunk – merre tartsunk?

A multikulturalizmus mára már megkerülhetetlen társadalmi tény. A társadalom bármely tagja megtapasztalhatja így vagy úgy, attól függetlenül, hogy melyik országban él. Nathan Glazer (1997) kijelentését, miszerint *we are all multiculturalists now*, tudomásul kell venni: manapság mi mindannyian multikulturálisak vagyunk, minden társadalom multikulturális. Hollinger (1995) szerint a II. világháború utáni, felfokozott bevándorlási hullámmal szembesülő amerikai társadalomban, kétféle multikulturális modell alakult ki: a „pluralista modell” és a „kozmopolita modell”. Fent idézett művének már a bevezetőjében igyekszik tisztázni ezeket. A pluralista modell a hagyományosabb, konzervatívabb társadalmi struktúrát őrzi. Olyan társadalmi modell, amelyben a kulturális csoportosulásokat bizonyos faji vagy etnikai markerek segítségével jól meg lehet határozni, erősen konszolidált, jól szervezett homogén közösségekben élnek és társadalmi védelemben részesülnek. A kozmopolita modell azokra a társadalmakra illik, amelyekben a különböző népcsoportok nem a konzervatív nemzeti hovatartozás alapján szerveződnek, hanem a liberális nyitottság, az önkéntes kapcsolódás mentén. A kaliforniai egyetem professzora a kozmopolita modellt tartja szerencsésebbnek, mert kedveznek az önkéntes identitás megválasztásának. A csoporthoz tartozás belátás kérdése és nem faji vagy etnikai alapú. A csoport összetétele nem homogén, a kapcsolódás sokféle, un. „hibrid” (többszörös) identitású. Előnye az, hogy sokkal érzékenyebben képes lereagálni az új kulturális kihívásokat, tisztábban átlátja saját társadalmi helyzetét (Kymlicka, 1998, 74). Az első modellbe vélhetően az őshonos népcsoportok tartoznak, utóbbiba a bevándorlók csoportjai. Elsőben a közösségi, a másodikban az egyéni (kezdetben mindenképpen) érdek a legfontosabb mozgató erő. A társadalomba való integráció mindkét esetben megvalósulhat, de más és más módon. Előbbi inkább az önrendelkezést szeretné megvalósítani, utóbbi a gazdasági jólét megteremtésén fáradozik, amely nem zárja ki az önkéntes asszimiláció lehetőségét sem.

1.8.4. A multikulturális állapot és a társadalom

Hogyan értelmezzük a multikulturális állapotot? A mai zászlóvivő modern demokratikus társadalmak többsége lemond arról a jogáról, hogy kényszert gyakoroljon állampolgárai fölött. Az állam funkciói között nyilván ott találjuk a kényszerítő funkciót, amellyel az állam, mint állam képes megtestesíteni a többségi érdeket, jogi keretek között. (A jogalkotás is az állam intézményes feladata, tehát az uralkodó állameszményt szolgálja ki.) Másfelől ott vannak az állampolgárok, akik – mivel egyetlen társadalom sem monokromatikus – eltérő etnikai, vallási vagy faji csoportokat képezhetnek, és akik saját csoportérdekeiket követeik. Kymlicka (1998) úgy látja, hogy a nyugati demokráciák többsége mára már elállt a kisebbségi csoportok repressziójától, ehelyett inkább a nemzeti identitás megőrzését és erősítését támogatja. A szövetségi államrendszerek, az önkormányzatok, a területi autonómiák, a régiók, a kisebbségi nyelvek hivatalos státuszba emelése mind ezt a célt szolgálják. Ma már példákat lehet sorjázni arra, hogy országok lemondtak a beolvasztási politikáról, regionális vagy hivatalos állami nyelvhasználati jogokat foglaltak törvénybe, kulturális vagy területi autonómiákat alakítottak ki, a helyi közösségi szükségletek figyelembe vételével. Kymlicka (1998) fel is sorol néhány példát: Quebec, Belgium, Spanyolország, Nagy-Britannia, Olaszország, a Skandináv államok azok, amelyek a legmagasabb sztenderdek alapján képzelik el az emberi és kisebbségi jogok érvényesítését, az elvi szándékot nem jogi kirakatba helyezték, hanem a gyakorlatban is érvényre juttatták. A valódi demokráciák magáért a demokráciáért dolgoznak, a demokratikus elvek gyakorlatba ültetését vívmánynak tekintik. Európa keleti országaiban – sajnos nemcsak itt – azonban nem akarják tudomásul venni, hogy tiszta nemzeti államok nincsenek, az egységes nemzetállam koncepciója túlhaladott. Ezeket az államokat a régi történelmi beidegződések tartják foglyul.

1.8.5. Igazolható-e az etnikai nacionalizmus?

Amikor egy állam nemzetállamként definiálja magát olyan esetben, amikor például az országos cenzusok alkalmával kéttucatnyi nemzeti kisebbség nyilvánítja ki saját nemzeti identitását – lásd Románia esetében az utolsó, 2011. évi országos cenzust –, enyhén szólva paradox. Azzal azonban ki kell egészíteni, hogy eddig még egyetlen állam sem definiálta magát multinacionálisnak. Ez provokáció lehet az etnikai nacionalizmus számára, mivel azt fogalmazza meg, hogy a nemzetállam sem nem *multinacionális*, sem nem *polietnikus*. Kymlicka (1995) használja ezeket a fogalmakat. Szerinte kétféle demokratikus államtípus létezik: a multinacionális állam (*multination states*) és a polietnikus állam (*polyethnic states*). A multinacionális államok csoportjába azokat az államokat sorolja, amelyekben megvalósul a „nemzeti kisebbségek” (*natonal minorities*) azon óhaja, hogy saját kultúrájukat (*minority cultures*) ápolják és védjék. A polietnikus államok azok, amelyekben a migráció során kialakult un. „etnikai csoportok” (*ethnic groups*) élnek, és amelyek ideig-óráig még megőrzik saját nyelvüket és kultúrájukat, de nem szerveződnek területileg jól elkülöníthető településekbe. Kymlicka (1995) politikai filozófiai szemléletében szükségszerű a „nemzeti kisebbségek” és az „etnikai csoportok” megkülönböztetése, és azt jelzi, hogy a két kisebbségi státuszt eltérő módon kell kezelni.

A „nemzeti kisebbségek” az őshonos (*born minorities, nations within*) népcsoportokból alakulnak ki. Erősen kötődnek az anyanemzethez és az anyanyelvhez, erős hovatartozás tudatuk van, és arra törekednek, hogy nemzeti identitásuk megőrizzék, kultúrájukat tovább örökítsék. Kymlicka (1995) úgy gondolja, hogy a „nemzeti kisebbségek” un. multinacionális államokban élnek évszázadok óta a többségi nemzet mellett, ugyanazon a jól meghatározható területen, saját nyelvi és szokáskultúrával rendelkeznek. Saját és teljes körű kulturális identitásuk van, amely a többségi nemzet kultúrájával párhuzamosan fejlődik. Kymlicka fenti megállapításait a kanadai társadalom mintájára fogalmazza meg.

Kymlicka tehát az „etnikai csoportokat” a bevándorlók csoportjaival azonosítja, megkülönböztetésként az őshonos, bennszülött kisebbségi csoportoktól. Az etnikai csoportok tagjai saját akaratukból kerültek egy másik államba, egy másik kultúrába, ezért területi azonosságuk nem lehet. Tehát, az őshonos kisebbségi csoportok államalkotó entitások. A román politikai diskurzusban nem választják külön a kettőt.

Úgy a „nemzeti kisebbségek”, mint az „etnikai csoportok” célja, hogy parlamenti képviselethez jussanak, hogy saját érdekeiket politikai szinten is ki tudják fejezni. Közösségi szükségleteket fogalmaznak meg, kollektív jogokat követelnek, önállóságra törekednek, és síkra szállnak az önrendelkezésért, az autonóm önmeghatározásért (*self-determination, autonomy*).

McDonald (1997) és Triadafilopoulos (1997) is úgy vélekednek, hogy az un. „etnikai csoportok” célkitűzése nem megy tovább a nyelvi-kulturális identitás megőrzésénél, nem tűzik célul az önrendelkezést.

Identitásuk védelmében elégségesnek tartják a politikai garanciákat és a saját intézményeket, például a saját iskolát, ahol anyanyelvükön tanulhatnak, a saját egyházi szervezetet, a közösségi házat.

1.8.6. Identitásszükséglet

Az etnikai identitás, mint szükséglet hol könnyebben, hol nehezebben teljesedik ki. Könnyebben, amennyiben megelégednek az individuális szintű jogérvényesüléssel, amennyiben az egyéni, állampolgárságból fakadó jogok érvényesülését nem látják deficitesnek, nem diszkriminálódnak faji, vallási, nemzeti vagy származási (bevándorló) státusukból kifolyólag. Ez a gyakorlat – jogi vonatkozásban – többé-kevésbé megvalósulni látszik a liberális demokráciákban, de a társadalmi elfogadottság, a fenntartás nélküli befogadás szintjén itt is vannak problémák (lásd az idegenektől való félelem szindrómát a formálódó Európai Unióban.). Amennyiben egy népcsoport közösségként fogalmazza meg magát és kollektív jogokat követel, elkerülhetetlenül felerősödnek az etnikai vagy faji jellegű autonómia törekvések.

Az etnikai identitás igényének megfogalmazása nem újdonság Kelet- és Közép Európában. A letűnt század végén és az új évezred elején több, többé-kevésbé véres kimenetelű etnikai jellegű agressziónak, atrocitásnak voltunk tanúi. Itt és most nem a nemzeti színezetű személyközi villongásokra gondolunk, hanem azokra a nagyobb konfliktusokra, amelyek országhatárokat rajzoltak át, és megvalósították egyes, korábbi nemzeti kisebbségek önrendelkezésének lehetőségét (pl. Jugoszlávia nemzeti államokra tagolódása vagy Koszovó különválása Szerbiától). Persze olyan példa is akad, ahol a változás békésen, diplomáciai eszközökre támaszkodva zajlott le (pl. a két Németország egyesítése, Csehszlovákia kettéválása, a Szovjetunió felbomlása). Másutt – lásd pl. a Krím félsziget Oroszországhoz csatolása – a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezéséhez először katonai eszközökhöz, és csak később folyamodtak a politikai eszközökhöz, a legitimáció elnyerését célzó népszavazáshoz. Ezek a közelmúltban lezajlott események arra figyelmeztetnek, hogy a kisebbségek helyzetét rendezni kell, a látszatmegoldások nem vezetnek sehová. A kisebbségi népcsoportok az *egyenlő méltányosság* nevében fogalmazták/fogalmazzák meg jogköveteléseiket. A többségi nemzet nacionalizmusa, mint a kisebbségi aspirációkkal szembeni magatartás, általában, hatalmi fölénye tudatában, elutasító, megfélemlítő, fenyegető. „Ennek a nacionalizmusnak a természetét, kockázatait, perverzitását meglehetősen pontosan ismerjük. Következésként a megoldás is viszonylag könnyen körvonalazható. Ez a megoldás nem más, mint a közvetlenül együtt élő nyelvi-kulturális közösségek teljes jogegyenlőségének, azaz a területi, illetve kulturális autonómia – számos országban működőképes – intézményrendszerének egyetemessé tétele (Bíró, 2017, online).

Az egyenlő méltányossághoz való jog állampolgári jog. Egyszerre elvi és emberjogi kérdés. Pozitív jog. A jogok azon csoportjába tartozik, amelyet törvények írnak elő, mások – a törvényhozók – akaratából. Adhatók, elvehetők, korlátozhatók. A pozitív jogokat tehát ki kell harcolni, azokat nem osztogatják, nem jótékonykodnak velük. A XVII–XIX. század politikai filozófiai felvetése ma sem veszített időszerűségéből, mindaddig, amíg a többség számára illegitim és elfogadhatatlan az egyenlő méltóságért és méltányosságért folytatott küzdelem. A társadalmi emancipációban megragadt gondolkodásmód a kisebbségek szükségleteit igyekszik nem figyelembe venni, elnyomni, bagatellizálni, láthatatlanná tenni, miközben a többségi politikai alakulatok szinte mindegyike a nacionalizmusból politikai tőkét kovácsol. Nem csoda, ha a védekező kisebbségi nacionalizmus nem veszít erejéből, ellenkezőleg, erősödni látszik.

A modern nemzetállamokban, elsősorban a volt szocialista országokban, de nemcsak (lásd a belga-vallon, a baszk-spanyol, némileg a skót-angol helyzetet), ott ahol erősen tartja magát a nemzet-centrikus állam eszméje, a nemzeti kisebbségek egyfajta védekező magatartást fejlesztettek ki a többségi nacionalizmussal szembeni. Ezt a védekező magatartást – véleményünk szerint – legjobban a Giddens-i „szubkulturális nacionalizmus" fejezi ki. A szubkulturális nacionalizmust Giddens a *regionális identitás* megerősödésével magyarázza. „A regionális identitás megerősödése válasz arra, illetve védekezés az ellen, hogy a 'világ' egyre jobban befolyásolja életünket" (Giddens, 2003, 336). Az erősen nemzet-centrikus államokban a szubkulturális nacionalizmusnak etnikai alapja is lehet. Romániában a székelyföldi, a partiumi, a bánsági, az erdélyi stb. identitás-meghatározásnak etno-geo-kulturális jellege van. Itt nem az internacionális globalizmus, hanem a belső „egységesítő" kultúra expanziója elleni védekezés eszközeként használják, mint az érdekérvényesítésnek egy puhább, kevésbé kiélezett formáját. A regionális identitás megerősödése az önrendelkezési harcnak sikeresebb eszköze lehet, amellyel szemben kevesebb ellenállást tanúsít a többségi társadalom.

Az autonómiatörekvések a többségi nemzet soraiban nem aratnak osztatlan sikert. A többség, mint a hatalom birtokosa, hajlamos arra, hogy – a többségi demokráciára hivatkozva – az autonómiatörekvéseket illegitimnek tekintse. Az etnikai színezetű szubkulturális nacionalizmus megerősödése annak a

következménye, hogy az önrendelkezés joga, mint kollektív jog nem szerepel a fennálló jogrendben. Azonban, az önrendelkezés jogáról a kisebbségi népcsoportok, amennyiben elég erősek, nem mondanak le. Kymlicka (1998) nevén nevezi azokat az országokat, amelyek nem toleránsak az autonómia-törekvésekkel szemben: Szlovákia, Szerbia, Románia, Ukrajna, Oroszország. Nem sorolja ezek közé például Csehországot, Magyarországot, Lengyelországot, Litvániát, Lettországot, Észtországot. A felsorolt államok korábban a szovjet érdekzóna szatellit államai voltak. Azt tapasztaljuk, hogy nem mindegyik volt szocialista ország – mind nemzetállamok – fordul szembe az autonómia törekvésekkel. A valós decentralizáció ezeket a célokat teljesíti ki, mivel elfogadja a területpolitika érvényességét, ami az önrendelkezés lehetőségét nyitja meg. A valódi decentralizáció ugyanakkor a törvényeket helyezi minden fölé, és nem a különböző, egymást hierarchikus ellenőrzés alatt tartó hivatalokat, amelyek a szubjektív kontroll veszélyét rejtik magukban. Azt gondoljuk, hogy az autonómiához való többségi viszonyulás alapjait nem az állam politikai rendszerében, inkább az ideológiai indoktrinációban kell keresni. Ha a fent idézett államokat a vallás alapján vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az egyik csoportba tartozó államokban a keleti ortodoxia, a másikban a nyugati keresztény vallások az uralkodók. Ez szembeötlő kulturális különbségnek tűnik a volt szocialista országok között.

A kisebbség kulturális szükségletei saját „kulturális infrastrukturális szinten" (Tiryakian, 1996) helyezkednek el. A kulturális infrastrukturális szint a nyelvhasználatra, a saját szimbólumhasználatra, az intézményekre – elsősorban oktatási és egészségügyi rendszerekre gondolunk – vonatkozik. Ezek a fő identitáshordozó tényezők.

A saját kulturális infrastruktúra, azaz a társadalmi csoportok identitás-jelrendszere az, ami a társadalmat multikulturális jellegűvé teszi. Hollinger (1995) „posztetnikai pluralizmusa" nem zárja ki a kisebbségi közösségeket a társadalomból, annak szerves részei, de saját identitási keretekkel rendelkeznek. Az etnikai nacionalizmus nem szűnhet meg mindaddig, amíg a többségi társadalmak akadályozzák a kisebbségeket saját kulturális infrastruktúrájuk kiépítésében, nem is beszélve a méltányosságról és az egyenlő bánásmódról.

„A modern társadalmakon belüli kulturális különbségek alapja az etnikai hovatartozás, ami egyfajta kulturális hovatartozást is jelent" (Rudnák, 2010, 9.). Ez így rendben is lenne, hiszen az etnikai csoportok szükségletei multikulturális környezetben fogalmazódnak meg, olyan közegben, amelyben a kultúra-kapcsolódásokat az együttélésből fakadó társadalmi interakciók jelenítik meg és a viselkedési sztereotípiákban válnak láthatóvá. Megnyilvánulási szcénái az intézmények, a szervezetek (iskolák, munkahelyek, szórakozóhelyek), hiszen valójában itt tud megmutatkozni az együttélés minősége, milyensége, abban a szervezeti kultúrában, amelyben az egyén ellátja társadalmi feladatait, az értékek, normák, szabályok, szerepek, pozíciók, hierarchia, alá-fölérendeltség rendszerében. A felismert szükségletek – esetünkben az önrendelkezési igény – kielégítetlensége elégedetlenséget okoz és mobilizáló, motivációs tényezővé válik, amely a társadalmi békét megzavarhatja.

1.8.7. Összegzés

A probléma: Az egymással érintkezésbe kerülő kultúrák sajátos törekvésekben fejezik ki önmagukat. Az egyik a terjeszkedő, expanzív kultúra szerepében tetszeleg, a másik, a születési kultúra fenyegetettségét érzi, és védekező magatartást fejleszt ki, és az un. „kulturális túlélésre" (Salat 2008) rendezkedik be, vagy/és küzd a nemzeti önrendelkezésért (*self-governing societies),* amit a többségi demokráciák illegitimnek tartanak (Kymlicka, 1998).

Magyarázat: Minden etnikai csoport – nemcsak a történelmileg is őshonos, tehát nemzetalkotó, hanem az újonnan bevándorló népcsoportok is – láttatni szeretné önmagát, szeretne megmutatkozni, felmutatni értékeit, egyrészt azért, mert közösségi jognak tekinti, másrészt azért, mert ez az ő önkifejezésének modusa. A területi autonómia, amelyért síkra száll, ezen szükségletek kielégítésének eszköze lehet.

Hatások: A ma még erős nemzetállami eszménynek megvannak a maga korlátai. Úgy tűnik, nem volt elég kifutási ideje a francia forradalom óta, mert nem, vagy csak nehezen tud reagálni a multikulturális fejlődés kihívásaira. A történelem mély nemzeti sérelmeket hordoz, ezek feloldására még nincsenek meg a szükséges eszközök.

Irányok: A multikulturalizmus, amint fent kifejtettük, a társadalmi fejlődés normális stádiuma. Még azok a polikromatikus jellegű társadalmak, amelyek államiságukat a nemzetek és fajok összeáramlásának köszönheti, sem tudták megkerülni a faji megkülönböztetést, a rasszizmust. A nemzet-centrikus európai államoknak is – úgy tűnik – be kell járniuk saját útjukat a multikulturális fejlődés irányába. A folyamat elszenvedői leginkább a kisebbségi népcsoportok. Védekezésképpen ők is kialakítják a maguk etnikai

nacionalizmusát (Kymlicka, 1998). A helyzet kezelésére megszülettek az elméleti modellek, amilyen például Hollinger „posztetnikai pluralizmusa”, és remélhetőleg elkezdődött a nacionalizmus tabujának lebontása, az etnikai-faji diszkrimináció gubancának kibogozása.

Irodalomjegyzék

1. BÍRÓ Béla (2017): *Svájc vagy Törökország?* (online cikk), 2017. február 13.), http://www.bukarestiradio.ro/2017/02/13/svajc-vagy-torokorszag/ (letöltve 2017. 11. 05.)
2. GIDDENS, Anthony (2003): *Szociológia*. (A fejezetet Nagy Miklós fordította, a kiadást Melegh Attila szerkesztette), Osiris kiadó, Budapest.
3. GLAZER, Nathan (1997): *We Are All Multiculturalists Now*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. and London, England.
4. HOLLINGER, David (1995): *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. Basic Books, NY, (2005. Edition).
5. KYMLICKA, Will (1995): *Multicultural citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford, Clarendon Press.
6. KYMLICKA, Will (1998): American Multiculturalism in the International Arena". In *Dissent* (Fall 1998), 73-79, http://www.stanford.edu/class/polisci 92n/readings/ nov 13.1.kymlicka.pdf, (letöltve 2013. 06. 29.)
7. KYMLICKA, Will (2003), Immigration, Citizenship, Multiculturalism: Exploring the Links. *The Political Quarterly*, (74), 195-208, doi:10.1111/j.1467-923X.2003.00590.x
8. McDONALD, Leighton (1997): Regrouping in defence of minority rights: Kymlicka’s multicultural citizenship. *Osgoode Hall Law Journal*, (34), 2, 292-319, http://red.pucp.edu.pe/ridei/files/2011/08/05.pdf, (letöltve 2014. 01. 28.)
9. RUDNÁK Ildikó (2010): *A multikulturális környezet kihívásai a magyarországi nagyvállalatok vezetői körében*. PhD. értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.
10. SALAT Levente (2008): *Politici de integrare a minorităţilor naţionale din România. Aspecte legale şi instituţionale într-o perspectivă comparată*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca.
11. TIRYAKIAN, Edward A. (1996): Keresztény, gnosztikus, pogány. *Lettre*, No 23, http://epa.oszk.hu/00000/00012/00007/13tiry.html. (letöltve 2010. 02. 12)
12. TRIADAFILOPOULOS, Triadafilos (1997): Culture vs. Citizenship? A Review and Critique of Will Kymlicka's Multicultural Citizenship. *Citizenship Studies*, (1), 2, 267-277.

1.9. A PARITÁS KÉNYELME – AVAGY A KÉNYES PARITÁS[4]

Dr. Albert-Lőrincz Márton

1.9.1. Egy kis politikai filozófia

A paritás kérdése mindig az aszimmetrikus helyzet, az egyenlőtlenség, az esélykiegyenlítés, tehát közvetve vagy közvetlenül a társadalmi béke ürügyén kerül terítékre. Nemcsak mint pénzpolitikai fogalom ismert, ami a nemzeti fizetőeszközök viszonylagosságára és mértékazonosságára hívja fel a figyelmet. Vonatkozik minden másfajta összemérhetőségre és az egyenértékűségre. Lényege, hogy a konvencionális egyenlőségért száll síkra, a méltányosság és a biztonság jegyében. A paritás fogalma, mindazonáltal nem önmagától fogva valósul meg, hanem mások akaratából. Így minősül át politikai fogalommá.

Latin eredetére még visszatérünk, ámbár nem etimológiai, hanem az eredeti érzelmi-politizálás gyakorlásának tükrében, mondanivalónk tartalmi kifejtésekor.

A kérdésfelvetés aktualitását az adja, hogy másak vagyunk mindannyian – biológiai-pszichológiai egyediségünkben, de közösségként is – ami problémaként is jelentkezhet. Ugyanabban a kulturális térben mozog mindenki, aki ott él, dolgozik, termel, alkot és fogyaszt, de ugyanakkor sajátos igényekkel rendelkezik. Olyanokkal, amelyek a sajátos kulturális háttérrel kapcsolatosak és önazonosságunk definiálásához szükségesek. Ezeknek az igényeknek az igényeknek a kielégítésére is kell vonatkoznia a paritás elvének, ami azonban nem mindig valósul meg az együttélés során. Így van ez, például az iskolák esetében is.

1.9.2. Az egyenrangúság kérdése az iskolai szervezeti kultúrában

Bármely szervezetnek van egy kultúrája, és van egy bizonyos légköre. A szervezeti kultúrát és a szervezet arculatát áthatja, meghatározza a társadalom általános kultúrája, amelyben a többségi kultúra mellett jelen vannak a kisebbségi csoportok kultúrái is. A társadalom arculatában mindkét jegy kirajzolódik, esetenként harmonikus egységben, más esetben az érdekek súrlódásában vagy ütközésében. Az egyensúlyt megbonthatja a dominancia-érzés, illetve a dominancia-törekvés: a többségi népcsoportok esetében eluralkodhat a nacionalista dominancia-tudat, a kulturális fölényérzet, amelyet a politikum is táplál – időről időre változó intenzitással, tapintattal vagy cinizmussal –, amennyiben saját hatalmi érdekei ezt diktálják. A kisebbségek esetében a jogsérelem, szélsőségesebb esetben a jogfosztottság vagy jogtiprás érzete erősödhet meg. Ez a kétféle motivációs mechanizmus súlyos kollektív diszharmóniát generálhat, ami elferdítheti a demokratikus gyakorlat egyik alapelvét, a paritás elvét. A paritás a többségi és a kisebbségi közösségek között biztosíthatja a méltányos képviseletet, a politika részvételt a társadalmi cselekvésben. Ha a paritás elve csorbul, feszültségek alakulnak ki. Ekkor tevődik fel a kérdés, hogy egyenrangúak vagyunk-e, egyenrangúaknak érezzük-e magunkat mindannyian, akik egyazon kulturális térben mozgunk, tevékenykedünk, kommunikálunk, alkotunk, vagy éppenséggel ismereteket akkumulálunk? A kérdés felvetődhet az iskolákkal kapcsolatosan is: vagyis, hogy a romániai vegyes tannyelvű iskolai szervezeti kultúrában hogyan bontakozik ki multikulturalizmus?

Az iskolai szervezet, mint a multikulturális környezet igen érzékeny szcéna, tele van kérdésekkel, elvárásokkal, megfogalmazott és meg nem fogalmazott igényekkel. Olyan igények is megjelenhetnek benne, amelyeket a jog biztonságába lehet helyezni, és amelyek ennél fogva elvárhatóvá válnak, mert a törvény szava garancia a demokratikus társadalmakban. Ellenben vannak olyan igények is, amelyekért fel kell emelni a szót, mert ahogyan Rudnák Ildikó (2010) fogalmaz: „A kultúra különbözőségeiből eredő félreértések az emberi kapcsolatokra negatívabban hatnak, mint a tisztán nyelviek, mert közvetlenül a partner személyiségét érintik” (Rudnák, 2010, 5). Rudnák nem a nyelvi különbségeket, mint az interkulturális érintkezések legnagyobb akadályát emeli prím plánba, hanem a kultúrák különbözőségét. A kulturális sajátosságok beépülnek a személyiség mélyebb rétegeibe, és meghatározzák az egyén, illetve csoport azonosságát, másságát, amit a Goldman-féle jéghegy-modellben a viselkedés, illem, hagyomány fogalmak fejeznek ki (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2011). Ezzel magyarázható például az, hogy az anyanyelv elhagyása és a

[4] Megjelent: *Magiszter*, 2013, **(11)**, 4, 5-14, (bővített változat)

többségi nyelv átvétele nem akadályozza meg azt, hogy erősen differenciált etnikai csoportok különüljenek el az eredet-tudat vagy a vallási hovatartozás kritériuma alapján. A kultúra, mint látjuk meghatározó jellegű, de azért az anyanyelv jelentőségéről sem feledkezhetünk meg. Az idegen, többségi nyelv használata természetes folyamatnak tekinthető mindaddig, amíg az egyéni vagy csoportidentitásban nem okoz kárt, nem asszimiláló hatású. Ez akkor következik be, amikor az anyanyelv háttérbe szorul. Ez azzal a veszéllyel is jár, hogy tovább fokozza az asszimilációt, ami két-három generáció alatt végbemegy, mondják az idevágó kutatások. Ismerjük el, a világ nem az uniformizmustól válik színesebbé, érdekesebbé, gazdagabbá, teljesebbé, lakhatóbbá és szebbé, hanem a sokféleségtől. Így van ez a kultúrák, és azon belül a nyelvhasználat terén is.

Amikor az anyanyelvi oktatás fontosságát hangsúlyozzák, amikor az anyanyelv hivatalos státuszra emelésének igényét megfogalmazzák és szorgalmazzák, tulajdonképpen a *kulturális szimmetriát* szeretnék megvalósítani: az egyenlő méltóságot és méltányosságot. A kulturális szimmetria nem azt jelenti, hogy a kisebbségi népcsoportok beszűkülni, bezárkózni készülnek saját védgátjaik mögé. A modern társadalmak nyitott társadalmak, amelyek a társadalmi interakcióra, az együttélésre rendezkedtek be. A másság – etnikai csoportkultúra – nem elvesz a társadalom értékeiből, hanem hozzáadja a magáét. Ez a fejlődés útja. A kulturális szimmetria a kulturális egyenrangúságot jelenti. Csak ebben az esetben van esély arra, hogy a társadalmi együttélés kooperatív legyen. A kooperáció kétirányú alkalmazkodást követel, ami semmiképpen nem azonos a kultúraelhagyással (*dekulturáció*), az asszimilációval.

1.9.3. Hogy is állunk az emancipációval?

A kulturális egyenrangúság a társadalom „mentálhigiénés” emancipációját tételezi, ami azt jelenti, hogy a jó közhangulat, ami a paritás betartásából következik, egyéni és a közösségek szintjén is elégedettséget, lelki békét eredményez. A társadalom egészsége, ugyanúgy, mint az egyének egészsége a közhangulatban mutatkozik meg. A pozitív lelkiállapot nem önmagától jön létre, hanem fel kell nőni hozzá, megteremtve a feltételeit. Ezt jelenti a társadalom „mentálhigiénés” emancipációja. Nagyon sok európai országban, köztük Romániában is ez még hátra van. A XIX. században végrehajtották a politikai emancipációt, a XX. században megvalósult a női emancipáció, a XXI. századra maradt a mentális egészséget biztosító emancipáció kibontakoztatása. Ennek egyik lépése az oktatás terén, a paritás megvalósítása. Meg vannak hozzá az európai dokumentumok. Az *Európai Charta a Demokratikus és Erőszakmentes Iskoláról* (Strasbourg, 2004. július 6.) az a közösségi dokumentum, amelynek alapértékeit és elveit – biztonság és békés iskolai élet, egyenlő bánásmód és tisztelet, szólásszabadság a diszkrimináció vagy elnyomás veszélye nélkül, erőszakmentes és konstruktív problémamegoldás – minden európai ország magáénak vall. A dokumentum 1. pontja világosan kimondja, hogy: „mindenkinek kötelessége hozzájárulni a pozitív, tanulást serkentő és a személyiség fejlődését elősegítő iskolai környezet megteremtése” (Council of Europe, 2004).

A jó közérzetet biztosító, működő román demokrácia fel kell figyeljen olyan kulturális elemekre, amelyek jelenlétére a magyar kisebbségnek szüksége van. Ilyenek lehetnek az alábbiak.

a.) Szimbólumhasználat: A szimbólumok a kultúra meghatározó elemei. Geert Hofstede (2001) a szimbólumokat a kultúra egyik önálló rétegeként értelmezi. A szimbólum konvencionális jelcsoport, jelentése társadalmi megegyezés alapján körvonalazódik, ezért az ugyanabban a kultúrában élők azonos módon dekódolják. A nyelv a legfontosabb szimbólum. Nyelvi eszközökkel fejezzük ki a kulturális tér identitását. Egy utcanév, egy kulturális vagy oktatási intézmény neve „héroszok” neveit hordozzák, akikre a közösség tagjai felnéznek, akiket tisztelnek. Hofstede (2001) hagyma-modelljében a kultúra négy réteget képez – az értékek köré épülő szertartások, szimbólumok és hősök – amelyek aktuálisan a napi gyakorlatban jelenítődnek meg. Érzelmi és mozgósító erővel bírnak és állásfoglalásra késztetnek. A szimbólumok használata, reprezentációja mutatja a közösség kulturális arculatát, a multikulturális jelenlét szimmetriáját vagy aszimmetriáját.

Nos, ha például a marosvásárhelyi líceumok névadó patrónusainak nevét vennénk lajstrom alá, mint intézményi szimbólumot, mi derülne ki? Hogyan tükröződik az oktatási intézmények névadásában a város multietnikai-multikulturális képe?[5] Kénytelen vagyok megállapítani, hogy egy olyan városban, ahol a 2011.

[5] Soroljuk fel a város líceumainak névadóit: Bolyai Farkas, Szász Adalbert, Mihai Eminescu, Al. Papiu Ilarian, Gheorghe Marinescu, Dr. Emil Dandea, Traian Vuia, Ion Vlasiu, Constantin Brâncuşi, Gheorghe Şincai, Avram Iancu,

évi népszámlálási adatok szerint a lakosság 44,87%-a magyar ajkú, líceumainak csupán 11.7%-a kapott magyar személyiség nevet, intézményi arculati szimbólumként. Ha ehhez még hozzávesszük a Református Kollégiumot (magyar nyelvű oktatási intézmény), az arány 17,6%-ra módosul. Elmondható, hogy nagyobb figyelmet kellene fordítani arra, hogy az értékek kölcsönös elismerése ezen a téren is megvalósulhasson.

b.) Vezetés: Egy szervezet arcélét erősen meghatározza az intézmény vezetése, a vezetői stílus, a vezető nyílt és rejtett kommunikációja, a kommunikációs csatornák kiválasztása, a döntés. A jó vezető olyan vezetői attitűddel vezet, irányít, ellenőriz és építkezik, hogy az intézményt minél jobb helyzetbe hozza, és a szervezeti rendszer tagjait az általános megelégedettség uralja.

2013-ban, a marosvásárhelyi Liviu Rebreanu Általános Iskola szülői kezdeményező csoportjának sajtóban közzétett állásfoglalása szerin „a román anyanyelvű igazgatók a román pedagógusokkal karöltve a magyar aligazgatókat semmibe veszik és megtévesztik" (Horváth-Kovács, 2013). Ez a rövid idézet azt példázza, hogy a vegyes tannyelvű iskolákban jogsértés folyik, az ország törvényeit kijátsszák vagy tudatosan gátolják érvényesülését. Egy példa nem érv, jól tudja mindenki, de példaként felhozható lenne a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet vezetőségének ellenállása a magyar nyelvű orvos és gyógyszerészképző intézet törvény biztosította létrehozásában, a 2. Számú általános iskola névadása körül kialakult interetnikus feszültség is (amely időközben megoldódni látszik), az utcanévről, kulturális intézmények elnevezéséről szóló tanácsi viták, ellenállások, obstrukciók. A példák folytathatók. A kisebbségi szükségletek kielégítésének meghiúsítása mindaddig lehetséges, ameddig nincsenek követhető, ellenőrizhető kisebbségvédő garanciák és szankciók, amelyek a szubjektív (emberi-érzelmi) tényező szerepét korlátozni tudnák.

c.) Kétnyelvű dokumentumhasználat: A román jog lehetővé teszi a kétnyelvűséget minden olyan települési vagy szervezeti adminisztrációban, ahol a kisebbségi részarány eléri a 20%-ot. Ehhez képest, a két tannyelvű oktatási intézmények közösségi tereiben – iskolaudvar, folyosók, műhelyek, laborok –, ahol instrukciók, organigrammok láthatók, a többségi nyelvet használják, de az iskolai dokumentumokban is mellőzik a kisebbségi nyelvet. Láthatóan sérül a nyelvi jogok érvényesülése.

Időnként meríthetnénk más országokban megvalósuló ötletekből. Fernando Trujillo Sáez (2004) a spanyolországi interkulturális oktatás kapcsán azt az újítást hozta, hogy az osztályteremben zajló tanítási stratégiába olyan „interkulturális érvelési diskurzust" vezettek be, amely ösztönzi a „kulturális változók" újragondolását, mert ez emeli az oktatás eredményességét. Ezt a kultúra két nagy összetevőjének – történelem, földrajz, irodalom és a nagy emberi megvalósítások, illetve a szokások és hagyományok, az életmód és életvitel – diskurzusba emelésével kell megvalósítani, hangsúlyozta. Egy társadalmi térben a „kulturális változók" – nyelv, szokások, viszonyulások, értékek – az uralkodó és a kisebbségi kultúrák elemeiből állnak össze, amennyiben a társadalom nem monokromatikus, de ilyen nincs. Következésképpen, a multikulturális diskurzusban ezeknek az elemeknek kell szerepelniük.

1.9.4. A korszellem ellenszelében: nacionalista „retroemancipáció"?

A „retroemancipáció" fogalmát azzal a szándékkal vezetjük be, hogy érzékeltessük, az emancipációért folytatott évszázados küzdelem talán mégsem ért véget. Az igaz, hogy a nemzeti eszme adott korszakban a nemzeti felemelkedést szolgálta, akkor, amikor a nemzetek az egységes államok kiépítésén dolgoztak. A XXI. században Európa szerte kialakultak a nemzeti határok, ám a nacionalista diskurzusnak nem lett vége. A nemzetállamok politikai erői gyakran ma is a nemzeti eszmét használják fel politikai tőke szerzésre, olykor a destruktív nacionalizmus felhangját sem mellőzve. Ezért lehet ma valamiféle retroemancipációról beszélni. Az emancipációs törekvéseknek, úgy tűnik, nincs vége. Valószínűleg csak akkor fog befejeződni, amikor valódi multikulturális kompetenciákat fogunk birtokolni. Visszalépésre nincs lehetőség. A társadalmak mozgása a keveredés, a sokszínűség egymásmellettisége irányába mozdul. Ezt azonban meg kell tanulni, kompetenciákat kell elsajátítani annak érdekében, hogy a tolerancia jegyében tudjanak együtt élni a különböző kultúrák.

A kulturális kompetenciák kialakulását a társadalmi intézmények működési módja, a szervezeti kultúra határozza meg. Hofstede (2001) alapján kijelenthető, hogy a kulturális minta, azaz a mindennapokban megmutatkozó, tudatos és érzelmi elemekre építkező viselkedési és viszonyulási kultúra

Aurel Perşu, Traian Săvulescu). A felsoroltakon kívül még van 5 nem személyiséghez kapcsolt iskolanév: **„**Unirea-Egyesülés", Református Kollégium**,** Electromureş-Elektromaros, Artă-Művészeti, „Transilvania".

középpontjában a társadalmi normák és értékek állnak. Ezt a magot Hofstede az informatika szóhasználatából vett „*menthal software*”-ként definiálja. A társadalmi intézmények átveszik, fenntartják és fejlesztik ezeket. Az, hogy mi marad fenn, az intézményi minták – család, oktatási rendszer, jog – határozzák meg. Az intézményekben ugyanis a társadalom egésze leképződik, mivelhogy a szervezetek, intézmények elfogadják, gyakorolják, megerősítik (esetleg szelektálják) a társadalmi normákat és értékeket. Az intézmény társadalmi elfogadottságát az egyes intézmények szintjén elfogadott és megerősített kulturális „menthal software” határozza meg (Hofstede, 2001, 11.), és a kulturális kompetenciákban ölt testet. Ez lehet monokromatikus, hangsúlyozottan etnocentrikus, de lehet polikromatikus is. Utóbbi esetben a multikulturális kompetenciák teszik lehetővé a „békés nacionalizmust” (Kymlicka, 1998), amely az egyéni és a kisebbségi közösségi jogok tiszteletén alapul. „Az interkulturális kompetencia olyan képesség, ami révén úgy boldogulunk egy kulturálisan heterogén környezetben, hogy miközben megvalósítjuk önmagunkat, másokkal is együttműködünk. Az új kultúrákhoz való alkalmazkodás egyrészt elősegíti a megértést vagy akár az integrációt, továbbá magában foglalja a rendszeres önvizsgálatot és az önismeretet az egyén részéről” (Rudnák, 2010, 59). A kultúraközi kapcsolatokat, interakciót, kommunikációt több modellben leírták. Ezek közül ismertet néhányat Pedersen (2004). Az általa ismertetett multikulturális kompetenciák közül a legáltalánosabban és legszélesebb körűen érvényesülőket emeljük ki. Ezek a következők: ismertet mások kultúrájával szembeni érzékenység (Adler 2002), a más kultúrákban való jártasság és tudás integrálása (Kanter 1995), a kulturális hatások felismerése (De Merode 1997), az interkulturális kommunikáció képessége és empátiakészség (O'Hara-Devereau és Johansen 1994), a globális integráció és a helyi konfliktushelyzetek felismerése, megértése és kiegyensúlyozására irányuló készség (Tung 1997). Ezek olyan együttélési, kultúraközi kompetencia készletet alkotnak, amelyeknek együttléte oda elvezethet, hogy nem érezzük idegennek magunkat idegen, vagy idegen elemeket is tartalmazó kulturális környezetben (lásd Pedersen, 2004, 73).

A multikulturális kompetenciák megléte vagy hiánya mutat rá a multikulturalizmus jelenlétének fokára. A multikulturális kompetenciákról elvi szinten sokat beszélünk: beszerkesztik iskolai programok címszavaiba, kijelölik megvalósítandó divatos célként, fejlesztési célként jelennek meg. Azonban mindez nem elégséges, a gyakorlatba ültetésük, a működtetésük a mérvadó. Ennek egyik lehetséges útja az, hogy a párhuzamos kultúrákat interaktívvá tegyük, úgy hogy a kulturális identitás ne sérüljön. Kymlicka (1998) azt javasolja, hogy le kell bontani a nemzetállam eszméjét, és helyébe a polgári állam (*civic state*) eszméjét kell állítani, az etnikai nemzetek (*ethnic nations*) helyére pedig a polgári nemzetek (*civic nations*) kell, hogy kerüljenek, a nacionalizmust a „békés nacionalizmus”-nak kell felváltania. Ez utóbbi elbírja a multikulturális értékeket, képes megvalósítani a multikulturális társadalom eszméjét, amely most csak eszményített formában létezik Kelet-Európában, olyan körülmények között, amikor a társadalmak már nem monokromatikusak, és immár nem is lehetnek azok. „Az emberiség nem különül tisztán azonosítható csoportokra szerte a Földön, a globalizáció korában még kevésbé, mint valaha” (Dahrendorf , 2004, 39). A retroemancipáció nem a fejlődés útja, fel kell nőni a kor kihívásihoz.

1.9.5. Összegzés

Ebben a cikkben olyan Romániában ma még kényesnek tűnő kérdéseket fogalmaztunk meg, vetettünk fel és jártunk körül, amelyek átgondolása segítheti a demokratikus európai szellemiség kiteljesedését. A kérdésfelvetést a társadalmi tapasztalat sürgette. Nem vitatható, hogy a felvetett problémákat más és más szemléletben közelíti meg a kisebbség és a többség, mint ahogy az sem, hogy a tárgyalt vagy érintett problémák valóságosan létező problémák, amelyek megoldásra várnak. A címben problematizált paritás kérdése, úgy tűnik, ma reálpolitikai kérdés. A demokráciáknak nincs eszköze arra, hogy a kisebbség céljait kellő gonddal, odafigyeléssel, megértéssel és gondoskodással kezelje, mert a többségi döntési mechanizmus nem alkalmas erre. A kisebbségre úgy kell figyelni, mint a kisebbik testvérre a családban. Nem kell tartani, netalán félni a kisebbik testvér szükségleteitől, mint ahogy nem kellene tartani, félni a kisebbségi törekvésektől sem, hiszen az érdekeket csak a belső értékek mentén lehet megjeleníteni. A kívülállók sohasem ismerhetik meg a maguk teljességében azokat, egyrészt azért, mert más érdekdimenziókban gondolkodnak, másrészt azért, mert nem rendelkeznek a „jéghegy” láthatatlan részének – értékek, feltételezések, gondolkodási minták, érzület, olyan kultúraelemek, amelyek meghatározzák viselkedésünket, magatartásunkat, viszonyulásainkat, de amelyeknek nem vagyunk tudatában – kollektív tapasztalatával, életkészletével. A kultúra „közösségi jelenség: adott csoportok, nemzetek közös jellemzőinek együttese” (Csath, 2008, 14.). A történelmileg beprogramozódott mentalitások különbözőségét, azt, amit Hofstede (2001) „szellemi beprogramozottságnak” (*mental programming*) nevez, el kell fogadnunk, nincs

más megoldás. És kellő tapintattal kell fogadni a helyi közösségek törekvéseit is, a társadalmi béke érdekében. A *valami más* – politikai vonatkozásban egy kisebbségi csoport – a többség által elfogadott konvencionális egyenlőségért száll síkra, a méltányosság és a biztonság jegyében.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ Márton, ALBERT-LŐRINCZ Csanád (2011): *Multikulturalitás és demokrácia*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
2. CSATH Magdolna (2008): *Interkulturális menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
3. DAHRENDORF, Ralf (2004): *Egy új rend nyomában. Előadások a szabadság politikájáról a 21. Században*. (ford. Harmathy Veronika), Napvilág kiadó, Budapest.
4. HOFSTEDE, Geert (2001): *Culture's Consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*, 2nd ed. Sage Publications In., California.
5. HORVÁTH-KOVACS Ádám (2013): A Liviu Rebreanu Általános Iskola szülői kezdeményező csoportjának állásfoglalása a Liviu Rebreanu Általános Iskola igazgatóinak leváltása ügyében. *Népújság*, (65), 145/18437, 2013. június 27.
6. KYMLICKA, Will (1998): *American Multiculturalism in the International Arena"* in *Dissent* (Fall 1998), 73-79. http://www.stanford.edu/class/polisci92n/readings/ nov13.1.kymlicka.pdf (letöltve 2013. 06. 29.)
7. PEDERSEN, Paul (2004): The Development of Multicultural Competencies. Sourse: Pedersen, P. (2004). *110 experiences for multicultural learning.* Washington, DC: American Psychological Association Press. Adapted with permission. Pedersen, A. (n.d.) [unpublished workshop materials], https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/4965_Connerley_I_Proof_3_Chapter_5.pdf, (letöltve 2017. 11.13.)
8. RUDNÁK Ildikó (2010): *A multikulturális környezet kihívásai a magyarországi nagyvállalatok vezetői körében*. Doktori (PhD) értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.
9. TRUJILLO SÁEZ, Fernando (2002): Towards interculturality through language teaching: argumentative discourse. CAUCE. *Revista de Filología y su Didáctica*, no 25, 103-119. cvcíműcervantes.es/literatura/cauce/pdf/cauce25/cauce25_07.pdf, (letöltve 2013. 06. 26).
10. COUNCIL of EUROPE: www.okm.gov.hu/download.php?docID=384, (letöltve 2017. 11. 22).

1.10. A KULTÚRÁK VÁNDORLÁSA ÉS A LOKÁLIS ERŐ

Dr. Albert-Lőrincz Márton

1.10.1. Bevezetés

Mint ideológiai diskurzus, a multikulturalizmus „az így vagy úgy értett kultúra elismerését, az így vagy úgy értett identitásnak a nevében megfogalmazott követelések befogadását szorgalmazó ideológia" (Demeter, 2008, 45). Mindezek ott vannak „a tág értelemben vett társadalmi szféra egészen különböző szintjein (oktatásban, a gazdasági szférában, a politikai képviseletben stb.)" és érvényesíteni kívánják magukat (Demeter, 2008, 45).

A volt szocialista-totalitarista rezsimek utódállamaiban van egyfajta multikulturális diskurzus, de életbe ültetése csak akadozva, immel-ámmal tükrözi vissza. Egyes társadalmi és politikai érdekcsoportok – nacionalista csoportosulások, konzervatív körök – nehezen tudják elfogadni a társadalmi sokszínűséget, az etnonacionalista mentalitás fogságából nem tudnak szabadulni. Ez a trend kedvez a mai, un. illiberális (Zakaria, 1997) rezsimek kiépítésének is, ami az Európai Unió kétfelé dőlését (nem szakadás) eredményezi: egyfelől áll a demokratikus illiberalizmus, ahol a liberalizmus kontrollját a konzervatív ideológia gyakorolja, másfelől a liberális, nagy múlttal rendelkező nyugati demokráciák, ahol a nemzeti eszmét zárójelbe teszik. Egyik rendezés sem megnyugtató.

Liberalizmus ide, illiberalizmus oda, ma még nehezen valósítható meg egy olyan politikai puritanizmus, amely komolyan venné a különféle identitású társadalmi alcsoportok, nemzeti közösségek csoportköveteléseit: a társadalom plurális tényét. A képviseleti demokráciák nem képesek arra, hogy méltányosan képviseljék a kisebbségi érdekeket, mert a többség elnyomja, leszavazza a kisebbségi képviseletet. A képviseleti demokrácia lényegében a többség uralmát jelenti, mivel a többség akaratát juttatja érvényre. Példa Katalónia, Spanyolország autonóm területi és igazgatási egysége, saját választott parlamenttel, ahol a 2017. Október 27-i függetlenedési megnyilatkozás teljes elutasításban részesült úgy a demokratikus Spanyolország, mint a demokratikus Európai Unió részéről. Ma „a modern nemzetállam csak az egyéneket ismeri el a jogok alanyaiként, állampolgárainak közösségét nemzetté formálja, hangsúlyozza az egyenlőség értékét, s olyan homogén jogi keretet és jogszolgáltatási rendszert működtet, amelyet mindenütt azonos intézmények szabályoznak, azonos elvek alapján" (Demeter, 2008, 44). Az ilyen mechanizmus a központosított és nem a decentralizált államot testesíti meg. Középpontjában és fundamentumában a nemzetcentrikus gondolkodás áll. Az ilyen típusú állam saját biztonságos működését – az intézményi kereteken túl – a nyelvi, morális és érték-homogenizációban látják.

A nemzetben gondolkodás reflexe a társadalom egységesedési törekvéseit fejezi ki. A két egymással szembenálló irány – nacionalizmus és liberalizmus – vetélkedéséből ma még nem lehet kiolvasni a jövőt. Mindkét irányzatnak komoly ideológusai, támogatói és ellenzői vannak.

1.10.2. A nemzetállam – kulturális csapda?

Kulturális csapdának nevezzük azt a kulturális hagyatékot, amelyet a nemzetállamok maguknak kialakítottak. Meghatározó jegyei: a nemzeti szuverenitás, a nemzeti-nacionalista ideológia dominanciája és a belügyekbe való be nem avatkozás elve. Ezeknek a jegyében folytatják a felülkerekedésért való küzdelmet, vélt vagy valós „belső" veszélyekkel szemben, így magukban hordozzák a nacionalizmus csapdáját. Belső veszélynek tekintik a kisebbségi nemzeti közösségeket, amelyek önrendelkezési szándékot fogalmaznak meg. Az ilyen rezsimek a nacionalizmus és a demokrácia „húzd-meg-ereszd-meg" politikai játékát játsszák. A deklarált liberalizmus mögött konzervatív erők gyakorolják az ellenőrző-fékező szerepet, illiberális színezetű rezsimként működnek.

A nemzetállamiság valójában nem azt jelenti, hogy egyetlen nemzet, egyetlen kultúra, egyetlen politikai opció létezik benne – amint a nacionalista erők értelmezik –, hanem azt, hogy egy bizonyos többségi, tehát domináns nemzeti entitás és ennek domináns kultúrája áthatja a társadalmat, meghatározó és vezető szerepet tölt be. A nemzetállam – mint polietnikus és kulturálisan sokszínű állam –, bármennyire is óhajtja a monokromizmust, ezt sohasem valósíthatja meg. A nemzetállamok valójában multikulturális, multietnikus és multilingvisztikus államok, ami nem zárja ki az egységes nemzetállamként való

önmeghatározást. Ez a helyzet érvényes Romániára. A 2011. október 20-i népszámlálási adatok szerint Románia az alábbi etnikai, vallási és anyanyelvi szerkezetet mutatja (a stabil lakosság száma 20 121 641):

- Nemzetiségi összetétel (válaszadók száma: 18 884 800): román 88.9%, magyar 6.5%, roma/cigány 3.3%, a fennmaradó 1.3% ukrán, német, török, tatár, orosz, lipován, és egyéb.
- Anyanyelv szerinti összetétel (válaszadók száma: 18 891 600): román 90.9%, magyar 6.7%, romani 1.3%, ukrán 0.3%, a fennmaradó 0.8% török, tatár, orosz, más.
- Vallás szerinti összetétel (18 861 900): görög keleti (ortodox) 86.5%, római katolikus 4.6%, református 3.2%, pünkösdista 1.9%, görög katolikus 0.8%, baptista 0.6%, adventista 0.4%, más 1.8%, vallás nélküli 0.2% (Institutul Naţional de Statistică 2013).

A többségi nemzet mellet több nemzetiségi, vallási és nyelvi kisebbség is él. Mindegyik kisebbségnek saját kulturális csoportidentitása van. Az együttélést a lojalitás és a versengés hatja át. Minden közösség azon munkálkodik, hogy megőrizze és továbbadja kulturális értékeit: nyelvét, szokásait, hagyományait, ugyanakkor megőrizze azt a kulturális teret, amelyben kifejlődött és megerősödött. Csakis a saját kulturális tér tudja biztosítani a kulturális hagyományok megőrzésének és fejlődésének feltételeit. Ehhez a többség támogatását keresik, amely érdekeinek megfelelően felkarolja, vagy elutasítja.

Tiryakin (2004) *Ethnicity, Ethnic Conflicts, Peace Processes: Comparative Perspectives* című könyvében azt hangsúlyozza, hogy a nemzetállamokban élő összes nemzeti közösség a nemzeti identitásért és a szűkös forrásokért verseng. A versengés feszültségeket idéz elő, ezeket a feszültségeket nacionalista indulatok hatják át. A nacionalizmus közvetlenül vagy közvetetten az etnikai diszkrimináció melegágya.

A többségi nemzet diktálja – jogosan – a társadalom értékrendjét, amellyel szemben bizalmat és lojalitást vár el a többi nemzeti közösségtől, valamint a társadalmi felelősség és az állampolgári kötelességek megosztását. De mit kínál fel cserébe? Az együtt élő etnikai csoportok – itt nyilvánvalóan a hagyományos, őshonos kisebbségekről van szó – azt várják el, hogy közös társadalmi kódrendszer alakuljon ki, amelynek ők maguk is alakítói. És ez jogos elvárás. Azt szeretnék, hogy a kisebbséget érintő kérdésekbe vonják be, szükségleteiket hallgassák meg, és ne nélkülük jelöljék ki szükségleteiket, ne mások jelöljék ki érdekeiket, ne nélkülük hozzák meg a rájuk vonatkozó döntéseket. A jogok és a kötelességek egyenlő megosztásáért harcolnak. A társadalmi jóból való részesedés, a jogalkalmazás, az értékek, normák dekodifikációja olyan legyen, amely hatékonyan hozzá tud járulni az identitás meghatározásához, az identitás megtartásához, az identitás továbbviteléhez. Ez elvárás. A többség deklaratív - elméleti és jogi normatív – szinten támogatóan nyilvánul meg, de csak individuális szinten, a közösségi jogokat kozmetikázza, kisebbíti, nem támogatja, sőt, ellenzi, többnyire érzelmi indítékokra és argumentumokra, illetve az alaptörvényre támaszkodva. A nemzeti erők sohasem gondolnak arra, hogy az alaptörvény módosítható, amennyiben társadalmi igény fogalmazódik meg, és amennyiben erősíti a társadalmi békét.

Amint már mondtuk, a nemzetállamok etnikailag nem homogén társadalmak. A társadalom tagjai – egyének és csoportok – nem egyforma távolságra helyezkednek el a hatalomtól, a pénztől, a jóléttől. Ez a versengés oksági lapja. Ez a megközelítés azért fontos, mert szerintünk elsősorban ebben búvik meg a „civilizációk összecsapásának" (Huntington 2015) lehetősége. A homogenitásra törekedő nemzetállamok a nyelvi és etnikai monokromatizmust részesítik előnybe. Azonban, tény, hogy a nemzetállamokban fejlődik ki a liberális rend, amely elvileg elismeri a nemzeti sokszínűséget. A jogállamok deklaratíve „felkínálják polgárjogaikat sokféle származású és sokféle érdeklődésű embernek" (Dahrendorf, 2004, 105), anélkül, hogy közösségi hatóssága legyen. A mai európai nemzetállamok három kényes kulturális kérdéssel találják szemben magukat: a nemzetféltő konzervatív nacionalizmus (etnocentrizmus), a belső kisebbségi nemzetközösségekhez kapcsolódó kisebbségi kérdés és a kívülről jövő, de megállíthatatlan globalizmus kérdése. Hogyan egyeztethetők össze a nemzeti törekvések és a globalizáció, hogyan oldható meg a kisebbségi érdekérvényesítés és a nemzeti szupremáció? Látható, hogy a sokféleség feszültségek eredője lehet? Lehet-e „világdemokrácia"?

1.10.3. Világpolgári identitás?

Érdemes elgondolkodni Dahrendorf kijelentésén, miszerint „világdemokrácia sohasem lesz" (Dahrendorf, 2004, 127). A világdemokrácia nyilvánvalóan a globális világrendre tett utalás. Globális világ? Ebből következne az un. világpolgári identitás.

Ma még európai identitásról is kétséges beszélni, mert minden nemzet a maga identitásában definiálja önmagát. A kulturális identitás és a nemzeti identitás mély gyökerekből táplálkozik. A különböző népek, népcsoportok, nemzetek, rokonnemzetek szívesebben maradnak önmaguk identitásában, mint

világpolgári identitással. Ez utóbbit az érvényes állampolgársági definícióval nem lehet meghatározni, és ez mindaddig fennmarad, ameddig önálló államok lesznek.

Az állampolgárság valamely államhoz való tartozást, a vele szemben gyakorolt jogokat és kötelezettségeket jelenti. Tovább bonyolítja a képet a nemzeti kisebbségek megléte, akiknek úgyszintén megvan a maguk kulturális identitása, a szó legtágabb értelmében. A kisebbségi etnikai-kulturális identitás nem esik egybe az állampolgári identitással. Az identitás alapja a közös értékrend. A kisebbség-többség értékrendje sokban hasonló, de sokban eltérő is. Egy ország népességét nem lehet homogén tömegként kezelni. Arra kell törekedni, hogy egy szilárd közös értékrend egymáshoz közel hozza a többségi és kisebbségi nemzeti közösségeket, anélkül, hogy a homogenizáció alattomos szándéka megzavarná. Ez a jogosultságok legitimációjával érhető el. „Közös értékrend hiányában az anómia bacilusa […] terjed" (Dahrendorf, 2004, 46). Az anómia ugyanis a törvénykövetés elgyengülését jelenti. A jogosultságokkal korlátozottan rendelkezők igyekeznek megszerezni a nekik kijáró jogokat, és ez feszültségek forrása lehet. A többségi nemzetben meg kell legyen az a plusz erő, amely megtartja saját integritását, ugyanakkor figyel a kisebbségek sérülékenységére és érzékenységére. A gyakorlatban azonban az látszik, hogy a többségi erő mindig a saját érdekeit követi, ami nem ritkán esik egybe a kisebbségi képződmények akaratával.

Az ember alapvetően szabadságban és biztonságban akar élni (Popper, 2001). Ennek alapfeltétele az a kultúrkörnyezet, amelynek szimbólumait értik, és amelyben kiismerik magukat a közösség tagjai, és amely alkalmas arra, hogy új szimbólumokat hozzon létre. Erre a nemzetállamok a legalkalmasabbak, akkor is, ha „elvileg sokszínű, heterogén államokról van szó, tehát nem olyanokról, amelyekben egyetlen etnikai ‚nemzet' szava dönt" (Dahrendorf 2004, 105).

A társadalom a részek egymással kapcsolódó hierarchikus rendszeréből, viszonyokból, a részek közötti kapcsolatokból, hatásokból, a vezetésből és a vezetési stílusból, a vezetők és vezetettek között kialakuló interakciókból alakítja ki saját kulturális arculatát. Lehet-e uniformizálni? Az „azonos értékek" nyilvánvalóan az egységre, a globális értékrendre utalnak. A vezetők arra kényszerülnek, hogy irányokat jelöljenek ki a nemzeti és a regionális, illetve a kontinentális érdekek figyelembe vételével, a nemzetállami értékek és hagyományok tiszteletben tartásával, a multinacionális tőke szorításában.

A dilemma adott, továbbra is érvényes marad: nemzetállamok a maguk etnokulturális sokféleségével vs. globalizmus a maga világpolgári identitással.

1.10.4. A globalizáció – érdekek és frusztrációk

„A világ társadalmában megfigyelhető a növekvő kölcsönös függőség leírására általánosan használt szakkifejezés, a globalizálódás" (Giddens, 2003, 498). A globalizáció definiálása korántsem egységes. Általános etimológiája szerint globális az, ami világméretű, mindent átfogó, egységes. Szociológiai értelemben is a folyamatosan integráló, egységesítő törekvést nevezik globalizációnak, amely változásokat idéz elő a gazdaság, a társadalom, a politika és a kultúra világában, még az egészen elszigetelt vidékek, helyek, országok, népcsoportok és népek életében is. Régiószintű vagy világszintű egységesedési folyamat, amelynek valóságát a nemzetek közötti vagy nemzetek feletti (nemzetközi) intézmények, organizációk, multinacionális cégek, hálózatok, digitális technológiák, az angol nyelvi dominancia térhódítása mutatja. A globalizáció ideológiáját szokták globalizmusnak nevezni.

Amikor globalizációról beszélünk, olyan irányok kialakulását vagy meglétét vesszük figyelembe, amelyek országhatárokon át terjednek, meghonosodnak, és társadalmi jelentőséget kapnak. Ennek legfontosabb megnyilvánulásai a gazdaság strukturális átalakulásában, a kommunikációban és a digitális technológia térhódításában válnak kézzelfoghatóvá. Bangó (2008) szerint a globalizációval kapcsolatosan „négy jellegzetességet tudunk feljegyezni: 1) Minden, ami bárhol a világban történik, kihat a világ többi részére. A lineáris dependenciából a posztmodernben cirkuláris interdependencia lett – egyirányú függőségek nincsenek. 2) Minden felgyorsul. Az információözön beláthatatlan, a tudományok fejlődésében (például a biológia) az exponenciális tudásnövekedéssel már alig tudunk lépést tartani. 3) A világ ‘összenő', a globális falu víziója realitás lett - ugyanakkor szemlátomást uralkodóvá válik a nyugati kultúramodell. 4) A globalizáció kutatói egyre gyakrabban írják, hogy nem csak gazdasági folyamatról van szó, ám a gazdaság továbbra is az előtérben áll" (Bangó, online).

A tőkemigráció, a nemzetközi pénzpiaci érdekek, a munkaerő szabad (vagy feltételekhez kötött) vándorlása, a tudásexport és agyelszívás, az utazás és információáradás, a technológia fejlődése, a digitális infokommunikációs technológia elterjedése és nélkülözhetetlensége, a virtuális hálózati világ valóságossá válása, a távolságok lecsökkenése, az idő lerövidülése, az angol nyelv elsődleges kommunikációs kóddá válása, a változások gyorsasága, mind olyan jelenségek, amelyek a globalizációt a multikulturalitás irányába

viszik. Ennek modernkori következményei lehetnek: a nemzetgazdaságok kölcsönös függőségének növekedése, a hagyománykultúrák kiüresedése (modernizáció, szekularizáció, urbanizáció, uniformizálódás, nyelvromlás, értékváltás, identitáskrízis, stb.), a hagyományos kultúrák és a megjelent új kultúrák közötti versengés, agresszió, asszimilációs törekvések, konfliktusok, gettósodás, szegénység, bűnözés, a társadalmi biztonság romlása, zavar a társadalmi egyensúlyban, anarchia-jelenségek. Dahrendorf a globalizációt „demokráciadeficit"-ként értelmezi, mert, amint mondja „nincsenek kiszámítható ellenőrzési mechanizmusok, hatalmi kiegyensúlyozottság, […] nincs olyan rendező elv, amelynek alapján az érintettek – a világ népességéről nem is beszélve – érdekei és véleményei bekerülhessenek a döntésekbe" (Dahrendorf, 2004, 109).

A globalizálódás és a vele járó többkultúraság nem problémamentes, bennük sok ellentmondás feszül. Az alapellentmondás ott keresendő, ahol a nemzeti és a nemzetek-feletti érdekek virtuális konfliktusa megragadható: félelmeket is ébreszt. A '80-as évek közepén jelent meg Ulrich Beck, ma már klasszikus műve a rizikótársadalomról, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne* (1986) címen (magyar fordítását 2003-ban vehettük kézbe), amelyben a szerző arról értekezik, hogy a modern ipari társadalmak kitermelik a maguk kockázati problémáit, mint a fejlődés melléktermékeit, és ez félelemmel tölti el az embereket. Beck a félelem alapját abban az időben az iparhoz kapcsolódó környezeti ártalmakban jelölte meg, amelyek úgynevezett civilizációs félelmeket gerjesztenek. Akkor még nem tűnt fel a láthatáron az a tömeges népességmozgás, amit ma általánosan a migráció fogalmával aposztrofálnak. A migráció a jelenlegi globalizációs folyamat társadalmi-politikai feszültségeinek egyik kulcseseménye.

Mi, itt és most, a globalizációnak nem az ipari vonatkozására vagyunk kíváncsiak (ám elismerjük annak rendkívüli fontosságát), hanem a vele tartó, hozzá tartozó kulturális migrációra, és az ennek mellékhatásaként megjelenő félelmekre, társadalmi frusztrációkra. A migráció a multikulturális terek mai legkomplexebb, legelevenebb problémája, mivel a kultúrák kimozdulása a saját maguk szférájából, sokféle társadalmi változást idézhet elő.

A nemzeti és a nemzetek-feletti érdekek konfliktusa a kultúrák természetéből is fakadhat. A kultúrának két fő sajátossága van: szeret terjeszkedni, és muszáj védekeznie is. Ha az egyik kultúra terjeszkedik, a másik védekezik. A demokráciák képesek lehetnek a két irányban hatás mérséklésére, ha megtalálják a megfelelő eszközöket. Jelenleg még nincsenek hatékony eszközök, a liberális értékrend nem tűnik kielégítőnek. A liberalizmus eszmerendszere csak olyan érett demokráciákban eredményes, amelyekben a törvények uralma megkérdőjelezhetetlen, mindenki számára érvényes és elfogadott, és működik a kontroll. A mai liberális társadalmaknak is fejlődniük kell még ebben az irányban. Számolni kell azzal, hogy a migráns entitás közösségeket hoz létre, etno-kulturális csoportokat alakít ki és követelésekkel lép fel. Az individuális jogérvényesítés nem lesz kielégítő. Az idegen etnokulturális csoportokat befogadása és integrálása az elkövetkezendő időszak egyik nagyhorderejű társadalmi kihívása lesz. A sikeres integrációnak az is a feltétele, hogy az idegen elem is érdekelt legyen az integrálódásban, készséget mutasson a befogadó társadalom értékrendjének tiszteletére, és megbecsülésére. Ha ez megvalósul eloszlanak az idegenségtől való félelmek. Az idegenek integrációjával járó tehervállalásnak távlatilag meg kell térülniük.

Azonban, tisztán kell látni, hogy a mai migráns csoportok nehezen fognak közeledni az európai kulturális hagyományokhoz, életformához, egyelőre tovább éltetik saját mentalitásukat, párhuzamos etnokulturális szigeteket alakítva ki. Az, hogy a mai migráns csoportok kulturális integrációja hogyan fog megtörténni, – úgy, hogy általuk gazdagodjon a multikulturális tér – ma még nem, vagy nagyon halványan körvonalazódik az európai Unióban.

1.10.5. EU - meltingpot avagy nemzetállamok szövetségi uniója?

A nemzetállamok belső problémái – nemzetcenrtizmus, nemzeti őshonos kisebbségek, glomalizmus – szinte önkéntelenól vezetnek ár az európai térbe. Az utóbbi évek Európája bizonnyal a migráció történelme címmel vonul majd be a társadalom- és történelemtudományokba, amivel két fontos tényt közölnek majd a tudósok: a) a történelemből nem lehet kilépni, mert a világ nem tud egységes, homogén demokráciába rendeződni, b) a kultúrákat nem lehet globális rendszerré alakítani, mert a kultúrák a saját értékvilágukra épülnek és belőlük táplálkoznak, mindazonáltal a saját fennmaradásukra, továbbvitelükre törekednek. Hofstede (2001) úgy definiálja a kultúrát, mint az emberi elme kollektív mentális programozása, amely megkülönbözteti az emberek egy csoportját a másiktól (2001). Ezt a gondolatot viszi tovább Giger és Davidhizar (1999), akik a kultúrát úgy határozzák meg, mint egy viselkedési mintát, amely az idők során fejlődik ki egy közösség tagjaiban, köszönhetően azoknak a társadalmi, vallási, szellemi és művészeti megnyilvánulásoknak, amelyeknek hatása alatt élnek. Ezek a meghatározások a viselkedéskultúrát részesítik

előnyben, mint adott helyzetekben megnyilvánuló hasonló válaszreakció-mintát. Ez a kultúraértelmezés magyarázatot ad arra, hogy miért eltérőek az egyes embercsoportok, közösségek, népek viszonyulása önmagához, a többi emberhez, a világhoz, a természethez, az ember által létrehozott tárgyi és szellemi örökséghez. Ebben a megközelítésben a kollektív élettapasztalat és tudás, valamint az értékekhez való viszony különbözteti meg egymástól a kultúrákat. „A másik kultúrájával való találkozás ontológiai és episztemiológiai kihívást jelent” (Lázár, 2013, 8).

Az amerikai típusú „olvasztótégely”- társadalmakban (*meltingpot*) a multikulturalizmus fogalmának aktualitása és jogosultsága elvitathatatlan, az európai típusú nemzetállamokban azonban más dimenziókba helyeződik. Legfontosabb különbségnek azt tekintjük, hogy, míg az olvasztótégely-államok kultúrája jövevénykultúrák egymásra hatásából és integrációjából alakult ki évszázadok során, jórészt a legerősebb export-kultúra köré épülve és az őshonos kultúra felszámolásával, (amit Ortiz (1940/1995) transzkulturációs modelljében leír), addig az európai típusú nemzetállamok a saját ősi hagyományaikra támaszkodva alakítják ki nemzeti kultúrájukat, a többség által elfogadott és terjesztett elvek, értékek, normák szerint. Ebben a keretben kerül sor az idegenek migrációjáról, Európa hagyományos arculatának módosulásáról.

A nemzetállamok kialakulásának ideje nagyjából a XIX. század. Jó példája az egységes Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Románia kialakulása, illetve a föderatív típusú modern államok létrejötte, amilyen Svájc vagy Németország. Figyelembe véve ezt a történelmi távlatot sajátos választ kell találni a jelenben folyó keveredésre.

1.10.6. Dominancia vagy partnerség, hibridizáció vagy enklavizáció

Az egymástól távoli kultúrák mai egymáshoz közelebb kerülése a vándormozgalom révén, új multikulturális tereket hoz létre. A multikulturalitás az idegen kultúrák érintkezésének, együttműködésének módozata. Az asszimilációval ellentétes fogalom. Míg az asszimiláció az egybeolvadás ideológiáját, addig a multikulturalitás az autonóm kultúrák egymásra hatását reprezentálja. Az egybeolvadás a kulturális autonómia, a kulturális identitás, az önmeghatározás feladását jelenti, és valamiféle hibridkultúrának a létrejövetelét eredményezi. Ilyen kultúrák például az ausztrál, a kanadai, az amerikai vagy az új-zélandi kevert kultúrák (meltingpot). Ám ezekben az esetekben is, valamely kultúra markánsabban érvényesíti magát és dominánssá válik. A hibridizáció egy hosszas folyamat eredménye. Ezekben a társadalmakban egy, esetleg két hivatalos nyelv terjedt el, ami a többi, kisebb nemzeti nyelveket kiszorította, de nem számolta fel az etnikai csoportok szokásrendjét és szellemi kultúráját.

A kulturális hegemónia – a fogalmat Gramsci használta – valamely ideológia vagy kultúra uralmát jelenti más ideológiák vagy kultúrák fölött. Ez a fölény abban nyilvánul meg, hogy képes olyan társadalmi intézményeket – beleértve a jogrendet is –, létrehozni, amelyeken keresztül érvényesíteni tudja saját érdekeit. Ilyen lehet az oktatás vagy a vallás (Gramsci, 1974). Tehát, egyrészt a kultúrák hegemóniára törekednek, másrészt a világ a globalizálódás felé tart. Ebben a kontextusban feltehetőnek tűnik a kérdés: globalizálható-e a kultúra? Münch válasza: „A globális csak akkor tud kifejlődni, ha szimbiotikus kapcsolatba lép a helyi, regionális és nemzeti kultúrákkal” (Münch, 1998, 15). A globalizáció két lényegi vonására irányítja a figyelmet: a kulturális hegemóniára, mint valamely ideológiának vagy kultúrának dominancia törekvésére – amely egy permanens folyamat –, és a multikulturális helyzetre, mint adottságra vagy tényre. Érezzük az ebben rejtőző feszültséget, az agresszióba való átcsúszás veszélyét. A hegemóniatörekvés minden kultúrában, minden közösségben benne van, ezért kell felfigyelni rá és tudatosan a multikulturalitás irányába fordítani. Machiavelli (2017) óta tudjuk, hogy a hegemóniatörekvésnek nincsenek morális fékei, csak opportunitása. „Annyi biztos, hogy a globalizáció nem akaratfüggő” (Bangó 2008), hanem egy természetből fakadó törekvés, amit nem lehet megállítani, csak felkészülni rá.

Történelmi tapasztalat mutatja, hogy többféle módozata van a különböző kultúrák terjeszkedésének. A kulturális dominancia megszerzésének egyik formája a *transzkulturáció.* Elmélet kidolgozója, Fernando Ortiz (1995) a jelenséget Kuba vonatkozásában írta le. A transzkulturáció (kultúraátvitel) azt jelenti, hogy egy idegen, dominánssá váló kultúra elnyomja, kiszorítja és megsemmisíti az azon a területen korábban létező ősi kultúrát. Az amerikai kontinensen ez a folyamat katonai hódítások során ment végbe. A transzkulturáció másik formája a kultúra békés eszközökkel történő terjesztése, a dominancia nem militáris megszerzése, illetve fenntartása.

Ismeretes, amikor a „puha” törvények meglovagolásával, vagy a kisebbségi népcsoportok beolvasztásával éltek: elmagyarosítás, elrománosítás, elszlovákosítás, elukránosítás, stb. a nemzeti egységideál megvalósítása céljából. Ugyanezt a célt szolgálta a természetes belső migráció, az áttelepítés, a szolgálati áthelyezés, a szolgálati érdekből történő személyzetmozgatás, amihez pénzbeli és lakhatási

ösztönzőket is társítottak, de ilyen az egyenlőtlen természetes demográfiai növekedés is. Ezeknek a stratégiáknak a demográfiai összetétel megbontása volt a célja és több generáción keresztül folytatódott.

Ismerjük az un. párhuzamos kultúrák egymásmellettiségének gyakorlatát. Ilyenkor a kultúrák megőrzik autonómiájukat. Régebben a roma kultúra szigetelődött el a leginkább, a többi kultúrák között nagyobb átjáró hidak épültek ki. Ma az iszlám kultúra alakíthat ki hasonló szigeteket.

A roma kultúra és a vele érintkező kultúrák sajátos párhuzamosságot alakítottak ki. Ebben az esetben azt látjuk, hogy a kulturális másság olyan mély szakadékot képez, amely szinte átjárhatatlan. Az akadályt az jelenti, hogy megkeményednek az identitások, egyik sem akar tudomást venni a másikról. Ritkán keresik a kapcsolódási pontokat. A roma kultúra elszigetelődésének két oka van: az elutasítás és a befele fordulás. „A befelé fordulás szellemisége összekapcsolható mások jogainak el nem ismerésével is, legyenek azok etnikai kisebbségek, különböző vallások, migráns közösségek vagy szegény lakónegyedek” (Slater, 2010, 130). Az elutasítás megszüntetéséhez a másságban rejlő érték felfedezése szükséges.

Tanúi lehettünk annak is, hogy egyes történelmi kisebbségek közül azok, akik a többségi kultúrában már évszázadok óta jelen vannak, kialakították az együttélésnek azt a formáját, amely nem zavarja a társadalmi békét. Egyes esetekben megtörtént ugyan a nyelvhasználat részleges elvesztése, megőrizték a régi szokás- és hagyománykultúrát, például a kulináris és táplálkozási szokásokban, az ünnepek megtartásában, a vallásgyakorlásban, a foglalkozás választásban. Erre példa az erdélyi örmény-magyarok, zsidó-magyarok kultúrája. Ezek az együttélés nemes példái. Ezekben az esetben végbement a nyelvi asszimiláció, de nem történt meg a teljes asszimiláció. Az örmény-magyarok vállalják örmény identitásukat, a zsidó-magyarok zsidóságukat. Az egymás mellett élésnek olyan megnyilvánulásai ezek, amelyekben a kultúrák valóságosan egymásra találnak, de önállóságukat, autonóm aspektusukat nem veszítik el. A kulturális identitás vagy nemzettudat nem zárja ki a politikai lojalitást.

1.10.7. A lokális erő

A globalizáció lényege a nemzeti határokon átnyúló kooperáció, a nemzetek közötti együttműködés kiszélesítése, illetve közösen elfogadható normák, értékek, eszmék, ideológiák elterjesztése. Ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági érdekek kiteljesítését szolgáló globalizációnak politikai és kulturális vetületei vannak, ki kell jelentenünk, hogy a globalizáció csak a helyivel való összefonódással értelmezhető: van egy központi törekvés, egy erős gazdasági motiváció, és van egy lokális kultúra, a befogadó közeg, amely némileg perszonalizálja, sajátossá teszi. Az erős gazdasági szándékokat nem tudja semlegesíteni, de magához valóvá tudja szelídíteni. Ez a kettős tény – globalizáció és lokalizáció – találkozási pontjain különböző intenzitású feszültségek, félelmek, frusztrációk, de akár ütközések alakulhatnak ki. A globalizáció velejárója a munkaerő migrációja is, ami szintén félelmeket ébreszthet. A befogadókat félelem tölti el gazdasági-jóléti vonatkozásban is, a munkahelyek biztonsága miatt, de tartanak a közbiztonság szempontból romlásától is.

Cole (2017) szerint a globalizáció nem semleges folyamat. Ezt mutatja az is, hogy a gazdasági globalizáció, mint az integrációs törekvések legelső formája, nem korlátozódik a tisztán profitszerzésre beálló tőkekivitelre, transznacionális és multinacionális organizációk és gazdasági vállalkozások létesítésével. Ezzel egyszerre, vele együtt, párhuzamosan kibontakozott a társadalmi, politikai és kulturális globalizáció is. A gazdasági globalizáció nem tud megállni a gazdasági érdekérvényesítésnél, mivel a gazdasági élet működtetéséhez intézményekre, technológiákra, szemléletre, ideológiára, emberekre és hasonló értékrendszerre van szükség. Ebben a kontextusban nyilvánvaló kulturális-társadalmi változások érlelődnek. A globalizáció magában hordozza az eszmék, értékek, normák, ideológiák, elvárások terjesztését és terjedését, amelyek nyilvánvalóan politikai és kulturális globalizációt eredményeznek (Cole, 2017). Ezt segíti a média, az infokommunikációs technológia, a reklám, a fogyasztói életmód mintakövetése, a határok átjárhatósága, illetve az intézményi struktúrák és jogi szabályozások harmonizációja.

A globalizáció egy un. *top down* folyamat, mert az elit irányítása alatt zajlik. Felülről jövő kezdeményezés, amely kiindulhat valamely domináns nemzet vagy nemzettársulás ideológiájának szétterítéséből (lásd az Európai Unió eszméjének elterjedése, amely francia-német kezdeményezésből indult ki). Ez a stratégia addig működik, amíg a befogadó közeg (itt szuverén tagállamok) nem érzi veszélyeztetve magát. A veszélyeztetettségi érzés az érdekidegenség vagy érdekkülönbség felismeréséből táplálkozik. Mindaddig nem kerül felszínre, amíg az azonos kulturális normák és a közel álló politikai ideológiáknak van kapcsolódási felülete. A globalizációt a többség által elfogadható érték és normarendszer viheti sikerre. Ellenkező esetben a globalizációs folyamat során kialakuló változásokat alacsony támogatottság, ellenszegülés, szembenállás és konfliktus terhelheti. A top down veszélye abban áll, hogy azok az országok, nemzetek, akik úgy érzik, hogy kiszorulnak a folyamatból, rajtuk kívülinek, tőlük függetlennek érzik a

történéseket, idegen érdekeket sejtenek a domináns normák és ideológiák kényszerében, eltávolodnak és igyekeznek visszaszerezni autonómiájukat.

1.10.8. A demokrácia exportját kísérő migráció és a multikulturalizmus

A jelenkori migrációs eszkaláció a demokrácia exportjával járó kulturális reakciónak tekinthető. A hagyományos kultúrában kiteljesedő keleti muszlim államok hagyományos rendjébe való külső beavatkozások – az arab diktatúrák megbuktatása – nyílt társadalmi reakciót váltott ki, amely belső hatalmi harcokat és, ennek következményeként, a migráció néven átpolitizált exodust eredményezte. Európába nagy hullámokban folyamatosa érkeznek az erős etnikai-vallási identitással rendelkező muszlimok, a liberális befogadó diskurzus, és az elutasító nemzeti diskurzus csapdájába kerülve. A migrációs exódus Afrika és a Közel-Kelet térségéből, a muszlim kultúrát a zsidó-keresztény kultúra térségébe szállítja. A folyamat magában hordozza – a kultúrák terjeszkedő természete folytán – az ütközésének, valamint a kulturális térhódításnak a veszélyét.

A mai migrációs kihívások, amelyekre, úgy tűnik, nincs felkészülve a demokratikus világ, eltántoríthat magától a multikulturalizmus eszméjétől, és a nemzeti eszmék megerősödéséhez visz közelebb. A nemzetorientáltság önmagában nem káros. Káros lehet abban az értelemben, hogy a migrációs félelem ürügyén elterelődik a figyelem a történelmi kisebbségek kulturális és politikai törekvéseiről, arról a multikulturalizmusról, amelynek történelmi gyökerei vannak. Félő, hogy az új hullámban megjelenő idegen kultúrától való félelmet kiterjesztik mindennemű kisebbségiségre, és jó ürügyül használva a nacionalista törekvésekhez. Ennek az lehet a következménye, hogy felerősödik a nacionalista nemzeti egység retorika, elnehezül a kisebbségi közösségek jogrendezése, annak ellenére, hogy a történelem már bebizonyította az együttélés lehetségességét. A helyzet kezeléséhez segíthet, ha a múlt tanúságai alapján megfogalmazzuk azokat a tapasztalatokat, amelyeket nem szeretnénk megismételni.

1.10.9. Lojalitás - szeparáció

Az migrációs hátterű etnikumok lojalitásproblémája bonyolult és összetett. Az látszik, hogy kétféle lojalitás alakul ki:

a) Európán belüli migráció: a jórészt nyugat-európai fejlett országokba munkavállalási szándékkal, a második világháborút követő időszakban letelepedett migráns hátterű etnikai közösségek több generáció óta élnek Európában. Kulturálisan lojális állampolgárokként élnek itt, kettős kulturális kötődéssel. Egyes identitáselemeiket, például az anyanyelvüket részben vagy teljesen elveszítették (Spînu, 2014). Erre példa a németországi török kisebbség.
b) Európán kívülről érkező migráció: az újonnan bevándorló keleti vagy afrikai csoportok közös vonása az, hogy az keresztény kultúrától idegen kulturális háttérrel rendelkeznek. Vallási szocializációjuk, kulturális gyökereik nagyon mélyek, értékrendjük a mindennapi élet nélkülözhetetlen fogódzói. Nyelvükhöz, vallási hagyományaikhoz feltétlenül ragaszkodnak, ezek mentén könnyen fanatizálódnak. A saját szokásaik, a származási ország kultúrája és törvényei felülírják a befogadó országok kultúráját és törvényeit, saját kultúrájuk hitelesebb mint a befogadó kultúráé. Szkepticizmusra ad okot az – véli Waldron –, hogy a bevándorlók mély kulturális gyökerekkel érkeznek, saját értékek mentén szocializálódtak, nem tartják szükségesnek a befogadó stabil nemzeti kultúrában való részvételt, és gyengíti a befogadó ország közös értékrendjét (Waldron, 2016). Az újonnan betelepedő etnikai csoportok viselkedése, viszonyulása a befogadó kultúrához kiszámíthatatlan, nem tartalékol lojalitási garanciákat.

1.10.10.Biztonságvesztés

A bevándorlás-szkeptikusok három fő érve: (a) a tömeges migráció kompromittálja a befogadó kultúrát és közösséget, (b) rontja a közbiztonságot és növeli a terrorfenyegetettséget, (c) sérülékennyé teszi a befogadó ország szociális rendszerét (Waldron, 2016). Spînu (2014) elemzéseiből az derül ki, hogy a radikális iszlám egyre több hívet szerez magának a második és harmadik migránsgeneráció soraiban. Ők tulajdonképpen két kultúrának a foglyai: miközben részesednek a nyugati civilizáció előnyeiből – valamely nyugat európai állam állampolgárai, ott élnek, ott járnak iskolába, egyetemre, ott alapítanak családot, igaz,

többnyire a saját etnikumbeliekkel házasodva –, radikális, terrorista cselekedetekhez folyamodnak, az eredeti kultúrával szemben mutatva erősebb kötődést (Spînu, 2014). Nem érzik jól magukat, hiányérzetük, kisebbségi érzetük van. Úgy tapasztalják, hogy a befogadó ország valamiért mégis idegen számukra. Idegennek érzik a hegemón kultúrát, pedig jól ismerik. Keucheyan (2012) véleménye szerint, ahhoz, hogy egy ország hosszútávon megőrizze kulturális berendezkedését az szükséges, hogy az irányítók, a hatalmon levők meggyőzzék az irányítottakat arról, hogy a rendszer legalábbis részben az ő érdeküket is szolgálja.

A XXI. századot az is jellemzi, hogy a terrorizmus világméretűvé vált. A terrorfenyegetettség globális és kiszámíthatatlan. Bárhol, bármikor végrehajtható valamilyen „öngyilkos" merénylet, amely ártatlan áldozatokat követel. A terrorizmus, mint ideológia ugyancsak megosztó, mivel egyes érdekkörök a migráció mellékhatásaként értelmezik, abban az értelemben, hogy a migránsok közé könnyen bevegyülhetnek a terrorizmus katonái, így a migrációt önmagában is ellenséges mozgásként értelmezik, a közbiztonság aláaknázójának. Másfelől, az ellenkező póluson levők azt hirdetik, hogy a migrációnak nincs köze a terrorizmushoz, külön kell kezelni ezeket. Azonban, a migrációval kialakuló társadalmi biztonság megrendülését egyre inkább elismerik. Kialakulnak a migráció pártolói és a migráció ellenzői. A társadalmi kockázat tehát a politikai erők vektorvonalai mentén éleződik ki, ami a társadalom kettészakadásához vezethet.

A XX-ik század második felében a nyugati demokratikus országok a jóléti állam kiépítésére törekedtek. A '60-as évek közepétől „a legtöbb ipari országban átfogó társadalombiztosítási és más jövedelemfenntartó programokat vezettek be, és kiterjedtté vált az állami egészségügyi intézményrendszer. Gyors ütemben gyarapodtak az állami oktatási szolgáltatások, és világszerte elfogadottá vált az általános és kötelező oktatás eszméje" (Stoesz és Midgley, 1991, 232). Az 1973-es világméretű olajválságot követő időszakban az ellátórendszerekben kezdetben egy alattomos, majd egyre nyíltabban megfogalmazott racionalizáció következett be, amely társadalmi elégedetlenségeket generált. „Az 1973-as olajválságnak nem voltak azonnali életesélyrontó hatásai, a társadalmi haladás útját még nem lehetetlenítette el. Csak a '90-es évektől kezdve indul el az un. 'nadrágszíjszorítás', az állam olcsóbbá tétele, a szociális ellátások rendszer-racionalizációja" (Albert-Lőrincz 2017, 86). Erre az amúgy is válság felé tolódó szociális rendszerre telepedett rá a migráns tömegek ellátása, amely tovább rontotta a jóléti szolgáltatások szintjét. Ehhez plusz teherként társul a migráns népesség egészségállapota, a különféle szomatikus és pszichoszociális betegségek, amelyek ellátásra szorulnak, másrészt egyes „hozott" betegségek – például az AIDS, a TBC, hepatitisz, foglalkozási balesetek, más fertőzések – átterjedése a helyi lakosságra, amelynek közegészségügyi vonatkozásai vannak, tehát növelik az egészségügyi kiadásokat. Ezek helyzet is hozzájárul az egészségügyi ellátás romlásához, így társadalmi hatása van (Carballo és Nerurkar, 2001).

Münch (1998) felfogásában a mai rizikótársadalom ökológiai, szociális és kulturális veszélyeket hordoz, és könnyen elvezethet a tömeges kulturális elidegenedéshez. A társadalmi bizonytalanság nemcsak fékezi a gazdasági teljesítményt, hanem rossz közérzetet alakít ki a társadalomban, ami kedvez a szélsőséges erők megerősödésének, a bűnözésnek, a nacionalizmusnak, illetve, multikulturális térben a fundamentalista mozgalmaknak.

1.10.11. Végszó

Az ember szabadság és biztonság igényét megzavarhatja az idegen kultúrák megjelenése a nemzeti élettérben, de az emberiség arra van ítélve, hogy minél jobban megismerje és megértse a kulturális különbségeket.

Huntington (2015) világossá teszi, hogy a kultúrák természete az expanzió, tehát a védekezés is. Ily módon kétféle kultúrát lehet megkülönböztetni: expanzív és védekező kultúrát. Ez a megközelítés érvényes minden egymás mellett élő, vagy egymáshoz térben közel kerülő sokkultúrás környezetben. A mai kihívások, amelyekre, valóban nincs felkészülve a demokratikus világ nem tántoríthatnak el a multikulturalizmus eszméjétől. A közös kulturális térben ott vannak „a különböző partikuláris identitások, társadalmi alcsoportok, kultúrák" (Demeter, 2008, 45). Nem lehet nem tudomásul venni a valóságot, nem lehet elferdíteni az identitások érvényre juttatásával összekapcsolódó követeléseket. Tudatában kell lenni annak, hogy az egymás mellett élő kultúrák csak akkor fejlődnek egészségesen, ha közöttük kialakul a partneri viszony. A partnerség eloszlatja a félelmeket, felszabadít az előítéletek alól. A sokszor emlegetett multikulturális készségek lehetnek azok az alapok, amelyek lehetővé teszik a társadalmi békét, a társadalmi érdekek érvényesülését a társadalom egésze és a helyi közösségek szintjén.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ, Csanád (2017): *Szociálpolitikai alapok és a jóléti perspektívák elvesztése*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
2. BANGÓ Jenő (2008.): *Útkeresés a posztmodernben. Ember és társadalom a globalizációban és a regionalizációban.* (Összegyűjtött szociológiai esszék és tanulmányok 2000-2008), Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest. http://mek.oszk.hu/07100/07110/07110.htm, (letöltve 1017. 03. 06.)
3. BECK, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. [Ford.: Berényi Gábor.] Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
4. BINDORFFER Györgyi, DÓCZÉ Nikolett, KÁLLAI Ernő (2010): A magyarországi nemzetiségi közösségek történelme és jelene. In Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest.
5. CARBALLO, Manuel, NERURKAR, Aditi (2001): Migration, Refugees, and Health Risks. *Emerging Infectious Diseases*, (7), No. 3 Supplement, June 2001, https://wwwnc.cdc.gov/eid/article/7/7/pdfs/01-7733.pdf, (letöltve 2018. 01.27.)
6. COLE, Nicki Lisa (2017.): *What is Globalisation*? Online cikk, www. Sociology. about.com/Ask-a-Sociologist/fl/Globalisation.htm, (megtekintve 2017. 01. 13.).
7. COLE, Nicki Lisa (2017): *Definition of Cultural Hegemony*. www. Sociology. about.com / od/C_Index/fl/Cultural-Hegemony.htm, (megtekintve 2017. 01. 13.).
8. DAHRENDORF, Ralf (2004): *Egy új rend nyomában. Előadások a szabadság politikájáról a 21. Században.* (Ford. Harmathy Veronika), Napvilág kiadó, Budapest.
9. DEMETER M. Attila (2008): A multikulturalizmus: okai, esélyei, következményei. In Veress Károly (szerk.): *Az interkulturalitás–interdiszciplináris megközelítésben*, Egyetemi Kűhely Kiadó, Bolyai Társaság–Kolozsvár, 39-63 oldal.
10. GIDDENS, Anthony (2003): *Szociológia*. (Az 5. fejezetet Nagy Miklós fordította, a kiadást Melegh Attila szerkesztette), Osiris kiadó, Budapest.
11. GIGER, Joyce Newman, DAVIDHIZAR, Ruth Elaine 1999. *Transcultural Nursing Assessment & Intervention* (3rd ed.), St. Louis–Missouri; Mosby.
12. GRAMSCI, Antonio (1974): *Levelek a börtönből*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
13. HOFSTEDE, Geert (2001): *Culture's Consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
14. HUNTINGTON, Samuel P. (2015): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* (Szerk. Ara-Kovács Attila, Ford. Puszta D., Gázsity M., Gecsényi Gy.), Európa kiadó, Budapest.
15. INSTITUTUL NAŢIONAL DE STATISTICĂ (2013): *Rezultate definitive ale Recensământului Populaţiei şi al Locuinţelor – 2011, (caracteristici demografice ale populaţiei*), http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/ REZULTATE-DEFINITIVE-RPL_2011.pdf, (letöltve 2017. 12. 10.)
16. KEUCHEYAN, Razmig (2012): *Antonio Gramsci: egy globális elmélet születése.* http://www.magyardiplo.hu/2012-julius/830-antonio-gramsci-egy-globalis-elmelet-szueletese, (letöltve 2017. 01.13.).
17. LÁZÁR Imre (2013): *Kultúraközi kompetencia.* Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar (KRE BTK), http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File /kari_projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1_alprojekt/NK/10_Interkulturalis_kompetenciak.pdf, (letöltve 2017. 12. 13.)
18. MACHIAVELLI, Niccoló (2017): *A fejedelem*, Helikon kiadó, Budapest.
19. MÜNCH, Richard (1998): *Globale Dynamik, lokale Lebenswelten. Der schwierige Weg in die Weltgesellschaft*. Frankfurt/M. Suhrkamp.
20. ORTIZ, Fernando (1995): *Cuban counterpoint: Tobacco and Sugar*. Duke University Press, Durham, NC.
21. POPPER, Karl (2001): *A nyitott társadalom és ellenségei*. (ford. Szári Péter), Balassi, Budapest.
22. SLATER, David (2010): Globális idők posztkoloniális kérdései. *Fordulat* (4), 12, 126-160, http://fordulat.net/pdf/12/Fordulat12_Slater.pdf, (letöltve 2017. 02. 27.)
23. SPÎNU, Daniela (2014): *The radicalization of Muslim Immigrants from the second and third Generation in Europe: does inspire magazine tell us something about it? RIEAS*, http://www.rieas.gr/researchareas/2014-07-30-08-58-27/islamic-studies? Start =20, http://www.rieas.gr/images/daniel.pdf, (letöltve 1017. 03. 14.)

24. STOESZ, David, MIDGLEY, James (1991): A radikális jobboldal és a jóléti állam. In Bujalos István–Nyilas Mihály (válogatta és szerk.) *Az új jobboldal és a jóléti állam*. (Ford. Atkári J., Békési J. és mások), A Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék könyvsorozata – A szociális munka elmélete, Budapest, 2002, 231–253.
25. TIRYAKIN, Edward A. (ed), (2004): *Ethnicity, Ethnic Conflicts, Peace Processes: Comparative Perspectives.* Sitter Publications, London.
26. WALDRON, Jeremy (2016): *What Respect is Owed to Illusions about Immigration and Culture?* http://www.law.nyu.edu/sites/default/files/upload_documents/ Immigration%20and%20Imagined%20Community.pdf, (letöltve 2018.01. 25.)
27. ZAKARIA, Fareed (1997):The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, **(76)**, 6, 22-43; http://www.closer2oxford.ro/uploads/2012/06/12/The_Rise_of_Illiberal_ Democracy.gf1ruw.pdf, (letöltve 1018. 01. 14.)

1.11. A ROMA KULTÚRA KÖZELSÉGE ÉS TÁVOLSÁGA

Dr. Albert-Lőrincz Márton – Dr. Albert-Lőrincz Csanád

1.11.1. Ráhangoló

Aki a cigánysággal, mint önálló társadalmi csoporttal, mint szubkultúrával, mint jelenséggel foglalkozik, sok kérdést kell, hogy tisztázzon, pláne akkor, ha a cigánysággal való együttélést szeretné előmozdítani, a többkultúraság igenlése mellett foglal állást, olyan multikulturális és multietnikus környezeti kontextusban, amelynek szereplői évszázadok óta egymás mellett élnek, és mégsem ismerik egymást.

A Kárpát-medence olyan kulturális tér, ahol nemzetállamok keretei között él egy országhatárokon átívelő heterogén kultúra, a roma kultúra, amely a maga etnikai, vallási, nyelvi, viselkedés és szokásjegyeivel, a nemzeti kultúráktól eltérő, sajátos identitást képvisel. Sajátos léthelyzet, mert: 1) a cigányság nem alkot egységes népcsoportot, nemzetségi-klántípusú szervezettségű entitás, 2) nincs anyanemzete, 3) nem rendelkezik írott hagyományokkal, 4) kultúrája életmódkultúra, a vándorló életmód határozza meg, 5) kulturális identitásuk megőrzését a klán-jellegű rendelkezések, a feudális hagyományok biztosítják. Kulturális identitásukat az alkalmazkodás és az elszigetelődés kettőssége határozza meg. A befogadó nemzetek sorstörténetében marginalizált szerepet kapnak.

1.11.2. A probléma

A romaproblémát multikulturális érdeklődésünk hozta közel. Fontosnak tartjuk, hogy a többség számára is kívánatos kulturális közeledés akadályairól beszéljünk. Nem könnyű feladatra vállalkozunk. A cigányság, mint faji-etnikai csoport, heterogén, ezért egységes képet nem lehet róla kialakítani. Ennek ellenére közösségként definiáljuk. Úgy beszélnek a cigányok cselekedeteiről, viselkedéséről, a nem cigányokhoz való viszonyulásuktól, moralitásukról, mintha egységes etnikai csoport lenne, pedig, hagyományos értelemben, nem képeznek etnikai közösséget. Heterogén csoportidentitásukat már maga a népnévvel való azonosulás is mutatja.

Minden nép, népcsoport elsődleges közösségi meghatározója a népnév, amivel azonosul. A cigányság – történelmi okokból – hol cigányként, hol romaként definiálja magát. A külső, más nemzetek általi identifikáció (heteroidentitás) sem egységes. Annak ellenére, hogy az európai országokban élő cigányságot általánosan cigányoknak nevezik, vannak olyan országok, ahol *szintóknak* (pl. Németország), *kalóknak* (pl. Ibériai félsziget), *jenisnek* (pl. Svájc), *romnicselnek* (Nagy-Britannia) nevezik őket. „A cigányokat gyakran az alapján nevezték el, hogy egy adott országba melyik másik országból érkeztek" (Sándor, 2010, online). Például, a Romániából Magyarországra érkező cigányok a *vlax vagy oláh cigány*, a Csehországból Nyugat-Európába vándorolt cigányok a *bohém* nevet kapták. Ma az Európai Unióban hivatalosan romáknak nevezik őket, a cigány szó nem is szerepel a *romani* nyelvben (Sándor, 2010).

Tanulmányunkban magunk is váltakozva használjuk a fogalmat, hol a cigány, hol a roma kifejezést részesítjük előnybe. Tulajdonképpen a cigány megnevezés terjedt el általánosan. A cigányság maga is viszonylag későn, a londoni első roma világkongresszuson hozott határozatot követően kezdi használni a roma identitásfogalmat, mint nemzetségi öndefiníciót, azonban a cigányság egy része (pl. a kaldarusok, vagy az erdélyi kalapos gáborok) a cigány névhez ragaszkodik, a roma népnevet idegennek, európai politikai találmánynak tekinti. Ma a cigányság európai hivatalos megnevezése a roma. Romániában a *rroma* szóváltozattal is találkozunk, de ennek nincs tartalmi vonatkozása, a román szótól való távolságot, másságot szeretnék vele érzékeltetni.

A romanológiai értekezések több nehézségbe ütköznek. Ezek közül a legfontosabbak: az előítélet, a negatív tapasztalatok, a cigányság heterogenitása, a közösség zártsága, az írott hagyományok hiánya. A cigánysággal kapcsolatban negatív benyomásaink, kellemetlen tapasztalataink vannak, amely megnehezíti az objektív szemlélődést. Ezt a megítélést a közösségi és családi narratívák is terhelik: az előítéletek generációs tapasztalatok lecsapódásai. Nehézséget jelent az is, hogy a tanulmány írói csak kívülről szemlélhetik a cigányság életét, így csak felületes tapasztalati ismereteket birtokolnak. További nehézség az is, hogy a cigányság maga is többféle önreflexióval rendelkezik. Vannak, akik kiváltságos, jómódú, gazdag cigányidentitással rendelkeznek, és ezt mutatják ki manifeszt viselkedésükben, mások a mélyszegénységet

sorsként fogják fel, marginális léthelyzetüket, kirekesztettségüket természetesnek tartják, és vannak, akik a többségi nemzetbe integrálódtak, cigány identitásukat vállalják, a társadalom aktív és méltán megbecsült tagjai. További probléma az írott hagyományok hiánya (a cigányság kultúrájára nem az írásbeliség, hanem a folklórizmus jellemző), ami egyrészt a vándorló életmódból következik, másrészt, a nomádsággal összefüggésben, az államiság hiányából, amivel a cigányság sohasem rendelkezett. A cigányságnak nincs védelmező anyaországa, így egységes nemzetdefinícióval nem rendelkezik. A fentiekre való tekintettel, írásunkban szakirodalmi forrásokra támaszkodunk, és így állítunk össze a cigányság kultúrájáról egy olyan képet, amelyet kiindulási alapnak tekintünk a multikulturalizmus cigányproblematikájához.

1.11.3. Roma kultúra – csoportkultúra

A roma kultúra térben szétterülő, elszigetelődött, heterogén és zárt kultúra. Ennek okán, a cigányság kulturális szempontú értékelése nem egyszerű, ők maguk is nemzetségi szinten alkotnak klánokat, csoportokat, amelyek szigorú, szinte kaszti szabályok szerint szerveződnek, vigyázva arra, hogy a csoportok között ne legyek átjárhatóság, ne keveredjenek egymással házasság vagy más interperszonális köteléken keresztül. Ezeket a klánokat vagy nemzetségeket szokásaik, viseletük, foglalkozásuk és viselkedésük alapján lehet megkülönböztetni. Vannak olyan nemzetségi csoportjaik (klánok), amelyek erősen kötődnek az ősi hagyománykultúrához, beleértve a nyelvhasználatot is, mások inkább a többségi nemzetek szokáskultúráját és nyelvét átvéve, az asszimiláció útját követik. Ez azt mutatja, hogy a társadalmi „alkalmazkodás" különböző útjait választották (Ladányi és Szelényi, 2004, 11). Egyes csoportok vagy klánok, amelyek hagyományos életmódjukat követve, pl. kereskedéssel vagy rézművességgel foglalkoznak, magas életminőséget értek el, mások tehetségük, a művészi teljesítményük révén jutottak az emancipáció magasabb fokára, ismét mások a társadalom legalsó rétegébe kerülve, cigány identitásukat megtartva, a szegénykultúrát testesítik meg, de olyanok is akadnak, akik feladva cigány identitásukat, asszimilálódtak. Véleményünk szerint, a roma felemelkedés járható útja nem az identitás feladása, hanem annak vállalása: az identitás megőrzésével történő társadalmi integráció, akárcsak a többi kisebbségi etikumok esetében.

A cigányság kultúrája „sokrétű és változatos a történelmi gyökerek, a nyelv, a hagyományok és az önmeghatározás tekintetében" (Margalit és Matras, 2007, 103). Kultúrájuk a rétegkultúra sajátosságait hordozza. Egy, a társadalom peremére szorult etnikum sajátosságait tükröző, belsőleg is tagolt kultúrát képviselnek. Kultúrájuk változatosságát nemcsak a nemzetségi-klánhoz tartozás határozza meg, az is befolyásolja, hogy melyik országban élnek, milyen más etnikai csoportokkal érintkeznek, milyen funkciót töltenek be a többségi kultúrában, mennyire azonosulnak a többségi értékekkel, szokásokkal. Az alkalmazkodás nem egyoldalú, mert például a cigányzene a magyar kultúra integráns részét alkotja, nélküle elképzelhetetlen lenne. De más népek is elmondhatják ugyanezt. (lásd. Pl. Brahms magyar táncai, Bartók népzenei gyűjteményei és feldolgozásai, Johann Strauss: A cigánybáró nagyoperett, Lehár Ferenc: Cigányszerelem nagyoperett, Csenki Imre: Cigányrapszódia).

Voicu (2007) szerint a közvetlen közelben élő etnikai csoport jelenléte meghatározó jellegű a roma lakosság kapcsolódását illetően. Erdélyben és a Kőrösök vidékén a roma lakosság jelentős magyar kisebbséggel él együtt, ami meghatározza a cigányság nyelv választását. Az ország déli részén élő cigányok a román nyelvet részesítik előnyben.

A cigánykultúra a közfelfogásban úgy jelenik meg, mint egységes egész, ennek a tévhitnek az eloszlatásához szeretnénk hozzájárulni tanulmányunkkal.

1.11.4. Történeti távlatok

A mai hivatalos álláspont szerint a cigányság indiai eredetű, szanszkrit nyelvcsaládból származó ázsiai népcsoport (Council of Europe 2013). Azonban, több eredetmítosz is létezik, amelyek hol a nyelvelemzés, hol a foglalkozás vagy az életmód alapján határozzák meg eredetüket. Egyesek szerint helyénvalóbb az egyiptomi eredetmítosz, amit a *gypsi* népnévhez kötnek. Mások a roma szellemiséget, az un. *romaimozst* veszik alapul, mondván, hogy a szellemi kultúra az eredet legbiztosabb identifikációs eleme. „Egy nép tagjaiban a szellemi kultúra az, ami a leghosszabb időn át megmarad, ez pedig az illető nép lelkiségében, viselkedésében, közös tudatalattijában nyilvánul meg" (Sándor, 2010, online). Ez a felfogás a cigányok eredetét Perzsiába (ma Irán) vezeti vissza. Ezt vélik alátámasztani a perzsák vallásában található egyes mazdaista elemek jelenléte a cigánykultúrában, például a tűzimádat (Sándor, 2010, online).

Azt látjuk, hogy a cigány eredetmítosz korántsem egyértelmű, a tudósoknak számos kérdést kell még tisztázniuk. Az azonban biztos, hogy hosszas vándorlás során jutottak el Európába, az ázsiai népvándorlások korában, előlük menekülve, vagy velük együtt. A romanológusok egyetértenek abban, hogy a cigányok vándorlásának útvonala: Perzsia–Észak-Nyugat és Közép India–Örményország, Bizánci Birodalom, Kis-Ázsia, Balkán–Kelet-Közép Európa–Nyugat-Európa.

A romák több hullámban érkeztek Európába. Az albán származású Marcel Courthiade (2004) arra a következtetésre jutott, hogy az Indiai exodus 1018-ban, az afgán Mahmud Ghazni indiai betörésével vette kezdetét.

A cigány népesség viszonylag későn, a XIV-XV. században került Európába, az oszmán haderők európai portyázása idején (Bindorffer et al., 2010; Courthiade, 2004). Legkorábban Cipruson találjuk őket, 1332-ben, Korfuban 1346-ban, Havasalföldön 1385-ben (Zidărescu, 2007; Grigore és Sarău, 2006). 1388-ban itt már 300 cigány szálláshelyet emlegetnek a források (Grigore és Sarău, 2006). Erdélyben 1390-1406 között 17 cigány sátortelepről tesznek említést a fogarasi nagybirtokokon. Moldvában 1414-ben jelentős cigány népesség él. Rabszolgamunkára kényszerítették őket (Zidărescu, 2007; Margalit és Matras, 2007). A feljegyzések szerint Brassóban 1416-ban, Besztercén 1428-ban találunk letelepedett cigány családokat (Grigore és Sarău, 2006). Petcuț (2005) szerint Erdélyben a cigányokat nem tették rabszolgává, hanem széles körű autonómiát élveztek, saját igazságszolgáltatással és vezetővel, amelyet a vajda személyesített meg, ennek fejében évente adót kellett fizetniük az uralkodónak. Rabtartásra nem csak az uralkodónak, a nemességnek és a klérusnak volt joga, hanem a jómódú parasztoknak is. Uraik szabadon rendelkezhettek a cigány rabszolgák fölött, akiket nem vettek emberszámba, még munkára alkalmasnak sem tartották, eladhatták, elcserélhették, szexuálisan, lelkileg és fizikailag bántalmazhatták. A törvény védelme nem vonatkozott rájuk. A társadalom „lepráinak" tekinteték őket (Grigore és Sarău, 2006).

A XIX. században már egész Európában előfordulnak. Vándorló életmódot folytattak, egyesek letelepedtek, mások továbbra is vándorló-sátorozó életmódot folytattak (Bindorffer et al., 2010). Kisebb-nagyobb időt töltve az egyes népek mellett, nyelvi kultúrájuk jelentős átalakulásokat szenvedett.

Ezekben a századokban Európa országaiban már a keresztény kultúra meggyökerezett, a skolasztikus hitgyakorlat és az egyházi dominancia a tetőfokán volt. Még nem beszélünk hitújító mozgalmakról, a reformáció is még várat magára, de már a reneszánsz szelei fújdogálnak. Ebben a korban a cigányok sok fenntartással, diszkriminációval, kiutasítással találják szemben magukat. A keresztény morállal nehezen összeegyeztethető cigányellenes magatartást jól illusztrálja, hogy maga a pápa is kiutasítja, annak tudatában, hogy a cigányok már Bizáncban megismerkedtek a kereszténységgel (Bindorffer et al., 2010). El kell ismernünk, hogy viselkedésükkel, szokásaikkal, a beilleszkedés megtagadásával sok ellenszenvet vívtak ki maguknak. „Néhány évtizeddel a törökellenes harcok után, a szabad, önálló és jó szakember 'cigányképet' fokozatosan felváltott egy negatív megközelítés, amely szerint már csak mint tudatlan, kóbor, henye népként említett ék őket, akik lopásból és rablásból élnek" (Bindorffer et al, 2010, 56). Az európai népek számára idegen a nyelvük, szokásaik, viselkedésük, ezért sorra utasítják ki országaikból, így kelet irányában visszafele, sokan a Kelet Európai országokban telepedtek meg.

Jelenleg a cigányság tagjainak száma nem ismert. Erről nem is lehet pontos statisztikai adatot nyerni, mivel a nemzeti identitás bevallása szabad akaratból történik, tehát csak azt lehet megtudni, hogy hányan azonosulnak a roma identitásukkal. A legtöbb statisztikai adat azt mutatja, hogy az európai országok közül Romániában él a legnagyobb roma népesség (Zidărescu, 2007).

1.11.5. Idegenkedés. A cigány/roma identitás

A cigányságtól való idegenkedés nem új keletű, szinte már megjelenésük óta kialakult érzés és attitűdforma. Oka pontosan nem ismert, de annyi bizonyos, hogy mesterségbeli hasznosságuk nem volt elég meggyőző ahhoz, hogy a korabeli társadalmak szívesen lássák, hisz sorra utasítják ki Európa országaiból. Azokat az idegen népcsoportokat (pl. örmények, zsidók), amelyeknek kulturális identitásuk – értékeik, normarendszerük, viselkedéskultúrájuk – eltért ugyan a befogadó népekétől, de képesek voltak megfelelni a társadalmi elvárásoknak, befogadták. A cigányság esetében ez nem történt meg, évszázadok alatt kulturálisan alig, vagy egyáltalán nem közeledtek a befogadó nemzetek kultúrájához. A romaintegráció ma is valós probléma.

A cigányidentitás kérdése a múlt század közepe táján került az antropológusok érdeklődési körébe. Ennek köszönhető a cigányság emancipációs törekvéseinek elindulása, az évszázadok óta tartó szervezetlenség felszámolásának, az etnikai öntudatosulás igényének kinyilatkoztatása. A folyamat első megnyilvánulásának lehet tekinteni a romák londoni, 1971. április 8-12-i első világkongresszusát.

A cigány/roma kisebbség egyik sajátos problémája az identitás öndefiniálása. Cigány vagy roma? Roma/cigány vagy nem roma/cigány? Vállalható vagy nem vállalható a hovatartozás? Ez a népesség, eltérően a többi kisebbségtől, nem valamely konkrét többségi nemzethez (magyar, román, francia, stb.) viszonyítva alkot etnikai kisebbséget, hanem az összes többi nemzethez viszonyítva, a vándor-nomád életmód miatt, amely minden más népességtől megkülönbözteti őket. Még akkor is, ha ma már a romák többsége letelepedett, helyhez kötött életmódot folytat (Zamfir és Zamfir, 1993).

Az identitásvállalás egyszerre szerepelfogadás is (Csepeli, 1997). A szerepben benne van a társadalom és az egyéni közötti érintkezés tapasztalata is. Az érintkezés minőségét nem csak a közvetlen „kölcsönös egymást érzékelés" határozza meg, hanem a „kollektív emlékezet" (Assmann, 1999), illetőleg "kulturális emlékezet" (Sturken, 1997; Assmann, 1999), a „kollektív önértékelés" (Crocker és Luhtanen, 1990), mint a saját identitástudat kifejlődésének feltétele. Az identitás erőssége, az én-azonosság ismerete, az önértékelés, az észlelt csoport-hovatartozás olyan tényezők, amelyek segítik a multikulturális készségek kialakulását és funkcionálását, de nem védenek meg a rossz pszichés közérzettől.

A cigány/roma népesség egy része tudatosan vállalja a roma identitást, úgy is, mint etnikai csoport, úgy is, mint kulturális entitás. Nem akarnak beolvadni a többségi nemzetbe, nyelvükben, életvitelükben, viseletükben őrzik hagyományaikat. Másik része nem, vagy nem szívesen vállalja etnikai hovatartozását, ezért az asszimiláció útját választja. Az asszimilációs szándék megvalósulásában gyakran nem elég az asszimilálódni akarók törekvése, mert a befogadó nemzet akadályozhatja, de segítheti is ebben. A gyakorlatban inkább a megnehezítés a jellemző, inkább elutasító magatartással találják szemben magukat, mint befogadóval. Ezért is járhatóbb út a romaintegráció, mint a romaasszimiláció. A romaintegráció lényege a társadalmi-gazdasági-életmódbeli felzárkózás, a többségi társadalom norma és értékrendje szerint való társadalmiasulás (szocializáció) úgy, hogy az etnikai jellegű értékeiket, másságukat megtartsák.

1.11.6. A cigány/roma önidentitás. A népnév megválasztása

A cigány szó etimológiája: a XI. századi bizánci írott szövegekben található szanszkrit *adsincani* szóra vezethető vissza a cigány szó, amely görög nyelvi közvetítéssel (*athinganoi*) került be az európai nyelvekbe. Minden európai nyelv ezt a megnevezést veszi át, például a németek a *zigeuner*, a franciák a *tsiganes*, az olaszok a *zingari vagy zigani*, a portugálok a c*iganos*, a spanyolok a *gitani*, a románok a *țigan*i, a magyarok a *cigány* nyelvi formát használják (Bates, 2002; Grigore és Sarău, 2006).

Látható, hogy általában a cigány népnév terjedt el, évszázadokon keresztül cigányságnak nevezték őket, de maguk is a cigány népnévvel azonosultak. Identitásuk megvallását az idők folyamán többször is a törvény erejével akadályozták. Magyarországon például Mária Terézia rendeletben tiltotta meg a cigány népnév használatát, helyette az „új-magyar" vagy „új-paraszt" névhasználatra kötelezte őket. A szabad nyelvhasználattól is megfosztották. II. József 1783-ban elrendelte a cigány nyelv használatának tilalmát (Bindorffer et al., 2010).

Zamfir és Zamfir (1993) szerint a cigányidentitást két aspektusból kell megvizsgálni, az autoidentitás (a cigányság hogyan határozza meg önmagát) és a heteroidentitás (a cigányságot hogyan határozzák meg mások) alapján. Az önidentitás első problémája az, hogy hogyan nevezze meg magát, mint etnicitást: romának, vagy cigánynak? A másik probléma az, hogy mint önálló etnicitás vállalja-e valódi csoport-hovatartozását?

A népnév megválasztásában két attitűd figyelhető meg. Egyes csoportok vagy rétegek inkább a roma, mások inkább a cigány identitást vállalják. A romániai cigányság a roma népnevet részesíti előnybe, mivel szerintük a roma fogalom semlegesebb, mint a cigány, amely erősen stigmatizáló és diszkriminatív.

A rom/roma népnév az 1971. április 8-12-i londoni Első Roma Világkongresszus óta használatos, amikor elhatározták, hogy a cigány etnikumot ettől kezdve hivatalosan a roma megnevezést használják, és elvetik az évszázadok alatt annyi negatív konnotációval terhelt cigány megnevezést, mintegy jelezve a cigányság új öntudatra ébredését, új önérvényesítő törekvését, emancipációját. Ez a határozat azt a szándékot fejezi ki, hogy az igencsak sokrétegű, szerteforgácsolódott, identitásában és nyelvében is sokféle, kasztjellegű és szervezetlen cigányságnak az egység perspektíváját mutassa fel.

Magyarországon a '80-as, Romániában a '90-es évektől kezdve egyre gyakrabban használják a roma népnevet a közbeszédben, ezzel a megnevezéssel próbálják az etnikai identitást, a többi etnikummal azonos értéket, a saját etnikai jelleget hangsúlyozni, nem törődve azzal, hogy a művelt magyar cigányság (zenészek, művészek, értelmiségiek) a cigány népnév mellett tör pálcát (Zamfir és Zamfir, 1993; Szuhay, 1999). A magyarországi cigányság egy eléggé nagy része – a „zenészek" vagy „házicigányok" – a hagyományos cigány népnévvel azonosul, a többiek a roma nevet használják, a cigány megnevezést sértőnek és

megbélyegzőnek tartják. „A cigány szó jelentése részben az elmaradott, a nem társadalmiasult magatartással, összefoglalóan egy negatív értéktartománnyal azonos, sőt azt is mondhatjuk, hogy viselkedésük nem a gondolkodó emberhez illő” (Szuhay, 1999, 24).

A romániai *kaldarusok* (kikavári, kelderári (căldărari), üstfoltozó, rézműves), és a *lautárok* (muzsikus cigányok) a cigány népnévvel azonosulnak. Az erdélyi „kalapos” gáborcigányok (a férfiviselet elmaradhatatlan kelléke) egyszerűen „gáboroknak” nevezik magukat, cigánynak vallják magukat, kereskedésből élnek. Gyakran kettős vagy hármas anyanyelvűek. Elhatárolódnak a roma megnevezéstől és a többi cigánycsoporttól.

Az identitás felvállalása ahhoz is szükséges, hogy a cigányság is, a többi nemzeti kisebbséghez hasonlóan, politikai státust kapjon és kisebbségi etnikumként jelenjen meg. A szándék politikai vonatkozásban megvalósult, a képviseleti demokráciában megtalálta a maga helyét. Ez fontos lépés a romaintegrációban, azonban azt el kell mondani, hogy a romaemancipáció, mint közösségi tudatosulás, társadalmi aktivizmus, szociális felzárkózás alig kezdődött el. A roma népesség vezető értelmiségi elitje – az emancipáció motorja – kis létszámú, az is jórészt az utóbbi évtizedekben kezd láthatóvá válni.

1.11.7. A cigány/roma etnicitás

Az európai országok mindegyike számára ismert kisebbségi népcsoport a cigányság (romák). Azonban, a cigányság alapvető különbségeket mutat a többi etnikai csoportokhoz viszonyítva, például az életmód, a helyhez kötöttség, az érték és normarendszer, a hagyományok, a történelmi szerep, a kultúrateremtés és a kultúrához való viszonyulás, stb. tekintetében. A népcsoporton belül is több rétegződés alakult ki, és mindegyiknek saját identitástudata van. A roma diverzitás nyilvánvalóvá teszi a kérdést: kik a cigányok? Etnikai kisebbségnek lehet-e őket tekinteni, vagy csak mindenféle nemzet mellett élő, őket kiszolgáló heterogén népcsoportnak, valamiféle sajátos kulturális csoportnak, esetleg egy marginális, gettósodott szegénységi, un. „under class” (Binder, 2010, 177) társadalmi rétegnek?

Általánosan elfogadottá vált az a szemlélet, miszerint a cigányság egy etnikus társadalmi alakulat, amelynek környezetétől erősen eltérő kulturális sajátosságai vannak, és amelyet, mint kisebbséget, politikai jogok illetnek meg. A cigányság politikai értelemben nemzeti kisebbség, mégsem ugyanolyan, mint az anyanemzettel bíró kisebbségek. Inkább érvényes a „transznacionális etnikumként” való definiálás, mivel nincs anyanemzete, és nincs anyaországa (Szuhay, 1999; Margalit és Matras, 2007).

Lehet-e a cigányságról, mint egységes etnikumról beszélni, amikor ők maguk is sokféle nemzetséghez tartozónak tekintik magukat? A cigányságról konszenzuálisan úgy beszélünk, mint bármely más nemzeti kisebbségről, mint etnikumról, és tesszük ezt azért, mert a modern politikai államok a cigányságot is etnikai vagy nemzeti kisebbségként definiálják, a többi nemzeti kisebbségek között tartják számon. Politikai szempontból tehát a többi kisebbséggel azonos státusú népcsoport, etnikai kisebbség.

Zamfirék szerint a nemzeti kisebbség meghatározása legalább három kritériumot kell, hogy teljesítsen: a) legyen saját, tehát másokétól eltérő értékrendje, b) legyen igénye a folyamatos változásra, tartson lépést az általános fejlődéssel, c) olyan értékeket kövessen, amelyek a többi népességgel való egymás mellett élést erősítik (Zamfir és Zamfir, 1993). A Binder (2010) által ismertetett további két meghatározás is ide kívánkozik: Bromlej szerint az etnikum „olyan történelmileg kialakult embertömegként határozható meg, amelynek közös, viszonylag állandó kultúraelemei (többek között nyelve) és pszichikai tulajdonságai vannak, ezen kívül egységük tudatos, és szintén tudatosan megkülönböztetik magukat minden hasonló formációtól” (idézi Binder, 2010, 147). Thomas Eriksenre való hivatkozással Binder így fogalmaz: „az etnicitás akkor tűnik fel, amikor a kulturális különbségek valamiért relevánssá válnak a társadalmi interakciókban, ezért a társadalmi élet szintjén kell tanulmányozni, nem pedig a szimbolikus kultúra szintjén teljesíti” (idézi Binder, 2010, 172). A cigányság nem tekinthető etnikai formációnak, mivel nincsenek meg azok a közös kultúra elemek, például közös nyelv, közös értékek, közösségi érzület, közös szokások, nincs közösségi identitás, de még pszichikai tulajdonságaiban is jól szemlélhető különbségek vannak (lásd alább, a romák nemzetség klasszifikációjánál). Másfelől azonban a cigányság etnicitásként jelenik meg a társadalomban, mivel kulturálisan jól megkülönböztethető etnikai formációt alkot (Binder, 2010).

Ha Trompenars és Hampden-Turner kulturális rétegződési modelljét követjük, jól észlelhető különbségek figyelhetők meg, a felületi, közvetlen megtapasztalható rétegtől befele haladva: 1) a nyelvi, ruházkodási, érkezési és viselkedési kultúrában, 2) a közösség által fontosnak tartott érték- és normarendszerben, 3) az alapvető, létezéssel és megmaradással kapcsolatos attitűdökben, mentalitásban (in Csath, 2008).

A mai demokratikus társadalmi gyakorlatban az etnikai öndefiníció szabad akaratból történik. Ez alkotmányos jog. Amikor a romákról úgy beszélünk, mint egy etnikumról a többi etnikumok között, a jogi megalapozást vesszük figyelembe. Az etnikai önmeghatározás legfontosabb elve az, hogy „a kijelölt értékek és normák a valódi csoport-hovatartozással járnak” (Szuhay, 1999, 16.). A cigányságról ezt nem lehet elmondani. Zamfir és Zamfir (1993) szerint háromféle romaattitűd alakult ki. Az első csoportba azok tartoznak, akik nem vállalják fel roma identitásukat, teljes asszimilációra törekednek, roma származásukat erősen távolítják. A fiatal, sikeresnek mondható generáció tagjaira jellemző magatartás, akik teljesen szakítanának roma múltjukkal, a többségi társadalom érték és normarendszere szerint élnek. A teljes asszimilációt csak a rokonság, nagyszülők, szülők jelenléte akadályozza. Roma identitásuk nincs, félnek tőle, úgy beszélnek róla, hogy valamely őse roma származású volt. A második csoportba azok tartoznak, akik romának érzik magukat, mégis azt szeretnék, hogy ne romaként viszonyuljanak hozzájuk. Félnek a diszkriminációtól. Félnek bevallani roma/cigány etnikai hovatartozásukat, azt akarják, hogy hivatalos okmányaikban nem jelenik meg. Történelmi attrocitások emlékét hordozzák magukban, emiatt nem deklarálják magukat romának, de a jellegzetes roma életet élik. A harmadik csoportba azok tartoznak, akik nyíltan és büszkén vállalják roma identitásukat. Főleg a roma értelmiségre (politikusok, tanárok, művészek, orvosok) jellemző. Zamfir és Zamfir (1993) azt is kiemeli, hogy a cigány identitás vállalásában észlelhető egy pragmatikus, haszonelvű gyakorlat is. Mivel a nemzeti hovatartozás megállapítása törvény szerint saját bevallás alapján történik, senki sem kötelezhet senkit arra, hogy milyen etnikai identitást vegyen fel, ezért a romák egy része hol romának, hol nem romának vallja magát. Ha szégyelli, hogy roma, joga van arra, hogy ne vállalja be. Ebből az következik, hogy ez az etnikum, a többi etnikumtól eltérően, Romániában kontextuális romaidentitással rendelkezik. A heteroidentitás Zamfirék szerint arra vonatkozik, hogy a társadalom többi része hogyan észleli a romákat. Háromféle viszonyulási mód van: pozitív, negatív és semleges. Ebben, véleményünk szerint nincs semmi kuriózum, hiszen a többségi társadalom, az uralkodó politikai nemzet hasonló módon viszonyul bármely kisebbséggel szemben. Azt látjuk, hogy a roma népesség etnikai identitása sajátos és rétegzett. Zamfir és Zamfir (1993) vizsgálataiban az derül ki, hogy a roma népességben négy etnikai rétegződés van:

a) a tradicionális cigányság – mind szokásaikban, mind életmódjukban és nyelvükben őrzik hagyományaikat, vállalják a cigány identitást,

b) akik a cigány szokásokat és hagyományokat megőrizték, mindenki cigányként észleli őket, de ők maguk nem vállalják a roma identitást, a hivatalos okmányokban a többségi etnikumhoz tartozónak deklarálják magukat (kvázi-identitás),

c) akiknél megtörtént az életmódváltás, de teljes romaidentitásuk van,

d) modernizálódott romák, akik már nem tekintik magukat cigánynak, mások viszont esetenként cigányként azonosítják őket (Zamfir és Zamfir, 1993, 52-56).

1.11.8. A cigányság nyelvi és foglalkozási rétegzettsége

A cigányság nemzetségi-klánalapú rétegződése rendkívül bonyolult és összetett. Az irodalmi áttekintések nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy ez ideig még nem készült egy konszenzuális klasszifikáció. A legismertebb és legrészletesebb magyar klasszifikációt Erdős Kamill végezte el 1958-ban. A romániai cigányság klasszifikációjában a Grigore és Sarău (2007) szerzőpárosra támaszkodunk, amelyben két kritériumot vesznek figyelembe: a nyelvhasználatot és a hagyományos foglalkozásokat, de nem figyeltek például az életmódra, amely alapvetően meghatározza a romaintegrációt, illetve a roma hagyományok (viselet, viselkedés, életstratégia) ápolását. A hagyományos foglalkozásokat ma már kevesen űzik, csak annyiban releváns, hogy például a kereskedelem, mint alaptevékenység megmaradt, csak tárgy változott.

A magyarországi cigányok/romák, (hasonlóság észlelhető az erdélyi magyar cigányokéval) etnikai rétegződése az anyanyelviség és a hagyományos foglalkozás alapján bontakozik ki.

Kulturális és nyelvi heterogenitását támasztja alá, hogy bár az ősroma népesség Kr. e. IV. században még a szanszkrit nyelvcsoportba tartozó egységes nyelvet beszélt, a *romani sid* nyelvet, a VI-X. században zajló népvándorlások alatt elveszítette ősnyelvét, nyelvileg és etnikailag is szétdarabolódott. Három nyelvi kultúra alakult ki: az északi ág (Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia) a *lomavren*, a dél-nyugati ág (Szíria, Palesztina, Egyiptom, Észak-Afrika) a *domari*, a nyugati ág (Kis-Ázsia - Bizánc) a *romani* nyelvet használták (Bindorffer et al., 2010; Vaux de Foletier, 1970.). Ezeken belül is több nyelvi toposz, illetve a nyelv által is determinált etnikai alcsoport alakulhatott ki. „A 20. század elejére kialakult a magyarországi cigányság hármas tagolódása. A középkorban érkező és nyelvüket-kultúrájukat elvesztő legnagyobb csoportot nevezik „romungrónak”, magyar embernek, akik többségükben maguk is megkülönböztetik

magukat a cigányság többi részétől. A másik csoport döntő többsége a XIX. század második felében érkezett, ekkor még beszélték cigány anyanyelvüket, érkezésük iránya miatt „oláh cigányoknak” nevezik őket. Létezik még egy kis létszámú harmadik csoport is: ők főleg a Dunántúl déli részén letelepedett „beások”, akik a román nyelv archaikus változatát beszélték betelepülésükkor” (Kállai, 2009, 160). A *romungrók* nyelv és identitásvesztésében valószínűleg közrejátszott Mária Terézia cigány névhasználatot tiltó dekrétuma és II. Ferenc József cigány nyelvhasználat tilalmára vonatkozó törvénye. Az *oláhcigányok* a romániai 1856. évi „cigány rabszolga-felszabadítás” után kerültek Magyarországra (Grigore és Sarău, 2006), nevük származási helyükre utal (Bindorffer et al., 2010). A magyarországi oláh cigánycsoportnak Romániában a *kalderás* (üstfoltozó) cigányok felelnek meg, akik a cigány nyelvet használják, de második anyanyelvként a velük együtt élő nemzetek nyelvét is beszélik, mint kommunikációs és kulturációs nyelvet (Eparu, 2008; Csortán, 2000).

Úgy a romániai, mint a magyarországi cigányok esetében bonyolult foglalkozás-alapú nemzetség vagy klán típusú csoportosulás figyelhető meg. Minden általuk űzött mesterséget egy bizonyos cigányréteg gyakorolt, akik kasztszerű merevséggel elhatárolódtak egymástól és hierarchizálódtak (Eparu, 2008).

Foglalkozás alapján történő kasztszerű csoportok gyakorlatilag átjárhatatlan határokat húztak a különböző foglalkozást űző cigánycsoportok között. A romániai cigányság foglalkozás alapján történő klasszifikációját több szerző is elvégezte. Alábbi táblázatban Grigore és Sarău (2006), Burtea (2002) alapján foglaljuk össze a romániai cigánysági rétegződést.

Foglalkozás alapján csoportosult roma nemzetségek	*Foglalkozás*
Gáborcigányok	Erdélyi és bánsági házaló cigányok kelme, szőnyeg és edénykereskedők, bádogosok, csatornakészítők
Erdélyi magyarcigányok	Dekulturizált, elmagyarosodott házicigányok
Román házicigányok (románul vătrași),	Asszimilálódott cigányok, kolostorokban, földesuraknál dolgoztak, többnyire mezőgazdasági jellegű munkát végeztek
Szőnyeg és textilnemű kereskedők (colári)	Házaló kereskedés, csereberélés
Lovárik (románul: geambașii)	Ló kereskedés, ló kupeckedés
Guvárik	Késesek
Virágárus cigányok (románul: boldenii, florarii)	Koszorúk, csokrok, művirágkészítés
Muzsikus cigányok (lautárok)	Hangszeres zene, házzal rendelkeznek
Urszárok (richinárik, riahinárik), ringlispíles, cirkuszos, medvetáncoltató cigányok	Cirkuszi, piaci mutatványosok, fésűkészítés, szitakészítés, csontból és állatszarvból készített piaci áru, állatbőr kereskedés és cserzés
Teknővájó, kosárfonó cigányok (balajárok), (románul rudari)	Elhagyták kultúrájukat és nyelvüket, famegmunkálással foglalkoznak
Vályogvető vagy téglavető cigányok – csikenárok, (románul cărămidari)	Téglakészítés, vályogozás
Kovácsok (szegkovácsok) (románul: fierari)	Ló patkolás, valamint lakatosság: zárakat, fegyvereket, láncot, fűrészeket, ácsszegeket, ácskapcsokat, késeket, Borotvákat, kardot, tűt, ollót stb. kovácsoltak

Edényfoltozó cigányok (románul: spoitori, cositorari)	Lyukas edényeket foltozták meg cínezéssel
Rudárik (más megnevezések: băieşi, lingurari, blidari.	Aranykeresők, aranybányászok, faszerkezetek ácsolása, illetve erdei gyümölcsöket gyűjtögetők
Fésüs cigányok (románul: cocalari, fulgari)	Állatcsontból fésűket, gombokat, csatokat, tűket készítettek
Szitások, rostások (cerbárik), (románul: ciurari)	Szitakészítéssel foglalkoztak
Dögösök	Lófarokból vagy lósörényből keféket, ecseteket készítettek
Bádogoscigányok (xanotarik)	Cinezés, csatornakészítés
Rupunárik (ezüstműves cigányok, (románul argintari)	Arany és ezüstművesség, ékszerkészítés
Kaldarusok (kelderari, kikavari, románul: căldărari)	Réz pálinkafőző kazánokat, rézüstöket, rézedényeket, kultikus tárgyakat (poharak, tálcál, kupák) készítenek
Napszámos cigányok (salahori)	Alkalmi munkából élnek
Xoraxané (törökcigányok)	Dobrudzsai cigányság

1. Táblázat. A romániai cigány népesség klasszifikációja (Forrás: Grigore és Sarău, 2006; Burtea 2002).

A cigányság foglalkozáskultúrája alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy megtartották-e cigány anyanyelvüket, vagy elhagyták azt. Minél erősebben fonódik össze a foglalkozás a többségi közösséggel, annál erősebb a dekulturáció, a nyelvcsere, vagy a kettős-hármas anyanyelviség.

Zamfir és Zamfir (1993) szerint a romániai cigányok többsége a *romani* (cigány) nyelvet beszéli. A romani nyelvet a közösségi érintkezésben használják. Jellemző, hogy a többség által használt nyelvet (vegyes lakosságú településeken az ott használt nyelveket) anyanyelvi szinten ismerik, már gyermekkorban elsajátítják. A második anyanyelvük. A romani nyelvet nem használják az írott kommunikációban, sem a saját kulturális hagyományaik terjesztésében. Erre a többségi nemzet nyelvét veszik igénybe, amit nagyon jól ismernek. Két roma nemzetség, a román *házicigányok* (vătraşii) és a teknővájó, kosárfonó rudárik nem tudnak cigányul. Ők román anyanyelvűek.

A magyarországi cigányság etnikai-nyelvi csoportként való meghatározásának problémáját jól érzékelteti Erdős Kamill 1958-ban készült klasszifikációja (in Szuhay, 1999), amely részben eltér Grigore és Sarău klasszifikációjától, ami az országok közötti cigányrétegződés különbözőségére, illetve névhasználatára is utalhat. Grigore és Sarău (2006) csak a foglalkozás-kasztokat sorolja fel, így kimaradnak például a sátoros (román vonatkozásban cerhari, lăieşi, laieţi) vándorcigányok.

Nyelvi differenciálódás	*Anyanyelv*	*Ide sorolható csoportok*	*Megjegyzés*
Cigány anyanyelvű nemzetségek	A kárpáti cigány nyelv	a) Nógrádi cigányok, b) Budapesti zóna és Dél-Dunántúl cigánysága, c) Köszörűs és ringlispíles vándorcigányok (magukat vend (német) cigánynak nevezik	Nem értik egymás nyelvét.
	Oláh (vlax) cigány nyelv	a) Lovári (lókupecek, lókereskedők) b) Posotári (zsebtolvajok)	

		c) Kherári (alkalmi munkások, házzal bírók) d) Colári (szőnyegkereskedők) e) Kelderári (rézművesek, üstfoltozók) f) Cerhári (sátorosok) g) Másári (halászok) h) Bugári (dögösök) i) Curári (késesek) j) Drizári (rablók) k) Gurvári (fodözovo) tepsikészítők, edényfoltozók	
Nem cigány anyanyelvű nemzetségek	Magyar anyanyelvűek	Romungrók (volt kárpáti és oláhcigányok): – zenészek („úri" réteg) – vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások stb. (szegény réteg)	Nem tartanak semmilyen kapcsolatot egymással, az úri házicigányok – innen kerül ki a cigány elit – lenézik a szegény cigányokat (téglavetők, kosárfonók, alkalmi munkások)
	Román anyanyelvűek	- Teknővájók - Beások	Tiszaháti cigányok: (Nyírség); Füstös cigányok: (Fűzes, Békés, Tiszafüred); Dunás (Dunántúl) – a férfiak hosszú hajat viselnek, a nők gyöngyökkel, arany-, ezüst- és rézérmékkel, kagylókkal, csigákkal díszítik magukat

2. Táblázat. *A magyarországi cigányságklasszifikációjában a legtöbb szerző Erdős Kamillra hivatkozik*. (Forrás: Szuhay, 1999, 27-28; Kállai, 2015, 19-48.)

1.11.9. A cigány/roma etnikai csoport megkülönböztető jegyei

Zamfir és Zamfir (1993) szerint az etnikai csoportoknak négy megkülönböztető jegye van: a faji, a nyelvi, a népi hagyományok, a kulturális hagyományok és az életmód. A faji jelleg – romák esetében a sötétebb bőrszín – gyakran a legszembetűnőbb különbség. Romák és nem romák között ez az egyetlen fizikai különbség. Ez az alapja a faji diszkriminációnak. A nyelvi különbségek akkor a leginkább szembetűnőek, amikor a nemzeti-etnikai csoportok tagjai között nincsenek, vagy alig vannak észlelhető külsődleges, fizikai különbségek. Az etnikumközi érintkezésben a nyelvi különbségek a meghatározók. A nyelvismeret a legnagyobb akadálya annak, hogy a kívülről jövő bekerülhessen egy etnikai közösségbe. Fordítva egyszerűbb és könnyebb az átjárás, mivel a kisebbségek általában ismerik a többségi nemzet nyelvét. Az etnikai kisebbségek közötti interakciót a többségi nemzet nyelve, mint közös nyelv könnyíti.

1.11.10.Magatartás, mentalitás, miszticizmus

Minden kultúra sajátos ismertetőjegye a mentalitás. A mentalitás azt tükrözi, hogy hogyan működik egy nép: milyen a hatalomtól való távolság (tisztelet, alázat, magányosság-individualizmus, közösségiség-kollektivizmus, nemi egyenlőség, férfidominancia, szent és profán, miszticizmus és realizmus,

romanticizmus és kalkuláltság). Hofstede (idézi Csath, 2008) egy 40 országra kiterjedő vizsgálatot végzett a nemzeti kultúrák sajátosságairól, a specifikus működési értékekről. Arra a következtetésre jutott, hogy a kultúrák öt dimenzióban különböznek egymástól. Ezek a következők:

- A hatalomtól való távolság (a társadalom az egyenlőséget vagy az egyenlőtlenséget, a demokratikus elveket vagy a feudális előjogszerű hatalommegosztást tartja helyesnek, fogadja el természetes állapotként).
- A társadalmon belüli kapcsolatok (a közösség – kollektivista szemlélet – vagy az egyén – individualista szemlélet – kerül a társadalomszervező értékek középpontjába).
- Az értékrend és a társadalmi szerepek (A férfias társadalmak az erőt, a teljesítményt, a sikert, a versengést, az agresszivitást értékelik. A nőies társadalmak az emberi kapcsolatokat, az együttműködést, a gondoskodást, a harmóniát tartják fontosabbnak).
- A bizonytalanságkerülés (mennyire kiszámítható a jövő biztonsága).
- Az idő értékelése - a társadalom hosszú távú célokat vagy rövidtávú, esetleg pillanatnyi, ad hoc-szerű terveket vetít ki (Csath, 2008, 38-47).

Álláspontunk megegyezik azzal a Hofstede-i állásponttal, miszerint minden országnak sajátos kultúrája van, amely határozottan megkülönbözteti egyik országot a másiktól. „Legalább annyi mentalitás van, mint amennyi ország” (Csath, 2008, 49). Legalább annyi, tehát még több. Egy ország lakosainak van egy általános, mindenki számára elfogadható és érvényes mentalitása, mert a legtöbben a többség által jónak tartott normák és értékek szerint élnek, (itt nyilván el kell tekinteni a deviáns szférától), függetlenül attól, hogy kisebbséget vagy többséget alkotnak-e, melyik régióban élnek, melyik nemhez tartoznak, milyen az anyanyelvük, kulturális identitásuk, falun vagy városon élnek. Vagyis, a különböző csoportok viszonylag egyformán gondolkodnak életről, halálról, munkáról, pihenésről, egyházról, hatalomról, művészetről, múltról, jövőről. A roma közösség azonban sajátos mentalitást képvisel. Ez a mentalitás nem egységes, aszerint változik, hogy milyen kaszti-nemzetségi csoporthoz tartoznak, milyen a vagyoni helyzetük, milyen társadalmi presztízsre tettek szert. A romaság, mivel általánosan a szegénykultúrával azonosítják, olyan normákat és értékeket tesz magáévá, amelyek megnehezítik a társadalmi integrációt, akadályozzák a kulturális és szociális emancipációt, gátolják az előítéletek lebontását, táplálják a diszkriminációt. (A társadalmi emancipáción átesett romákra nem érvényes, ők a társadalomban elfogadott értékeket és normákat követik). Ennek kulturális gyökerei vannak, meghatározzák a roma identitást. Sándor (2010) úgy véli, hogy „a cigány nép kultúrájával és szellemi életével kapcsolatos tényezőket két fő kategóriába lehet sorolni: 1) A zsidókéval rokon hiedelmek, törvények, szabályok és gyakorlatok; ezek a roma közösségi életben kapnak nagyon fontos szerepet. 2) A tűzimádó-vallással kapcsolatos rituálék, vallási elemek; ezek főleg a nem-roma közösségekkel való kapcsolattartásban fontosak” (Sándor, 2010, online).

A szokások, a gondolkodás és észjárás, a tárgyakhoz, elvekhez, hatalomhoz való viszonyulás, az értékek tárgyiasulása (művészet) a kulturális építmény leginkább meghatározó elemei. Nem írott kultúra, nem az európai diskurzusban elterjedt, értékelő jelentéssel bíró magas kultúra, inkább népi kultúra jellegű.

A kultúra „értéktartalom” szerinti szétválasztása egyrészt az alkotókra, másrészt a fogyasztókra irányítja a figyelmet. A magas kultúra az esztétikai igények magas szintű kielégítését valósítja meg a művészi produktumokban, a tudatosság magas fokán, az alkotó személyiség autonóm szellemi megnyilvánulásaként. A magas kultúra „az a kultúra, melyet egyfelől csakis valóban teremteni, másfelől szabadon elfogadni lehet, mivel elsajátítása nem más, mint e kultúra szelektív megértésének aktusa” (Márkus, 1997, 3). Fogyasztója az elit. A népi kultúra hasonlóan magas esztétikai értéket hoz létre, de benne a tudatosságot erős ösztönösség kíséri. Fogyasztója a széles társadalom. Nem is lehet az, mivel a cigányok vándorló életmódja nem tette lehetővé az ország alapítást, a saját kultúrtér létrehozását.

Sándor Avraham (2010) a roma kultúrában – a kultúra általános, közösségi szimbolisztikai jelentése értelmében – három forráselemet azonosít: óperzsa elemeket, óhéber elemeket és keresztény elemeket. Az *óperzsa* kultúrából maradt meg a tűzimádat és a jövendőmondás. A tűz kultusza a legrégibb népeknél általánosan elterjedt volt. Az ókori indoiráni népek Kr.e. a VI. századtól felvették az egységes zoroasztrizmust, mint új, vallást, amelynek szertartásában a tűz központi szerepet kapott. Az un. Tűztemplomokban égett az örök tűz, mint a végtelenség és örökkévalóság szimbóluma, amelyet, mint szent dolgot, óvtak és védelmeztek, nehogy kihunyjon. A korábbi, Kr.e. IX-VIII. századra visszanyúló mazdaizmus, amelyet fölváltott a zoroasztrizmus, fő liturgiai eleme a tűz volt. Misztikus erőt tulajdonítottak neki. A jövendőmondás – jóslás, kuruzslás – pszeudomisztikus elem, mivel inkább a megélhetési alkalmazkodás eszköze volt, mintsem a spirituális hatalomban való hit. Foglalkozásként gyakorolták bizonyos nemzetségek vagy klánok. A házaláshoz, a cirkusziassághoz tartozó foglalkozásként űzték. A cigány kultúrában megtalálható *óhéber* elemek közül a tiszta – tisztátalan dichotómia tűnik ki. A tiszta a jó igenlése, a tisztátalan a rossz elvetése. Tisztátalan és rossz minden, ami a testiséggel függ össze, így, végső

soron, a halál is tisztátalan, nincs visszatérés, feltámadás, mert a halál a végső átmenet a szellem világába. De tisztátalan minden – rokonok, tárgyak – amivel a halott kapcsolatban volt, ezért kerülendő. A cigányok Istenképe nem egyértelműen monoteista, a monoteista és dualista istenkép váltakozik benne. Hitük szerint az Isten személyes Isten, közvetlen kapcsolat létesíthető vele, anélkül, hogy valamilyen közvetítőre szükség lenne. Valószínűleg a cigányság erős törzsi kultúráját képezi le, ami, köztudottan nem volt egységes, ma sem az. Azt látjuk, hogy a cigányok hitfejlődése nem mentes azoktól a hatásoktól, amelyekkel vándorlásaik során találkoztak, amelyek között hosszabb-rövidebb ideig éltek. "Vallásuk […] a "reform-judaizmus" és a kereszténység (vagy esetleg a zoroasztrizmus: a jó és a rossz küzdelme) egyfajta keveréke. A Shabat-ot és a Tóra más előírásait követték, hittek az Isten egységében, ugyanakkor a körülmetélés szokását már nem követték, viszont bemerítkeztek (ez egyébként nem kizárólag keresztény rítus, a tűzimádó vallások ismert aktusa is)" (Sándor, 2010, online).

Grigore és Sarău (2006) is a cigánykultúra alapjaként határozza meg a *tisztaság* és *tisztátalanság* (purum et immundum) ellentétét. A fej a tisztaságot, az alsótest a tisztátalanságot szimbolizálja. Ez a bipoláris szerkezet szolgál magyarázatul a roma viselkedéskultúra lényegének a megértésében. Nagy (é.n.) szerint a viselkedés a „rituális tisztátalanság" (görögül akatharzia, így találkozunk vele a vallásos szövegekben) és a „spirituális tisztaság" harmóniájának a közösségi mentalitás szintjén való megmutatkozása. Ezt csak a beavatottak értik meg. A kívülálló nem tudja pontosan, hogy tulajdonképpen mit kell érteni a rituális tisztátalanság alatt, de sejtjük erkölcsi vonatkozásait. Nagy István (é.n.) szerint az „akatharsiá-t eleinte materiális, később rituális és ceremoniális, s végül morális vonatkozásban használták" az Újszövetségben. Jelentésváltozatai: perverzitás, szenny, mocsok, piszok, gátlástalan kívánságok, közönségesség, erkölcstelenség, szemérmetlen indulatok (szenvedélyek), mértéktelen élet (Nagy, é.n.). A romakultúra vonatkozásában is ezekre az értelmezési lehetőségekre utalunk.

A spirituális tisztaság a rituális tisztálkodási törvényekre és a fej tiszteletére (tisztaságára) utal. Tisztátalan dolognak tekinthető minden testi kontaktus. A tisztaság spirituális jellegű. A spirituális tisztaság törvényei egyrészt az emberi test tiszteletére, másrészt a rituális higiéniára vonatkozó szabályokat rögzítette. A romák hagyományaiban az emberi test két részből áll: a tisztátalan alsótestből és a tiszta felsőtestből, és ezeknek a részeknek megkülönböztetett rituális tisztelet jár. Grigore és Sarău (2006) példaként hozza fel az alábbiakat: azokat a ruhadarabokat, amelyeket a felsőtesten hordanak, tilos együtt kimosni azokkal, amelyeket az alsótesten viselnek. Férfiinget, női blúzt sohasem mosnak a rokolyákkal, nadrágokkal együtt. A hagyományok szerint az alsótest eltakarása mindkét nem számára szigorúan kötelező. Ezt azonban ma már sok roma nem tartja magára érvényesnek. A felsőtest kultusza a fejre vonatkozó szabályokat élteti, a fej, a szem, a száj higiéniájára vonatkozik. A fej a tisztaság, a tisztesség és a szerencse szimbóluma. A szem megcsókolása a hatalom átvételének, a nagy elismerésnek a gesztusa. A száj megcsókolása a családtagok közötti bizalom jele.

A roma kultúra harmadik kútfője a *keresztény* vallás. Ünnepeik három nagy életesemény, a születés, a házasság és a halál köré épülnek. A gyermeknek kiemelt fontosságot tulajdonítanak, sajátos értéknek tekintik, ezért a gyermekszülésnek a hagyományokban (főleg a fiú és az elsőszülött) nagy presztízse van, a gyermek a felnőttel azonos, a tisztaság és a folytonosság letéteményesei, kötelesség, áldás és szerencse a családban (Năstase, 2004; Stănescu, 2004; Zrynyi, 2004). A házasságot felfokozott külsőségek kísérik, az ünneplésbe bevonják a közösséget, az ajándékozás központi szerepet kap. Egyes csoportoknál a rítus fontos eleme a vagyonosság közszemlére tétele. Ezt a kulturális jegyet jól szemléltetik a lakodalmi ajándékozási szokások, az arany ékszerek, érmék, illetve pénzeszözök ajándékozása. A halottkultusz is inkább a külsőségeken keresztül történő elsiratás, elválás jegyében zajlik.

A roma hagyományok az íratlan törvények erejével hatnak, közösségi szankciók kísérik. Például a gazdag gáborcigányoknál vagy rézműves kaldarusoknál (közösségi vezetők) ősi szokás és morális kötelesség egy-egy apáról fiúra testált színarany vagy színezüst kultikus jelentőségű presztízstárgy – serlegek, poharak, kannák – megőrzése. Ha valaki, bármilyen okból eladja, élete végéig kiveti magából a közösség, sőt az utánuk jövő generációkra is kiterjed a kiközösítés.

1.11.11.Cigánykultúra – a másság külön-utas kultúrája

Olvasmányaink, történeti ismereteink, a családi vagy közösségi narratívák arról szólnak, hogy a cigányok egyik helyről a másikra vándoroltak, rézművességgel foglalkoztak, vödröket, csatornákat készítettek, foltoztak, lovakkal, kelmékkel, edényekkel kereskedtek, házaltak (házról házra járva kínálták portékáikat), nyerészkedtek, ahol lehetett, becsaptak, átvertek, és továbbálltak, nomád életet éltek. Megélhetési kultúrát alakítottak ki, ennek rendelték alá morális értékrendjüket. Erre a szemléletre épül az a

cigánydefiníció, amely szerint a cigányság sátortáborokban élő, házaló, un. „peripatetikus közösség” (peripatetic community), kultúrája is ennek megfelelő (Okely, 1983; Binder, 2010; Margalit és Matras, 2007). „Az a csoport tekinthető peripatetikusnak, mely (1) mozgása gazdasági stratégiából fakad, (2) elsődleges megélhetési forrása a javak és szolgáltatások értékesítése, (3) endogám, (4) mindig kisebbségben van, és (5) önálló etnikai egységet képez” (Aparna Rao, idézi Binder, 2010, 176).

Casa-Nova (2014) – Paul Willis nyomán – a kultúrát a „társadalmi gyakorlat” eredményének tekinti, mivel a kultúra a történelmileg változó társadalmi cselekvésben jön létre, folyamatos átalakulásban van, elszenvedi, visszatükrözi a társadalmi állapotot. Így minden társadalom, a maga fejlettségi szintjének megfelelő kultúrát produkál. Ebben a kontextusban érthető meg valójában a cigány kultúra lényege. A cigány kultúra a cigány etnicitás szocializációs sajátosságait, az uralkodó politikai nemzet mellett, annak árnyékában történő szocializáció lenyomatát hordozza. A szocializációs nyomás a vándor életmód, a megélhetést biztosító foglalkozás és a befogadó társadalom normahatása alatt érlelődik. A befogadó társadalom érték és normarendszeréhez való alkalmazkodást akadályozzák a saját kultúrából magukkal hozott értékek és normák, viselkedési minták és szokások, ennek következtében a cigányságban nem tudott végbemenni az akkulturáció (más kultúra felvétele). Csak olyan mértékben ment végbe a befogadó társadalmak norma- és értékbeépítése amilyen mértékben közöttük végbement a dekulturáció (kultúraelhagyás) folyamata. Casa-Nova (2014) magyarázatában a vándorló népek bizonyos társadalmi tapasztalattal, pre-egzisztens értékekkel és normákkal, bizonyos mentális struktúrákkal, mentalitással érkeznek az új kultúrába, de az új társadalmi hatások alatt végül „öntudatlanul korlátozó” új viselkedési módokká alakulnak, olyanokká, amelyek részben vagy teljesen megfelelnek az adott társadalmi elvárásoknak. Amennyiben valamilyen oknál fogva ettől eltérő szocializációs trend erősödik meg egy közösségben, „idegenség-bizalmatlansági” érzéseket alakít ki a többi társadalmi csoport percepciójában, ami gyakran a diszkrimináció és a rasszizmus alapja lesz. Ha konstruktív-alkalmazkodó szocializáció megy végbe, de a korábban már meglévő értékeket és normákat megtartva, a társadalom többi részében un. „idegenség-kíváncsiság” attitűd alakulhat ki, amely vágyat ébreszthet a befogadásra, a megismerésre, a kapcsolatkeresésre (Casa-Nova, 2014, 143.) A cigány népesség alapvető sajátossága a nomád életmód, így a történelem sodrásában, sokféle nemzettel került marginális kapcsolati szituációba. Úgy is fogalmazhatunk, hogy minden ideiglenes, többé-kevésbé tartós letelepedése során az idegenség lehetett az osztályrésze, így egyfajta védekező, önigazoló, túlélő életstratégiákat kellett kidolgoznia, marginális társadalmi helyzetben. Az ilyen életstratégia a viselkedéskultúrát alakította olyanná, amellyel biztosan fenn tudott maradi. Miközben alkalmazkodnia kellett a fennálló aktuális elvárásokhoz, az adott normarendszerhez, kettős túlélési stratégiát alakított ki: egyik a kompromisszumkereső stratégia, amelynek kulturális elemei a szórakoztatás, alkalmi munkavégzés, az optimizmus, másik a – nevezzük így – létbiztonsági stratégia, amely a számukra idegen entitás kijátszásának változatos módozatait alakítja ki.

Edward B. Tylor meghatározásában „a kultúra […] az a komplex egész, amely magába foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember, mint a társadalom tagja tesz szert" (Taylor, 2006, 111). Tudás, hit, művészet, erkölcs, törvény, szokás. A cigányság, mint népi entitás nem alakított ki magának olyan önálló érték és normarendszert, joggyakorlatot és erkölcsöt, amelyeket a társadalmi gyakorlat azon szintjén tudta volna megőrizni, amely képes lett volna hozzáadott értéket teremteni az államszervezeti kultúrához, mégis önálló kultúrája van. A zenekultúra az a különleges roma értékhagyomány, amellyel méltán büszkélkedhetnek. Az, amit a cigány etnicitás sajátosságaként emlegetünk – a cigánykultúra –, a saját közösség számára fontos tradíciókat tart fenn és örökít át, amely azonban nem vívta ki az általános megbecsülést. Önállósága nem vitatható, mégis inkább egyfajta túlélési vagy kiszolgáló kultúraként emlegetik. Ez valószínűleg az eredeti vándorló életmódból fakadó alkalmazkodási kényszerrel, a megélhetésért való állandó küzdelemmel, a hazátlansággal, az uralkodó népek árnyékában folyó életmóddal és kiszolgáltatottsággal függ össze. Elfogadjuk azt a szemléletet, hogy nincsenek értéktelen kultúrák, hisz minden kultúra hozzáad valamit a civilizációhoz, így a roma kultúra is, és ez a muzikális kultúra: a vidám életigenlés, a zene és a tánc. Amikor a roma/cigánykultúrát értékeljük, azt látjuk, hogy inkább negatív értékítéletek kapcsolódnak hozzá, semmint pozitívak. Egyfelől általános elismerésben van része pl. a cigányzene révén, másfelől erősen megbélyegzik pl. a viselkedéskultúrája miatt. A szegénység, mint társadalmi tény, erősen befolyásolja egy embercsoport viselkedését, értékrendjét, függetlenül a csoport etnikai eredetétől. Ambrus Péter így fogalmaz: „a szegénykultúra által formált szokásrendszerek, magatartás- és viselkedésmódok rendkívül szívósak” erősen meghatározzák az értékrendet (Ambrus, 1994, 2).

A másság, a sokféleség az emberi mivolt lényegéhez tartozik. Nincs két egyforma ember, csak hasonló vagy nagyon hasonló emberek vannak, de mindegyikben ugyanolyan piros vér folyik. A földrajzi lokalizáció, az antropológiai vonások, a viselkedésbeli sajátosságok, az értékválasztás, az önértékelés és

viszonyulás, a tudás és tudatosság, a világ értelmezése és az értékteremtés megannyi jegy, amelyek megkülönböztetik egymástól, illetve amelyek mentén a nyelvi, vallási, gondolkodási, fizikai hasonlóságok, karakterjegyek, orientációk, lokalizációk és lokális meghatározottságok csoportokba sorolják őket. A történelem során így kialakult csoportosulások kialakították a maguk identitását, amely megkülönbözteti a többiektől. Azok a csoportok, népek, nemzetek, amelyek a magunkén kívül vannak, alkotják a hozzánk viszonyított másságot. Ők mások, mint amilyen én és az a csoport, amelynek tagja vagyok. Tehát a másság is épp olyan adottság, mint az identitás, csak másmilyen identitás. Mások identitásához viszonyítva az én identitásom és csoportom a más. Tehát mindnyájan egyszerre vagyunk mi magunk és mások. A másság az etno-kulturális és szocio-kulturális differenciákat hozza felszínre. A népek közötti különbségek természetesek, nincs benne semmi rendkívüli. A különbözőség nem kielégítő kommunikálása okozhatja a kulturák közötti közeledés megtorpanását. Lázár Imre (2013) szerint a kultúraközi kommunikációnak három fő formájával van dolgunk: az interetnikus kommunikációval, az interkulturális kommunikációval és a multikulturális kommunikációval. Lényegüket már a megnevezés hordozza. Az interetnikai kommunikáció egy országban, egy régióban vagy egyazon kultúrában egymás mellett élő etnikai csoportok, nemzeti közösségek között alakulhat ki. Az interkulturális kommunikáció két kultúra között zajlik, olyan interakció, amelynek során megismerik, megértik és elfogadják egymást, így lehetővé válik az együttműködés. A multikulturális kommunikáció a kettőnél több, etnikai hovatartozásuk alapján különböző nemzetek, nemzeti közösségek között alakul ki (Lázár, 2013). Az interetnikai kommunikáció versengő vagy kooperatív. A többségi nemzet és az önérvényesítést és önrendelkezést óhajtó kisebbségi nemzeti közösségek között alakul ki.

A közöttük kialakuló interakcióknak – Stoer és Magalhaes (idézi Casa-Nova, 2014) szerint – négy típusa alakulhat ki:

- *etnocentrikus kapcsolatok* (olyan gondolkodási és cselekvési forma, amely az etnikai és kulturális hovatartozást tekinti meghatározónak),
- *tolerancia alapú kapcsolatok* (olyan gondolkodási és cselekvési forma, amelyben az egyenlőség és elfogadás dominál),
- *arrogancia* (olyan gondolkodásmód, mely szerint egyeseknek jogában áll az, hogy másokat lekezeljenek, lekicsinyeljenek, mert a hatalmi pozíció őket felsőbbrendűvé tette, a többieknek pedig ezt el kell viselniük),
- *konstruktívak* (azon a feltételezésen alapul, hogy a kapcsolatépítés rendkívül fontos a különböző identitású emberek között, mivel mindenki egyformán sebezhető, függetlenül a többséghez vagy kisebbséghez tartozástó.

A felsorolt viszonyulási formák úgy a többség, mint a kisebbség oldaláról megnyilvánulhatnak. Le kell szögezni, hogy minden etnikai jellegű kapcsolat etnocentrikus, etnikai érdekeket fejez ki, tükröz és közvetít. Az etnikai kapcsolatok nagy dilemmája az érzékenység. Úgy a többség, mint a kisebbség hivatkozik rá, valahányszor, nemzeti vagy kisebbségi érdekeit sérelem éri. A legjobban működő demokráciákban is felléphet, hol azért, mert a többség túlzottnak tekinti a kisebbségeknek biztosított – vélt vagy valós - többletjogokat, amelyekért cserében magas fokú lojalitást vár el, ezért bármely kisebbségi jogkövetelést a többséggel szembeni visszaélésnek tekint. A kisebbség is a többség felől jövő érzéketlenségkény értelmezi azokat a jogkorlátozásokat, amelyek közösségi identitásuk útjában állnak. A többség-kisebbség kapcsolatában sajátos helyet foglal el az őshonos kisebbségek jogérvényesítő törekvése, amely az erősen monokromatikus nemzeti társadalmakban nem talál megértésre, ami az etnocentrikus megnyilvánulásokat gerjeszti és fokozza, mindkét oldalon. Ilyen például a kisebbségi közösségek részéről megfogalmazott kulturális és kvázi területi önrendelkezés kinyilvánítása és a vele szemben tanúsított elutasító magatartás a többség részéről. Ebben a kapcsolatban kerül felszínre a tolerancia, az arrogancia és a konstruktív problémamegoldás kérdése.

Két perspektíva kínálkozik: elfogadás, vagy szegregáció. Általánosságban a többségi felelősséget szokták hangoztatni, ami arra mutat, hogy a kisebbségi csoportok társadalmi viselkedéséért, aktivizmusáért, az a társadalmi rész tehető felelőssé, amely többleteszközökkel rendelkezik: kulturálisan domináns, számbelileg nagyobb, rendelkezik a hatalomgyakorlás eszközeivel, nyomást tud gyakorolni. Ez az, ami miatt a multikulturalizmust mindig a többség felől definiálják: demokratikus az a társadalom, amely toleráns a kisebbségekkel szemben, támogatja a kisebbségi jogérvényesülést és identitást, konstruktív kapcsolatokat ápol, a kisebbségek kultúráját értékként kezeli, nem expanzív és asszimiláló és elfogadja az etnikai törekvéseket. Ellenkező esetben megrendülhet a kisebbségi lojalitás, védekező állást vesz fel. Azonban, a kisebbségek felől is jöhetnek olyan üzenetek, impulzusok, cselekedetek, viszonyulások, amelyek azt tudatják, hogy nem kívánnak kiépíteni konstruktív interakciót sem a többségi nemzettel, sem a többi

kisebbséggel. Arrogáns, visszautasító magatartást tanúsítanak. Visszautasítják a társadalmi integrációt, nem hajlandók bármit is feláldozni az együttélés oltárán. A vallásilag fanatizált etnikai csoportokra jellemző az ilyen magatartás. De hasonló módon alakulhat a többség – kisebbség közötti kapcsolatépítés akkor is, ha mögötte súlyos történelmi frusztrációk, sérelmek és félelmek húzódnak meg, amelyek mélyen gyökereznek a közösségi tudatban. Az etnocentrizmus, a tolerancia, az arrogancia, a kapcsolatépítés megalapozhatja az integrációt, a társadalmi otthonosság érzését, de elvezethet a szegregációhoz is. A másságnak alapvetően és elsődlegesen szegregáló hatása van. A szegregáció mindig kisebbségi probléma. Egyszerre identitáserősítő és szabadságkorlátozó, de fokozhatja a szegregált csoportok sebezhetőségét. Akkor jelent problémát, amikor megzavarja a társadalmi békét. Kelet-közép Európában a szegregációt leginkább elszenvedő népcsoport a cigányság. A számtalan ok között nyilvánvalóan szerepel az integráció óhajtása is, amiről nem szoktak beszélni. Fontos kérdés tisztázni, hogy a cigányság akarja-e a teljes társadalmi integrációt, tudja-e vállalni a társadalmi emancipációt, képes-e erőfeszítéseket hozni azoknak a hátrányoknak a leküzdéséért, amelyek hagyományos életmódjukból erednek, a vándorló élethez való alkalmazkodásban alakultak ki, és általánosságban a szegénységkultúrához kapcsolódnak, vagy a szegénykultúrát válasszák.

1.11.12.Szegregáció, mint kulturális jegy

A cigányság társadalmi csoportintegrációja ez ideig sehol sem valósult meg. „A mi közösségeinkben mostanáig a család, a csoport és a csoportok közösségei alkotják a népességet, nincs a közösségek szerveződésének ennél magasabb szintje, vagyis valamilyen oknál fogva megmaradtunk az ősközösségi viszonyokra jellemző keretek között (miután a roma kultúrában egyszerre van jelen a múlt és a jelen, a közösségi viszonyok vizsgálatánál nincs érzékelhető határvonal a kettő között). Ennek megfelelően alakult a világképünk, gondolkodásmódunk, életstratégiáink a feltétlen bizalom, szolidaritás, a garantált igazmondás körülményei között” (Romano Rácz, 2011, online). Felelőssé tehetők a gazdasági-társadalmi feltételek, a politikai szándék és gyakorlat, a kisebbségpolitika, a demokratikus intézmények funkcionálása, az évszázados hagyományok inerciója, de a roma kultúra sajátossága és elszigeteltsége is. Kállai (2015) a romafelzárkóztatást elsősorban kisebbségpolitikai kérdésnek tekinti, szorosan összekapcsolva a jogalkotással és a jogérvényesüléssel, mivelhogy „az előre alkotott szabályok egyes emberek magatartásában megjelennek, működni kezdenek” (Kállai, 2015, 25). A nemzetiségi közösségek legfontosabb társadalmi együttélési kérdései mindig politikai és jogi kérdések, mert ezek követése, vagy az ezektől való elhajlás szankciója begyűrűzik a lokális diszkurzusba, a társadalmi magatartásba, a nemzetiségi közösségek értékként való megközelítésébe, és végső soron a kisebbségi lojalitást erősíti.

Zamfir és Zamfir (1993) szerint a cigány etnikum, mint közösség elszigetelődéséhez nagyban hozzájárul az, hogy a kívül levők nem ismerik a cigány/roma nyelvet. Eszerint a nyelv a kultúraközvetítés legfontosabb eszköze, hiszen a Széchenyi Istvántól származó, aforizma-szerű kijelentés is erre utal, miszerint „nyelvében él a nemzet”. A nemzet fogalmát itt és most a kultúrnemzet értelmében használjuk, mégpedig abban a leszűkítésben, miszerint a kultúrnemzet az egyazon nyelvet, érzést és orientációt valló népcsoportot jelöli. A nyelv a kultúra kontaktfelülete, ez válik elsőként megtapasztalhatóvá, a viselkedés és a hagyományok mellett (Schein, 1992). A nyelv azonban csak egyike a nemzet attribútumainak, általában a legfontosabb. A nyelv a kultúrának az az eleme, amely megőrzi és közvetíti egy nemzet attribútumait. A nyelvvesztés a dekulturáció (kultúrahagyás) és az asszimiláció alapfeltétele. A cigányság esetében a nyelv, mint anyanyelv nem tekinthető meghatározó kulturális attribútumnak. Erdős Kamill szerint a cigányság nyelvhasználat szerint két csoportra oszlik: cigány anyanyelvűekre (egyik részük a kárpáti cigány nyelvet beszéli, másik az oláh cigányt), és a nem cigány anyanyelvűekre (a romungrók vagy magyar cigányok (muzsikusok, házi cigányok) anyanyelve a magyar, a teknővájók, lautarik, vándor vlah/oláh/román cigányok anyanyelve a román (idézi Szuhay, 1999, 27).

A kultúra, a viselkedés, az értékrend és az értékekhez való viszonyulások, a néphagyományok, népi szokások, vallási rituálék, ünnepek, folklór az etnikai összetartozás fontos kohéziós tényezői, ugyanakkor a közösségbe való bekerülés akadályai. A kultúra, a maga összes elemével teszi önmagával azonossá a népeket, nemzeteket, etnikai kisebbségeket. A mai modern világban a felsorolt nemzeti jegyek közül (kulturális pattern) leginkább az életmód és életstílus különbözteti meg a romákat a többi európai etnikai közösségektől.

A cigány etnikum legfontosabb csoportjellemzői: az életszükségletek kielégítéséhez felhasznált jövedelemszerzés, a kisebbségi vagy hátrányos státusz elfogadása, a csökkent értékűség, a negatív önértékelés, az erős csoportszolidaritás és ellenállás az állami kötelességvállalásban, megvesztegető, félrevezető magatartás az állami hatósággal szemben, nagycsaládok, az iskolával szembeni érdektelenség, az

iskolai tanulás elutasítása, gyenge lakásviszonyok, a szegénység elfogadása, gyors alkalmazkodóképesség, vállalkozó szellem, magas szakmaiság a tradicionális szakmákban, erős közösségi szolidaritás (Zamfir és Zamfir, 1993.). Romano Rácz Sándor (2011) a társadalmi és gazdasági marginalizálódást emeli ki, mint általános jellemző vonást. Ebben az értelmezésben valóban helyénvaló az a megállapítása, hogy a cigányság a „kívülállás kultúráját" hozta létre (idézi Binder, 2010, 178).

A kívülállás megszüntetésének, a sikeres romaintegrációnak, az előítéletek lebontásának kétirányúnak kell lennie. Az első lépést a társadalom részéről kell indítványozni, és ez az esélyteremtéssel kezdődik. Az esélyekkel azonban élni kell. A romaintegrációt már az óvodai oktatásban meg kell kezdeni. Kovács (2009) szerint az óvodai beilleszkedés elsősorban a család és az intézmény eltérő értékrendje és napirendje, valamint a szülők aggodalma, félelme a gyermek bántalmazásától – személyzet vagy a többi gyerek részéről – akadályozza, de ezt a különbséget viszonylag hamar ki lehet egyenlíteni. A beilleszkedést a roma családok kulturális sajátosságainak figyelembe vételével lehet segíteni, amelyet arra kell felépíteni, hogy a roma gyerekeknél erősen fejlett a közösségi érzés, mivel általában sokgyerekes családokban szocializálódnak. Ezt segítheti például legalább egy másik roma gyerek jelenléte a csoportban, egy roma dajka vagy gondozó, aki ismeri a roma kultúrát,

A roma közösség tagjaitól elsősorban a társadalmi normakövetést várják el. Ez a befogadás kulcsa. Ennek megvalósulása nem lehetséges az oktatásba való bevonódás, az identitásvállalás, a munkavállalás, a társadalmi értékek internalizálása és a bizalom visszaszerzése nélkül. Nem lehet elvárni a gyors romaintegrációt. Lépésről lépésre kell haladni. A viszonossági kultúra kialakítását az iskolában kell elkezdeni. Az iskola feladata az roma öntudat, a közösségi morál, az önbizalom, a sikeresség hitének erősítése. Ez egyszerre eredményezheti a romaemancipáció széleskörű beindulását és a társadalmi elfogadottság kivívását. Új közösségi kompetenciákra van szükség ahhoz, hogy létrejöhessen a roma társadalom és a többségi társadalom közötti kulturális közeledés, csökkenjen, majd megszűnjön az elszigetelődés. Ilyen, a roma társadalomra háruló integratív kulturális kompetenciák:

- az önszegregációról való lemondás,
- a diszkrimináció megszüntetését elősegítő normakövető magatartás,
- az önérvényesülésben való hit és bizalom megerősítése,
- a redisztribúcióra épülő jövedelemszerzés elégtelenségének felismerése, a munka becsületének prioritása,
- az iskolához, a tudáshoz, a tanuláshoz való pozitív hozzáállás beépülése a kollektív tudatba,
- a munkához való pozitív hozzáállás, új munkamorál kialakítása,
- a tehetség kimunkálása, ennek a saját közösség, illetve a társadalom szolgálatába állítása,
- a közösségen belüli példakövetés, a sikeres roma személyiségek példaképpé állítása, a lehetőségbe vetett bizalom,
- a rossz mintáktól való megszabadulás óhaja,
- az életkörülmények javításához való aktív hozzáállás, hozzájárulás,
- a belső közösségi szankciók érvényre juttatása,
- a romaidentitás vállalása és hozzájárulás a közösség morális szintje emeléséhez,
- a roma kulturális elit aktivizmusa,
- a roma kultúra értékeinek értékelése.

1.11.13. A cigányokkal való egymás mellett élés sajátossága

A cigányság, amelynek európai jelenléte a XIV. századtól kimutatható, nem lépett a társadalmiasulásnak egyik felsorolt útjára se, melyet egyrészt államiságának hiányára, életmódbeli sajátosságaira, rassziális különbözőségére és heterogenitására, másrész a befogadó társadalmak elutasító, kizáró magatartására lehet visszavezetni. Ennek a cigányság elszigetelődése lett a következménye, amely gyakran úgynevezett szegénységi gettók, illetve nemzetségi klánok formáját öltötték. A cigányság hagyományos társadalmi percepciója kevés változáson ment át, ami azt is jelzi, hogy felzárkóztatásuk, integrációjuk nem, vagy nem a kívánt szinten valósult meg. Erdélyben például a cigány-roma kultúra nem olvadt össze a viszonylagos többség kultúrájával (magyar vagy román többségével). A többségi román és kisebbségi magyar kultúrák is megőrizték viszonylagos önállóságukat azokban a helységekben, ahol mindkét nemzeti csoportosulás jelen van. A kulturális identitás erejét bármely kulturális összetevő meghatározhatja (pl. nyelv, viselet, ünnepek). A román-magyar etnikumközi kapcsolatokban a leginkább szétválasztó kultúraelemek: a nyelv, a vallás és a történelmi tudat. A romák és a többi nemzet vagy etnikum közötti interkulturális közeledés legfőbb akadálya a viselkedéskultúra, nem a nyelv. A cigányok/romák jól beszélik

annak a népcsoportnak a nyelvét, amelynek közelségében élnek, gyakran kettős anyanyelvűek. Magyarországon 1971-ben kb. 320 000 cigány élt. 71%-uknak magyar volt az anyanyelve, 21%-nak a cigány nyelv és 8%-nak a román (Bindorffer et al., 2010, 61). Ennek ellenére a XIX. században kialakuló ellenérzések, általános cigányellenségesség, diszkrimináció továbbra is fennmaradt abban a többségi viszonyulásban, amelyet az 1840-1893 között Romániából betelepülő vándorcigányok ébresztettek, nemcsak a többségi magyar népesség, hanem a korábban letelepedett és asszimilálódott cigány etnikum körében is (Bindorffer et al., 2010). A nyelvismeret tehát csak olyan értelemben fontos, hogy meglegyen a kommunikációnak a közös eszköze, a közösen használt nyelv. A romák könnyen megtanulják és használják az együtt élő nemzetek nyelvét, fordítva nem. Itt a domináns kultúra hegemóniája jut érvényre.

1.11.14.Végszó

A cigányság kulturális szempontból történő meghatározása önmagában is problémát jelent. A problémát a cigányság csoportidentitásának, heterogenitásának, illetve önmeghatározásának kuszasága, sajátos kisebbségi státusa, nemzetek felettisége okozza. Ezt a helyzetet summázza Fogarasi Antalné alábbi megállapítása: „A cigányság kultúráját illetően a legfontosabb megállapítások a következők: a magyarországi cigányság kultúrája alapvetően népi kultúra, mely elsősorban a szóbeliségre támaszkodik. Kisebbségi helyzetű, alávetett kultúra, jobbára el nem ismert és marginális, a cigányság nagy csoportjaira jellemzően, részben hiány - részben szegénységi kultúra, az esetek jelentős részében szubkultúra és törzsi-nemzetiségi kultúra, sok esetben pedig olyan lokális kultúra, amely a kulturális egységesülést megelőző állapotban van” (Fogarasi, 2007, 29).

A cigányság identitás-meghatározásában két aspektussal találkozunk: az önmeghatározással és a kívülről történő meghatározással. Az önmeghatározás nem hordozza magában az etnikai csoport hovatartozás kijelölését, mivel a cigány származást egy részük teljesen elutasítja, egy részük váltakozó haszonelvűség alapján vállalja, és csak egy részük azonosul vele. Szuhay úgy véli, hogy „az önértékelés belső rendszerében ők is rendelkeznek egy, az embercsoportok közötti hierarchiával, amelyben magukat helyezik annak csúcsára” (Szuhay, 1999, 17). Ez az attitűd nem általánosítható, csak a magas cigány öntudattal és önbecsüléssel rendelkező cigányokra érvényes.

A külső megítélésben a cigányokat nem differenciálják foglalkozás vagy életmód szerint, a külső „etnikus” meghatározásban „nincs réteg vagy kasztreferencia, minden csoport vagy alcsoport a cigány etnikumhoz tartozik” (Szuhay, 1999, 17). Ez az egységesítő megítélés úgy tekint a roma társadalomra, mint bármely más etnikai csoportra, nem vesz tudomást arról, hogy egy erősen differenciálódott etnikumról van szó, amelyben számtalan alcsoport és réteg alakult ki, ugyanakkor a társadalomban elfoglalt státuszok, jövedelmek, életminőség, életmód, kulturáltság, iskolázottság vagy emancipáltság alapján is erősen heterogén csoport. „A 20. század közepére az adaptációnak három változata valósult meg itt. Az egyik a városi hivatásos zenészek immár polgári erényeket is felmutató közösségei, a másik a falusi nem hivatásos zenészeknek a két kultúra határán egyensúlyozó közösségei, a harmadik azon csoportok összessége, amelyek kívül maradva a többségi társadalom rendszerein, külső kapcsolataikat minimalizálva megvalósították a kívülállás kultúráját. Ez azt jelentette, hogy csak akkor és annyi időre hagyták el saját tereiket, amikor és amennyi időre ez feltétlenül szükséges volt. Külső kapcsolataik ennek megfelelően kizárólag funkcionális gazdasági kapcsolatok voltak. Ezeken a helyeken vezetett időnként konfliktusokhoz a tulajdon tiszteletének hiánya. Ezeknek a csoportoknak ugyanis egyszerűen nem volt fogalmuk a tulajdonra, nem ismerték az előrelátást, a felhalmozást. Az ő gondolkodásmódjukat, világképüket még a nomád erkölcs határozta meg” (Romano Rácz, 2011, online). A romaidentitás, amint a fentiekből kiderül, erősen kötődik a csoporthoz tartozáshoz, a nemzetségi, klán vagy kasztreferenciához. Az önértékelés belső rendszerében is erős civilizációs különbségek, szakadékok állapíthatók meg. „A ‘cigányságot’ alapvetően egy egységes, történetileg kialakult, külső klasszifikációs mechanizmus és sok egyedi, a gazdasági stratégiától, politikai viszonyoktól és az akkulturációs folyamatoktól befolyásolt, etnikus kultúra határozza meg” (Binder, 2010, 185). A cigányságról csak ezeknek az ismeretében lehet érvényes ismérveket megfogalmazni. A többségi nemzet hajlamos arra, hogy megállapításait, megbélyegző véleményét kiterjessze, előítéleteit általánosítsa a cigány etnicitással szemben, mivel valójában nem ismeri ennek az etnikai csoportnak bonyolult és összetett szerkezetét, kulturális és kasztjellegű sokszínűségét, kulturális értékeit, ami, nem kedvez a romaintegrációnak.

Irodalomjegyzék

1. AMBRUS Péter (1994): Szegénykultúra. In Csépé P., Ambrus P. (szerk.): *Egészségügy, kommunikáció, cigányság*, Tanárképző Főiskola Budapest, 2002, 2-10, https://www.scribd.com/document/328270279/Egeszsegugy-kommunikacio-ciganysag, (megtekintve 2017. 03. 04.)
2. ASSMANN, Jan (1999): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Ford. Hidas Zoltán, Atlantisz könyvkiadó, Budapest
3. BATES, Karina (2002): *A Brief History of the Rom*. http://www.sca.org/ti/articles/ 2002/issue144/rom.pdf, (megtekintve 2017. 02. 23.);
4. BINDER Mátyás (2010): „Elképzelt kultúra." A roma/cigány kultúra egy lehetséges értelmezése és félreértelmezései. In *Kultúra*, 87, 172-195, http://www.academia.edu /4231630/_Elkepzelt_kultura_._A_roma_cigany_kultura_egy_lehetseges_ertelmezese_es_felreertel mezessei, (megtekintve 2017. 01. 24.)
5. BINDORFFER Györgyi, DÓCZÉ Nikolett, KÁLLAI Ernő (2010): A magyarországi nemzeti közösségek történelme és jelene. In Gyulavári Tamás–Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 49-143.
6. BURTEA, Vasile (2002): *Rromii în sincronia și diacronia populațiilor de contact*, Editura Lumina Lex, București.
7. CASA-NOVA, Maria José (2014): Thinking about Difference – Some notes on the Role of Social Scientists as Transformative Intellectuals. In *Roma Rights and Discrimination* (Gaby Franger ed.), Paulo Freire Verlag, Oldenburg, 142-151.
8. COUNCIL OF EUROPE (2013): *The Council of Europe: Protecting the rights of Roma*. https://edocíműcoe.int/en/roma-and-travellers/5976-pdf-the-council-of-europe-protecting-the-rights-of-roma-.html, (megtekintve 2017. 01. 28.)
9. COURTHIADE, Marcel (2004): The Gangetic city of Kannauʒ : original cradle-town of the Rromani people. In *Rroms: from the Ganges to the Thames*, Hertfordshire University Press, Hertfordshire, 105-126.
10. CSATH Magdolna (2008): *Interkulturális menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
11. CSEPELI György (1997): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
12. CSORTÁN Ferenc (2000): Kik a romániai romák? In Böszörményi Jenő–Józsa Márta (szerk.): *A romakérdés az integráció csapdájában. A romák integrációs lehetőségei Magyarországon*. Budapest, EÖKIP, 94-105.
13. CROCKER, Jeniffer, LUHTANEN, Riia (1990): Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 60-67.
14. EPARU Krisztián (2008): Gáborcigányok. *Beszélő,* (13), 10. szám, (online), http://beszelo.c3.hu/cikkek/gaborciganyok, (megtekintve 2017. 01. 15.);
15. FOGARASI Antalné (2007): A roma/cigány közösségek kultúrája és túlélési stratégiái. *Szín*, (12), 1, 29-34, http://epa.oszk.hu/01300/01306/00040/pdf/ EPA01306_Szin_2007_12_01_februar_029-034.pdf, (megtekintve 2017. 04. 03.)
16. GRIGORE, Delia, SARĂU, Gheorghe (2006): *Istorie și tradiții rrome*. Ed. Salvați Copii, București, http://www.identitatea.ro/hai-copii-la-sanius-sa-ne-dam-pe-derdelusul-din-berceni-romane-stiai-ca-cartierul-din-sudul-bucurestiului-existat-o-partie-de-schi/, (letöltve 2017. 03.26.)
17. KÁLLAI Ernő (2009): Cigányok/romák Magyarországon Társadalomtörténeti vázlat, in Kállai Ernő – Kovács László (szerk): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Nyitott Könyvműhely Budapest, 156-174.
18. KÁLLAI Ernő (2015): Cigány csoportok Európában és Magyarországon. In ORSÓS Anna (szerk.): *A romológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Pécs, 19-48.
19. KOVÁCS László (2009): Cigány gyerekek – óvoda – család. In: Kállai Ernő–Kovács László (szerk.) *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 112-118.
20. LADÁNYI János, SZELÉNYI Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest.
21. LÁZÁR Imre (2013): *Kultúraközi kompetencia.* Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar (KRE BTK), http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File /kari_

projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1_alprojekt/NK/10_Interkulturalis_kompetencia k.pdf, (letöltve 2017. 12. 13.)

22. MARGALIT, Gilad, MATRAS, Yaron (2007): Gypsies in Germany—German Gypsies? Identity and Politics of Sinti and Roma in Germany, in *The Roma: a Minority in Europe. Historical, Political and Social Perspectives* (Stauber, R. and Vago, R. eds), Central European University Press, Budapest, 103-116, http://books.openedition.org/ceup/1417, (letöltve 2017. 01. 29.)
23. MÁRKUS György (1997): Egy kultúra antinómiái. *Magyar Lettre Internationale*, (26), 3, 1-6, http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre26/01.htm, (letöltve 2017. 04. 01.)
24. NAGY István (é.n.): *Az Újszövetség kulcsfogalmai*. http://csecsy.hu/konyvek/nagy_ istvan /az_ujszovetseg_kulcsfogalmai, (letöltve 2017. 02. 24.)
25. NĂSTASE, Anghel (2004): Rromii ursari, in Alexandrescu, Gabriela (coord): *Tradiţii ale rromilor din spaţiul românesc,* Bucureşti, pag. 9-11.
26. OKELY, Judith (1983): *The Traveller Gypsies*. Cambridge University Press, UK.
27. PETCUȚ, Petre (2005): *Istoria și tradițiile minorității rromani. Manual pentru clasele a VI-a și a VII-a*, Editura Sigma, București.
28. ROMANO RÁCZ Sándor (2011): Az egyidejű kint és bent lét kultúrája: A roma integráció esélyei és buktatói. *Magyar szemle*, Új folyam (20), 7-8. szám, feltöltve 2011. szeptember 6. 12:07, (http://www.magyarszemle.hu/cikk/20110906_ a_roma_integracio_eselyei_es_buktatoi, (letöltve 2017. 04. 01.)
29. SÁNDOR Avraham (2010): Mítoszok, hipotézisek és tények. A népek eredetével kapcsolatban. In Duka Andrea Annamária: *Cigány / Roma (Romonológia / cigány népismeret) témában gyűjtött szakirodalmi jegyzetek, könyvek, tanulmányok/ blog*, oldalszám nélkül, http://ciganyszakirodalom.blogspot.ro/2010/06/sandor-avraham-mitoszok.html, (letöltve 2017. 02. 25.)
30. SCHEIN, Edgar H. (1992): *Organizational Culture and Leadership (2nd ed.),* Jossey-Bass Publ., San Francisco.
31. STĂNESCU, Camelia (2004): Rromii căldărari. In Alexandrescu, Gabriela (coord): T*radiţii ale rromilor din spaţiul românesc,* Bucureşti, 24-25.
32. SZUHAY Péter (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest, https://issuu.com/szuhay/docs/ a_magyarorszagi_ciganysag_kulturaja, (letöltve 2017. 03. 26.)
33. TAYLOR, Edward B. (2006): A primitív kultúra. In: Bohannan, P.–Glazer, M. (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 111-130.
34. STURKEN, Marita (1997): *Tangled Memories: The Vietnam War. The Aids Epidemic, and the Politics of Remembering*. University of California Press, Berkeley.
35. VAUX DE FOLETIER, François de (1970): *Mille ans d'histoire des Tsiganes*. Ed. Fayard, Paris.
36. VOICU, Mălina (2007): Drumul spre comunitate, in Voicu, Mălina coord. *Nevoi și resurse în comunitățile de romi*, Ed. de Fundația Soros România, București, 6-27.
37. ZAMFIR, Elena–ZAMFIR, Cătălin (1993): *Țiganii între ignorare și îngrijorare*. Editura Alternative, București.
38. ZIDĂRESCU, Mircea (2007): *Sărăcia în comunitățile de romi din România*. Ed. Lumen, Iași.
39. ZRYNYI Iren (2004): Rromii gabori, in Alexandrescu, Gabriela (coord): *Tradiţii ale rromilor din spaţiul românesc,* Bucureşti, 50.

1.12. ISKOLÁN BELÜLI KISEBBSÉGI MENTÁLHIGIÉNÉ, AVAGY AZ ELŐÍTÉLET CSÖKKENTÉS, MINT A LELKI EGÉSZSÉG PREVENCIÓJA

Dávid Júlia-Noémi

1.12.1. Bevezetés

Dolgozatom témája az iskolán belüli kisebbségi mentálhigiéné, fókuszban a lelki, szociális egészségvédelem. Dolgozatomban megpróbálok feltárni olyan járható utakat, lehetőségeket, amelyek, az iskola falain belül, a vegyes osztályokba járó magyar és roma gyerekek között egy együttműködő, összetartó osztályközösség létrejöttét eredményezhetik. Ez mind a magyar, mind a roma gyerekek lelki egészségét pozitívan mozdítaná elő.

Először is bemutatom azt, hogy hogyan alakult ki a romák mai társadalmi helyzete, hogyan és miért alakult ki ez a nagymértékű ellenségeskedés a romák és a környező népek között. Majd rátérek az iskola keretein belül rejlő lehetőségekre, melyek által a gyerekekben csökkenthető lenne az egymás iránti előítélet és ellenségeskedés.

1.12.2. A romák helyzete Európában

A XV. században Európába érkező roma kisebbség hamar kivívta a környező népek ellenszenvét, hiszen vándorcigány életmódjuk ütközött az európai ember mentalításával. Ez az életmód abból állt, hogy a roma családok letelepedtek, majd kihasználták és teljes mértékben kiélték az őket övező természeti és társadalmi környezetet, annak regenerálására, újra termelésére való törekvés nélkül, majd mikor a környező források kimerültek, odébbálltak. Ez a fajta viselkedés haragot váltott ki a környező falvak és városok lakosaiból, ami azt eredményezte, hogy viszonylag hamar megindultak a cigányüldözések (Póczik, 2003).

A cigány kisebbség valódi integrációjára való törekvések a XVIII. század felvilágosult abszolutizmusában, majd a XIX. század humanista eszméinek nyomán jelentek meg. Póczi magyarországi vizsgálatai nyomon követik a cigányság sorsalakulását. Ez a folyamat nagyrészt érvényes más országok roma népességére is. A XIX. században a cigányságnak csak elenyésző része élt ‘normalizált’ körülmények között, hiszen 34 %-uk faluvégi putrikban élt, gyermekeik 70 %-a nem járt iskolába, mindössze 10 %-a volt muzsikus, a többi napszámos, vándoriparos, kereskedő vagy munkanélküli volt. A kiegyezést követő gazdasági fellendülés haszonélvezői is lehettek volna, azonban viszonylag gyorsan kiszorultak a piacról. A második világháború után még inkább perifériára szorultak, hiszen képzetlenségük miatt nem találták helyüket a rendszerben. A következő fontosabb lépés az integráció felé 1961-es határozat volt, ekkor a roma férfiak tömegesen munkába álltak, továbbá a fiatalok városokba költöztek, valamint javult az egészségügyi és oktatási helyzetük is. De a hirtelen modernizáció kizárt mindenkit, a romákkal együtt a munkaerőpiacról, aki nem rendelkezett minimális iskolázottsággal, írni-olvasni tudással, illetve szakmai ismeretekkel (Póczik, 2003).

A cigányság jelentősen és egyre jobban elmarad a többségi társadalomtól az iskolázottság, a foglalkoztatottság és a jövedelmek terén, amivel párhuzamosan a lakóhelyi és az iskolai szegregáció mértéke is tovább nőtt. A cigányság kirekesztése és annak mélyülése összefügg a velük kapcsolatos előítéletekkel is. Az előítéleteket, megbélyegzéseket táplálják például a romáknak juttatott ilyen-olyan segélyek, ingyenes juttatások. De a médiában fellelhető cigányellenesség is gerjeszti a romákkal szembeni előítéletességet, ellenségeskedést (Bernát, 2010).

1.12.3. Iskolán belüli kisebbségi mentálhigiéné lehetőségei

Ha az iskolai mentálhigiénéről beszélünk, szembe kell néznünk néhány kérdéssel. Mint például: kinek a feladata, az egészség megőrzése, a családé, vagy csakis az iskoláé vagy valamilyen más civil szervezeté? Mikor kell elkezdeni, hány éves kortól a lelki egészség védelméről szóló prevenciót? Milyen alapvető dolgok szükségesek ennek megteremtésére? Még számos kérdést tehetnénk fel a lelki

egészségvédelem kapcsán, amely valójában csupán problémafelvetés. Talán akkor járunk a legközelebb a válaszhoz, ha azt mondjuk, hogy mindenkinek feladata a lelki egészség megőrzése: a családé, az iskoláé, és olyan civil szervezeteké, amelyek ezt tűzték ki feladatuknak (Béczi, 2012).

A mentálhigiéné fogalom megjelenését Beers 1908-as könyvéhez köthetjük. Kezdetben a pszichiátria, a neurológia része volt. Majd idővel a mentálhigiéné fogalma kiszélesedett, s Buda Béla definíciója szerint „… a mentálhigiéné nem csupán a pszichés megbetegedések és magatartászavarok megelőzése, hanem a lelki egészségvédelem is, mégpedig pozitív értelemben, mindazoknak a folyamatoknak, és intézkedéseknek, tevékenységeknek összessége, amelyek az emberi személyiséget és közösségi kapcsolatot erősebbé, fejlettebbé, magasabb szervezettségűvé teszik. A mentálhigiéné fogalmával kifejezhető egy-egy ország, régió, társadalmi réteg, vagy közösség lelki egészségének állapota, de az intézményrendszer is, amely ennek javítására hivatott" (Buda, 1995).

A romák körében gyakori az aluliskolázottság, az iskolai sikertelenség és az iskola elhagyása. Mindennek hátterében ott találjuk a szociálisan hátrányos helyzetű, létminimum alatt élő, sokgyermekes családokat, a szegénységet, az előítéletes társadalmi környezetet, a nyelvi-szocializációs hátrányokat, és nem utolsó sorban a más kultúrából érkező tanuló nevelésére felkészületlen iskolát, a multikulturális szemléletű tankönyvek, oktatási segédanyagok, az elfogadó, gyermekhez alkalmazkodó pedagógiai gyakorlat hiányát.

A romák alacsony iskolázottsága foglalkoztatottsági helyzetükre is rányomja a bélyegét. Munkaerőpiacról való kiszorulásuk egyik legfontosabb tényezője az alacsony iskolai végzettség. Igaz ugyan, hogy a cigányság iskolázása az elmúlt húsz évben fejlődésen ment keresztül, azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a többségi társadalomban is emelkedett az általános iskolázottsági szint. A romák számára, amennyiben továbbtanulnak, leginkább a szakiskolák váltak elérhetőkké, azonban gyakran épp azok a szakmák, amelyek a legkevésbé piacképes területeket jelentik. Ha egy roma származású személynek sikerül megfelelő szakképzettséget, esetleg diplomát szereznie, akkor a következő, elhelyezkedését nehezítő akadály, amellyel szembe kell néznie a munkaerő-piaci diszkrimináció (Kertesi, 1995).

A roma kisebbség jelenléte, integrációjának sikertelensége még napjainkban is komoly társadalmi problémát jelent, hiszen itt élnek mellettünk, számuk egyre növekszik, viszont a velük való együttélésben, az egymáshoz való viszonyulásban szinte semmi változás nem tapasztalható. A romák – hátrányos szociális helyzetük és a mély munkanélküliségük miatt –, arra kényszerülnek, hogy lopásból, illetve állami segélyekből éljenek. Ez a helyzet csak mélyíti a környezetükben élők ellenszenvét irányukban. Ez az attitűd megmutatkozik a munkaerő piacon is, ahol gyakran diszkriminálják a roma munkavállalót, amely káros hatással van a roma integrációra, tovább mélyíti a szakadékot a romák és a többi lakossága között.

A társadalmi béke, a sikeres együttműködés érdekében rendkívül fontos, hogy a sztereotípiák helyett pozitívabb kép alakuljon ki a roma népességről. Ebben alapvető szerepe van az iskolának. Már iskoláskorban el kell kezdeni a roma gyermekek integrációját, hiszen ha már gyermekkorban együtt tudnak működni, közösen játszanak, egymást segítik a tanulásban, közös tevékenységeik vannak, jobban megismerik egymást és a másik kultúráját is, majd a későbbiekben is egy összetartóbb közösséget tudnak együtt alkotni.

Feltevődhet a kérdés, hogy miért is van szükség erre? Miért olyan fontos azzal foglalkozni, hogy a roma és magyar gyerekek egyaránt egy összetartó, együttműködő osztályközösségbe járjanak? Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) meghatározása szerint „az egészség nem csupán a betegség hiánya, hanem a testi, szellemi, és szociális jól-lét állapota." Eme optimális cél elérése nem mindenkinek adatik meg, viszont kötelességünk, hogy lépéseket tegyünk ezen célállapot elérése érdekében, hogy ezt minél több ember megtapasztalhassa (Felvinczi, 1998). A lelki egészség szempontjából, mind a roma, mind a magyar – vagy bármely többségi nemzethez tartozó – gyerekek számára fontos lenne a vegyes iskolai közösségek kialakítása, amely nem kirekesztő, hanem összetartó osztályközösségeket eredményez.

A következőkben megpróbálok néhány utat felvázolni, amelyek a magyar és a roma gyerekek közötti iskolán belüli viszonyt javíthatná, előre vihetné pozitív irányba. Úgy gondolom, hogy ezek a tevékenységek, foglalkozások mind az erdélyi magyar, mind az erdélyi roma gyerekek lelki egészségét szolgálná.

1.12.4. Előítélet csökkentő foglalkozások

Mi is az előítélet, előítéletes gondolkodás? Amikor más emberekkel találkozunk, folyamatosan ilyeneket fogalmazunk meg magunkban, bizonyítatlan, túláltalánosított negatív értelmű feltételezések sora. Ezeket vonatkoztathatjuk egy emberre, de akár egy ember által az egész csoportra is. Aronson megfogalmazása alapján úgy lehetne értelmezni, hogy ellenséges attitűd valamilyen társadalmi, vallási, nemzetiségi csoporttal szemben (Aronson, 1987). Egy interetnikus kapcsolatban, esetünkben magyar-roma kapcsolatban, az *ingroup* tagjai az *outgroup* tagjait saját értékeikhez viszonyítva ítélik meg, alakítják ki a

róluk alkotott képet, az előítéleteket, ezáltal húzva meg a saját határokat is, ugyanakkor definiálják a másik csoporttal szembenálló különbségeiket is (Bindorffer, 2006).

Mint már az előbbiekben említettem a lelki egészségvédelem színtere lehet akár a család, az iskola, vagy más erre irányuló szervezetek által rendezett programok. Mivel a gyerekek a legtöbb idejüket az iskolában töltik, ezért úgy gondolom, hogy a legjobb lenne, hogy ezen intézményesített rendszeren belül foglalkozzunk mentálhigiénéjükkel, s nemcsak testi, hanem lelki-szociális egészségükkel is.

Az egyik iskolai színtér az osztályfőnöki óra. Itt helyet kaphatnak a magyar és roma gyerekek között meglévő előítéletek csökkentését elősegítő csapatépítő, összerázó tevékenységek. Ezek történhetnek konstruktív vitákon, játékokon keresztül, olyan feladatok megoldása által, amelyekben mindegyik gyereknek egyformán ki kell vennie a részét. Olyan direkt pedagógiai kooperatív technikákat, módszereket kell alkalmazni, amelyekben a gyerekek megtapasztalják az egyenlőség és a fontosság érzését. Érezniük kell, hogy mindannyiuknak egyformán fontos szerepük van a feladatok sikeres megoldásában, mindenkinek aktív szerepet kell vállalnia a csapat sikeressége érdekében. A kooperatív tanulási technikák segítik a diákok szociális- és együttműködési képességének a fejlesztését.

Az előítélet csökkentés tulajdonképpen bármely szakórai keretben lehetséges és szükséges. A szakórákon a tudásalapú feladatok közös megoldását lehet gyakorolni, ahol a tudás örömét élhetik át együttesen, és az intellektuális képességek is fejlődnek. Fontos előnyük az, hogy az ismeretek elsajátítása nem befogadás által történik, hanem alkotó módon, így az ezáltal tanult ismeretek maradandóbban bevésődnek. Egy ilyen módszer a vélemények ütköztetésére kidolgozott „akadémiai vita". Ennek a módszernek a lényege a kommunikáció civilizálttá tétele (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2011). „Az egymásra figyelés, az együttműködési készségek formálása, a toleráns viselkedés és magatartás, az érett, kellően racionális viszonyulás nem a másik kritikátlan elfogadását jelenti, hanem a véleménykülönbségek megfogalmazását és ezek szembekerülését, az érvek konfrontációját, a konstruktív vitát" (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2011, 201).

Az osztályfőnöki órák alkalmasak arra, hogy közösen feldolgozhassanak olyan témákat is, amelyek segítik megérteni egymás különbözőségeit, egymás kultúráját, ezáltal új ismeretekkel is gazdagodnak. Az elfogadás, a tolerancia nem valósulhat meg anélkül, hogy a másik kulturális sajátosságait ne ismernénk. Minél nagyobb a kultúrákban való jártasságunk, annál könnyebben kialakulnak a multikulturális készségek: elfogadás, megértés, meghallgatás, segítésnyújtás és elfogadás, odafigyelés. Például közösen feldolgozhatják szituatív játékokon, dramatizáláson keresztül, történetek megszemélyesítésével, szerepcserékkel stb. a befogadás/kirekesztés problematikáját, beszélgethetnek a viselkedési normák, életvezetési értékek, családi üzenetek különbözőségeiről, családi vagy személyes események megéléséről, érinthetik a fizikai megjelenés vagy viselet miatt történő kategorizáció témáját, és tanulhatnak konfliktuskezelési technikákat is. A sok közös játék, kooperatív feladat, tematizáció, mind azt a célt szolgálják, hogy a gyerekek jobban megismerjék egymást, és egymás megismerése által közelebb kerüljenek a másikhoz. A gyerekek empátiakészségének fejlesztése folyamatosan megvalósul az ilyen tevékenységek során, átérzik azt az érzést, amelyet a másik megél, amikor elutasítják, megbélyegzik, kicsúfolják, kirekesztik.

1.12.5. Egymás kulturális hátterének megismerése, multikulturális programok szervezése

Ezeknek, és az ehhez hasonló programoknak nyújt teret a nemrégiben bevezetett *„Iskola másként"* hét, amelynek időpontja és programja az iskolákon belül, sőt osztályokon belül is változik. Az egy hetes iskolai külön programot vagy a tanítók, osztályfőnökök külön-külön, vagy az igazgató, a tanári testülettel együtt, közösen tervezik meg. Lehetőség van arra, hogy ezen az egy héten multikulturális programokat szervezzenek az iskola keretein belül. Sok módszert választhatunk: gyűjthetünk cikkeket újságokból, magazinokból, amelyek egy vagy több kulturális csoporttal foglalkoznak, releváns könyveket, képeket, fotókat, kazettákat, filmeket, filmrészleteket, verseket ismertethetünk, a gyerekek bevonásával, gondoskodhatunk színdarabok előadásáról a különböző etnikai csoportokkal összefüggésben, összeállítható multikulturális naptár, tanulhatunk népdalokat különböző nyelveken, kulturális térképet készíthetünk a megyénkről, az országunkról, és mindezt csakis a tanulókkal közösen. Mindezt kiegészíthetjük filmklub, táncház, alkotóház, kulturális kiállítás, teadélután szervezésével, tárlatra való felkészüléssel, beszámolók, iskolai újság összeállításával. Kereshetünk irodalmi műveket, fotókat a különböző etnikai csoportokról, egy-egy jeles költőről, festőről, szobrászról, színészről beszélgethetünk, érdekes lehet egy-egy etnikai csoport megjelenítésének megfigyelése, jellemzése mások által, milyen magyarságkép, románság-kép, romakép él a másik nemzetben, versek, novellák megismerése, előadása stb.

További lehetőségként előttünk áll a színpadi előadás, dramatizálás, irodalmi műsorkészítés (zenével, koreográfiával, esetleg meghívott vendégekkel), versek megzenésítése, kiadványok összeállítása. Az ének-zene területéről különböző etnikai csoportok népzenéjének jellemzői, együttesei, reprezentánsai, tánctanulás, táncház szervezése, lehetőség szerint zenészek meghívásával, ének-zenei művek megismerése, zenehallgatás, népzene, jazz stb. híres muzsikusok, zenészek és életpályájuk megismertetése érdeklődésre számot tartó program lehet az iskolában.

Az „Iskola másként" hetén kívül megtervezhetünk hosszabb lefolyású projekteket, is annak érdekében, hogy a gyerekek minél jobban megismerhessék egymás kulturális hátterét, kiírhatunk olyan iskolai pályázatokat is, melyekre a diákok saját munkájukkal nevezhetnek be, például a saját családdal készített interjúkkal, a családi szokásokat megörökítő rajzokkal, fotókkal, versekkel, stb.

1.12.6. Befejezés

Dolgozatomban szerettem volna érzékeltetni, hogy a fizikai egészségvédelem mellett nagyon fontos foglalkozni az egészség lelki és szociális dimenzióival is. Deutch (2011) kutatásában arra mutat rá, hogy a magyar iskolákban többet foglalkoznak a fizikai egészségvédelemmel, mint a lelki és szociális szupporttal. A lelki egészségvédelemmel már iskoláskorban, az iskolai munka során komolyan foglalkozni kell, mert a gyermekkor a legfogékonyabb és a legkönnyebben alakítható fejlődési szakasz. Ezt nem szabad elrontani, mert soha nem pótolható károkat okozhatunk. Dolgozatomban a magyar és roma gyerekek iskolai együttélésének kérdésére fokuszáltam, ezt szerettem volna elősegíteni. Valós alapokból indultam ki, ugyanis az erdélyi magyar tannyelvű iskolákban a magyar és roma gyerekek vegyes osztályokba járnak. (Megj. Roma osztályok is működnek, ott nem a magyar a tanítási nyelv). A vegyes iskolai jelenlét számos konfliktust, ellenségeskedést hordoz, rejt magában. Ezért úgy gondolom, hogy a lelki egészségvédelem témakörébe beletartozik az előítélet csökkentés is, ez nem csak a kisebbségi gyerek, hanem a magyar gyerekek javára is szolgál. Egy együttműködő, összetartó, egymást megbecsülő osztályközösségben mindenki jobban érezheti magát. És ez a modell folytatódhatna a felnőtt társadalomban is.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRTINCZ Márton, ALBERT-LŐRINCZ Csanád (2011): Multikulturalitás és demokrácia. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
2. ARONSON, Eliot (1987) *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
3. BERNÁT Anikó (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In Kolosi Tamás, Tóth István György szerk. (2010): *Társadalmi riport 2010*. TÁRKI, Budapest, 312-326.
4. BÉCZI Csilla (2015). Mentálhigiéné szükségessége az iskolában – avagy kinek a feladata a lelki egészség védelme? In *Pszcichológia az iskolában és óvodában*. http://www.cjraems.ro/revista/psihologya_as_iszkolaban1jan2015.pdf, (Letöltve 2017. 02. 07).
5. BINDORFFER Györgyi (2006): Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban. In Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Balassi Kiadó, Budapest: 9–35.
6. BUDA Béla (1995). *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései* (Újabb tanulmányok). Budapest: TÁMASZ
7. DEUTSCH K. (2011). Iskolai egészségfelfogás és egészségfejlesztés kvalitatív és kvantitatív kutatások tükrében. *Új Pedagógiai Szemle* 2011/1-12. 225-235.
8. FELVINCZI Katalin (1998): A mentálhigiéné és az egészségmegőrzés lehetőségei az iskolában. *Iskolakultúra*, 5. sz., 17–30.
9. KERTESI G. (1995*)*. Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, 1995. január.
10. PÓCZIK Sz. (2003). *Cigány integrációs problémák.* Budapest, http://kolcsey.ttfk.hu/file/cigany.pdf, (Letöltve 2018. 02. 06).

2. MULTIKULTURALIZMUS AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

2.1. A KULTURÁLIS MÁSSÁGHOZ VALÓ VISZONYULÁS VIZSGÁLATA SEGÍTŐ SZAKMÁRA KÉSZÜLŐ EGYETEMI HALLGATÓK KÖRÉBEN[6]

Dr. Albert-Lőrincz Márton

2.1.1. Elméleti megalapozás: a kutatás tudományos háttere, előzményei és időszerűsége

A 2001. szeptemberi ikertorony-támadás olyan kulcsfontosságú nemzetközi esemény, amely bevezette a közgondolkodásba az terrorizmus fogalmát. Szemtanúi vagyunk a multikulturalizmus újragondolásának, újraértelmezésének, a békés egymás mellett élés lehetőségeinek keresésének.

A jelenséghez való viszonyulásnak sokféle motivációja lehet. Ezek az alapok esetenként az előítéletekből, a sztereotíp megközelítésekből, máskor a megtapasztalt valóságból táplálkoznak. A vélekedések és viszonyulások könnyen manipulálhatók, annál könnyebben, minél kevesebb multikulturális kompetenciával rendelkeznek.

A multikulturalizmus nem az etnikai-nemzeti identitás feladását szorgalmazza, hanem annak megőrzését és konstruktív integrálását. Ez egy „kint is bent is" levőségi állapot: a nemzeti kultúrában sajátos színfoltként jelenik meg. A kulturális (és nyelvi) identitás feladása, nem járható út, az asszimilációt vonja maga után.

A számbelileg jelentős, reprezentált nemzetiségi közösségek tagjai arra törekednek, hogy minél jobban, minél autentikusabban megőrizzék és tovább vigyék saját kulturális azonosságukat. Ez a törekvés visszatetszést vált ki a nacionalista érzületben nevelkedett többségben, attól függetlenül, hogy milyen tapasztalati tudással rendelkeznek. Az egyszer kialakult gyanakvások, fenntartások, félelmek nem szűnnek meg, csak időlegesen elcsendesülnek, elgyengülnek. Az évszázadok óta együtt élő etnikai csoportok között bármikor felszíthatók az ellenérzések. Ezért is tartjuk időszerűnek a kulturális találkozások kérdésének tanulmányozását.

Az utóbbi évtizedben felerősödő migrációs események új etnikai közösségek kialakulását eredményezték. Tény, hogy „ma mindannyian multikulturálisak vagyunk", ahogy Glazer mondotta 1977-ben, tehát nem lehet nem tudomásul venni a valóságot. Valójában a nemzetállamok is mind multukulturális, multietnikus államok.

A kulturális másság elfogadása nem megy magától, és nem valósul meg egyik napról a másikra. Ebből következik, hogy sokféle reakciót válthat ki, és ezek a reakciók nemcsak az egyének szintjén nyilvánulnak meg, hanem a csoportok, közösségek, nemzetek szintjén is. Az alábbi táblázat a kultúraközi különbségekre adott reakciók időbeni változását veszi számba.

	Hoopes (1981)	*Adler (1991)*	*Bennett (1998)*
Etnocentrikus fázis szakaszai	Etnocentrizmus	Semmibevevés	1. **Tagadás**: Elkülönítés Szeparáltság 2. **Védekezés**: Lenézés Felsőbbrendűség Önlebecsülés
	Tudatosítás Megértés	Minimalizáció	**Minimalizálás**: Fizikai univerzalizmus Transzcendens univerzalizmus
Etnorelatív fázis és fokozatai	Elfogadás, tiszteletben tartás Értékelés, megbecsülés	Kiaknázás	**Elfogadás**: Viselkedési relativizmus Értékrelativizmus

[6] A tanulmány megírását a Budapesti Balassi Intézet Tempus Public Foundation (TPF) 135203/2016 munkaszám alatt ikratott kutatási ösztöndíja tette lehetővé.

	Szelektív alkalmazás		Alkalmazkodás – Empátia
	Asszimiláció, alkalmazkodás, bikulturalizmus, multikulturalizmus		**Integrálás**: Pluralizmus, Kontextus-minősítés Konstruktív marginalizálódás

1. Táblázat. A kultárák elfogadásának fázisa. Forrás: Lázár, 2013, 19. oldal

A kulturaközi kihívásokra adott válaszokat a pillanatnyi társadalmi tapasztalat, a közbeszéd és a mediatizált véleményformálás, az un. „életvilág” (Schütz, 2000) erősen befolyásolja. Ezek a külső hatások ráépülnek a családból, szűkebb közösségből hozott előítéletekre, ezért sohasem alakul ki egy egységesnek mondható ilyen vagy olyan viszonyreakció. Mindig inkább többségi pozitív, vagy inkább többségi negatív irányok vannak (Schütz, 2000).

Az idegenségtől való félelem – legyen az hagyományos kisebbség vagy migrációs hátterű etnikum – könnyen a politikai elit malmára hajtja a vizet. Szélsőséges esetben ürügyül szolgálhat a nacionalista törekvésekhez, a nemzetek és a velük együtt élő kisebbségi kultúrák aszimmetrikus jogrendezéséhez. A történelmi tanulás és tapasztalat nem képez kellően biztos alapot arra, hogy az azonos kulturális térben élő különböző kultúrákat a többség és a kisebbség egyaránt értékként kezelje, konstruktív hatásait elismerje, óhajtsa és tisztelje, partnerként értelmezze.

Érdemes differenciáltan kezelni a hagyományos kisebbségeket, illetve a migrációs kisebbségeket a többkultúraság eszméjén belül. Négy fontos tényt el kell fogadnunk:

1) a kultúrák természete az expanzióra törekvés,
2) a kultúrák a vallások hatása alatt alakultak ki; a vallás alapvetően meghatározza a kultúrák sajátosságait; a szekularizáció kivonja a kultúrából a vallási tartalmakat – mint pl. hitélet, hitgyakorlás –, de a vallásos szokások mint hagyományok tovább élnek a kultúrában, vallásos tartalmuktól kiüresedve,
3) a kultúrák nemzeti sajátosságokat hordoznak, de a vallási hagyományok nem korlátozódnak nemzeti határok közé,
4) egyetlen ország kultúrája sem homogén, kulturális sokszínűség jellemzi.

Ezeket az irányokat előrebocsátva, különbséget kell tenni a nemzeti kultúrák, a nemzeti kisebbségi kultúrák és az újonnan kialakuló etnikai csoportkultúrák között. A cél a kulturális terek közösségi használhatóságának zavartalan biztosítása, a valós multikulturális társadalmak demokratikus rendjének konszolidációját. A multietnikus és multikulturális társadalmak abban érdekeltek, hogy az etno-kulturális jellegű feszültségeket csökkentsék.

A mentalitás és a multikulturális készségek birtoklása lehetnek azok mozgatók, amelyek lehetővé teszik a társadalmi békét, a társadalmi érdekek érvényesülését, a társadalmi együttműködést össztársadalmi és helyi közösségi szinten, a csoportok emancipációját és fölzárkózását úgy, hogy miközben egyazon állam polgárai, nem mondanak le kulturális hagyományaikról, tovább éltetik értékeiket, az egész közösség javára.
Sadowsky és mtsai (1997) meghatározásában a kulturális kompetencia lényegében az az operációs rendszer, amelyben az emberekről, egyénekről vagy csoportokról szóló ismeretek integrálódnak és a gyakorlatban hasznosulnak, mint olyan normák, politikai szemléletek, attitűdök, amelyek emelik a társadalmi elégedettség szintjét, így a társadalmi interakciókban – szolgáltatásokban, termelésben – jobb eredményekhez vezetnek. Sokféle multikulturális kompetencialista készült. London és Sessa (1999) a multikulturális érzékenységre teszi a hangsúlyt. A készségek kilencdimenziós konstrukciójában az alábbi faktorokat tartották meghatározóknak: komfortérzés más kultúrákkal való találkozáskor (komfortérzés), más kultúrák értékelése, a kulturális különbségek megértése, empátiakészség, a kulturális különbségek értékelése, nyitott gondolkodás, a kulturális különbségek megosztása másokkal, a visszacsatolás kérdése és az alkalmazkodóképesség (idézi Connerly és Pedersen, 2013, 73.)

A multikulturalizmus interperszonális, interetnikai és interkulturális magatartás. Meg kell tanulni. Ez különösen fontos azoknál a személyeknél, akik munkájuk során közvetlen kapcsolatba kerülnek a különböző etnikumok képviselőjével. A segítőszakmát tanuló diákok munkájának nagy része a veszélyeztetett csoportok körében folyik. Ismerniük kell a kliensek kulturális jellemzőit, ők maguk interperszonális készségekkel kell, hogy rendelkezzenek ahhoz, hogy kialakítható legyen a segítőkapcsolat.

Kutatási cél: multikulturális kompetenciák felmérése olyan egyetemistáknál és mesteri hallgatóknál, akik a szociális szférában fognak dolgozni, illetve már bizonyos fokú tapasztalattal bírnak ebben a munkakörben. A sajátélmény alapja egyaránt lehet az egyetemi terepgyakorlat vagy a munkaköri feladatellátás során szerzett tapasztalat.

Népesség bemutatása: Kutatásunkat erdélyi (Kolozsvári Babeș-Bolyai TE) illetve magyarországi (Egri Eszterházy Károly Egyetem, Bp-i Semmelweis Egyetem) egyetemi hallgatók körében végeztük, akik segítő (szociálpedagógus, szociális munka, mentálhigiéné, tanácsadás) képzésben részesülnek. A kutatásban az említett képzésben résztvevő valamennyi hallgató részt vett.

Kutatási kérdés: A jelenlegi migrációs válság hatásai milyen mértékben érintik a segítő foglalkozást hivatásként választó egyetemi hallgatókat? Rontott-e a romákhoz való viszonyulásukon? További kérdésünk az volt, hogy az egyetemi hallgatóknak e csoportja milyen multikulturális kompetenciákkal rendelkezik. Ide kapcsolható az a kérdés is, hogy vajon van-e különbség az erdélyi magyar kisebbséghez tartozó egyetemisták és az anyaországi diákok multikulturális kompetenciái között?

Felhasznált módszerek, eszközök, eljárások: A tanulmányt empirikus kutatás alapozza meg. Az adatgyűjtésben egy általunk készített kérdőívet használtunk. A kérdőív 15 kérdést tartalmazott, amelyet statisztikai módszerrel dolgoztuk fel. Az adatfelvételt tantermi keretben, a kérdőívek frontális kiosztásával, felkészített egyetemi oktatók közreműködésével valósítottuk meg.

A minta: A kutatásban 109 egyetemi hallgató vett részt: 45% Eszterházy Károly Egyetem, 41% Kolozsvári BBTE, 14% budapesti Semmelweis Egyetem. A megkérdezettek 72%-a alapképzésben, 28%-a mesterképzésben tanul. Átlagéletkor: 25 év. Etnikai megoszlás: 46 személy romániai magyar, 56 személy magyarországi magyar, 5 magyarországi roma, 1 magyarországi lengyel, 1 személy nem nyilatkozott.

2.1.2. Az empirikus kutatás legfontosabb eredményei

Az együtt élő kisebbségek szociokulturális sajátosságainak ismerete: A szociokulturális ismérvekre való rákérdezés 91,7%-nyi (N=100) értelmezhető választ hozott. A 100 érvényes válaszból az tűnik ki, hogy a szociális szakmában képződő diákok zöme csak felszínesen ismeri a velük együtt élő kisebbségek kulturális sajátosságait. Az is kiderült, hogy a kisebbség számukra (90%) főleg a romákat jelenti. A válaszolóknak, saját bevallása szerint csak 25%-a ismeri a kisebbséghez tartozók viselkedésének, magatartásának kulturális hátterét. A válaszolóknak mintegy 6%-a (N=6) mondja, hogy alapos ismeretei vannak a romákról, 19 %-a (N=19) úgy gondolja, hogy elég jól ismeri őket. A legtöbb válaszoló (N=41, azaz 42%) közepesen, 24%-a (N=23) gyengén, és 9%-a (N=9) egyáltalán nem ismeri, de nem is érdekli azoknak a kisebbségeknek a kultúrája, akikkel együtt él.

Arra a kérdésre, hogy a kisebbségi etnikai csoportoknak milyen kulturális jellemzőit ismerik, a megkérdezettek alig több mint fele, 63 személy (58%) válaszolt. 46 személy (42%) nem válaszolt a kérdésre!) Teljes népesség: N=109. Az érvényes válaszok alig több, mint felére (54%) az jellemző, hogy általánosságokat sorolnak fel, mint pl. „szokásaik, értékeik, ünnepeik, vallásuk, néptáncuk". A válaszadók 17%-a konkrétan említ valamilyen általa ismert szociokulturális jellegzetességet, pl. „népes család, korai házasság, összetartás, család fontossága" stb. A válaszolók 8%-a az életstíluson és a népszokásokon keresztül jellemzi őket: „sok gyerek, korai házasság, lakodalmi szertartás, a gyermekáldás megünneplése, a haláleset sajátos gyásza". A válaszolók 13%-a a veszélyeztető tényezőket emeli ki: „rossz életkörülmények, aluliskolázottság, rossz lakásviszonyok, sokan az utcán élnek közülük". A válaszolók 5%-a a szociálisan hátrányos helyzet mellett, a devianciát is szociokulturális jellegzetességnek tartja, pl. „nem tisztálkodás, lopás, hazudozás". A diákok 3%-a csak pejoratív jelzőkkel illeti a kisebbségi klienseket, akiket romaként azonosít. Úgy jellemzi őket: „hogy a cigányság az a népcsoport, amelyet a többség kiközösít".

A romákkal, más etnikumú és a migránsokkal szembeni attitűd: A segítő szakmában képződő hallgatóknak a romákkal és más, nem roma etnikumú, vagy a migráns kliensekkel végzett munkára való hajlandóságát, a tárgyra való direkt rákérdezéssel vizsgáltuk. Az eredményeket az alábbi táblázat mutatja:

Attitűd	Teljes mértékben	Inkább igen	Közepes mértékben	Inkább nem	Egyáltalán nem
Elfogadna-e egy olyan munkakört, ahol roma kliensekkel kell dolgoznia? N=106	37.7% (N=40)	21.7% (N=23)	20.7% (N=22)	16% (N=17)	3.8% (N=4)
Elfogadna-e egy olyan munkakört, ahol migráns kliensekkel kell dolgoznia? N=105	17.1% (N=18)	19% (N=20)	18.1% (N=19)	27.6% (N=29)	18.1% (N=19).
Elfogadna-e olyan	39.7%	34.9%	12.7%	11.1%	1.6%

munkakört, ahol hagyományos, (nem migráns), de nem roma etnikumú kliensekkel kellene dolgoznia? N=63	(N=25)	(N=22)	(N=8)	(N= 7)	(N=1)
Rontott-e a hagyományos kisebbségi csoportokhoz (pl. romák) való viszonyulásán a jelenkori migrációs válság? (N=107)	5.6% (N=6)	27.1% (N=29)	5.6% (N=6)	19.6% (N=21)	42%-a (N=45)

2. Táblázat. A segítő szakmában képződő hallgatók kisebbségi kliensekkel végzett munkára való hajlandósága

A roma etnikumú kliensekkel való munkára való hajlandóságot tematizáló kérdésre (*Elfogadna-e egy olyan munkakört, ahol roma kliensekkel kell dolgoznia?)* 106-an válaszoltak. A segítő szakmában képződő hallgatók mintegy 37.7%-a (N=40) teljes mértékben, 21.7%-a (N=23) nagymértékben, 20.7% (N=22) közepes mértékben hajlandó lenne roma kliensekkel dolgozni. A válaszolók egyötöde (21 hallgató) nem szívesen dolgozna roma kliensekkel: 16%-uk (N=17) kis mértékben, és 3.8%-uk (N=4) egyáltalán nem dolgozna roma kliensekkel.

A migráns kliensek segítésére való hajlandóságot is szerettük volna megvizsgálni. A kérdést így fogalmaztuk meg: *Elfogadna-e egy olyan munkakört, ahol migráns kliensekkel kell dolgoznia?* 105 érvényes választ kaptunk. A válaszolók 27.6% (N=29) kis mértékben, 18.1%-a (N=19) közepes mértékben, 19%-a (N=20) nagymértékben, és 17.1%-a (N=18) teljes mértékben elfogadná a migráns klienseket. Egyáltalán nem dolgozna velük a válaszolók 18.1%-a (N=19).

Arra is rákérdeztünk, hogy hogyan viszonyulnak a vizsgált segítők a „hagyományos, de nem roma etnikumú" kliensekhez. A kérdés így szólt: *Elfogadna-e olyan munkakört, ahol hagyományos, (nem migráns), és nem roma etnikumú kliensekkel kellene dolgoznia?* A válaszadók száma: N=63. A válaszok megoszlása a következő: mintegy háromnegyede hajlandóságot mutat erre. Egy részük (N=25, azaz 39.7%) teljes mértékben felvállalná ezt a munkát, és további 34.9% (N=22) is foglalkozna „más" etnikumú kliensekkel. Az alanyok egynegyede ítéli úgy, hogy kis mértékben (N= 7, azaz 11.1%) vagy közepes mértékben (N=8, azaz 12.7%) lenne hajlandó „más" etnikumú kliensekkel foglalkozni. Kevesen, azaz 1.6% (N=1) utasítja el teljesen a velük való munkát.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy az európai migrációs válság befolyásolta-e a hagyományos kisebbségi csoportokkal, főleg a romákkal szembeni viszonyulásukat. A kérdést így fogalmaztuk meg: *Rontott-e a hagyományos kisebbségi csoportokhoz (pl. romák) való viszonyulásán a jelenkori migrációs válság?* A válaszolók száma 107. A megkérdezettek 42%-a (N=45) azt válaszolta, hogy a migrációs válság egyáltalán nem befolyásolja a hagyományos kisebbségi csoportok megítélését. 27.1% (N=29) az inkább igen, 19.6% (N=21) az inkább nem választ adta. A megkérdezettek 5.6% (N=6) ítéli úgy, hogy a migráció nagymértékben rontotta a romákhoz való viszonyulásukat, illetve ugyanennyien gondolták azt, hogy igen erősen ront a romák elfogadásán a migránsok áradata.

Abból kiindulva, hogy a segítők is meg kell éljék az elfogadást a szakmagyakorlás során, arra is rákérdeztünk, hogy: *Etnikai vagy faji identitása miatt tapasztalt-e valamilyen hátrányos megkülönböztetést (iskolában, munkahelyen, hivatalban)?* A kérdésre 106 diák válaszolt. A megkérdezettek közül 56-an (52.8%) tapasztaltak valamilyen hátrányos megkülönböztetést, 50 diák (47.1%) nem tapasztalt ilyet. A diszkrimináció leggyakoribb okai között a következők szerepeltek: a nyelvi másság (41.5%), a nemzeti ünnepek (30.1%) és a vallási közösséghez tartozás (20.7%). 8 személy (7.5%) nem válaszolt erre a kérdésre.

A multikulturális kompetenciák birtoklása a segítőszakmát tanuló hallgatók által. A multikulturális kompetenciák azok a minták – ismeretek, viszonyulások, viselkedésmódok – amelyek elősegítik az előítéletek lebontását a terepmunka során, illetve a másságban rejlő a kulturális sajátosságok beépítését a munkába. A multikulturális kompetenciák vizsgálatához hat kérdést rendeltünk. Az alábbi kultúraközi kompetenciákat vizsgáltuk: kulturális önismeret, előítéletek, felsőbbrendűségi érzés vagy csökkentértékűség, tolerancia, elfogadás vagy elutasítás, érzelmi viszonyulás. Az alábbi eredményeket kaptuk:

A *Vannak-e faji vagy etnikai jellegű előítéletei*? – kérdésre adott válaszokból az derül ki, hogy a diákok többsége nem vallja magát előítéletesnek: 84 diák (78.5%) mondja, hogy nincsenek, 23 diák (21.5%) elismeri, hogy vannak előítéletei. Közülük 7 személynek (30.4%) van valamilyen romákkal kapcsolatos

előítélete. „A sztereotípia hatására az egyén leértékeli, jelentéktelennek minősíti az adott területet, és elfordul tőle” – mondja Fiske (2006, 574).

Néhány példa: „óvatosabb vagyok, ha romák vannak a közelembe”; „a romák gyakrabban lopnak”; „a romák szétlopják a szüleim kertjét, megrongálják a fáinkat, és büntetlenül”; „roma származású fiatalok megfenyegettek, a romák agresszívak”. Szintén hét válaszadó a románokkal kapcsolatosan tanúsít negatív attitűdöt, és fogalmaz meg általánosított ellenérzéseket: „a románok szidnak és megszégyenítenek a román nyelvtudásom hiányossága miatt”, „kiközösítettek”, „megloptak”, „a szemembe hazudtak”, „lusták”, képmutatók”. Két válaszoló a „magyaroktól” elszenvedtek sérelmeket említ („lenéznek”, „mellőznek”, „elfordulnak”). Ez utóbbiak nyilvánvalóan a roma kisebbséghez tartoztak. Szlovákokkal szembeni fenntartásairól egy válaszoló (4.3%) számolt be.

Migránsokkal kapcsolatos ellenérzéseket és előítéleteket a megkérdezettek 21.7%-a (N=5) fogalmazott meg: „rendetlenek és zajosak, minden mocskot hátrahagynak”, „a tömeg félelmet keltett, megbízhatatlanok”, „betelepültek lévén nem így kellene viselkedniük, nem volna szabad, hogy bántsák a helybélieket, hálátlanok”, „ők csak a segélyekért jönnek”. Attitűd változásról is beszámolt pár hallgató: „az aktuális migráns válság miatt, a hozzájuk (romák) való viszonyulásomban vettem észre változást, negatívabb” vagy a „keleti és/vagy a nagyon radikális vallású emberektől tartok (arab, török, stb.), elkerülöm.” Az indoklásokból kitűnik, hogy az előítéletek legfőbb forrása a kisebbségi kultúrára vonatkozó ismeretek felszínessége és a negatív tapasztalat.

A *tolerancia hiányára* vonatkozó egyik kérdésünk így hangzott: *Vannak-e előítéletei, mások kultúrájával szemben, lenézi-e azokat, akik más identitással rendelkeznek? (nyelv, étkezés, szokások, ünnepek).* Arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan vélekednek a megkérdezettek az övéktől eltérő kultúrákról, azokról az emberekről, akik más nyelven beszélnek, más ünnepeket és hősöket tisztelnek, másak az öltözködési, étkezési szokásaik. A 103 érvényes válasz az alábbi módon oszlott meg: a válaszolók 87.3%-a (N=90) elfogadó magatartást mutat, nem érzi magát felsőbbrendűnek, mondván, hogy természetes az, ha egyesek más ünnepeket tartanak, más nyelvet beszélnek, „hiszen így szép a világ”. 12,6% (N=13) rosszallóan veszi tudomásul az idegen kulturális elemek jelenlétét a maga életterében. Mi zavarja őket? (1) A kulturális fölény, a dominancia fitogtatása: 5 személy nyilatkozta azt, hogy abban az esetben vannak kifogásai, ha a kliensek viszonyulásából hiányzik a kölcsönösség, a kliens mutat fölényt; (2) a vallásos képmutatás: 2 személyt a valláshoz való fanatikus viszonyulás zavarja, de konkrétan nem fogalmazták meg tapasztalatukat; (3) a gyermekkultusz: 3 személy a romák gyermekvállalási és gyereknevelési szokásaitól idegenkedik, „ezek idegesítenek”; (4) a viselet: 1 diák lenézi a romák öltözködési szokásait; (5) étkezés: 1 személy lenézi a romák étkezési szokásait, (6) 1 személy a nők egyenjogúságának a hiányát nehezményezi a cigány közösségben.

Negatív érzelmi attitűd, a kliens elutasítása. Ezt vizsgáltuk az alábbi kérdésen keresztül*: Voltak-e életében olyan helyzetek, amikor kifejezett utálatot, megvetést érzett a romákkal, vagy más kisebbségekkel, illetve relatív kisebbségekkel, mint olyan más kultúrához tartozó etnikai csoporthoz tartozókkal szemben, akikkel hagyományosan együtt él? Hát a migránsokkal szemben?* A relatív kisebbséget a lokális és nem a nemzeti többséghez viszonyított kisebbségként értelmezzük, és például a székelyföldi magyarsághoz viszonyított románságra, cigányságra utaltunk. A kérdésre 108 diák válaszolt. A megkérdezettek 68.5%-a (N=74) azt válaszolta, hogy nem érzett negatív indulatokat (feszültséget, utálatot, megvetést) a hagyományosan együtt élő kisebbségiekkel szemben, 31.5%-a (N=34) viszont tapasztalt ilyent. Azokkal szemben, akik újonnan érkeztek és telepedtek meg, az elutasítás kisebb mértékű. A 98 érvényes válasz az alábbi módon oszlik meg: 18 személy (18.4%) érez utálatot és megvetést, de a nagy többség 80 személy (81.6%) nem viszonyul negatívan ehhez a kliens kategóriához.

Az elfogadás, a tolerancia mértéke: ebben az esetben nem a szakmai viszonyulást helyeztük előtérbe, hanem a személyes élettér megosztásán keresztül vizsgáltuk a segítőszakmát tanuló hallgatók viszonyulásmódját. Arra a kérdésre, hogy: e*l tudná elfogadni azt, hogy egy, az önétől eltérő kultúrával rendelkező család legyen a közvetlen szomszédja (pl. cigány/roma vagy migráns)*, 106 személy válaszolt. A válaszok három, közel egyforma arányú csoportba sorolhatók. Sorrendben: 20.7% (N=22) teljes mértékben, 17% (N=18) nagymértékben egyetért vele, elfogadná, hogy roma, illetőleg valamilyen más kultúrából származó migráns legyen közvetlen szomszédja. Az elfogadás, a tolerancia tehát a megkérdezettek több mint egyharmadára (37.7%) jellemző attitűd. A második csoportba az ingadozók tartoznak: a megkérdezettek 34%-a (N=36) válaszolta azt, hogy közepes mértékben látná jó szemmel, hogy idegen legyen a szomszédja. A harmadik csoportot az elutasítók képezik, a megkérdezettek 28.3%-a. Ezen belül: 14 válaszoló (13.2%) teljes mértékben elutasítja, 16 személy (15.1%) inkább nem fogadna el idegen vagy cigány etnikumú szomszédot.

2.1.3. Diszkusszió és következtetés

A kultúrák közötti különbségek évezredek, évszázadok során alakulnak ki. Népekhez, nyelvekhez, vallásokhoz, földrajzi területekhez, történelmi sorsokhoz kapcsolódnak.

Kutatásunk aktualitását a jelenlegi migrációs válság adja. Egyre nagyobb szükség lesz arra, hogy a segítő szakmát gyakorlók idegen kultúrákhoz tartozó kliensekkel is dolgozzanak. Ehhez tisztázniuk kell a hozzájuk való viszonyulást és olyan interkulturális kompetenciákat kell elsajátítaniuk, amelyek segíthetik a kapcsolat kialakítását, a bizalom megteremtését.

A ma emberét sokféle információs hatás éri a média, a politikai diskurzus, a közbeszéd irányából, amelynek, feltételezésünk szerint hatása van a hagyományos kisebbségekkel, elsősorban a romákkal szembeni attitűdre. A sajátélmény mellett a média az egyik legerősebb véleményformáló csatorna. Az attitűdök formálódása a tapasztalati élmények hatása alatt alakulnak ki, és megmutatkoznak a közösségi emlékezetben és narratívákban. Idővel módosulhatnak, amennyiben az un. „életvilág" megváltozik.

Az életvilág fogalmát Schötz és és Luckmann (2000) használják. A Schütz-féle „életvilág" a kultúrának az a téri-időbeli szelete, amelyben az egyén mozog, a világ nem értelmezett, tehát nem tartalmaz előfeltevéseket, oksági vizsgálódásokat, hanem úgy van, ahogy az egyén tapasztalatában él. „A mindennapi életvilág az a valóságrégió, amelybe az ember beavatkozhat, s amelyet megváltoztathat, amikor teste közvetítésével cselekszik benne. Ugyanakkor az itt készen talált tárgyiságok és események, beleértve más emberek cselekvését és cselekvésének eredményeit, korlátozzák az egyes ember szabad cselekvéslehetőségeit. Leküzdendő akadályokat és áthághatatlan korlátokat is állítanak elébe" (Schütz és Luckmann, 2000, 272.). Az életvilág ily módon befolyást gyakorol a multikulturális percepcióra, a társadalmi toleranciára. Annál erősebben fejti ki hatását, minél kevésbé ismerjük azokat az embereket, közösségeket, akikkel egyazon térben élünk. Szükséges tehát, a tudatos viszonyulás a más kultúrák megértéséhez. Ebben benne van a tapasztalat kritikai értelmezése, és a média által közölt információk ugyancsak kritikai befogadása. Ki kell alakítani, és időnként felül kell vizsgálni önmagunkhoz és a másokhoz való viszonyulásunkat. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy kialakítjuk álláspontunkat a velünk együtt élő népcsoportokkal szemben. Odafigyelünk életmódjukra, szokásaikra, értékeikre és figyelembe vesszük ezeket a velük való kommunikációban. Megtanuljuk megérteni őket és úgy közeledni feléjük, hogy a partnerség kialakulhasson, un. multikulturális kompetenciákat fejlesztünk ki. Erre minden embernek szüksége van, de leginkább a segítőszakmát gyakorlóknak fontos, hogy együtt tudjanak működni más etnikumú klienseikkel.

A kulturális kompetenciák segítenek a kultúrák közötti átjárhatóság megteremtésében. A kulturális kompetencia attribútumait egy háromoldalú modell segítségével írhatjuk le: (1) a saját személyes meggyőződésének, értékeinek, elfogultságának és attitűdjének tudatosítása, (2) tudatosság és a kulturálisan sokszínű egyének és csoportok világnézetének ismerete, (3) a kulturálisan megfelelő beavatkozási készségek és stratégiák használata (Sue és Sue, 2013). Vagyis szükséges annak tudatosítása: ahogyan a mássághoz viszonyulunk, amit tudunk a másik kultúráról, ahogyan interakcióba lépünk a többiekkel.

A kultúrák közötti átjárást, a kulturális másság elfogadását, egymás megismerését és megértését, az előítéletek kialakulását, illetve lebontását a kultúraközi kommunikáció segíti elő. A kultúraközi kommunikáció sikerességét a kölcsönösség, a határok ismerete – sérülékenység, érzékenység –, valamint az empátiakészség, a „saját kultúra alapfeltevéseinek, kognitív és reprezentációs rendszerének felfüggesztése" teszi lehetővé (Lázár, 2013).

A továbbiakban összefoglaljuk kutatási eredményeinket, hogy rávilágíthassunk arra, hogy a segítőszakmabeliek mennyire vannak felkészülve, korunk kihívásának fogadására, a másság megértésére és kezelésére.

Tudás, kulturális ismeretek: Az együtt élő kisebbségek szociokultúrális sajátosságainak megismerését – itt nem elsősorban a nyelvre, hanem történetére, eredetére, történelmi-társadalmi szerepére, foglalkozására, szokásaira, viselkedésmódjára, életszemléletére, életmódjára, érték- és normarendszerére gondolunk – az nehezíti, hogy nem egyértelmű a velük való kapcsolat, nincs megfelelő interkulturális tudatosság. Lázár (2013) az interkulturális tudatosság fontos elemeinek tekinti az önbizalom és tisztelet meglétét, a saját kulturális identitásunk megélését, a másik 'világváltozatának' elfogadását, a másikkal való dialógust, a saját alapfeltevések felülvizsgálatát és a hozzájuk való kritikus viszonyulást, a saját frusztrációk, indulatok, félreértések, megbántottságok kezelését.

Kutatási adataink azt mutatják, hogy célcsoportunk – a segítő szakmában képződő hallgatók – csak 25%-a rendelkezik kisebbségi, esetünkben roma népismerettel, ami elégtelen olyan foglalkozási kategória esetében, aki főleg a veszélyeztetett csoportokkal kell, hogy dolgozzon.

A roma – nem roma szomszédok között nincs átjárás (Zamfir és Zamfir, 1993), a köztük levő fizikai közelség – szomszédság – nem tudja feloldani a köztük lévő kulturális távolságot, ezért a róluk való ismeretek hiányosak és bizonytalanok. Ezt a helyzetet erősíti a roma társadalom zártsága is.

Szakmagyakorlás és előítéletesség: a segítőszakmán belül kizárják egymást. Azért volt fontos számunkra a tolerancia fokának vizsgálata, mert a megkérdezett népesség még oktatás alatt van. Lehetőség van az attitűdök átdolgozására, a kisebbségiekkel való munka készségeinek kialakítására. A toleranciára vonatkozóan három irányból gyűjtöttük az adatokat: a romákkal szemben, a migránsokkal szemben és a hagyományos, nem roma etnikumú kliensekkel szemben megnyilvánuló attitűdökre kérdeztünk rá. Az derült ki, hogy az előítéletek még mindig erősen jelen vannak a vizsgált célcsoportban, amely tudvalevőleg a legérzékenyebb és a legtoleránsabb foglalkozási kategória kellene legyen. A romákat a megkérdezettek 50%-a teljesen, vagy nagymértékben elfogadja, a migránsokat azonban csak 36.1%-uk tudja kliensként elképzelni, de azt is fenntartással. A hagyományos, de nem roma etnikummal szemben a legelfogadóbbak: a megkérdezettek 74.6%-a teljes mértékben vagy nagymértékben elfogadná őket kliensként.

Az adatok értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy abban a földrajzi övezetben, amelyben a felmérés folyt, az európai migrációs válságról leginkább a médián keresztül lehetett benyomásokat szerezni, alig volt saját élményük a bevándorlókkal. Megéléseikből, két, Tauber (1985) által fontosnak tartott tényező is hiányzott: a szerzett tapasztalatok és az érintettek kulturális sajátosság-rendszerének ismerete. A közvetlen tapasztalat hiányában, a migrációról szóló médiahírek, a megkérdezettek 38.3%-nál rontotta a roma kisebbséggel szembeni korábbi viszonyulásmódot.

Kultúraközi kompetenciák: az etnikai kisebbségekkel dolgozó segítőszakembernek munkája során szüksége multikulturális kompetenciákra van szüksége ahhoz, hogy munkája eredményes legyen (Klienman és Benson, 2006; Williams, 2006). A kulturális kompetencia az egyénnek azon készsége, amely lehetővé teszi, hogy „tisztelettel és hatékonyan tudjon reagálni az illető multikulturális térben meglévő összes kulturális, nyelvi, szociális, osztálybeli, faji, etnikai és vallási különbözőségekre oly módon, hogy elismeri, megerősíti és értékeli az egyének, a családok, a közösségek értékeit, tekintettel van az egyének méltóságára” (Gallegos et al., 2008, 54). A fenti megközelítések mentén értelmezve, mi az alábbi, a kultúraközi kommunikációt akadályozó tényezőket találtuk: előítéletek, kulturális fölény érzet, csökkentértékűség.

Az előítéletesség: a megkérdezettek 78.5%-nak, saját bevallása szerint nincs előítélete a kisebbségi személyekkel szemben, beleértve a roma kisebbséget és a migráns hátterű személyeket is. 21.5%-uk viszont elismeri, hogy előítéletekkel él. Paul Lendvai hasonló eredményekről számol be, magyar fiatalok esetében. Cigányokkal szemben a magyar fiatalok 10%-a mondható toleránsnak, 20%-uk nem mentes előítéletektől, és 70%-uk előítéletekkel él (Lendvai, 2012). Egyéni tapasztalatokat általánosítanak, és a közösség minden tagjára érvényesnek tartják. „A sztereotípia akkor lép be, amikor az észlelő homogenizálja az elnevezett csoportot” – mondja Csepeli (1997, 511).

Tauber István szerint „az emberek túlnyomó többségében a cigányokkal kapcsolatban nagyrészt negatív tulajdonságokból felépülő kép él. Igaz, ez még önmagában nem biztos, hogy előítéletet is jelent. Ezek között bizonyára jelentős részben túl általánosítások is szerepet játszanak. A tulajdonságok alaposabb elemzése, valamint a társadalmi valósággal való összevetése azonban inkább arra utal, hogy e képek sztereotip jellegű előítéletet takaró megnyilatkozások” (Tauber, 1986, online).

A segítő *felsőbbrendűségi érzése* összeegyeztethetetlen a segítő szakma gyakorlásával. Ennek ellenére a megkérdezettek 31.5%-a beszámol arról, hogy bizonyos kliens kategóriával szemben megvetést érez.

Negatív beállítódás, érzelmi attitűd, mint sztereotípia: A kulturális különbözőség, minthogy etnikai-nemzeti attribútum, feszültségek forrása lehet. A gyűlölet vagy gyűlölködés mély érzelmi gyökerekből táplálkozik, táptalaja a nacionalizmusnak, sovinizmusnak, antiszemitizmusnak, rasszizmusnak. Eredményeink azt mutatják, hogy a segítő szakmára készülő hallgatók elég magas arányban táplálnak negatív érzéseket (gyűlöletet, utálatot, megvetést) úgy a hagyományos, történelmi idők óta egyazon településen élő nemzeti kisebbségi közösségekkel, mint az újonnan kialakuló etnikai csoportok (odaköltözött romák, idegen migránsok) tagjaival szemben. Azonban az arányok erősen eltérőek. A hagyományos kisebbségi csoportokkal szembeni elfogadottság – minimum érzelmi semlegesség – 68.5%-os, ez az idegen, újonnan kialakuló etnikai csoportokkal szemben 18,4%, vagyis majdnem négyszer rosszabb.

Tauber István (1985) a romákkal való fizikai relációt a buszon, az egymás melletti helyfoglalásra vonatkozó változóval vizsgálta. Arra a kérdésre, hogy leülne-e egy buszon egy cigány mellé, 19.76% azt válaszolta hogy soha nem ülne le, és 58.85%-a azt, hogy egy-kettőA van, akik mellé leülne. 19.76%-ük a legtöbb cigány mellé leülne, 0.72% bármelyik cigány mellett helyet foglalna. Az említett szerző kutatásai arra is rámutatnak, hogy „a megkérdezettek több mint 70 %-a előítélettel viseltetik a cigányokkal szemben. Tauber adatai az átlagnépességre vonatkoznak, mi

segítőszakembereket vizsgálunk, aki már a képzésük végén vannak és tudatában vannak annak, hogy munkájuk megköveteli az elfogadást, a toleranciát. Ennek ellenére ők sem mentesek a faji előítéletektől.

A diszkrimináció problémája minden multikulturális térben jelen van. Az elfogadás-elutasítás versengő magatartás. Olyan érzékeny társadalmi tény, amely könnyen bizonyos érdekek alá rendelhető, és amely a politikai játszmák tárgyává tehető.

Egyetértünk Tauber (1985) megállapításaival, miszerint a kisebbségi csoportokkal vagy személyekkel szembeni negatív attitűd egyrészt azt tükrözi vissza, hogy „a válaszolók milyen családi miliővel rendelkeznek, pontosabban, hogy a vizsgált személy a szocializáció során mennyit, milyen formában és milyen intenzitással vett át családja kulturális értékrendjéből, szokásaiból, mintaviselkedéseiből, előítéletes sztereotípiáiból". Másrészt azt, hogy „a vizsgált személy mindennapi életében milyen tapasztalatokat szerzett, és ezek mennyiben erősítették vagy cáfolták a szocializációs folyamat során átvett attitűdöket" (Tauber 1985).

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a segítő szakmát tanuló hallgatóknak ahhoz, hogy átléphessenek azokon a sztereotípiákon, amelyeket a szocializáció során vettek át (Steele 1997; Steele, Spencer és Arinson, 2002), szükségük van arra, hogy tudatosan felülvizsgálják viszonyulásaikat, és átértékeljék a más kultúrákhoz való viszonyukat.

Irodalomjegyzék

1. ASSMANN, Jan (1999): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Ford. Hidas Zoltán, Atlantisz könyvkiadó, Budapest
2. CSEPELI György (1997): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
3. CONNERLY, Mary L., PEDERSEN, Paul B. (2013): *Leadership in a Divers and Multicultural Environment: Developing Awareness, Knowledge and Skills. Sage Publications,* 2005, (online publication date: December 20, 2013), https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/4965_Connerley_I_Proof_3_Chapter_5.pdf, (letöltve 2018. 01. 25).
4. FISKE, Susan T. (2006): *Társas alapmotívumok*. Ford. Berkics M., Gősiné Greguss Cs., Vörös A., Osiris, Budapest.
5. GALLEGOS, Joseph S., TINDALL, Cherie, GALLEGOS, Sheila A. (2008): The Need for Advancement in the Conceptualization of Cultural Competence, *Advances in Social Work*, (9), 1 (Spring), 51-62, http://citeseerx.ist.psu.edu/ viewdoc/download?doi=10.1.1.510.4302&rep=rep1&type=pdf, (letöltve 2017. 12. 14).
6. GLAZER, Nathan (1977/1998): *We are all multiculturalists now*. 4th ed., Harvard University Press, Cambridge, Mass, United States
7. KLIENMAN, Arthur, BENSON, Peter (October 24, 2006). Anthropology in the clinic: The problem of cultural competency and how to fix it. *PLoS Med* 3(10): e294. DOI: 10:1371/journal.pmed.0030294, (letöltve 2017. 04. 25).
8. LÁZÁR Imre (2013): *Kultúraközi kompetencia.* Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar (KRE BTK), http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1_alprojekt/NK/10_Interkulturalis_kompetenciak.pdf, (letöltve 2017. 12. 13).
9. LENDVAI, Paul (2012): *Az eltékozolt ország.* Noran Libro Kiadó,
10. SADOWSKY, Gargi Raysincar–KUO-JACKSON, Phoebe Y.–LOYA, Gary J. (1997): in POPE-DAVIS, Donald B., COLEMAN, Hardin L.K. eds. (1997): *Multicultural counseling competencies: Assessment, evaluation, education and training, and supervision.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 3-42.
11. SCHÜTZ, Alfred, LUCKMANN, Thomas (2000): Az életvilág struktúrái, in: *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. Kötet*, Ford. Szalai Pál, Budapest, *Új Mandátum*, 272-302.
12. STEELE, Claude M. (1997): A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, 52, 613-629.
13. STEELE, Claude M., SPENCER, Steven J., ARONSON, Joshua (2002): Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. In ZANNA, M.P. (ed): *Advances in experimental social psychology*, (vol. 34), 379-440, Academic Press, San Diego, CA, http://disjointedthinking. jeffhughes. ca/wp-content/uploads/2011/07/Steele-Spencer-Aronson-2002.-Contending-with-group-image.pdf, (letöltve 2017. 12. 19).

14. SUE, Derald Wing D. W., SUE, David (2013). Counseling the culturally diverse: Theory & practice (6th ed.). New York, NY: John Wiley, http://www.gapdallas. com /documents/CulturalDiversity.pdf, (letöltve 2018. 01. 07) .
15. TAUBER István (1985): A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái. Részletek a szerző *„Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés*" című kriminológiai kandidátusi értekezéséből, (online cikk), http://www.sulinet.hu/ oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/periferian_roma_szociologiai_tanulmanyok/pages/016_A_ciganysaggal_kapcsolatos_eloiteletek.htm, (letöltve 2017. 12. 16).
16. VERTOVEC, Steven (2007): *Toward Post-Multiculturalism? Changing Communities, Conditions and Contexts of Diversity*, Background Paper, in: UNESCO World Report on Cultural Diversity, pag. 17. http://www.urbanlab.org /articles/Vertovec,%20S.%20s.a.%20%E2%80%98Toward%20post-multiculturalism %20Changing%20communities,%20conditions %20 and %20contexts %20of%20 diversity%E2%80%99.pdf, (letöltve 2017. 12. 10.)
17. WILLIAMS, Charmaine CÍMŰ (2006): The epistemology of cultural competence. Families in society. *The Journal of Contemporary Social Science*, (87), 2, 209-220.
18. ZAMFIR, Elena, ZAMFIR, Cătălin (1993): *Țiganii între ignorare și îngrijorare*. Editura Alternative, București.

2.2. EGYETEMISTÁK (ZSÁK)ÚTJAI AZ ORVOSHOZ. VÉGZŐS DIÁKOK EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉSÉNEK VIZSGÁLATA[7]

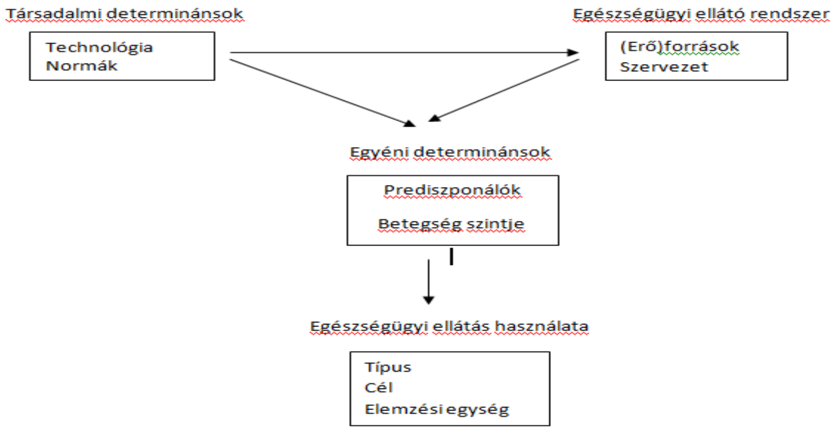
Abrudbányai Melinda

2.2.1. A nyelvhasználat mint tényező az egészségügyi ellátásban

Az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés nyelvi akadályainak (*language barriers in access to health care*) vizsgálata a 90-es években nőtte ki magát önálló kutatási területté főként Kanadában és Amerikában. Azóta szignifikáns kutatások egyértelműsítették, hogy a nyelvi akadályok negatív hatással vannak a hozzáférési esélyekre, a hátránnyal rendelkezők tapasztalataira, elégedettségére, illetve a domináns nyelvet beszélők és kisebbségek között jelentős hozzáférési egyenlőtlenségeket szülnek (Bowen, 2015).

A gyógyítás folyamata során a nyelv nem csupán egy segédeszköz vagy facilitáló tényező, hanem az egyik legalapvetőbb eszköz, technológia (Schyve, 2007).

Andersen modelljében az egészségügyi szolgáltatás igénybevételét három tényezőcsoport egymásra hatása eredményezi: társadalmi meghatározók (normák, technológia), az egészségügyi szolgáltatások rendszere (szervezetek, források), valamint az egyéni meghatározó tényezők (prediszponáló faktorok, a betegség szintje) (Andersen és Newman, 2005).

A társadalmi tényezők közé tartozó nyelvhasználat már a kezdeti *hozzáférés* (access) szintjén elakadásokat, esélyegyenlőtlenségeket eredményezhet. A térség, s így az ellátások domináns nyelvét nem, vagy fennakadásokkal beszélő páciensnek a megfelelő ellátó kiválasztása is problémát okozhat (egy állandó ellátót, pl. háziorvost találni), akárcsak egy időpont egyeztetése vagy az egészségügyi problémával kapcsolatos információk elérése (újságokban, egészségügyi szórólapokon). Hasonlóképpen, kisebb arányban jutnak el szűrővizsgálatokra, prevenciós tevékenységekre, illetve mentálhigiénés, rehabilitációs (Chauhan et al., 2010) vagy otthoni gondozás (Fryer et al., 2012) igénybevételéig (Bowen, 2015) az érintettek.

A hozzáférés mellett a szolgáltatás *igénybevétele* során, egészen az optimális egészségügyi kimenetel (health outcome) eléréséig, számos módon jelenthet akadályt a nyelvhasználat.

Az orvos-beteg kapcsolat szükségszerűen hierarchizált. Az egészségügyi ellátók hatalmat és kontrollt gyakorolnak a pácienseik fölött, a nyelvhasználat révén is (Bowen, 2015). A hatalom és kontrollgyakorlás leggyakoribb formái: az információ kontrollja, (Macleod Clarke, 1982), az információ visszatartása és a tájékoztatás elhanyagolása (Albert-Lőrincz, 2013, a meggyőzés (Hewison, 1995) a tennivalók, a napirend kontrollja (Macleod Clarke, 1982; Hewison, 1995) a kedveskedés nem megfelelő terminusainak használata (Hewison, 1995; Bowie, 1996), a túlzott családiasság (Wyn Siencyn, 1995; Bowie, 1996), a túlzott akkomodálódás (Roberts, 2017). Gyermekpáciensek esetén tipikusnak mondható a gyermek kiiktatása az informálásból és a kontrollált vagy hiányos kommunikáció a szülőkkel (Albert-Lőrincz, 2013).

[7] A jelen munkát Magyarország Collegium Talentum 2017 programja és az ELTE Márton Áron Szakkollégium támogatta.

Az igénybevétel során egy nyelvi akadály felbukkanása tulajdonképpen kizökkenti az orvost a megszokott rutinjából, számos ponton el kell térnie a már bevált gyakorlatoktól, amelyekkel dolgozik, és ezek a változások fokozott stresszes állapotot eredményezhetnek, ami viszont megnöveli a páciens biztonságának fenyegetettségét és az aluldiagnosztizálás esélyét (Squires, 2017). A páciens oldaláról nézve bizonytalanná válhat a kezeléssel kapcsolatos információk megértése, sérülhetnek az etikai és jogi kritériumok (Bowen, 2015; Albert-Lőrincz, 2013). Adott esetben ez a körülmény a fájdalom- és krónikus betegségek menedzsmentjére is negatív hatással lehet (Bowen, 2015).

Románia 1995-ben írta alá, majd 2008-ban ratifikálta a *Regionális vagy Kisebbségi nyelvek Európai Chartáját*, amely az oktatásügy, igazságszolgáltatás, közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek, tömegtájékoztatási eszközök, kulturális tevékenységek és létesítmények, a határon túli cserekapcsolatok tárgyalása mellett, a gazdasági és társadalmi életet célzó szabályozások között érinti az egészségügyi intézmények kérdését is. Ennek kapcsán azt szögezi le, hogy a felek „ésszerűen lehetséges mértékben" biztosítják, hogy az olyan intézményekben, mint a kórház, a pácienseket kisebbségi nyelvükön fogadják, látják el (13. Cikk 2/c). A Nyelvi Chartában előírt kötelezettségeivel kapcsolatosan (3 évenkénti jelentésküldési kötelezettség is) Románia 2009-ben csak a helyhatósági, tanügyi és közszolgálati médiával kapcsolatban jelentett az Európai Tanácsnak (ET), az egészségüggyel kapcsolatos vállalásait kihagyva. Majd 2014-ben arról olvashattunk a sajtóban, hogy késik Románia részéről a jelentés (Antalfi, 2013), majd hogy kisebbségjogi aktivista szervezetek árnyékjelentést készítenek az ET-nak benyújtott romániai országjelentéséhez, mivel ez nem ad reális, objektív képet a kisebbségi nyelvek használatának helyzetéről az országban, sőt Romániát úgy tünteti fel, mint ahol a kisebbségi nyelvek kérdése egyáltalán nem problematikus (Kertész, 2016). A valós szankciók hiányában, a Charta előírásai egyelőre kevéssé befolyásolják az orvos-beteg kommunikáció alakulását a mindennapokban.

A 215/2001-es számú úgynevezett 20%-os törvény valamelyest ide kapcsolódik, amely előírja, hogy az olyan közigazgatási egységekben, ahol egy kisebbség aránya meghaladja a 20%-ot, a közintézményeknek biztosítaniuk kell az anyanyelvhasználatot. A 2017 tavaszán módosított 95/2006-os és a 292/2001-es egészségügyi szolgáltatásokról szóló törvények körül vita alakult ki annak kapcsán, hogy valóban érdemben hozzájárulnak-e a páciensek nyelvi jogainak bővüléséhez. A *Jogvédő Csoport az Identitás Szabadságáért* (*Advocacy Group of Freedom of Identity*) megítélése szerint, ugyanis a módosítás csak a kisebbségek nyelvét beszélő szakemberek alkalmazását teszi lehetővé az ellátó intézményekben, és egyetlen magyarul tudó ápoló alkalmazásával is eleget tudnak tenni az intézmények az előírásoknak. A 20%-os etnikai küszöb 5000 fősre való módosításának lehetőségében már inkább látnak esélyt a nyelvi jogok valódi bővülésére.

A 46/2003-as számú törvény, amely a betegek jogaira vonatkozó előírásokat tartalmazza, a következőképpen fogalmaz a 8-ik cikkelyben: „Az információkat tiszteletteljesen és világos nyelvezettel kell a beteggel közölni, minimális szakterminológia használatával; amennyiben a beteg nem ismeri a román nyelvet [kiemelés tőlem], az információkat anyanyelvén vagy az általa ismert nyelven kell vele közölni, vagy esetenként más kommunikációs eszközt kell keresni" (Bogdán és Mohácsek, 2012, 56). Mivel a román nyelv oktatása a kötelező tanterv része tizenkét osztályon keresztül és érettségi köteles tantárgy, aligha mondhatjuk az erdélyi magyar közösség tagjaira, hogy „nem ismerik a román nyelvet". Ahhoz, hogy az egyének közel anyanyelvi szinten beszéljenek egy nyelvet összesen „12 000 óra tanulás, oktatás és nyelvi kitettség szükséges" (Csata, 2014), és ennek sikeressége több tényezőtől függ, így a személyi kompetenciáktól, a nyelv nehézségének fokától, a nyelvi kitettség mértékétől és a használt módszerek hatékonyságától (Csata, 2014). Ha a magyar többségű megyékben élőkre gondolunk, két tényező is hibádzik. Egyrészt a nyelvi kitettség, másrészt az oktatás módszerei, hiszen a „romániai közoktatásban nem a funkcionális, mindennapokban használható román nyelv, hanem a román nyelv és irodalom oktatása zajlik" (Benő, 2012). A sajtó révén ismertté vált esetekben ennek ellenére tömbmagyarságból származó szereplők jelennek meg, és a román orvosok részéről az a „vád" fogalmazódik meg, hogy a páciens nem beszéli elég jól az állam nyelvét (lásd például az olaszteleki lány esetét (Simon, 2016) ezzel azt is üzenve, hogy az ő(k) értelmezésében a romániai magyarok helyzete valamiben más, mint a törvény által megjelölt szituációk. Azzal kapcsolatban, hogy milyen gyakran fordulnak elő konfliktusok, a nyelvhasználatból adódó egészségügyi hibák, egyáltalán az említett populációnak milyen mértékben jelent ez problémát az ellátások során mindenképp kutatások szükségeltetnek. S habár a *Nyelvi Charta* ratifikálásának egyik pozitív következménye az volt, hogy lehetőséget adott az ide kapcsolódó kérdések tudományos, politikai és civil tematizációjára (Toró, 2016), az egészségügyi nyelvhasználat kérdése inkább a civil és politikai szférában kapott figyelmet, idevágó társadalomtudományi vizsgálatok nem készültek még.

Négy nemzetközi standardot fogalmaztak meg a szakértők az idevágó adekvát szolgáltatásokkal kapcsolatban (CLAS - *Culturally Linguistically Appropriate Services*) nézve: (1)ingyenes, időszerű és a nap bármely órájában elérhető fordítói szolgáltatást és kétnyelvű személyzetet kell biztosítani, emellett az

érintetteket (2) tájékoztatni kell írásban és szóban, hogy ezekhez a szolgáltatásokhoz joguk van. (3) A fordítót lehetőség szerint nem szabad családtagokkal és barátokkal pótolni, illetve (4) a fontos információkat az ellátások során leggyakrabban előforduló nyelveken kellene elérhetővé tenni a páciensek számára (Canfield és Diamond, 2017).

A fenti előírásokból kiderül, hogy a nemzetközi szakirodalom a kétnyelvű ellátói személyzetben, illetve a fordítók munkájában lát egyfajta megoldást a nyelvi akadályok terhelte egészségügyi kommunikáció javítására. Fordítóként működhet közre egy családtag vagy barát, de egy éppen elérhető idegen személy is (ad hoc fordító), ugyanakkor léteznek az egészségügyi kommunikációra képzett, professzionális fordítók, valamint informatikai eszközök, applikációk is. A kutatások eredményei alapján azoknak a szakképzett fordítóknak a munkája a leghatékonyabb, akik személyesen is jelen vannak a tolmácsolás során, és az a legideálisabb, ha az orvos is részesült valamilyen képzésben azzal kapcsolatban, hogy hogyan hasznosíthatja a fordító jelenlétét. Ugyanakkor az ideálisan alakuló kétnyelvű egészségügyi kommunikációs helyzetért nem csupán a minden akadályt elhárító fordító a felelős, hanem a szituáció valamennyi szereplőjére problémamegoldó félként kell tekinteni, akiknek képviselniük kell magukat, céljaikat (Hsieh, 2017).

Romániában még nem létezik az egészségügyi fordítói szakma, sem nyelvi akadályokkal foglalkozó prevenciós kísérlet, de még erre irányuló kutatás sem. Jelen tanulmány a Kolozsváron tanuló, végzős magyar egyetemisták egészségügyi ellátások során tapasztalt nyelvi akadályainak kvantitatív és kvalitatív vizsgálatát mutatja be, majd a két kutatás egységesített következtetési után egy ezekre épülő prevenciós műhelymunka eredményeit és tanulságait összegzi.

2.2.2. Kvantitatív kutatás bemutatása

A *Babeș-Bolyai Tudományegyetem* (BBTE) valamely szakán 2014-2015-ös tanévben végzős, nappali tagozatos, magyar egyetemisták egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférését vizsgáltam online kérdőíves módszerrel a nyelvi akadályokra, illetve az egészségügyi és nyelvi jogok dimenziójára fókuszálva. Tekintve, hogy a BBTE központi jelentőségű interkulturális, állami felsőoktatási intézmény, fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a magyar anyanyelvű diákjai körében hogyan festenek az orvosi ellátáshoz való hozzáférés és igénybevétel kérdései, és azt is megnézni, hogy milyen mértékben és hogyan befolyásolja ezeket a nyelvhasználati kérdés.

A diákokat az általános szociodemográfiai jellemzőik mellett, az egészségügyi állapotukról, az igénybevételi szokásaikról, néhány alapvető egészségügyi jogukról, a nyelvhasználati preferenciájukról és nehézségeikről, illetve a BBTE által biztosított egészségügyi szolgáltatással kapcsolatos tapasztalataikról kérdeztem.

A *hozzáférés*sel és *igénybevétel*lel kapcsolatos alapvető kérdéseket (költségek, utazás, kommunikáció nyelve stb.) *World Health Survey* 2002-es rövidített, angol változatából vettem át és adaptáltam a diákok számára elérhető szolgáltatásoknak megfelelőre, a vélt és valós egészségi állapottal kapcsolatos, valamint a preventív szolgáltatások igénybevételére vonatkozó kérdéseket az *Országos EpidemológiaiKözpont* 2003-as kutatásának kérdőívéből használtam fel. A *tájékozottság*gal és *nyelvhasználati nehézségekkel* kapcsolatos kérdések ilyen típusú kutatás hiányában, és a kulturális kontextus egyediségére való tekintettel én fogalmaztam meg.

A kérdőív elkészítéséhez a *Google Drive* egyik szolgáltatását használtam, majd ezt követően Kolozsváron tanuló magyar egyetemistákat megcélzó facebook csoportokba posztoltam.

A beérkezett adatok mennyiségét tekintve[8], az utólagos tudományterületek szerinti súlyozás után sem beszélhetünk reprezentatív mintáról, így az adatelemzés következtetései csak a mintába vett populációra érvényesek, illetve néhány tendenciát jelezhetnek előre, amelyek további, átfogóbb vizsgálódást igényelnek. Emellett mivel egy olyan kérdés áll a kutatás fókuszában, amelynek vizsgálata Romániában teljesen előzmény nélküli, a következőkben bemutatásra kerülő eredmények és következtetések tanulságosnak bizonyulhatnak a további vizsgálatokra nézve.

Összesen 164 kitöltött kérdőív érkezett be (március 31. és április 26. között), amelyből 159 válasz volt érvényes[9]. A mintát alkotó személyek közül a legfiatalabb 21, a legidősebb 41 éves, az átlagéletkor pedig 22,9 év, valamint a kitöltők 6,6%-a 26 éves vagy annál idősebb. Ez utóbbi csoport különös figyelmet igényel az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés és igénybevételi szokások tekintetében, hiszen a 26

[8] Reprezentatív kutatáshoz 5%-os hibahatár esetén 351 válaszadóra lett volna szükségem (mivel a magyar egyetemisták száma korábbi adatok szerint 4086), ebből 164 kitöltött kérdőív érkezett be, ami 159 érvényes választ jelentett.

[9] 3 személy életkor alapján nem képezte részét a vizsgált populációnak, egy személy pedig háromszor töltötte ki a kérdőívet

évet meghaladóknak a hallgatói jogviszony már nem jár együtt egészségügyi biztosítottsággal. Ahhoz, hogy ingyenes orvosi ellátáshoz jussanak, fizetniük kell a biztosítást/dolgozniuk kell, a munka (önfenntartás) és egyetem végzése együtt pedig jelentős pluszterhelést jelenthet.

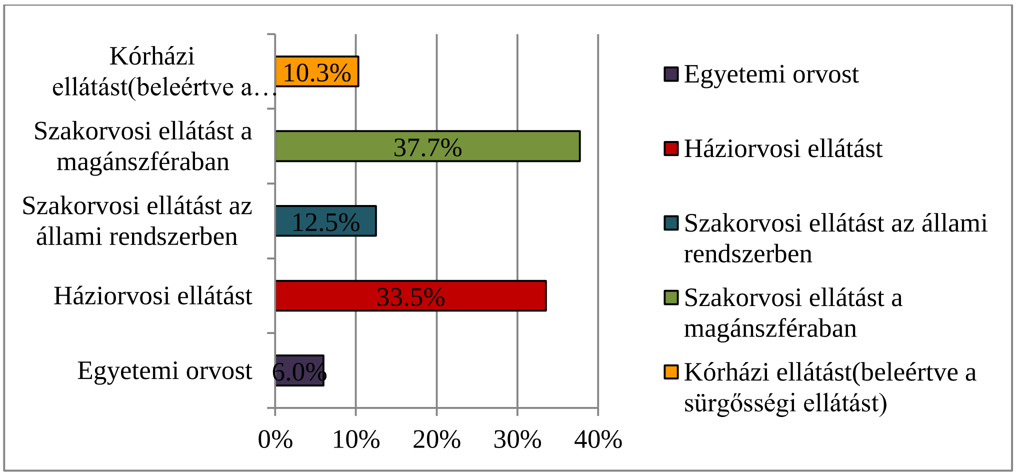
Állandó lakhely tekintetében az ország 12 megyéje reprezentált a mintában. A régiók szerinti megoszlás[10] tekintetében a válaszadó diákok több mint egyharmadának (37,2%) szórványban van állandó lakhelye, minden ötödik egyetemista „kisebbségi megyében" él, és a legtöbben (42,1%) magyar többségű megyékből érkeznek Kolozsvárra. A megkérdezettek majdnem háromnegyede (74,6%) a társadalomtudományok területéhez tartozó szakra jár, és hasonló arányban vannak képviselve a mintában a reál (11,5%) és természettudomány (13,9%) szakokon tanuló diákok.

A nyelvhasználat problematikáját illetően a kapott válaszok szerint a diákok döntő többsége (82, 7%) magyarul igényelné az orvosi ellátást (K16.16), legutolsó esetben azonban, amikor orvosi szolgáltatást vettek igénybe, csak az egyetemisták fele (52,2%) kommunikálhatott magyar nyelven az ellátás során (K16.10).

A vizsgált végzősök egy 1-től 10-ig terjedő skálán kellett megjelöljék (K16.15), hogy mennyire tudják megértetni magukat románul, egészségügyi problémáikkal kapcsolatban, orvosi közegben. A válaszokból kiderült, hogy a megkérdezett diákok több mint fele (52,6%) nehézségekkel vagy komoly nehézségekkel küzd akkor, amikor az orvosnál románul kell kifejeznie magát.

Az egyetemi orvosi ellátás és pszichológiai rendelés igénybevételének, de egyéb ellátási formákhoz való hozzáférésnek is alapfeltételét jelenti, hogy a diákok tisztába legyenek az egészségügyi biztosításuk státusával, kereteivel. Ennek ellenére a megkérdezettek 21, 5% nyilatkozta, hogy nem rendelkezik biztosítással, azaz nem tud azon jogáról, amely szerint az egyetemi jogviszony a 26-ik életév betöltéséig automatikus biztosítottságot von maga után.

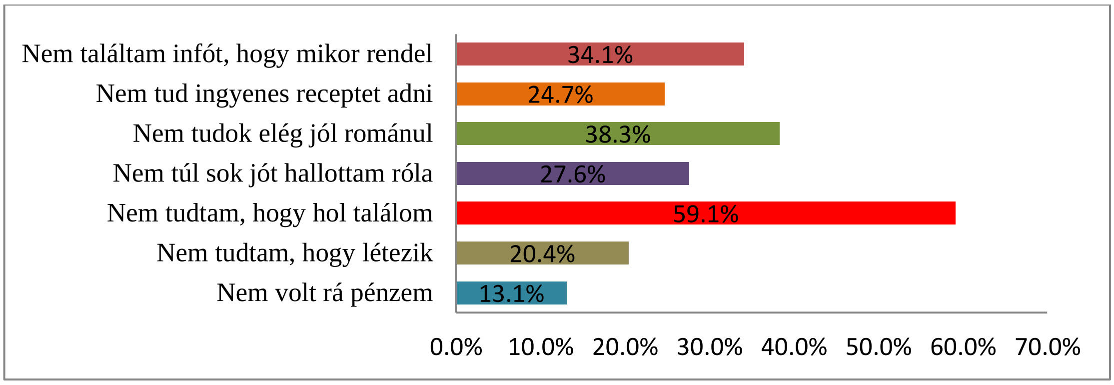
A 159 végzős válaszadó közül 22 személynek (13,7%) nem volt szüksége egyáltalán egyetemista évei alatt egészségügyi ellátásra (K14), és minden második végzős egyetemistának (51,5%) az elmúlt 5 hónapban, azaz a 2014-2015-ös egyetemi tanév során kellett orvoshoz fordulnia. Arra a kérdésre, hogy *Megkaptad-e az ellátást?(*K16) a válaszadók egyötöde (20,1%) válaszolt nemmel, ami véleményem szerint magas arany, és figyelmet igényel. Viszont több mint fele (54,6%) azoknak a diákoknak, akik megkapták az ellátást, állandó lakhelyén (K16.1) fordult orvoshoz. Meglepő módon az egyetemi orvosi ellátást csak 6%-uk vette igénybe azoknak, akik megkapták a szükséges szolgáltatást (lásd 8. ábra). Legmagasabb arányban a szakorvosi ellátást választották a magánszférában (37,7%), és minden harmadik személy (33,5%) családorvosi ellátást vett igénybe. Tekintve, hogy a teljes mintában csupán 8 olyan személy van, akinek állandó lakhelye Kolozsvár (azaz akinek az összes ellátástípus egy településen érhető el), meglepő, hogy az utazásbeli és időbeli költséggel járó, állandó lakhelyen elérhető családorvosi ellátás népszerűbb a helyben, Kolozsváron elérhető, ingyenes egyetemi orvosi ellátásnál. Mindez hozzáféréssel kapcsolatos problémákat sejtet az említett egyetemi orvosi ellátással kapcsolatban.

1. ábra: Az igénybevétel ellátástípusok szerinti eloszlásban

[10] A három kategória elnevezését Veres Valér *Nemzeti identitás Erdélyben - szociológiai olvasatban* (2005) című munkájából vettem át, a besorolást azonban Vetési László szempontrendszere alapján (2001) végeztem, azaz a szórvány kategóriába kerültek azok a megyék, amelyben a magyar lakosság aránya nem éri el a 30%-ot, és kisebbségbe azok, amelyeké meghaladja a 30%-ot.

A BBTE által biztosított egyetemi orvosi ellátást egyetemi tanulmányai alatt a megkérdezettek kicsivel több, mint háromnegyede (77, 5%) egyszer sem vette igénybe (K8). Érdekes adalékokkal szolgál, hogy mi okból nem vették igénybe az ingyenes ellátását: a válaszadó diákok több mint fele azért, mert nem tudta, hogy hol, illetve több mint egyharmada, mert nem tudta, hogy mikor van erre lehetőség, és minden ötödik diákról elmondható, hogy a szolgáltatás létezéséről egyáltalán nem tudott. (lásd 4. ábra) Emellett a diákok több mint egyharmada (38,3%) jelezte, hogy a hozzáférés tulajdonképpen nyelvi akadályok miatt hiúsult meg, azaz azért, mert nem tud elég jól románul.

2.ábra: Okok, hogy miért nem vették igénybe az egyetem által biztosított ellátást

Az egyetemi pszichológusi ellátást a 159 válaszadó közül egy diák vette igénybe (K10), a túlnyomó többség pedig alapvetően két okból nem vette még igénybe ezt a szolgáltatást: a válaszadók 61,6%-a azért, mert véleménye szerint nem volt rá szüksége, több mint egyharmada(35%) a mintába kerülő diákoknak pedig azért, mert nem is hallott a szolgáltatás létezéséről.

2.2.3. Következtetések a kvantitatív eredmények tükrében

A kapott eredmények tükrében elmondható, hogy a romániai magyar egyetemisták körében relevánsnak bizonyul az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés nyelvi akadályainak vizsgálata, a további pontosítások érdekében pedig fontos volna egy reprezentatív kutatás kivitelezése. Jelen kérdőíves kutatásból kiderült, hogy a megkérdezett diákok között nem kis arányban vannak olyanok, akik komoly nyelvi gondokkal küzdenek, amikor orvoshoz fordulnak, igényük volna rá, hogy magyar nyelvű ellátást kapjanak, de ez gyakran nem valósul meg Kolozsváron. Emellett a számukra legkézenfekvőbb, ingyenes és földrajzilag könnyen elérhető egyetemi orvosi ellátás csak román nyelven vehető igénybe, és ahogy az lenni szokott a nyelvi akadályok az ellátás egyéb információihoz való hozzáférést is ellehetetlenítik (pl. az egyetemi pszichológusi ellátásról csak a román nyelvű diákfórumon találtak információt a megkérdezettek). Ugyanakkor az egyetemi orvos szolgáltatásaival kapcsolatban nincs román nyelven sem egy átfogó, informáló felület, ezért fontos volna egy hasonló, hozzáférési mutatókat vizsgáló kutatást kivitelezni a körükben is.

A fent említett nyelvi és tájékozódási/tájékoztatottsági problémákról, elakadásokról ad a következő fejezet árnyaltabb képet egy kvalitatív kutatás eredményeinek összegzése által, egyúttal arra is rávilágítva, hogy milyen „ára" lehet vagy lehetett volna egy-egy nem jól alakuló román orvos- magyar diák találkozásnak.

2.2.4. Kvalitatív kutatás eredményei

A kérdőíves kutatás kivitelezése során egyértelművé vált, hogy a kapott eredmények inkább azt vázolják, hogy egyes helyzetekben az egyetemisták milyen körülmények között, milyen döntéseket hoznak, a motivációkról, tapasztalatokról pedig nagyon keveset vagy semmit nem tudok meg. Emellett mivel előre meghatározott helyzetekre és témákra fókuszál, csak olyan problémákról tudok meg többet, amelyek létéről már korábban volt ismeretem, egyéb meghatározó, de számomra ismeretlen területek továbbra is rejtve maradnak a kutatás előtt. Még a kérdőíves kutatás végén interjúkat kezdtem készíteni, az itt vázolásra kerülő anyag többsége azonban 2016 márciusa és májusa között gyűlt össze, kisebb hányada pedig 2017 októberében.

Félstrukturált interjúkat készítettem, a kérdések tematikusan szorosan kapcsolódtak a kérdőív blokkjaihoz, három nagyobb témát fogtak át: a BBTE által nyújtott szolgáltatásokra kérdeztek rá, általános orvoshoz fordulási helyzetekre Kolozsváron, szolgáltatótól függetlenül, illetve olyan helyzetekre, amikor kísérőként, segítőként, azaz nem páciensként szereztek tapasztalatokat ezen a téren a megkérdezettek.

Interjúalanyok felkutatásához hólabda módszert alkalmaztam, illetve meghatároztam olyan speciális helyzetű célkategóriákat, akikről a kérdőíves módszer során semmilyen információt nem tudtam szerezni, és nagy eséllyel a hozzáférés tekintetében halmozott hátrányokkal kell megküzdeniük. Összességében a következő „típusú" harmadéves diákok körében igyekeztem adatot gyűjteni: kiválóan beszéli a román nyelvet, elboldogul a román nyelvvel, komoly nehézségekkel küzd a román nyelven való önkifejezés tekintetében; valamely fogyatékkal élő egyetemista; egyéb kisebbség tagja (pl. roma); gyermekotthonban nevelkedett; 26 év fölötti egyetemista, külföldi egyetemista, illetve állapotos egyetemista. Az említett időszakban 25 interjút sikerült készítenem.

2.2.5. BBTE által biztosított egészségügyi ellátás

Az interjúk során szerzett információk több tekintetben is gazdagították a kérdőíves vizsgálat által kirajzolódott képet a BBTE által biztosított szolgáltatásról.

Az interjúk alapján is elmondható, hogy a diákok túlnyomó többsége nem hallott az egyetem ingyenes, pszichológiai ellátásáról (egy lány tudott róla csupán, a román egyetemi diákszervezet oldaláról jutott az információhoz), és az orvosi ellátással kapcsolatban is rendszeresen előfordult, hogy nem tudták az órarendjét, és hogy hol található. Emellett gyakori panaszként jelent meg az, hogy a rendelő bejáratán és a BBTE honlapján (idéntől) jelzett órarend időszakában nem volt elérhető a szolgáltatás. A másik ilyen tájékoztatottsággal vagy tájékozottsággal kapcsolatos hiányosság a vizsgálathoz szükséges iratokhoz fűződött: „*nem volt valami… az egészségügyi könyvem nálam, azt hiszem, és amiatt visszaküldött, aztán megint mentem, de ott megint valami nem volt, én már nem tudom, mi, de nagyon felhúztam magam, és akkor inkább többet nem mentem vissza.*"(1.)[11] Végül pedig többször jelezték a megkérdezettek, hogy mindez igazán nagy gondot elsőéves korukban jelentett, amikor a szolgáltatás létéről sem tudtak.

Míg a tájékozottság/tájékoztatottság tekintetében a kép egységesen alakult (komoly hiányosságok, egyetlen pozitív visszajelzés sem), a szolgáltatással kapcsolatos elégedettségénél már jóval sokszínűbb kép rajzolódott ki. Ennek legfőbb oka, hogy a szolgáltatást nyújtó hat orvosra egészen más munkavégzés és nyelvi problémákkal kapcsolatos attitűd jellemző. A hat orvos közül egy esetében következetesen azt jelezték vissza a hallgatók, hogy felületesen vagy egyáltalán nem vizsgálta meg őket, illetve azt, hogy a román nyelvi kifejezésbeli korlátok fokozott nehézséget okoztak az orvossal való kommunikációban: „*Az hihetetlen rossz élmény volt nekem, még akkor sem voltam úgy a románnal, (…) kezdett ilyen orvosiasul, nem értettem. És amikor látta, hogy ez így nem igazán folyékonyan fog menni nekünk, akkor szívatott. (…) És úgy éreztem, hogy nem is vizsgált meg normálisan." (*1.) Egy másik esetben pedig: „*Olyan közömbös volt, olyan hideg. (…) Miután behívott is, ő ott végezte a dolgát, azt éreztem, hogy hát én itt nagyon pluszba vagyok. (…)Hát ott próbáltam neki elmondani, nem is fogtam neki, inkább felemeltem a blúzomat, megmutattam, mert románul nem fogtam annak neki, hogy kiütéseim vannak. (…) ő se tudja, úgyhogy továbbküld. S akkor adott egy küldő papírt, s akkor azzal kellett menjek a megyei járóbeteg kórházba. (…) kiderült, hogy himlős voltam*." (14.)

Beszámoltak arról is többen, hogy két másik egyetemi orvos számára egyáltalán nem jelentett problémát az, hogy ők vagy akit kísértek nem beszélte jól a román nyelvet: „*Szerintem nyitott volt az orvos. Megértette azt, hogy én most bemegyek, és fordítok! És így próbálkozott az illető személlyel is, s úgy nevetgélt is, hogy na látod, hogy megértjük mi egymást*." (11.) Azonban egy olyan esetről is beszámolt egy egyetemista, hogy az orvos nyitottsága ellenére, illetve annak ellenére, hogy ő maga egyébként jól el szokott boldogulni ilyen helyzetekben, nem volt sikeres a kommunikáció. Félreértették egymást, és így kitolódott az egészségügyi problémájának a megoldása: „*Amúgy nagyon kedves volt (…) Hát az, hogy én ha román emberekkel beszélek, általában a nagy lényeget megértem, nem tudom, de valahogy úgy elcsúszott akkor!*" (18.)

[11] Az interjúrészletek után zárójelben jelzett számok a táblázatban is jelölt sorszámokkal megegyezően egy-egy interjúalanyt jelölnek.

2.2.6. Nyelvi akadályok más (nem BBTE-s) szolgáltatások esetében

Számos szakorvossal való találkozást meséltek el interjúalanyaim, és túlnyomó többségükben olyan helyzetekről számoltak be, amikor az orvosok támogató attitűdöt mutattak, segítették őket abban, hogy el tudják mondani problémáikat román nyelven, nehézségeik ellenére.

Egy esetben egy epilepsziában szenvedő egyetemista roham után ébredve, összezavarodva nem értette elsőre az orvos kérését, aki ekkor dühösen reagált (1.) Egy másik esetben az egyetemista életveszélyes helyzetbe került, mivel komoly nehézségekkel küzdve a román nyelvvel kapcsolatban a sürgősségen nem tudta megértetni magát, az orvos pedig nem engedett be a tolmácsot, akit hozott, ezért még aznap éjjel hazautazott szülővárosába, amely egy 5 órás utat jelentett. A székelyföldi kisváros sürgősségi osztályán jelentkezve, azonnal a műtőbe vitték vakbélgyulladás miatt (5.). Végül pedig egy rutinvizsgálat során került nagyon kényelmetlen helyzetbe egyik adatközlőm: „*Vittem D-t, szerintem elvárás, hogy tudom, hogy nem tudok románul, én oldjam meg. Nem várhatom el tőle, hogy ő beszéljen magyarul. És nem engedte. Illetve beengedte D.-t, de nem engedte, hogy segítsen. (…) Vagy mondjam el, hogy mit akarok, vagy menjek haza. Ő nem fog megvizsgálni. Tanuljak meg románul, s jöjjek vissza. (…) Aztán megvizsgált. (…) Azóta mindig úgy járok orvoshoz, hogy a hangrögzítőt mindig elindítom*."

2.2.7. Új, eddig nem vizsgált szempontok

Három interjúalany szerint, akik Maros, illetve Brassó megyéből származnak, a nyelvi szempontból problémás és konfliktusos helyzetekben inkább a románul nem beszélő egyetemistákat terheli a felelősség. Ez az értékelés a felvetett probléma új dimenziójára tereli a figyelmet, a személes felelősségre. Felmerül tehát a magyar kisebbségen belüli véleménybeli törésvonalak vizsgálatának szükségessége, amely bővítené az eddigi vizsgálódásaim keretéeit, amely főként a kisebbség-többség kapcsolatát kutatta.

A prevenció során jól felhasználhatónak tűnnek azok a történetek, amelyekben az egyetemisták arról számolnak be, hogy az egyetem kezdetén komoly nyelvi nehézségekbe ütköztek, azonban a harmadév végére már jól kiigazodnak a román nyelvi kommunikációs helyzetekben.

A prevenciós program során is tárgyalt diákokra vonatkozó egészségügyi jogok módosulnak abban az esetben, ha a diák munkaszerződéses munkát vállal. A jövőbeli kutatásokat és műhelymunkákat erre az aspektusra is ki kell terjeszteni.

Végül pedig egy be nem bizonyosodott hipotézisem az interjúanyag tükrében értelmezhetőbbé vált, hiszen a diákok többnyire arról számoltak be, hogy egészségügyi problémáikat gyakran olyan alkalmakhoz kötik, amikor úgyis hazautaznának, sürgősség esetén pedig Kolozsváron igyekeznek boldogulni. Így érthetőbb, hogy miért nem nyert bizonyítást azon hipotézisem, hogy a hiányos román nyelvtudás és a szolgáltatás állandó lakhelyen való igénybevételének gyakorisága összefügg, annak ellenére, hogy a jelenség létezik, csak más jellemzőkkel bír, mint ahogy kezdetben feltételeztem.

2.2.8. Következtetések

Egyik kulcsszó az interjúk révén nyert információkkal kapcsolatban a rétegzettség. Egyrészt kiderült, hogy a BBTE által biztosított szolgáltatás hatékonyságának megítélése (akár a nyelvi aspektus felől) nem egységes (ahány orvos, annyi attitűd), valamint a szakorvosok esetében is találni kellő számban pozitív és negatív kimenetelű eseteket. Emellett arra is fény derült, hogy a vizsgált magyar anyanyelvű populáción belül is rétegzett a kérdés megítélése, így ez további érzelmi terhet jelenthet azok számára, akik komoly román nyelvtudásbeli nehézségekkel küszködnek.

A BBTE által biztosított egészségügyi szolgáltatással kapcsolatban fontos és kézzelfogható további hiányosságokra derült fény (órarend betartása, szükséges iratok a vizsgálatokhoz, hiányos elérhetőséggel kapcsolatos információk, egyetemi orvos kapacitása – mit várhatunk el tőle, mit nem stb.). Ez az egyetem által működtetett ellátás mindenképpen egy nagy lehetőség a diákok számára, a kapott eredmények alapján fontosnak tartom olyan javaslatokat és kéréseket megfogalmazni a vezetőségnek, amelyek segíthetik őket a szolgáltatás fejlesztésében. A kérés és javaslatok megírásához azonban, egy hatékony szolgáltatás megtervezéséhez legalább ilyen fontos a másik oldal megszólaltatása is, azaz a BBTE által alkalmazott egyetemi orvosokkal való interjúkészítés.

A diákok körében tapasztalat véleménybeli diszkrepancia a román nyelv ismeretével és a méltányos egészségügyi ellátáshoz való joggal kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy fontos volna a kérdést

nyilvánosan tematizálni, akár informáló, akár sajtóanyagok formájában, annak érdekében, hogy lehetőség nyíljon a vélemények kifejtésére, vitákra, érvelésre és érzékenyítésre.

Ahogy az kiderült, a diákok leginkább egymástól érdeklődnek ezekről a szolgáltatásokról, és az információszerzés a legnehezebb az egyetem első évében, amikor még nem rendelkeznek kiterjedt kolozsvári ismeretségi hálóval. Az elsőévesek tájékoztatása érdekében hatékonynak bizonyulna a megbízható információk összefoglalása a KMDSZ által szerkesztett gólyafüzetben.

A nemzetközi szakirodalomban a nyelvi akadályok csökkentésére irányuló beavatkozások és kutatások fókuszába a fordítók és az orvosok tevékenysége áll. Érthető, hiszen a páciensek elérése nagyon költséges és nehezen megvalósítható volna. Jelen kutatás célpopulációja azonban egy jól körülhatárolható, elérhető közösség, ezért körükben kiviteleztünk egy kísérleti jellegű prevenciós programot annak érdekében, hogy tudatosabban viszonyuljanak a nyelvi akadályok terhelte helyzetekhez.

2.2.9. Prevenciós műhely az orvos-páciens kommunikáció javításáért

A műhely témáját a romániai orvos-beteg kommunikáció képezi, ennek nyelvi aspektusa, azok a helyzetek, amikor egy magyar kisebbséghez tartozó személynek román nyelvű egészségügyi szolgáltatást kell igénybe vennie úgy, hogy a román nyelven való önkifejezéssel komoly nehézségei vannak, vagy egyáltalán nem boldogul vele. A műhely általános értelembe vett célja, hogy a nyelvi akadályokból adódó esetleges negatív egészségügyi kimeneteket a végzős, többségi megyékből származó, BBTE-n, Kolozsváron tanuló egyetemisták körében csökkentse, megelőzze. Ennek két legfőbb eszköze az egészségügyi jogokról való informálás, illetve a konfliktusos helyzetek megoldásának tudatosabb kezelése irányába mutató képessé tétel.

A résztvevők toborzásánál, kiválasztásánál kezdetben két szempontot tartottam szem előtt: a jelentkező a már sokszor leírt, kutatásban is megcélzott végzős évfolyamok tagja legyen, illetve az orvosnál való román nyelvű kommunikáció tekintetében komoly nehézségekkel küszködjön. Különösen fontos volt az utóbbi a csoportlégkör és biztonság megteremtése érdekében, hiszen eltérő nyelvi kompetenciájú személyeknek, eltérő típusú és szintű segítségre van szüksége. És mivel a jelentkezők nyelvi kompetenciák tekintetében való szűrésére - az eszközök és időkeretek miatt - kizárólag a saját szubjektív megítélésük állt rendelkezésünkre, ezért úgy határoztam, hogy a kvalitatív kutatás során megkérdezett interjúalanyok körében hirdetem meg a műhelyt, majd hólabda módszerrel próbálok újabb résztvevőket keresni rajtuk keresztül, ha nem gyűl össze a kellő létszám. Ezáltal megteremtődött egyfajta szorosabb kapcsolat és folytonosság a kutatásom és a prevenciós munka között, a prevenció harmadlagos megelőzéssé vált, mivel olyan személyekkel foglalkoztunk, akiknek voltak már veszteségei ilyen helyzetekben, a cél pedig ezek ismétlődésének megelőzése lett.

Összesen 10 személy jelentkezett be a műhelyre. A kezdés előtti lemorzsolódásnak köszönhetően ki kellett szélesítenem életkor tekintetében a célcsoportot (1 másodéves és 1 doktorandusz is részt vett, illetve 5 végzős), így 7 résztvevővel indult a csoport, ebből 5 olyan személy volt, aki a munka kezdetétől a befejezésig jelen volt.[12]

A műhely megszervezésének indokoltságát a korábbi fejezetek (a kvantitatív és kvalitatív kutatás) következtetései támasztják alá.

A prevenció munkamódszeréül a csoportos műhelymunkát választottam. A csoport típusa többszörösen kevert: alapvetően a szociális munkában használt csoporttípus, amely a szociális munkás olyan szerepeit mozgósítja, mint: informálás, képessé tétel, csoport szervezése és vezetése. Emellett a csoport karakterét meghatározta egy intenzív nyelvkurzus jelleg is, amelyet munkatársam[13] módszerei is erősítettek. A következőkben részletesen bemutatott munkamódszerek alapján pedig világossá válik majd, hogy a csoportvezetés technikájában pszichodramatikus és rogersi elemek is meghatározóak, keverednek.

A műhelynek a következő speciális céljai voltak: a résztvevők informálása alapvető egészségügyi jogaikról; a célhelyzetekben alkalmazható asszertív és proaktív kommunikációs stratégiák kialakítása,

---

[12] Nagyon hasznos tapasztalat volt indoklásokat kérni és kapni a megkérdezettektől arra vonatkozóan, hogy miért nem szeretnének részt venni a műhelyen: egy végzős fiú említette, hogy ha sikerül még meggyőznie barátai közül valakit, szívesen eljönne, de mivel nagyon komoly román nyelvi nehézségekkel küzd, fél részt venni. Egy visszajelzés alapján, a műhely értelmetlen, hiszen ő és a baráti körében lévő többségi megyéből származó végzős egyetemisták, haza fognak születési helyükre költözni néhány hónapon belül, és ott már nincs szükségük a román nyelv használatára.

[13] Fontosnak tartottam, hogy egy alternatív oktatási módszerekkel dolgozó, román nyelvet oktató pedagógust is bevonjak a műhelymunkába. http://www.goportal.ro

átadása, amelyek segítségével hatékonyabban érvényesíthetőek a páciens jogai; az említett kommunikációs stratégiákhoz támasztékul román nyelvi fordulatok és stratégiák átadása (pl. ezekben a helyzetekben használatos kifejezések, szószerkezetek, szókincs, igeidők, módok stb.); csökkenteni az ilyen helyzetek előtt érzett negatív érzéseket, ezek tudatosabb megélése, megértése révén (szerepjátékok, konkrét segítő eszközök pl. S.O.S. kártya, helyzetek idegenségének csökkentése, nyomtatványok stb.) és a továbbfejlődésre motiválás, segítőeszközök biztosítása.

A kvalitatív kutatás alapján a következő helyzetek kerültek feldolgozásra: hogyan hívjunk mentőt, kommunikáció a mentésirányítóval, hogyan indítsuk a kommunikációt a román orvossal, hogyan kérjünk tolmácsot betegként, mit tegyünk, ha segítséget szeretnénk nyújtani valakinek ilyen helyzetben, gyógyszertári kommunikáció, 26 év fölötti diákok egészségbiztosításának rendezése, és kommunikáció különböző szakorvosoknál.

Az egészségügyi jogokkal és lehetőségekkel kapcsolatos informálásnak két eszköze volt: a műhely kezdetén egy rövid, frontális, bemutatásos módszerrel foglaltam össze ezeket, majd a későbbi munka során előkerülő helyzeteket úgy alakítottuk ki, hogy ezek a jogok visszaköszönjenek, konkrét szerepjátékokba is helyet kapjanak.

A román nyelvi fordulatok és stratégiák, illetve a helyzethez szükséges szókincs fejlesztésében egyrészt a képzési anyagban található összefoglalók, és a szerepjátékok során kapott egyéni, munkatársamtól kapott visszajelzések segítették a résztvevőket. A tanulási folyamat hatékonyságának növelése érdekében, a tanult román nyelvi struktúrák különböző módokon ismétlődtek és tértek vissza a munka során a jobb: az oktatási anyagban olvashatták, szerepjátékban használhatták, mások szerepjátékában hallhatták, sőt gesztusokkal kiegészítve vizualizálhatták is, majd az S.O.S. kártyákra fel is írták ezeket.

Az asszertív és proaktív kommunkációs technikák esetében aligha adhattunk át mindig beváló recepteket. Ezekhez fogódzóként egy kolozsvári családorvostól, illetve egy sürgősségen dolgozó főasszisztenstől kértünk tippeket. Például, hogy a már említett megérdemeltség elnyerése érdekében jobb *nem azzal indítani, hogy nem tudunk románul*, ugyanakkor a hiányos nyelvi kompetenciákra perceken belül fény fog derülni, így talán jobb, ha a Watzlawick-féle kommunikációs stratégiát használjuk: *mi magunk fogalmazzuk meg azt, ami úgyis kiderül* úgy, hogy a másik fél empátiáját mozgósítsuk, ne ellenérzéseket keltsünk (Albert, 2006). A csoportmunka ezen a ponton vált talán legintenzívebbé: megvitattuk, hogy ki-mit osztana meg az orvossal (egyesek azzal indítanának, hogy többségi megyéből származnak, másik ezt különösképpen kihagynák, mivel véleményük szerint ez a negatív sztereotípiákat mozgósítja az orvosban stb.). Saját stratégiákat, történeteket és módszereket osztottak meg a résztvevők egymással. Abban mindenki egyet értett, hogy lenni-e kell a kommunikációnak egy direkt segítséget kérő eleme is, ugyanakkor a jogok konkrét említése csak a legutolsó eset, ha más stratégiák nem működnek, mivel ez frusztrációt, fenyegetettség érzést kelthet az orvosban. A résztvevők a beszélgetések és tippek alapján maguk állítottak össze egy számukra elfogadható, működtethető mintát egy S.O.S. kártyára, természetesen román nyelven. Azt is figyelembe vettük a szerepjátékok és stratégiák tervezése során, hogy a témába vágó kutatások szerint, az orvosok átlagosan 18 másodperc után szakítják félbe a kliens mondandóját (Hawken, 2005), ennyi időnk van helyzetünket tisztázni, az orvos empátiáját elnyerni az esetleges konfliktusos helyzetekben.

Az ilyen jellegű helyzetek tudatosabb megélését és megértését, illetve az ezeket megelőző negatív érzelmek csökkentését volt hivatott elősegíteni a már említett S.O.S. kártyacsomag, melynek működésmódja, hogy a műhely során az egyetemisták a feldolgozott helyzetekről és stratégiákról maréknyi nagyságú kártyára önállóan román nyelvű jegyzetet készítenek, a műhely végén egy pici gyűrűre fűzve a kártyákat, a csomót táskájukba helyezve magukkal viszik. A következő adandó helyzetben, szükség esetén, elővehetik, segítségükre lehet. A szerepjátékok, melyben úgy a páciens, mint a kísérő és az orvos szerepeiben kipróbálták magukat, segítették a helyzet megértését, többek között az orvos helyzetébe, nehézségeibe való belehelyezkedés által is. Hasonlóképpen az esetleges szorongást oldotta, hogy spontán módon a résztvevők a gyakorlatok közben kibeszélték saját történeteiket. Ez részben a feldolgozásukat segítette, részben pedig azzal a tapasztalattal gazdagította őket, hogy számos, más társuk is küzd ilyesmivel. Tabumentesítés volt ez. Emellett a helyzetek idegenségét igyekeztünk csökkenteni, és felkészülést facilitálni azáltal, hogy a különböző ellátó egységektől pl. sürgősség vagy egészségügyi-biztosítóház, valós formanyomtatványokat szereztünk, amelyek román nyelven történő kitöltését csoportfeladatok keretében végeztük el.

A mellékletben olvasható oktatási anyagban látható, hogy további hasznos linkeket, kétnyelvű, olcsón, könnyen beszerezhető nyelvkönyveket, egyéb tanulási stratégiákat ajánlunk a résztvevőknek a további fejlődéshez eszközként. A módszeresség kedvéért prevenciós programom bemutatásához Rácz

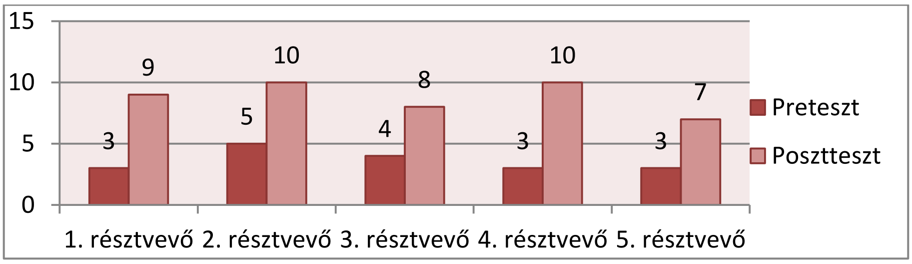
József tíz pontos összefoglalóját követtem[14], a következő hatodik lépésben a források kérdését összegezném (Rácz, 2001). A műhely kivitelezéséhez munkatársam tiszteletdíjához, a terem bérléséhez, illetve az oktatási eszközökhöz anyagi támogatást kellett szereznem. A *Communitas Alapítvány*hoz nyújtottam be pályázatot, amely pozitív elbírálásban részesült, így sikerült fedeznem a kiadásokat.

A program végrehajtása Kolozsváron, 2016. április 15-16-án történt, a *Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány* székelyén, és összesen 9 órát tartott (4 óra péntek délután, 5 óra szombat délelőtt) a pályázati kereteknek megfelelően.

2.2.10. Eredmények – elő- és utófelmérés alapján

A elő- és utófelméréshez kérdőíves módszert alkalmaztam, amely összesen 9 kérdést tartalmazott: 4 egészségügyi jogok ismeretével kapcsolatost (K1-től K4-ig), két demográfiai adatokra vonatkozót (K8, K9), és két helyzetleírást (vignetta), amelyhez több alkérdés kapcsolódott, illetve egy a román nyelvi kompetenciákkal kapcsolatos bizonytalanságra vonatkozó kérdést (K7). Mivel a műhely fókuszában nem a lexikális tudásgazdagítása, és nem a kész helyzetkezelési receptek átadása állt, így ezek elsajátítását nem tudtam mérni. A helyzetleírások révén a személyes attitűd, hozzáállás esetleges változásaira és a műhely során talált hasznosítható stratégiákra voltam kíváncsi. Terjedelmi okok miatt az összes kérdést és választ nem tudom részletesen kielemezni, az egyes blokkok eredményit összegzem, és érdekes vagy tanulságos megoldásokat emelek ki.

Az egészségügyi jogokkal kapcsolatos kérdésblokk egy átfogóbb, univerzálisabb kérdéssel indít arra nézve, hogy a résztvevők hogyan ítélik meg az egészségügyi jogokban való jártasságukat (egy 1-től 10-ig terjedő skálán kellett bejelölniük, ahol az 1 – egyáltalán nemet, a 10 – a teljes mértékbent jelölte). A előfelmérésben kapott átlagot (m_1=3,6), magasan felülmúlja a utófelmérést alapján számolt átlag (m_2=8,8).

5. ábra: Kérlek, jelöld be, hogy megítélésed szerint, mennyire vagy tisztában az egészségügyi jogaiddal?

A három másik kérdés esetében, amelyek ennek a „tudásnak" konkrétabb részleteire kérdeznek rá (egészségügyi biztosítás léte, érvényességi ideje, költségei), kevésbé látványos az elmozdulás, olyan eset is van, amikor ez elmarad. Így például egy válaszadó mindkét alkalommal nemmel válaszolt arra, hogy van-e egészségügyi biztosítása, annak ellenére, hogy a műhely során többször kihangsúlyozásra került, hogy az egyetemista jogviszony egészségügyi biztosítottságot is jelent automatikusan.

Mindez arra irányíthatja a figyelmet, hogy míg a tájékozottság érzésében megfelelő vagy látványos változás következett be, addig ennek néhány konkrétabb részlete kapcsán még van tennivaló. Lehet, hogy ezeknek a részinformációknak a hatékonyabb feldolgozására is szükség van, ugyanakkor a várt és elmaradt változás oka lehet az is, hogy a műhely meghirdetésekor is inkább a kommunikációs stratégiák és helyzetek feldolgozásán volt a hangsúly, így a résztvevők figyelme is inkább arra koncentrálódott. Míg a biztosítással kapcsolatos kérdésekre gyakran teljesen elmaradt a válaszadás, addig a vignetták esetében részletes, érzékeny válaszok érkeztek valamennyi esetben.

Az első helyzetleírás esetében, amelyik egy kolozsvári szituációt vázol, amikor egy barát rosszulléte miatt kell románul mentőt hívni, először (a) arra kérdezek rá, hogy mit tesz a résztvevő, mikor tapasztalja, hogy a tünetek román megfelelői nem jutnak eszébe, nem ismeri ezeket a szavakat.

Egyik csoporttagtól a következő válaszokat kaptam: A (előfelmérés): „*Keresnék egy személyt, aki tud beszélni románul, vagy ha az sem lenne kivitelezhető, akkor szótár segítségével értekeznék. Persze első sorban lenyugtatnám ijedtségem, és mondanám a címet, ha mást nem lennék képes*." Majd B (utófelmérés):

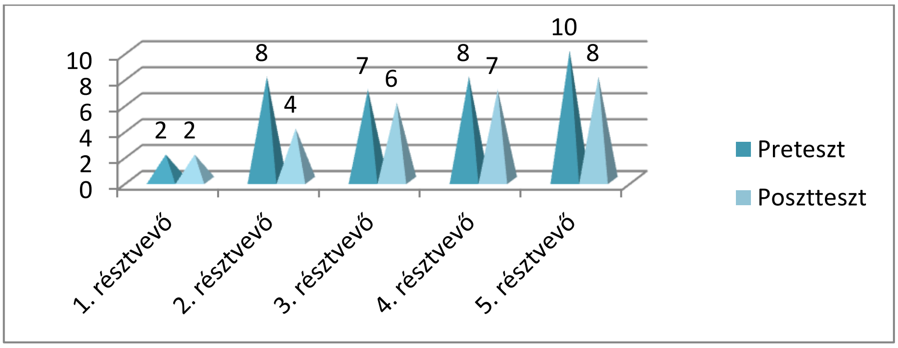
[14]1. A probléma, 2. Célcsoport-meghatározása, 3. Állapot, szükséglet felmérése – mindezt az előző fejezetekben bontottam ki, 4. Célkitűzés- indikátorok, 5. Program kiválasztása a fentiekben lett bemutatva.

„Megkérdezném, hogy a körülöttünk lévő emberek tudnak-e jól románul. Segítséget szereznék például internetről vagy szótár segítségével. Utolsó esetben megpróbálnám körülírni a problémát, és megkérném, hogy segítsen a vonalon túli személy. Legutolsó esetben megkérném, hogy keressenek egy magyar személyt, aki tud fordítani. (A jogommal élve)." A két válasz összevetése alapján jól látható, hogy a műhely végére több új „cselekvési opció" is megjelenik a kiinduló ponthoz képest, sőt egy proaktívabb cselekvés lehetősége is (ahol már nem csak a címet, hanem a problémát is megpróbálná körülírni a válaszadó), valamint a jogok tudatos használatának lehetősége, és egyfajta fokozatosság, időrendiség a változatok között.

Hasonló változás figyelhető meg egy másik válaszadó esetében is: A: „*Ilyenkor sajnos nagyon bepánikolok, mert soha nem jut eszembe, hogy mit kell mondani, esetleg felhívom egy barátomat, aki tud románul, és átirányítom őt a mentésirányítóhoz.*" Illetve a utófelmérésben B: „*Hirtelen előkapom a cetlimet, és a mentősnek próbálom elmagyarázni, hogy mi a baj.*" Habár a válaszadó előfelmérésben bemutatott stratégiája is legitim megoldásnak mondható, a műhely végén adott „felelet" jelzi, hogy a résztvevő hasznosíthatónak ítélte meg az S.O.S. kártya módszerét. Ennek hatására a második válaszban nem a félelem és bizonytalanság („esetleg") kap teret, hanem egy határozottabb problémamegoldásra orientáltság.

A másik (K6) helyzetleírással kapcsolatban - ahol arra kértem a válaszadókat, hogy mint páciens egy román orvossal való konzultáció néhány részletébe képzeljék bele magukat -, volt olyan résztvevő, aki a magával hozott stratégiát tartotta használhatónak a műhely végén is, valamint három válaszadó esetében jelenik meg a feleletekben az S.O.S. kártya használatának lehetősége. Lásd például A: „*Valahogy megpróbálnám elmagyarázni, ha meg abszolút nem megy, ismét felhívnám egy ismerősömet, aki tud románul, hogy mondja el a mentősnek…*" Valamint a B: „*Elmegyek az orvoshoz, előveszem a cetlim, ami ebben segít, és megpróbálom elmondani, hogy mi a bajom.*" Míg a műhely kezdetén a bizonytalan nyelvtani szerkezetek dominálják a választ, addig a műhely végén a kijelentő mód veszi át ennek helyét, egy új stratégia is megjelenik, jól tetten érhető a két válasz alapján az attitűdbeli, hozzáállásbeli változás a résztvevő esetében.

Arra a kérdésre, hogy milyen érzelmek dominálnak a résztvevőkben miközben egy román orvossal való konzultációra várnak, a következő válaszokat kaptam: szorongás, félelem, idegesség, düh (amiatt, hogy nem tudok románul), feszültség, remegés, gyomorideg, lámpaláz, izgulás. A utófelmérésben megjelenő visszajelzések alapján pedig úgy tűnik, a műhely valamelyik mozzanata vagy maga a csoport segített a negatív érzelmek intenzivitásának csökkentésében.

6. ábra: Ennek az érzésnek az intenzitását egy 1-10-ig terjedő skálán hol helyeznéd el?

2.2.11. Következtetések

A megvalósított műhely eredményei kapcsán elmondható, hogy a munka központi célja megvalósult, azaz a résztvevők válaszaiból az derült ki, hogy tudatosabban viszonyulnak ezekhez a kommunikációs helyzetekhez, több komponensre rálátnak, illetve egy aktívabb szerepet tulajdonítanak magukban az interakciók során.

Ezek mértéke értelemszerűen egyénenként eltérő. Fontos volna hosszú távon követni a résztvevők fejlődését, azaz folyamatosan lekérdezni őket arról, hogy hogyan befolyásolta hosszú távon a műhely az ilyen helyzetekben megélt tapasztalataikat, attitűdjüket. Az egészségügyi jogokról való informálás technikáján a jövőben változtatni kell, hiszen az eredmények visszajelezték ennek hiányosságait.

A fentiekben bemutatott módszer fejlesztésre szorul, amelynek kiváló terepe lenne a középiskola. Hasonlóan könnyen elérhető populáció az erdélyi magyar középiskolákban tanuló diákság, az

osztályfőnökök és román nyelvet oktató pedagógusok bevonásával költséghatékonyan lehetne elődleges prevenciót megvalósulhatni a kutatásban bemutatott negatív egészségügyi tapasztalatok elkerülése érdekében. A módszer a jövőben adaptálható lenne olyan krónikus betegekre is, akik komoly gondokkal küszködnek a román nyelvet illetően, de a vizsgálatokat és kezeléseket nagyobb romániai klinikákon kapják, román nyelvű ellátók közreműködésével.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LÖRINCZ Csanád (2013): *Drepturile și dilemele morale care privesc copiii cu diagnostic medical*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
2. ALBERT-LÖRINCZ Enikő (2006): Az iskolai problémák megoldását elősegítő konzultációtípusok. In *Szociális munka és tanácsadás az iskolában*. 42-49, Ábel Kiadó, Kolozsvár.
3. ANDERSEN, Ronald, NEWMAN, John F. (2005): Societal and Individual Determinants of Medical Care Utilization in the United States. *Milbank Quaterly. (e-Pub),* 83(4): 10.1111/j.1468-009.2005.00428.x., doi: 10.1111/j.1468-0009.2005.00428.x, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2690261/, (letöltve 2015. 04. 29.)
4. ANTALFI Imola (2013): *Anyanyelv-használati jog az egészségügyi intézményekben – kettős elutasítás*. http://www.e-nepujsag.ro/op/article/anyanyelv-haszn%C3%A1lati-jog-az-eg%C3%A9szs%C3%A9g%C3%BCgyi-int%C3%A9zm%C3%A9nyekben-%E2%80%93-kett%C5%91s-elutas%C3%ADt%C3%A1s (letöltve 2017. 04. 29.)
5. BENŐ Attila (2012): Hogyan tanulják a magyar gyerekek a román nyelvet az erdélyi iskolákban? Problémák és lehetőségek. *Székelyföld*, (16), 5, (online), http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTYyOQ==, (letöltve 2017. 05. 19).
6. BOGDÁN Andrea, MOHÁCSEK Magdolna (2012): *Nyelvi jogok útmutató*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
7. BOWEN, Sarah (2015): *The impact of language barriers on patient safety and Quality Care*. (Final report), Société Santé en français, https://santefrancais.ca/wp-content/uploads/SSF-Bowen-S.-Language-Barriers-Study.pdf, (letöltve 2017. 06.02.)
8. BOWIE, Iain (1996): Terms of adress: Implications for nursing. *Journal of Advenced Nursing* 23, 113-119.
9. CANFIELD, Dana, DIAMOND, Lisa C. (2017): Language Concordance Between Limited English Proficient Patients and Their Clinicians. In Jacobs E. & Diamond, L.: *Providing Health Care in the Context of Language Barriers*. International Perspectives, Multilingual Matters, Bristol, 102-116.
10. CHAUHAN, Umesh, BAKER, Deborah, LESTER, Helen et al. (2010). Exploring uptake of cardiac rehabilitation in a minority ethnic population in England: A qualitative study. *European Journal of Cardiovascular Nursing*, 9(1), 68-74.
11. CSATA Zsombor (2014): Többnyelvűség és gazdaság. Egy előadás vázlata. http://bbteszocioblog.blogspot.ro/2014/08/tobbnyelvuseg-es-gazdasag-egy-eloadas. html (letöltve 2017. 04. 29).
12. FRYER, Caroline, MACKINTOSH, Shylie, BATCHELOR, Frances et al. (2012). The effect of limited English proficiency on falls risk and falls prevention after stroke. *Age and Ageing*, 41(1), 104-107. doi:10.1093/ageing/afr127, https://academic.oup.com /ageing/article-pdf/41/1/104/13695285/afr127.pdf, (letöltve 2018. 02. 03).
13. HAWKEN, Susan J. (2005): Good communication skills: Benefits for doctors and patient.https://www.rnzcgp.org.nz/assets/documents/Publications/Archive-NZFP/June-2005 -NZFP-Vol-32-No-3/HawkenJune05.pdf, (letöltve 2015. 04. 29.). New Zealand Family Physician 32, 185-189.
14. HEWISON, A.(1995): Nurses' power in interaction with patients. *Jurnal of Advenced Nursing* 21, 75-82.
15. HSIEH, Elaine (2017): Conceptualizing Bilingual Health Communication: A Theory-based Approach to Interpreter Mediated Encounters.In Jacobs E. & Diamond, L.: *Providing Health Care in the Context of Language Barriers*. International Perspectives, Multilingual Matters, Bristol, 35-56.
16. KERTÉSZ Melinda (2016): Árnyékjelentést készít az EMNT és a CEMO is a nyelvi charta országjelentése kapcsán. http://itthon.transindex.ro/?cikk=25965 (letöltve 2017. 05. 19).

17. MCLEOD CLARKE, Jill (1982): Nurse-patient communication: An analysis of conversation from surgical wards. In J. Wilson-Barnett (ed.) *Nursing research: 10 Studies in Patient Care* (25-56). Chichester: John Wiley.
18. RÁCZ József (2001): Prevenciós programok értékelése 10 pontban. In *Prevenciós programok értékelése*. Ifjúsági és Sportminisztérium Szakmai Kiadványai, Budapest.
19. ROBERTS, Gwerfy. (2017): Breaking the Silence: Identifying the Needs of Bilingual Speakers in Health Care. In Jacobs E., Diamond, L.: *Providing Health Care in the Context of Language Barriers. International Perspectives,* Multilingual Matters, Bristol, https://books.google.ro/books?isbn=1783097787, (letöltve 2018. 02. 02).
20. SCHYVE, Paul M. (2007). Language differences as a barrier to quality and safety in health care: The joint commission perspective. *Journal of General Internal Medicine*, 22 (Suppl.) 2, 360-361. doi:10.1007/s11606-007-0365-3, (Published online), https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2078554/, (letöltve 2018. 02. 01.)
21. SIMON Mária Timea (2016): *Megalázták a kolozsvári gyermekkórházban, mert nem tudott jól románul*. http://itthon.transindex.ro/?cikk=25806. (letöltve 2017. 04. 29.).
22. SQUIRES, Allison (2017): The drivers of Demand for Language Services in Health Care. In Jacobs E., Diamond, L.: *Providing Health Care in the Context of Language Barriers*. *International Perspectives,* Multilingual Matters, Bristol, 1-20.
23. TORÓ Tibor (2016): Egy helyben topogva? Kisebbségi nyelvi jogok alakulása Romániában 2008 és 2015 között. *Magyar Kisebbség*, 2, (80.) szám.
24. *A Regionális vagy Kisebbségi nyelvek Európai Chartája*. http://adattar.adatbank.transindex.ro/nemzetkozi/921002h.htm, (letöltve 2017. 04. 29).
25. VETÉSI László (2001): *Juhaimnak maradéka*. KOMP-PRESS, Kolozsvár.
26. VERES Valér (2005): *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai kiadó, Budapest.
27. WYN SIENCYN, Sian (1995): *A Sound Understanding*: *an Introduction to Languages Awarenesse,* Cardiff, CCETSW Cymru.

2.3. CSALÁDALAPÍTÁS, CSALÁDI NYELVHASZNÁLAT ÉS IDENTITÁS NAGYVÁRADI MAGYAR SIKETEK KÖRÉBEN

Dr. Belényi Emese

2.3.1. Értelmezési keretek. A kutatás célkitűzései és módszerei

Az identitás fogalma több síkon és többféle vonatkozásban értelmezhető. Tylor meghatározásában a kultúra a társadalom nem anyagi javainak összessége, amely az egyén számára mozgási közegül szolgál: „komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsölt, a jogot, a szokást és mindazon egyéb képességeket, amelyeket az ember a társadalom tagjaként elsajátít" (Tylor, in Józsa, 2000,13). Padden és Humphries (1988) definíciója szerint a kultúra „tanult viselkedésmódok együttese, amely saját nyelvvel, értékekkel, magatartási szabályokkal és hagyományokkal rendelkező emberek csoportját jellemzi". A kultúra „az ember önmaga által teremtett funkcionális világa" (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2011, 57), alkalmas arra, hogy körülhatárolja egy közösség értékeit és annak módozatait (formáját, nyelvét), azt, ahogyan a közösség megtermeli és elfogyasztja a saját értékei kinyilvánításaként létrejött kulturális javakat (Lakos, 2011, 65).

„A kultúrák többféle módon találkozhatnak egymással" (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2014, 7). Amikor multikulturális társadalomról beszélünk, ez annyiban szélesebb fogalom a multietnikus társadalomnál, hogy a kultúra fogalmába nem csupán az etnikai kultúrák tartoznak, hanem például a szegények, az ifjúság stb. szubkultúrája is (Forray, 2003), de ebbe a körbe tartozik a *siketkultúra* is. Szociológiai és antropológiai perspektívából tekintve a siketség – eltérően más fogyatékossági típusoktól - nyelvi-kulturális közösségalkotó tényezőként működik. A siket közösség nem csupán fogyatékossággal élők egyik csoportja, hanem nyelvi-kulturális kisebbség is (Padden, 1989), amelynek tagjai elsődleges kommunikációs eszközként a jelnyelvet használják. A siket emberek a világot főként vizuálisan érzékelik, egy közös kultúrához tartoznak, s legfőbb meghatározójuk, hogy a mindennapi kommunikációjuk során egy vizuális-manuális nyelvet, a jelnyelvek valamelyikét használják (Bartha, 2004).

A siket közösség belső struktúrája szerint nem homogén. Tagjai számos – többségi vagy kisebbségi - etnikai-nyelvi közösséghez tartoznak, és ezt a belső sokféleséget nem hagyhatjuk figyelmen kívül akkor, amikor a siket identitás alakulását vizsgáljuk. A kisebbségi etnikai-nemzeti hovatartozással rendelkező siket személyek identitása többségi sorstársaikhoz viszonyítva is összetettebb és dinamikusabb társadalmi mezőben alakul, amely esetenként nem mentes a konfliktusoktól sem, és mindenkor a konkrét körülmények hatása (nyomása) révén változik (Atkin et al., 2002). Azonban általános következtetésként megfogalmazható az, hogy a nemzeti többség-kisebbség viszonyrendszerében elkerülhetetlenül megjelenő hatalmi egyensúlyhiány miatt a kisebbségi közösséghez tartozó személyek nehezebben tudnak olyan öntudatot és önbecsülést kifejleszteni magukban, amely függetlenedhetne a nemzeti többség percepcióitól és viszonyulásmódjaitól (Scheurich, 1993). A hegemóniát gyakorló etnikai-nemzeti többség jellegénél fogva homogenizáló nyelvi-kulturális perspektívából szemlélve a kisebbségi nyelvhasználat ezért hátrányos helyzetet generáló tényezőnek minősül (O'Neill, 2013).

Tanulmányomban az *etnikai-nemzeti kisebbségben élő nagyváradi siket személyek* helyzetét vizsgálom, olyan társadalmi csoportét, amelynek tagjainál - fogyatékossági létállapotuk mellett és azzal összefüggésben - a kulturális gyökerű többszörös kisebbségi helyzet áll fenn. A halló, orális nyelvi kultúrára épülő társadalomban jelnyelvi-kulturális kisebbséget alkotnak, de a siket közösségen belül is – amelyhez egyébként a siketkultúra erős köteléke kapcsolja őket – a többségitől eltérő nyelvi és etnikai-nemzeti másságot képviselik. Peremhelyzetük ugyanakkor a kisebbségi etnikai-nemzeti közösségen belül is többféle módon megnyilvánul, lényegében visszatükrözi a siket személyeknek a halló társadalomban és kultúrában elfoglalt marginális státusát.

Kutatási stratégiám megtervezésénél abból indultam ki, hogy a társadalmi kirekesztés és befogadás folyamatai, az identitás kialakulása, változásai és továbbörökítése az etnikai-nemzeti kisebbségi helyzetbe beleszületett siket személy egész életútját végigkíséri, ezért a feltáró munkának az egyéni életút minden lényeges állomására, társadalmi színterére ki kell terjednie. Vizsgálódásaim során az életút lényeges állomásainak, fordulópontjának az iskoláskor előtti családi nevelés éveit, a formális tanulási életszakaszt, az ifjúsági éveket és családalapítás szakaszát, valamint az érett felnőttkort, a családalapítást és az identitás saját családon belüli továbbadásának korszakát tekintettem.

Az említett dimenziók közül jelen tanulmányban *a családalapítás szakaszának és az identitás gyerekekre való átörökítésének folyamatát vizsgálom a siket házasfelek által alapított családokban.* Kiinduló hipotézisem szerint a siketek párválasztási döntéseinek meghozatalakor a partnerek jelnyelvi kulturális identitása, a jelnyelvi kommunikáció családon belüli gördülékeny kommunikációjának lehetősége képezi a legfontosabb szempontot (Moiser, 1999, 9). *Azonban a nemzeti identitás megőrzésének és családon belüli továbbadásának esélyei szempontjából a halló társadalomban tapasztaltakhoz hasonlóan a siket közösségen belül is lényeges különbség tapasztalható az etnikailag homogén és heterogén házasságok között.* A homogén magyar családokon belül a magyar identitás, a magyar jelnyelvi/orális nyelvi tudás átörökítése – a siket kultúra alkotóelemeivel ötvözve – természetes és általában zavartalan folyamat, amelyben esetenként szerepet kaphatnak a (többnyire halló) nagyszülők is. Ezzel szemben az etnikailag heterogén családokon belül a magyar nemzeti-nyelvi identitás fennmaradása és átörökítése az etnikailag homogén magyar családok helyzetéhez viszonyítva jóval bizonytalanabb (Sallai, 2010).
Vizsgálatom során a következő *kutatási kérdésekre* kerestem a választ:

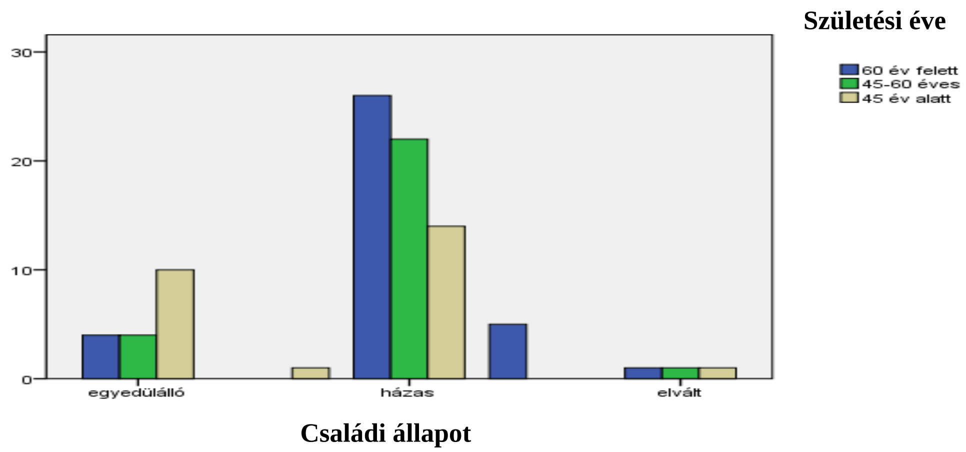
1. Milyen szerepet játszik egyrészt a jelnyelvi kulturális identitás, másrészt pedig az etnikai hovatartozás a házastárs kiválasztásában?
2 Hogyan történik a kommunikáció az etnikailag homogén és etnikailag heterogén házasságokban? Milyen szerepe és súlya van a román jelnyelv és a magyar jelnyelv, valamint a román és magyar orális nyelv (artikuláció) használatának a házastársak közötti kommunikációban?
3. Milyen kommunikációs módozatokat használnak a siket szülők a siket, illetve halló gyermekükkel el? A jelnyelv és a siket kultúra áthagyományozása mellett milyen etnikai-nemzeti identitásbeli örökséget kap a gyermek?

Kutatómunkám folyamán egyaránt használtam kvantitatív és kvalitatív módszereket. *Kérdőíves felmérés* révén a nagyváradi siket közösség magyar tagjai és (a vegyes házasságban élők esetében) román házastársaik körében gyűjtöttem információkat. A kutatási mintába 111 személy került be, ezek közül 89 magyar identitású, 22-en pedig a vegyes házasságban élő magyar nemzetiségű személyek román házastársai. A kérdőíves felmérés kutatási mintájába bekerült személyek közül tipológiai differenciáló tényezők alapján kiválasztott alanyokkal *életút-interjúkat* készítettem annak érdekében, hogy feltárjam a személyes életutat alakító döntések mélyebb mozgatórugóit, motivációit, az egyén életében bekövetkezett kulcsesemények, történések szubjektív megélésének módját, valamint az identitás alakulásában játszott szerepüket.

2.3.2. Identitás és kommunikáció a családon belül

A siket közösség – a család mellett – a siket személyek elsődleges élettere, *a házastárs kiválasztásának legvalószínűbb társadalmi környezete* is. A házastársválasztásban az elsődleges szempont a jelnyelvi kulturális identitás. Ennek fontosságát mutatja a siket partnerek között létesített házastársi kapcsolatok magas fokú stabilitása is. Legtöbben, ha már nem egyedülállók, házasságban élnek, és amint az 1. sz. ábra adatai is tükrözik, válás alig fordul elő:

1. ábra. *A magyar siketek családi állapot és korcsoport szerint* N=89

A kutatási mintánkba bekerült siket személyek kizárólag a siket közösség jelnyelvet használó tagjai közül választottak házastársat, annak ellenére, hogy interjúalanyaink nyilatkozatai szerint, nem egy esetben a halló szüleik igyekeztek őket lebeszélni erről:

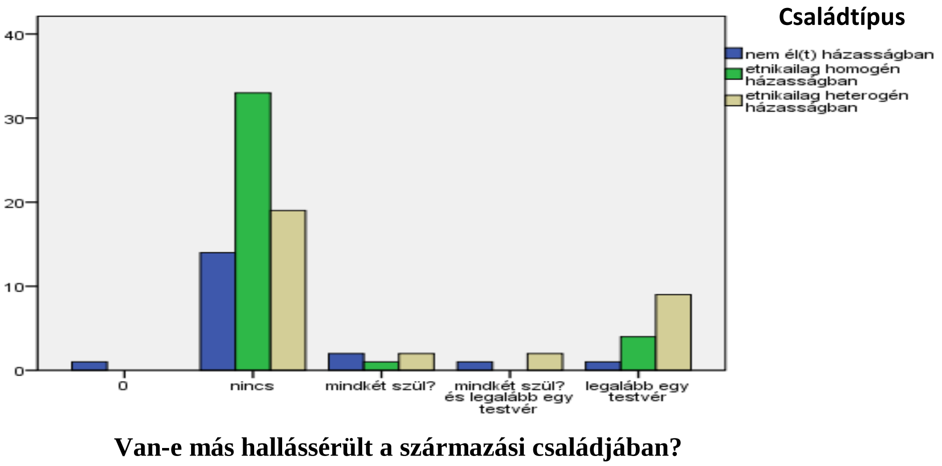
H. I. Családalapításnál szülei mellette álltak, választott kultúráját elfogadták, bár vele nem kommunikálnak jelnyelven, mivel ő is és felesége is jól tudnak szájról olvasni. Azokat a szavakat nem mindig sikerül leolvasniuk, amelyek nem ismertek számukra.
K. M. Szülei nem avatkoztak bele a házasságába, ám a lány szülei igen, mert ők nem támogatták abban a döntésében, hogy siket társat válasszon: abban reménykedtek, hogy halló unokájuk lesz. Féltek a siket generáció megismétlődésétől.
P. S. Édesapja kijelentette, jelelő, kizárólag csak jelnyelven kommunikáló siket fiúval ne kerüljön kapcsolatba, arra kérte, ha már hallássérült férjet választana magának, az legalább úgy beszéljen, mint ő.

A megkérdezett siket személyek legtöbbje a speciális iskolában találkozott először egymással és az iskola elvégzése után tartották a kapcsolatot. Más részüket a siketek vallási közösségének megléte hozta össze, vagy sok esetben a Siketek Egyesülete programjain ismerkedtek meg és maradtak aztán együtt:

I.D. „Amikor a nagyváradi siket baptista gyülekezet küldöttségével Piatra Neamţ-on jártam, az ottani siket baptista gyülekezetnél, akkor találkoztam először mostani feleségemmel."
H. K.„Befejeztem az iskolát, dolgozni kezdtem és azután elkezdtem a siketek klubjába járni. Először nem, de később ott találtam magamnak társat."

Kutatási eredményeink szerint a vizsgált siket közösségen belül a népesség átlagához viszonyítva nagy gyakorisággal fordulnak elő *etnikailag vegyes házasságok*. E jelenség feltételezhető okai összefüggnek a siket kultúra és a jelnyelvi kommunikáció integráló szerepével, valamint azzal, hogy a magyar nyelvű, etnikailag homogén általános iskolai közösségből kikerülve a magyar siketek elsődleges közösségi környezete az etnikailag heterogén szakiskolai, majd lakóhelyi siket közösség lesz.

2. ábra. *A magyar siketek házasságuk típusa (etnikai homogenitása/heterogenitása) szerint* N=89

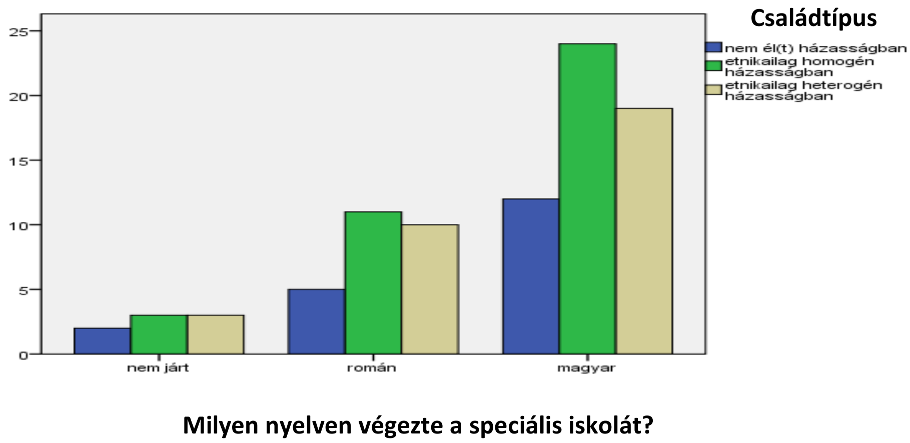
A 2. ábra adatai azt tükrözik, hogy a siket kultúra (siket szülők és/vagy testvér) jelenléte a partnerek származási családjában növeli az etnikailag heterogén párkapcsolat kialakításának valószínűségét. Amint az alábbi interjúrészletekből is kitűnik, a siket-kultúrában szocializálódott fiatalok identitástudatában a nemzetiséget meghatározó etnikai elemekre ráépülnek a siket kultúra közösségbe vonó, egységesítő, ugyanakkor egyedivé tevő sajátos elemei, így a két különböző (román és magyar) nemzethez tartozó egymással házasságra lépő siket személy e vonatkozásban másként éli meg a kulturális kompromisszumok kialakítását, mint ahogyan az a halló vegyes házasságoknál tapasztalható.

L. F. Feleségével egy Brăila-i szilveszteri mulatságon ismerkedett meg, a siket közösségben, egy évig jártak, ezután házasodtak össze, két évre rá született meg a fiuk. Felesége halló családban nőtt fel, de már kisiskolás korától részese lett a siket kultúrának. Kétévesen gyógyszeres kezelés következtében vesztette el hallása nagyobb részét, a Galaţi-i hallássérültek iskolájába járt, itt tizedik osztályig, majd a Iaşi-i speciális szakiskolában folytatta 3 évet. Tehát ő már korán kapcsolatban került a siketekkel, a jelnyelvvel.

H. Z. Amikor dolgozni kezdett, egyre gyakrabban eljárt a siketek közösségébe, és itt ismerkedett meg későbbi férjével is.

K. S. Férje szintén siket, román nemzetiségű, a Craiova-i siketiskolába járt, utána a jászvárosi (Iaşi) siketek szakiskolájába. Mégsem az egyesületnél találkoztak először, mert férje nem nagyváradi, ám amikor azon a bizonyos futballmérkőzésen találkoztak, itt ragadt… (a nagyváradi egyesületnél elmondása szerint „sorban álltak a siket fiúk a kegyeiért”, de ő nem állt szóba, humorosan: nem állt jelbe velük, talán, mert tartani akarta magát édesapja kéréséhez: hozzá hasonlót… Ennek a későbbi férje tökéletesen megfelelt).

3. ábra. *A magyar siketek házasságuk típusa (etnikai homogenitása/heterogenitása) és az elvégzett speciális iskola nyelve szerint* N=89

Amint a 3. ábra adatai alátámasztják, a magyar-magyar házastársi kapcsolatok nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a magyar iskolában végzettek körében. Ennek okai – a származási családi kötelékek és a nemzeti kulturális hovatartozás szerepe mellett - feltehetően összefüggnek azzal is, hogy mélyebb baráti kapcsolataik kezdete sok esetben még az iskolai évekre nyúlik vissza. A magyar iskola nyelvi-kulturális otthonosságának kedvező légkörében kialakult és az együtt töltött évek személyiségérlelő tapasztalatán alapuló kapcsolatok az eljövendő házastársuk kiválasztásánál is fontosnak bizonyulhatnak.
Kutatási eredményeim szerint a halló magyar családokból származó siket fiatalok esetében, főként azoknál, akik magyar önazonosságukat a magyar siketiskolában egyértelműen megélték, lényeges szempont lehet ugyanakkor az is, hogy a házastárs rendelkezzék magyar nyelvi-magyar jelnyelvi ismerettel/magyar etnikai-nemzeti identitással.

H. I. Második házastársa szülei szintén hallók, mindketten először a kolozsvári siketiskolában találkoztak a siket kultúrával és abban éltek tovább az egyesületen keresztül, itt ismerkedtek meg egymással.

Az identitás szituacionalista-instrumentalista elmélete szerint az etnikai csoportok és az etnikai alanyok a társadalmi helyzet követelményeinek megfelelően képesek elmozdulni etnikai helyzetükből és az etnikai identitás kifejezésében áttehetik a hangsúlyokat a körülmények és kihívások függvényében. A szubjektumok dinamikus struktúrává összeállt identitáskonstrukciójában egyszerre több identitás van jelen (Young, 1976) és „bizonyos időkben bizonyos speciális identitás kap primer szerepet" (Bell, 1975, 159). Ezek a megállapítások különösen értékes elméleti megalapozást nyújtanak a siket partnerek által létesített vegyes házasságok kulturális-kommunikációs viszonyrendszerének megértéséhez.
Erdélyben és Partiumban végzett kutatások szerint a halló családtagok által létesített vegyes házasságokban a magyar identitás családon belüli átörökítését jelentősen befolyásolhatja, hogy a szülők homogén magyar, vagy pedig vegyes házasságban élnek. A halló személyek által létesített romániai román-magyar vegyes házasságokról szóló kutatások többnyire azt a következtetést vonják le, hogy a vegyes házasságot kötött családokban mindkét fél külön világot hoz magával, eltérő hagyományokkal és szokásokkal. Az ilyen házasságok esetében számít az, hogy mennyire erős a házasfelek magukkal hozott identitása, ugyanakkor a felek személyiségjegyei által meghatározott hozzáállása is lényeges, az, hogy az illető domináns vagy inkább „behódoló” típus (Sallai, 2010, 125).

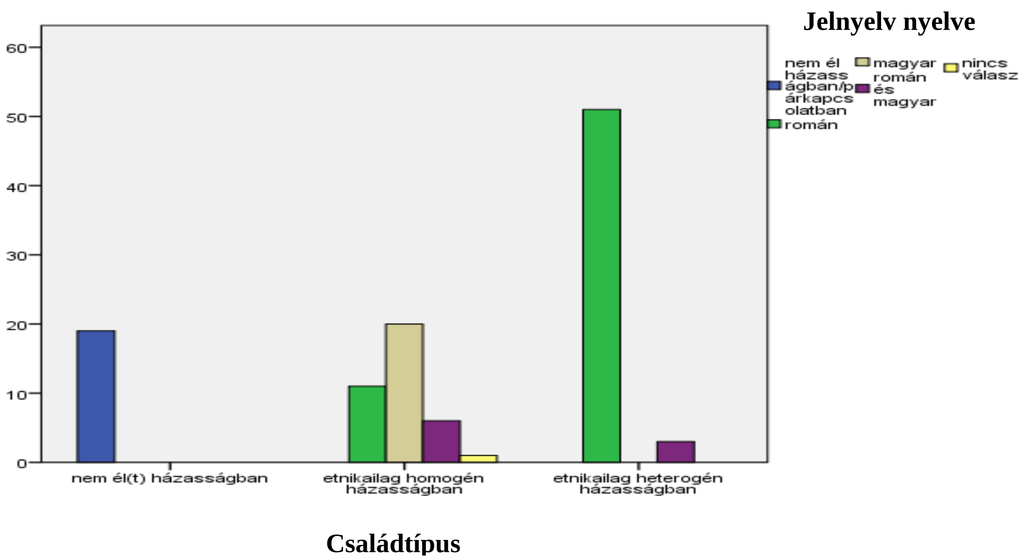
Kutatásom során azt tapasztalhattam, hogy a vegyes házasságok jellemzőire utaló szociológiai kutatási eredmények, amelyek a halló társadalom párkapcsolati viszonyait térképezték fel, nem állják meg teljes mértékben helyüket a siketek közösségének vonatkozásában. A siket közösségben a halló

társadalomban tapasztalthoz képest azért is nyilvánul meg nagyobb nyitottság az etnikailag vegyes házasságok megkötése iránt, mivel e házasságokat a siket házasfelek a számukra elsődleges identitásalkotó funkciót betöltő siket kultúra perspektívájából *homogénnek* érzékelik. A siket kultúrában ugyanis nem a többségi társadalomra jellemző hangzó nyelvek, hanem a vizuálisan észlelhető jelnyelv a döntő – és a házastársakat nemzeti határokon átívelő kulturális egységbe ötvöző - kommunikációs mód.

Mindazonáltal a siket közösségeken, siketkultúrán belül létesített etnikailag vegyes házasságok esetében is kérdés marad, hogy a közös jelnyelvi identitáson belül melyik partikuláris nemzeti forma „kerekedik felül”, vagy esetleg milyen kompromisszum születik a két nemzeti nyelv és kultúra családon belüli „küzdelmének” eredményeként, hiszen a különböző nemzetekhez tartozó siketek az illető nemzeti nyelvhasználati közegben honos nemzeti jelnyelvükön értekeznek egymással, amely szintén egyedi, akár egy nemzet orális nyelve.

Kutatási eredményeim a tanulmányozott siket populáció esetében alátámasztják a halló családok szakirodalomból ismert szociológiai helyzetképének analógiájára kialakított hipotézisemet, miszerint etnikailag vegyes környezetben az adott településen vagy régióban számbelileg domináns nemzeti jelnyelv - jelen esetben a román jelnyelv (és jóval kisebb mértékben az orális nyelv) - nagyobb valószínűséggel válik az etnikailag vegyes családon belüli kommunikáció nyelvévé. Ezt tükrözik a 4. ábra adatai.

4. ábra. *A házastársi kommunikációban használt jelnyelv nyelve a családtípus (a család etnikai homogenitása/heterogenitása) szerint* N=111

Amint láthatjuk, amennyiben az egyik házastárs román, a családon belüli jelnyelvi kommunikáció nyelve valószínűleg a román jelnyelv lesz, ami jellemzően az etnikailag vegyes siket közösségen belüli kommunikáció nyelve is. A tipikus helyzet az, hogy a magyar házastárs általában ismeri az (esetenként orális nyelvvel kísért) román jelnyelvet, a román házastárs viszont nem ismeri annak magyar megfelelőjét. Ez a kölcsönösség-hiány viszont a magyar halló szülőkkel rendelkező magyar házastárs által alapított etnikailag vegyes házasságok esetében azt is eredményezheti, hogy a román jelnyelvet tanult vagy román etnikumú siket házasfél a magyar fél halló szüleivel (tágabb családjával) már jóval nehezebben kommunikál, éppen nyelvtudásbeli összeférhetetlenségük miatt.

Egy partiumi, halló családtagok által alapított vegyes házasságok körében végzett kutatás (Flóra és Szilágyi, 2008, 146) szerint a nemzeti és nyelvi identitás közötti szoros kapcsolat mellett a nyelvhasználat bizonyos öntörvényűséggel, önállósággal is rendelkezhet, ami főként olyan esetekben nyilvánulhat meg erőteljesebben, amikor a vegyes házasságban élők kulturális hovatartozásának kinyilvánításában viszonylagos egyensúlyi helyzet áll fenn. A családon belüli multikulturális együttélésre való törekvést tükrözik azok az esetek, amikor a családban mindkét nyelvet egyaránt használják. Sajátos módon erre utal az ún. kevert nyelvek kialakulása és használata is.

Figyelemre méltó az is, hogy azoknak a családoknak a jelentős részében, ahol az egyik nyelv dominál, a gyermekek többé-kevésbé megtanulják, és alkalmanként használják a másik nyelvet is. Ilyen körülmények között a multikulturális környezet olyan hatásokat eredményezhet, amelyeket a szülők illetve a gyerekek előnyökként is megélhetnek. Ilyenek például: mindkét házastárs nyelve anyanyelvként való

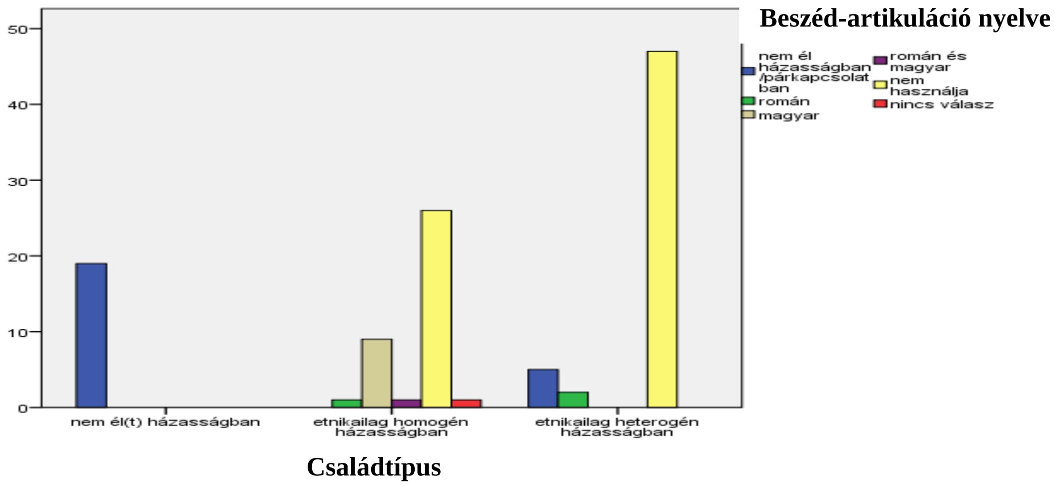
elsajátításának lehetősége a családban, a kétféle etnikai-nyelvi közösséggel való közvetlen családi kapcsolattartás lehetősége, az ezekből fakadó nagyobb fokú rugalmasság, tolerancia, alkalmazkodóképesség.

Kutatási eredményeim arra utalnak, hogy a fenti egyensúlyi helyzetek kialakulásának esélyei számottevőek a siket-kultúrán belül etnikailag vegyes családot alapított házastársak és gyermekeik, közeli hozzátartozóik által kialakított kommunikációs környezetében is. Azokban a családokban, ahol a házastársak családi-származási hátterének heterogenitása kombinálódik a siketkultúra kommunikációs módozataival, bonyolult, sokrétű kommunikációs helyzetek alakulhatnak ki, ahol nagy eséllyel érvényesülhet a különféle nyelvi-kulturális identitások egyfajta dinamikus egyensúlya. Macnamara (1966) e jelenség leírására *a kétnyelvű funkcionálás kétkapcsolós modelljét* ajánlja. Szerinte a két- vagy többnyelvű egyén önállóan dönt arról, melyik nyelvén kíván beszélni, és a döntés nyomán működésbe hozhatja kódolási rendszerét ezen a nyelven. Az eredmények a kétnyelvű egyének nyelveinek állandó interakciójára utalnak, ha egyszerre mindkét (vagy több) nyelv hat rájuk.

N. ismeri a magyar jelnyelvet is, bármikor elő tudja venni, de orálisan nem tudja magát magyar nyelven kifejezni, csak románul. Apja a házastársával orális módon nem kísért román jelnyelven kommunikál, mert a magyar jelnyelvet magyar orális kísérettel tanulta, azaz a hangképző órák magyarul zajlottak. Vagyis anyanyelvén. Végeredményben a kétféle jelnyelv társítása történik oly módon, hogy a magyar származású fél a gyermekével való jelnyelvi kommunikációjába beépíti a magyar nyelvű speciális képzés során elsajátított magyar orális nyelven kísért magyar jeleket (amelyek kivitelezési formája, orientációja, testhez viszonyított helye lényegében különbözik annak román megfelelőjétől, amelyre vonatkozik). Ez a folyamat egyszerűbben, mondhatni spontánul megy végbe az etnikailag vegyes házasságban élő halló házastársak hangzó beszéddel történő belső kommunikációjához képest.

Mivel a siketek belső családi és közösségi kommunikációjában a jelnyelv az elsődleges kommunikációs eszköz, ők az orális nyelv nemzeti hovatartozást kifejező szimbolikus funkcióját a halló emberektől eltérően kevésbé érzékelik. A magyar nyelvi identitás az etnikailag homogén siket házastársak kapcsolatában ezért leginkább a magyar jelnyelv használatának preferálásában nyilvánul meg. Amint az 5. ábra adataiból kitűnik, az etnikailag homogén családok egy kis részében jelen van és szerepet játszik a magyar identitás megőrzésében a magyar orális kommunikáció is, de döntő súlya a *magyar jelnyelvi* kommunikációnak van.

5. ábra. *A házastársi kommunikációban használt beszéd/artikuláció nyelve a családtípus (a család etnikai homogenitása/heterogenitása) szerint* N=111

A siket szülők siket családtagjaikkal többnyire jelnyelven kommunikálnak, esetenként orális beszéddel kísérve, de inkább anélkül. A siket szülőkkel rendelkező, homogén siket házasságban élők esetében a tágabb család halló családtagjaival viszont korlátozott a kapcsolattartás, ennek egyik legfontosabb oka a megfelelő kommunikációs csatorna hiánya.

K. S. Tágabb családjában apjával és bátyjával jelnyelven kommunikál, édesanyjával viszont beszéddel (orálisan) kísért jelnyelven. Anyósa nem tanult meg sms-t írni, ezért a Brăilán élő szülőkkel korlátozott a kapcsolattartás.

Az etnikailag heterogén (pl. magyar-román), de a siket kultúra szempontjából homogén (siket személyek által egymással kötött) házasságokban is elsődleges fontossággal bírnak a jelnyelvi siket kultúra által meghatározott identitás és az ahhoz kapcsolódó kommunikációs módozatok, elsősorban a jelnyelvhasználat, még akkor is, ha a házasfelek egyikének sem volt sima, zökkenőmentes az útja a siket-kultúra és közösség megtalálásához.

B.L. Esetében az apa magyar és az anya román nemzetiségű. Az apa halló családból származik, az anya pedig román nemzetiségű, és hallássérült szülők gyermekeként a siket kultúrában nőtt fel. A házaspár gyermekei, bár az anya román nemzetiségű, magyar nyelvű speciális oktatásban Kolozsváron tanultak, a leány 8 évet, a fiú 6 évet. Továbbtanulásuk következő színtere a román speciális gimnázium, ahová a kisfiú már hatodikosként csatlakozik 8 osztályt végzett nővéréhez. A családon belüli kommunikáció nemzetiségi nyelve az ő esetükben megoszlik a szülők anyanyelvei és a két szülő közös élete során kialakított kevert jelnyelv között.

3.3.1. Az identitás családon belüli áthagyományozása

A siket partnerek által alapított családokban érdekes jellemzőket mutat a jelnyelvi és orális nyelvi identitás *halló* gyermekekre történő átörökítése. Életút-interjúim során érzékelhető volt, hogy amennyiben halló szülőkkel rendelkező siket házaspárnak halló gyereke születik, a siket szülők ezt bizonyos értelemben megkönnyebbülésként, felszabadulásként, egyfajta nemzedékeken átívelő „rehabilitációként” élhetik meg, még akkor is, ha egyébként jól érzik magukat a siket-kultúrán alapuló házasságban és magában a siket-kultúrában.

A halló nagyszülők gyakran kulcsszerepet vállalva kapcsolódnak be halló unokájuk nevelésébe, ami azt jelenti, hogy a gyermek egyaránt elsajátítja és magáénak érzi az orális kultúrára és a siket kultúrára jellemző kommunikációs módozatokat és ezáltal alkalmassá válik arra, hogy minden felmenő családtagjával (szülő, nagyszülő) hatékonyan, az illető családtag által leginkább otthonosnak érzett módon kommunikáljon. Amikor nincs más halló családtag (nagymama, testvér), a siket szülők fontosnak tarthatják, hogy ebben az esetben alakuljon ki szoros nevelési kapcsolat akár (halló) távoli rokonnal, baráttal.

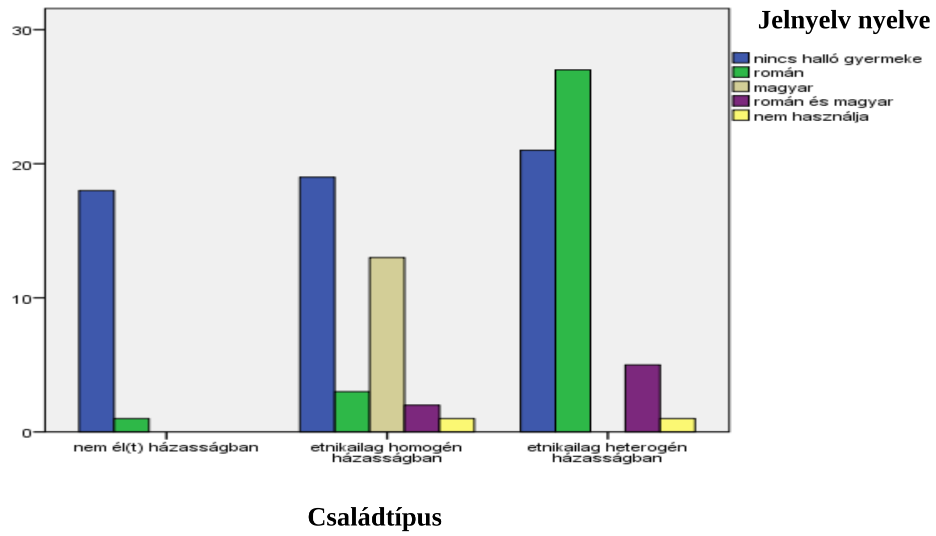
D.R. „Amikor megszületett a fiam, a nővérem jelenlétének köszönhető, hogy hallott élő beszédet, és a nővéremmel való kommunikációval párhuzamosan a jelnyelvet is megtanulta velünk.”

A halló gyermek az orális nyelvet (nyelveket) elsősorban a halló nagyszülőktől sajátítja el, a jelnyelvet (jelnyelveket) pedig a siket szülőktől. Tehát az ilyen családon belül bonyolult és sokrétű kommunikációs kódrendszer alakul ki/működik, s ezt a családtagok természetes módon élik meg. Mindenkinek sajátos jelrendszere van. Így a családon belül kialakul egy újabb kommunikációs jelrendszer, ami a család sajátos jegyeit hordozza. A jelek többsége olyan jelekből tevődik össze, melyeket az évek során tanultak és használnak más siket társaikkal való kommunikációjukban.

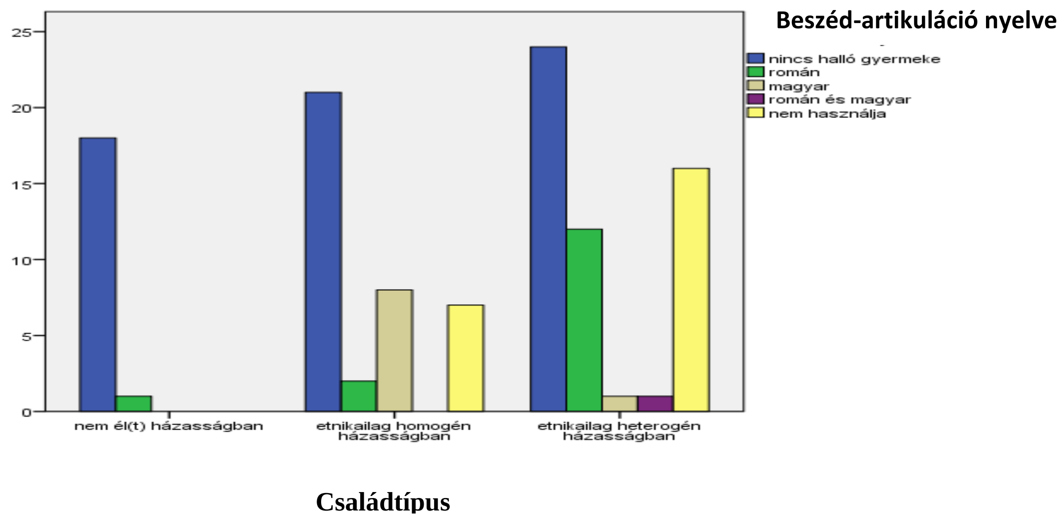
G. F.„Ha ön magyar jelnyelven tanult, feleségével román jelnyelven kommunikál, a gyermekekkel milyen jelnyelvet használnak? Válasz: "A gyermekekkel kialakítottunk egy vegyes, mindkét jelnyelvből átvett jeleket tartalmazó kommunikációt."
A.Z. Amikor letelt a 3 hónap, az édesanyának vissza kellett mennie dolgozni, ezért a hét hat napján a nagymama felügyelt a kisgyermekre, ő tanította beszélni, az anya csak szombatonként vitte haza. A családon belüli kommunikáció az alábbi módon történt: a nagymama családján belül: orális módszer, mégpedig magyar nyelven: az unokájával és siket leányával is. A nagyapa ugyanezzel a módszerrel. Siket vejükkel alig tartanak kapcsolatot, román nyelvi tudásbeli hiányosságaik miatt. Interjúalany a halló gyermekével magyar jelnyelven és a párhuzamosan használt magyar orális nyelven kommunikál, az apa (a gyermek apja) román jelnyelven és ezzel párhuzamosan orális román nyelven, a halló gyermek anyjával orális magyar nyelven, illetve jelnyelven, apjával román orális nyelven, illetve jelnyelven kommunikált. A siket, román származású apa sem a magyar orális nyelvet, sem a magyar jelnyelvet nem ismeri. A házastársak egymással román jelnyelven és román orális nyelven értekeznek.

A fentiekben leírtakhoz hasonló kommunikációs helyzetek jelenlétének családon belüli inter-kulturalitást és multikulturalitást erősítő szerepe kétségtelen, hatással van az identitás családon belüli megélésére, alakulására is. Mindazonáltal – amint a 6. és 7. ábrák adataiból kitűnik - kutatási eredményeim a nyelvi identitás halló gyermekek felé történő továbbadása tekintetében is alátámasztják azt a hipotézist, hogy az etnikailag homogén siket magyar családokban a magyar jelnyelvi és orális nyelvi identitás nagyobb eséllyel örökítődik át a halló gyermekekre az etnikailag heterogén (magyar-román) családokhoz viszonyítva.

6. ábra. *A jelnyelv nyelve halló gyermekeikkel etnikailag homogén és heterogén házasságokban* N=111

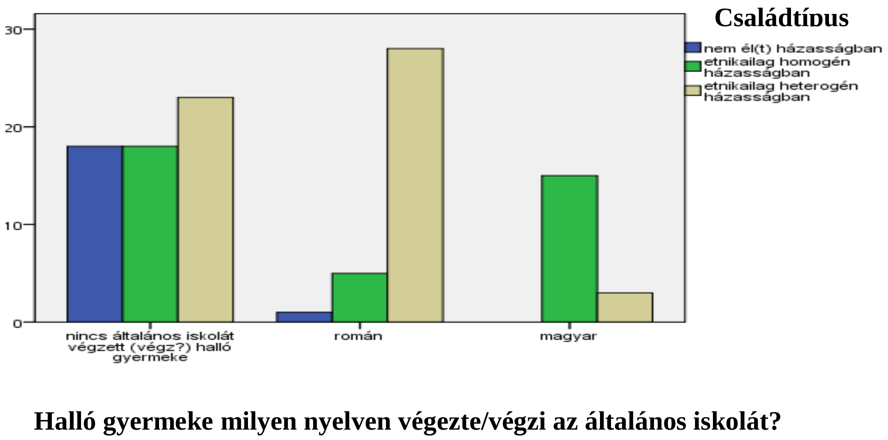

7. ábra. *A beszéd/artikuláció nyelve halló gyermekeikkel etnikailag homogén és heterogén házasságokban* N=111

Ugyanezt a következtetést erősíti a siket szülők családjában felnövő halló gyermekek beiskolázási nyelvével kapcsolatos kutatási információnk, amelyet a 8. ábra összegez. Láthatjuk, hogy az etnikailag heterogén családban nevelkedő halló gyermekeket többnyire román nyelvű iskolába íratják szüleik, míg a magyar iskola, mint oktatási nyelvi opció, elsősorban a homogén magyar családok halló gyermekeinek beiskolázására jellemző. Ezek a tendenciák lényegében megegyeznek a halló társadalomban tapasztaltakkal. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy a siket családban felnövekvő halló gyermek – akár etnikailag homogén, akár heterogén családból származik – iskoláztatásának nyelvétől mindenképpen gazdag és sokrétű kulturális-nyelvi örökséget visz magával, hiszen a családi körben nemcsak az orális nyelvet (nyelveket), hanem a jelnyelv egy vagy egynél több nemzeti változatát is elsajátítja.

8. ábra. *Etnikailag homogén és heterogén házasságokban felnövő halló gyermekek általános iskolájának nyelve* N=111

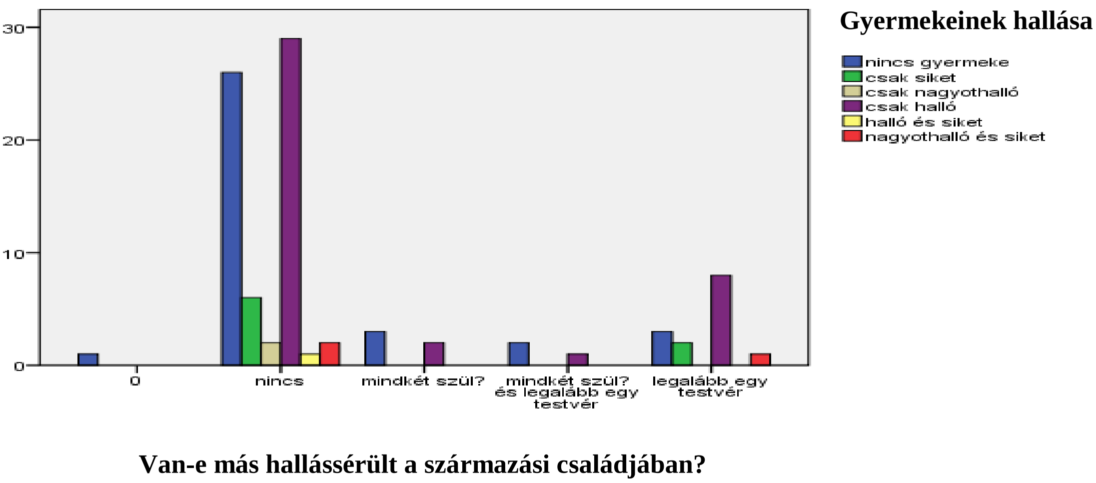

Interjúalanyaink narratíváiból kiderült, hogy a szülők, de a siket nagyszülők is, örömmel fogadják azt, ha a családban az unokák nemzedékére is továbbhagyományozódik a siket-kultúra. A tágabb család halló tagjainál viszont nagyobb valószínűsége van az elutasító magatartásnak, azt szeretnék, hogy ha már gyermekük nem is lehetett halló, de unokájuk legalább hallónak szülessen.

L.D. Amikor fia megszületett, és megállapították, hogy szintén siket lett, nem volt bánatos, sőt vele együtt szülei, valamint a felesége kimondottan boldogok voltak, hogy hozzájuk hasonló, mi több, büszkeséget éreztek. Bevallása szerint félt az elidegenedéstől, ami akkor állt volna fent, amennyiben a gyermek hall. Halló apósa is szeretettel fogadta, egyedül anyósa (felesége halló anyja) bosszankodott unokája siketsége miatt.

A siket szülők siket gyermekeinek családon belüli szocializációja és identitásbeli fejlődése szintén érdekes jellemzőkkel bír. Tudjuk, hogy ők genetikai okokból jóval kevesebb arányban vannak jelen a siket szülők családjában, mint a halló gyermekek, ezt tükrözik a 9. ábra adatai.

9. ábra. *A siket identitás nemzedékek közötti átöröklődése a kutatási mintába bekerült családokban* N=111

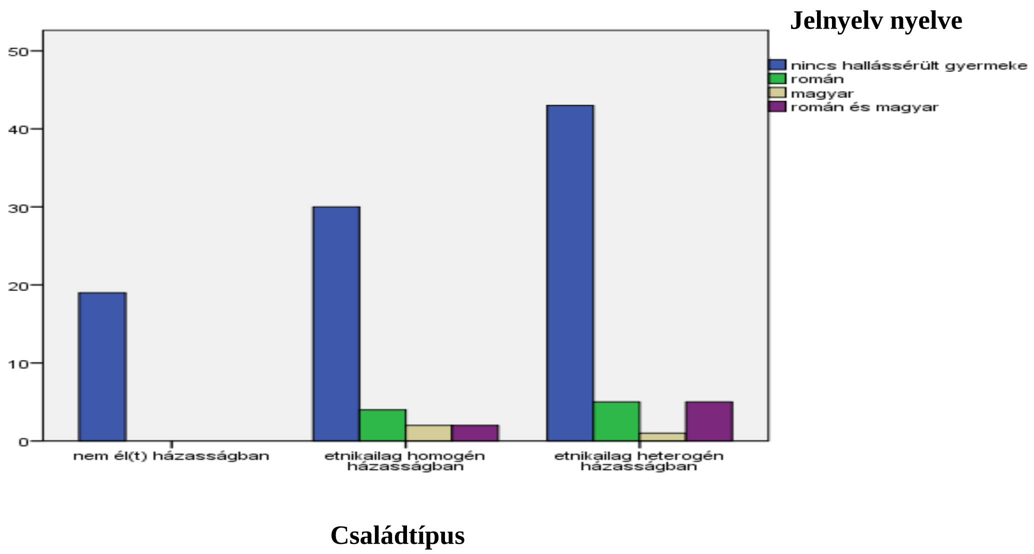

A 10. és 11. ábrák adatai azt mutatják, hogy a magyar jelnyelvi identitás siket gyermekre történő átörökítéséhez – a halló gyerekek esetében tapasztaltakhoz hasonlóan - az etnikailag homogén magyar siket családokban kínálkozik nagyobb esély. Van azonban példa olyan etnikailag heterogén házasságra is, ahol a

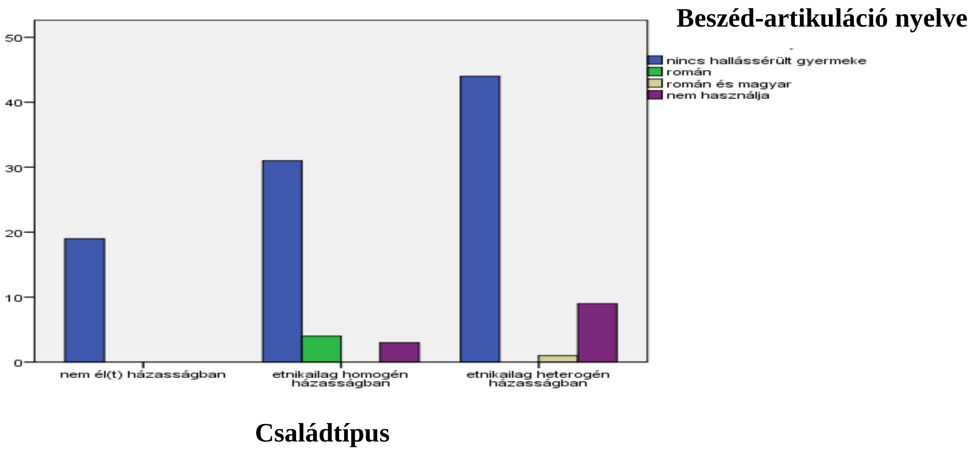
magyar fél több-kevesebb sikerrel, de törekszik arra, hogy anyanyelvi identitását – elsősorban annak jelnyelvi formáját – áthagyományozza a következő nemzedékre.

H. Z. Otthon egymás közt a férjével a magyar jelnyelvet használják, de megtanulták a román jelnyelv jeleit is, viszont lányukkal, C-vel már ez utóbbit alkalmazzák egyre inkább, mivel lányuk egyedüli magyar siket a hallássérültek líceumi osztályában.
H. I. „Feleségemmel otthon magyarul jelelünk, de C. az édesanyjával már románul, viszont én ragaszkodom ahhoz, hogy velem magyarul kísérje a jelnyelvet.”

10. ábra. *A siket gyermekeikkel használt jelnyelv nyelve etnikailag homogén és heterogén házasságokban* N=111

11. ábra. *A beszéd/artikuláció nyelve siket gyermekeikkel etnikailag homogén és heterogén házasságokban* N=111

A vegyes házasságban élő siket szülők siket gyermekeinek iskolaválasztásában bizonyos esetekben olyan multikulturális családi modell érvényesülhet, ahol a döntő tényező a gyermek neme. Ha az anya magyar etnikumú, a leánygyermek nagyobb valószínűséggel kerül a magyar tannyelvű speciális oktatásba. Amennyiben az apa a magyar tannyelvű speciális iskolában végzett, az anya pedig román etnikumú, a család inkább preferálja az apa számára már otthonos kolozsvári magyar nyelvű iskolát a fiúgyermekek részére.

K. I. és K. E. heterogén házasságban élő siket szülők, akik három, szintén siket gyermeket neveltek fel: két fiút és egy lányt. Az apa, aki magyar nemzetiségű halló családba született, a román nyelvű szakiskola megkezdése előtt a kolozsvári magyar nyelvű, siketek speciális iskolájába járt 8 évig. Amikor gyermekei

iskolaválasztására került sor, lánygyermekük édesanyjához hasonlóan a román nyelvű speciális alapoktatásba került, míg a fiúgyermekeket az apa a kolozsvári magyar nyelvű siketiskolába íratta be. Amikor a szülőket megkérdeztem e döntésük mozgatórugóiról, válaszukból az derült ki, hogy például az apa saját otthonosságérzetét kívánta fiainak is átadni. „.... ott jól éreztem magam, kedves, türelmes tanárok voltak. Gondoltam, jó lesz a fiúknak, jól tanítanak, becsületesen.„Ebben a családban a román oktatásba került lánygyermek román nemzetiségű siket párt választott, míg az egyik fiúnak magyar felesége van (a másik fiú nem nősült meg).

2.3.4. Következtetések

Kutatási eredményeim egyrészt igazolják, másrészt lényeges vonatkozásokban gazdagítják is a hipotézisemben megfogalmazottak tudományos információs értékét. Megerősítést nyert, hogy a homogén házasságban élők esetében magyar származási családi környezetük és a magyar iskolában kapott nevelés hatása is szerepet játszik abban, hogy a kedvezőtlen feltételek ellenére etnikai-nemzeti identitásukról nem mondanak le, ezt a maguk mikroközösségében, párkapcsolataikon és családi-rokonsági kötődéseiken keresztül továbbra is ápolják. E családokon belül a magyar identitás, a magyar jelnyelvi/orális nyelvi tudás átörökítése – a siket kultúra alkotóelemeivel ötvözve – természetes és általában zavartalan folyamat, amelyben esetenként szerepet kaphatnak a (többnyire halló) nagyszülők is. Amennyiben viszont az egyik házastárs román, a siket-kultúrán belüli kommunikáció nyelve valószínűleg szintén a román jelnyelv/orális nyelv lesz, ami jellemzően a siket közösségen belüli etnikumközi kommunikáció nyelve is. A tipikus helyzet az, amikor a magyar házastárs általában ismeri az (orális nyelvvel kísért) román jelnyelvet, a román házastárs viszont nem ismeri annak magyar megfelelőét. Ezekben a családokban a magyar nemzeti-nyelvi identitás átörökítése az etnikailag homogén magyar családok helyzetéhez viszonyítva bizonytalanabb és jóval kisebb eséllyel valósul meg.

A kutatás eredményei rávilágítanak arra is, hogy a kommunikációs helyzet és az identitás átörökítésének folyamata különösen bonyolulttá válhat azokban a több generáción átívelő (nagyszülőket, szülőket és gyermekeket magába foglaló) nagycsaládi környezetben megvalósuló interakciókban, ahol siket és halló, nemzeti többségi és nemzeti kisebbségi identitással rendelkező családtagok egyaránt jelen vannak. Ezekben a helyzetekben sajátos, sokrétű kommunikációs modellek érvényesülhetnek, az identitás továbbadásának partikuláris jellemzőkkel rendelkező útjai és módozatai valósulhatnak meg. Külön figyelmet érdemelnek e tekintetben a *többgenerációs* és *etnikailag is heterogén* siket családok, ahol – miközben tendenciaként jelen lehet a kulturális nyelvi beolvasztás-beolvadás is – ugyanakkor sajátos nyelvi és kulturális gazdagodás, kulturális-nyelvi egyensúlyra törekvés is megfigyelhető, amely a kisebbségi helyzetű siket családtagokkal rendelkező családok kommunikációs és kulturális helyzetéből fakadó természetes nyitottságból és rugalmasságból fakad.

A taglalt kérdésköröket tekintve, mint megoldási stratégia, igen erőteljesen vetődik fel az *anyanyelvi oktatáshoz való jog* és tényleges lehetőség biztosításának követelménye. Mivel a jogok kifejező eszköze a nyelv, lényeges kérdés, hogy milyen nyelven biztosított a jogokkal való élés lehetősége. A vonatkozó nemzetközi dokumentumok gyakran megfeledkeznek annak kinyilvánításától, hogy az oktatáshoz való jog egyben anyanyelvű oktatáshoz való jogot is jelent (Andrássy 2006:13; Kontra 2004:103). Márpedig „az egyes nemzetiségekhez, népcsoportokhoz, etnikumokhoz tartozó egyének érdeke és joga, hogy kultúrájukat átörökíthessék gyermekeik számára az iskolarendszer keretei között is" (Forray 2003).

Az anyanyelvű oktatáshoz való jog a siket közösségekre, mint saját nyelvvel (a jelnyelvvel) rendelkező önálló kulturális közösségre is vonatkozik, ezért úgy kell kialakítani, hogy a jelnyelv is beleférjen. Annak fényében, hogy a kisebbségi-etnikai közösségekhez tartozó tanulók ugyanolyan jogokkal rendelkező tagjai a siket közösségnek, mint a többségi nemzeti hovatartozással rendelkező siket társaik, lényeges hangsúlyoznunk, hogy a tanulók által használt kisebbségi családi orális nyelv mellett oktatási - nyelvhasználati joguknak és tényleges lehetőségeiknek ki kell terjedniük az általuk használt *kisebbségi jelnyelv(ek)re* is. Románia esetében ez feltételezné olyan iskolai hálózat kialakítását (az óvodától a középiskoláig), ahol a román jelnyelv/orális nyelv elsajátítása mellett a tanulóknak lehetősége van a magyar identitásukat kifejező és erősítő kommunikációs eszközök (magyar jelnyelv, orális nyelv, ujj-abc) elsajátítására, teljes jogú és értékű használatára a tanórák során és az informális tanulói közösségben egyaránt.

A szociális szakemberek szerepe szintén lényeges lehet a magyar identitás erősítésében a siketek társadalmi életének minden színterén: a származási és saját maguk alapította családjukban, az iskolában és az iskolát körülvevő társadalmi környezetben, de a helyi siket közösségi életben is. E szerepvállalásnak

elsődleges feltétele a siketekkel foglalkozó szakemberek magyar jelnyelvi ismerete, otthonossága a siketkultúrában.

Irodalomjegyzék

1. ALBERT-LŐRINCZ, Márton és ALBERT LŐRINCZ, Csanád (2014): Kifelé a multikulturális térbe, *Magiszter*, 6-15, http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/ magiszter /2014/osz/05albertmultikulturalister06_15.pdf, (letöltve 2018. 02.01.)
2. ALBERT-LŐRINCZ, Márton és ALBERT LŐRINCZ, Csanád (2011): Az identitásképződés szorongató kerete, avagy a kultúra mibenléte, *Magiszter*, 54-71. http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2011/tavasz/08.pdf, (letöltve 2017. 11. 24.)
3. ANDRÁSSY, György (2006): Az anyanyelv használatához való jog jellege. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, *2*(4), 13–19.
4. ATKIN, Karl, AHMAD, Waqar és JONES, Lesley (2002)**:** South Asian deaf people and their families: negotiating relationships and identities. *Sociology of Health & Illness,1*(24), 21–45.
5. BARTHA, Csilla (2004)**:** Siket közösség, kétnyelvűség és a siket gyermekek kétnyelvű oktatásának lehetőségei. In Ladányi M., Dér Cs. és Hattyár H. (szerk.): *„...még onnét is eljutni túlra...”*, Budapest,Tinta Könyvkiadó.
6. FLÓRA, Gábor és SZILÁGYI, Györgyi (2008): *Identitás és jövőkép*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
7. FORRAY, R. Katalin (2003): A multikulturális/interkulturális nevelésről. *Iskolakultúra*, *13*(6-7),18-26.
8. JÓZSA, Péter (2000): A társadalmi élet közege és a kultúra. In Bauer Béla (szerk.) *Süsü a társadalomban.* Budapest, Új Mandátum Kiadó, ELTE TÓFK, 13-23.
9. KONTRA, Miklós (2004): Nyelvi emberi jogi polémiák. *Korunk*,11(15). 103–114.
10. MACNAMARA, John (1966): The Linguistic Independence of Bilinguals. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 5*, 729-736.
11. LAKOS, Renáta (2011): Siketség: Kommunikációs akadály vagy lehetőség az oktatásban? In Kun Györgyi (szerk.) *Tudomány – Felsőfokon*. Szárliget, Új Tudós Kiadó.
12. MOISTER, Anthony G. (1999): Marital Quality in Deaf-Deaf and Deaf-Hearing Marriages. Utah: Utah State University. http://digitalcommons.usu.edu cgi/ viewcontent.cgi?article=3654&context=etd, (letöltve 2016. 06.08.)
13. O'NEILL, Fiona (2013): Making sense of being between languages and cultures: a performance narrative inquiry approach. *Language and Intercultural Communication*, *13*(4), 386-399.
14. PADDEN, Carol (1989): The Deaf Community and the Culture of Deaf People. In: Sherman Wilcox (szerk.) *American Deaf Culture.* Silver Spring, Maryland, Linstok Press.
15. PADDEN, Carol és HUMPHRIES, Tom (1988): *Deaf in America: Voices from a culture*. Cambridge: Harvard University Press.
16. SALLAI, Jakab (2010): Interkulturális identitás a vegyes nemzetiségű és vallású családokban *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica, 2*, 121-131.
17. SCHEURICH, James Joseph (1993): Toward a white discourse on white racism. *Educational Researcher, 22*(8), 5-10.

2.4. A SZOCIOKULTURÁLIS HATÁSOK ÉRVÉNYESÜLÉSE A SEGÍTŐFOGLALKOZÁSÚAK SZAKMAI IDENTITÁSÁNAK ALAKULÁSÁBAN[15]

Dr. Albert-Lőrincz Enikő – Dr. Albert-Lőrincz Márton

2.4.1. Bevezető gondolatok

A szakmai identitás szokványos megítélésében a formális oktatás során megszerzett diplomák játsszák a fő szerepet. Amikor egy állást meghirdetnek, a megfelelés mérlegekor, elsődlegesen az iskolai végzettséget igazoló okmányokat elemzik, és ha ez megegyezik az állás profiljával, csak a szakmai jártasságot kérik számon, ami a különböző munkahelyeken eltöltött években és funkciókban testesül meg. Ezekből az adatokból nyilván következtetni lehet az illető személy szakmai profiljára, és arra is, hogy a szakmai én alakulását az akadémikus felkészülés mellett milyen további, formális vagy informális tényezők alakították, de nem kaphatunk teljes rálátást a személy szakmai kompetenciáira, sem szakmai szocializációjának sajátosságaira. A segítőszakemberek esetében az oklevelek, diplomák, ismeretek mellett, döntő jelentőséggel bír a segítő értékrendje, annak a kultúrának vagy szubkultúrának az ismerete amelyben dolgozik.

Annak a szocio-kulturális környezetnek, amelyben a szakember tevékenykedik, illetve, saját, eredeti közösségének mint szocializációs háttérnek fontos szerepe lehet a szakmai szerepmagatartás, a professzionális karrier alakulásában. Tanulmányunkkal arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a szakmai énbe beépül annak a közösségnek az szokás- és értékrendje, amelyen a szakember szocializálódott, s ennek felismerése, tudatosítása növeli a szakmai sikerességet, erőforrás a problémakezelésben.

2.4.2. Elméleti megalapozás

Az elmúlt század elején lezajlott néprajzi-antropológiai tereptanulmányok – Romániában jeles képviselői Dimitrie Gusti (1880-1955), Petre Andrei (1891-1940, Venczel József (1913-1972) – nemcsak a földrajzi és kulturális környezet identitás-meghatározó szerepére irányították rá a figyelmet, hanem arra is, hogy a közösségi összetartozásnak vagy közösségalakításnak (Püski,) szervező ereje van intra- és interperszonális szinten is. Észre kellett venni, hogy a lokális társadalmakban a lelki reprezentációknak, a viselkedésnek, a verbális és nonverbális kommunikációnak, az érték és normarendszernek, a normakontrollnak és szankciónak sajátos megjelenésformái vannak, amelyek hatnak az egyénre. Az etnikailag homogén közösségekben mindez kollektív reprezentációként létezik és a mindennapi élet „kulturális performanciájában" testesül meg (Niedermüller 1989).

Az elmúlt század utolsó harmadában újraélednek a lokális társadalmak etnikai vonatkozású kutatásai Kutatások eredményei mutatnak rá, hogy a lokális társadalmi csoportokban rejtett erők ténylegesen működnek (Hunter, 1974; Goffmann, 1981; van den Berghe, 1981; Heritage, 1984; Rokkan és Urwin, 1984; Fife, 2005; Jánosi, 1986; Niedermüller, 1987, 1989; Gergely, 1988), s ha ezeket nem vesszük figyelembe a szakmai-én elemzésekor, fontos erőforrásokat hagyunk figyelmen kívül.

Harold Garfinkel (1984, idézi Giddens 2003) kidolgozta az un. etno-metodológiát, amelynek az a lényege, hogy az értelmezett viselkedést vagy kommunikációt társadalmi kontextusban vizsgálja. Adams szerint „a néprajzi módszerek a kalitatív módszerek kategóriájába tartoznak, a kulturális irányultságok, az emberi hiedelmek és magatartásformák, valamint a szociokulturális változások időbeli megértésére irányulnak" (Adams, 2012, 339).

[15] A tanulmány angol nyelvű változata nyomtatásban megjelent: Albert-Lőrincz, E. – Albert-Lőrincz, Márton (2014): Socio-cultural Traits of the Professional Identity of Helpers. *Communication, Context, interdisciplinarity, 3rd Edition,* Studies and Articles, Volume III, Section: Education Sciences, (Coord. I. Boldea), Edited by: The Alpha 2069–3389, http://www.upm.ro/cci3, indexat ISI Web of Science Thomson Institute for Multicultural Studies Published by: "Petru Maior" University Press, Tîrgu Mures, pg. 48-56.
A kutatást a a Budapesti Balassi Intézet 2013. évi kutatási programja keretében elnyert ösztöndíj segítette.

Garfinkel (idézi Giddens 2003) munkássága – annak ellenére, hogy a mindennapi kommunikatív cselekvéseket értelmező módszerekre vonatkozik –, utat mutat a „népi” értékek felfedezéséhez, és felbátorít arra, hogy a társadalmi kontextust a segítő hivatások szakmai identitásalakító tényezőjének tekintsük.

Az etnokutatások nyomán új interdiszciplinák jelentek meg. Ezek közül szeretnénk kiemelni az etnoanalízist (etnopszichiátriát), nemcsak azért, mert a romániai bánsági Lugoson született Dobó György – George(s) Devereux néven vált ismertté – a megteremtője, hanem, mert „elméleti és metodológiai konzekvenciái nem csak a szűkebb szakterületek, hanem általában a társadalomtudományok számára is megvilágító jelentőségűek lehetnek” (Erős, 2008, 3).

Az etnoanalízis szemléleti alapjaira támaszkodva azt gondoljuk, hogy a segítő munka etnopszichológiai dimenzióban is megközelíthető. Mind a segítőszakember – akinek értékrendje magában hordozza eredeti közösségének hatását, mind a klines szempontjából fontos az a közeg, amelyen a személyisége formálódott. Új távlatokat nyithatunk a viselkedési devianciák okainak feltárásában, majd a kezelést illetően is, amennyiben a klienst a saját kulturális csoportjára jellemző gyógyító hagyományok rendszerében elemezzük. Jozef Vyrost és Alena Zelova az etnopszichológiát úgy határozza meg, mint „az etnikailag determinált és pszichikailag regulált viselkedés” köztes tudományát, amely az etnikai közösségek pszicho-szociális jegyeit, mint a viselkedés, „a kapcsolatteremtés, a verbális megnyilvánulások, az önértékelés, az értékrendek, előítéletek, sztereotípiák […]” vizsgálatával és értékelésével foglalkozik (Vyrost és Zelova, 1988, idézi Somos, 1990, 1). Az etnoszociológia a népi kultúra tartalmait, a népi forrásokat vizsgálja a társadalmi jelenségek megragadása céljából. Kutatásunk során azokat a „népi, közösségi forrásokat” igyekszünk feltárni, amelyek felismerve hatékonyabbá tehetik a segítő munkáját.

2.4.3. A segítők szakmai identitására vonatkozó kutatásaink

2.4.3.1. Megelőző kutatások és jelen kutatás aktualitása

Egyik korábbi kutatásunk (Albert-Lőrincz és Albert-Lőrincz, 2009) során arra a felismeréshez jutottunk, hogy a segítőfoglalkozású végzős hallgatók és a pályakezdő segítő foglalkozásúak motivációs struktúrájában a vitális értékeknek (problémamentes, kellemes, egészséges, örömteli élet vágya) van irányító szerepük. A szükségletek inkább a külvilág felé irányulnak (megfelelő környezet, jó légkör igénye, elismerés, hasznosság és szabadság). A szociális beilleszkedésben és szakmai szerepvállalásban az elhagyatottság, a respektus és a kisebbrendűségi komplexus érzése a meghatározó. A feltárt tényezők arról árulkodnak, hogy a vizsgált segítők eléggé kiszolgáltatottak környezetüknek, mert a fent említett szükségletek kielégítése főleg külső tényezőkön, a szociális környezeten múlik. A belső erőforrások és a személyiség belső munkával történő kiteljesítése a háttérben marad.

Egy másik kutatásunkban (Albert-Lőrincz et al., 2004) azt találtuk, hogy a pályakezdő pedagógusok nehezen viselik el a velük szemben támasztott magas elvárásokat, túlterhelőnek érzik. Ezek között szerepelnek: az időterhelés, az iskolai morál kialakítása, az előírásokhoz való alkalmazkodás, a magatartásproblémák kezelése, az oktatás, valamint az iskolai élet szervezeti problémáinak kezelése. Ebben az esetben is, a nehézség oka egyrészt a belső iránytű hiánya: mit kezdhetek a problémás helyzetekkel. A problémakezelésben segít, ha ismerjük az adott közösség mentalítását, szokásait, szabályait. Minden közösségnek meg van a sajátos eszköztára a problémahelyzetek kezeléséhez. A segítőszakembernek ezt ismernie kell.

A fent hivatkozott kutatások jelzik a szakmai beilleszkedés nehézségeit, valamint a szemléletváltás szükségességét a segítő foglalkozásúak karrierépítésének, szakmai integrációjának folyamatára vonatkozóan. Ennek a munkának első lépése, hogy a segítő vizsgája meg és tudatosítsa saját identitáselemit, mert ezek fontos részét alkotják a szakmai-énnek is. A szakmai identitást meghatározza: a motiváció, a cél, a szükséglet, a szakma gyakorlásához kötődő érzelem és a kogníció. Ezek mindig a helyi közösségek szellemében alakulnak, és a személyiségfejlődés azon oldalaként határozhatjuk meg, amely megmutatja, hogy az ember a saját foglalkozásán keresztül miként fejezi és teljesíti ki önmagát, mint az adott közösség tagja. A szakmai szocializáció folyamatának tudatos segítése különösen azoknál a szakembereknél fontos, akiknél a saját személyiség munkaeszközként szolgál. Szükségesnek mutatkozik számukra a személyiség erőforrásokkal való felvértezése. Az erőforrások között aktuális kutatásunkban a közösségi erőforrások szerepére világítunk rá.

Érdeklődésünk középpontjában az alakuló szakmai identitás vizsgálata áll. A kutatás két helyszínen zajlott: a kolozsvári BBTE Szociális munka, illetve az egri Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Karának Szociálpedagógia Szakán. A vizsgálatba a végzős hallgatókat vontuk be.

A kutatás során kétféle módszert alkalmaztunk, egy hagyományos, kvantitatív elemzésre alkalmas, kérdőíves felmérést, amelyet egy projektív technikával (szimbólumokat kértünk) egészítettünk ki. A válaszokat szimbólumelemzésnek vetettük alá. Az adatokat fókuszcsoportos tartalomelemezéssel gazdagítottuk (beavatkozó jellegű kutatás).

A felmérésben a két intézmény összes, képzésben levő végzős hallgatója részt vett, összesen 85 személy, 32,9% a kolozsvári szociális munka, 67,1% az egri szociálpedagógia szakon tanul. A vizsgálatban résztvevők 83.5% nő, 15.3% férfi, 1,2% (N=1) nem válaszolt. Ebből Kolozsvárról 25% férfi, 75% nő, Egerből 89.48% nő, 10.52% férfi. Mindkét szakon erősen eltolódott a nemek aránya a nők felé. A válaszadók 5.88% házasságban, 3.53% élettársi kapcsolatban, 43.53% párkapcsolatban él, 45.88% egyedülálló, 1.16% nem válaszolt erre a kérdésre. A házasságban élők és az egyedülállók mind a kolozsvári mintából kerültek ki. Az egri mintában a párkapcsolati forma a jellemzőbb. A megkérdezettek közül 75.30% csak tanul, 4.71% meghatározatlan idejű munkaszerződéssel dolgozik a tanulás mellett, 2.35% meghatározott idejű munkaszerződéssel dolgozik az egyetem mellett, 1.18% diák-státusza ellenére vezetőként dolgozik a szakmában, ugyancsak 1.18% önálló vállalkozó, 3.53% bejelöli az *egyéb* válaszlehetőséget (pl. alkalmi munka), 9.41% nem válaszolt erre a kérdésre. Az látható, hogy a kolozsvári diákok körében gyakoribb a tanulás melletti munkavállalás, mint az egri diákok esetében.

2.4.3.2. A szakmai identitás és a szakmához való viszony jegyei

Kérdőív segítségével azt vizsgáltuk, hogy az eddigi praxis alatt megszerzett tapasztalat apján *mennyire vannak megelégedve választott életpályájukkal*, milyennek ítélik pályamodelljüket. A kérdés jogosultságát az igazolja, hogy minkét egyetemen komoly gyakorlati képzés is folyik, és ennek keretében nagy figyelmet fordítanak a kliensekkel való munkára, így a diákok már az egyetemi képzés alatt megtapasztalhatják, hogy mennyire tudnak boldogulni a választott szakmában, véleményt tudnak formálni arról, hogy hogyan élik meg hivatásukat.

A kérdésekre adott válaszok összevetésének segítségével sikerült megragadnunk a szakmával és a pályával való elégedettséget. Ezek közül most csak azokra a kérdésekre fogunk kitérni, amelyekben szignifikáns különbség mutatkozik a két minta között. Meglepőnek találtuk, hogy a kolozsvári diákoknál szignifikánsan magasabb a pályaelégedettség. A pályaelégedettség elemeire vonatkozóan az alábbi szignifikancia mutatókat kaptuk: a munka szakmai, tartalmi részével való elégedettség (p=0,043); a munka személyi körülményeivel való elégedettség (p=0,049); a munkatársakkal való viszony terén (p=0,023); a munkaközösségre jellemző hangulatot illetően (p=0,012); az álláshirdetéskor kapott ígéretek teljesülése kapcsán (p=0,019); valamint annak a kapcsán, hogy mennyire összeegyeztethető a munka a gyerekvállalással (p=0,037). Ezen különbségek tisztázására további vizsgálatokra lesz szükség. Azt is megtudtuk, az egriek elégedettebbek azzal az alapképzéssel, amit kapnak, azonban az életérzés, a perspektívaérzés, az élettel való elégedettség vonatkozásában a kolozsváriak szignifikánsan magasabb értékeket értek el, azaz sokkal elégedettebbek. Az adatok függvényében arra következtethetünk, hogy a magasabb pályaelégedettség a pozitív életérzéssel függ össze (p=0,003). Arra is fény derült, hogy vizsgált erdélyi csoportban a pozitív életérzés hátterében inkább szocio-kultúrális tényezők szerepelnek, mint anyagi természetűek.

A szakmai identitás vizsgálatára minőségi módszert, a *szimbólumelemzést* is használtunk. Azt gondoljuk, hogy a szakma szimbólumokban kifejezett megélése jobban felszínre hozza a szakmával szembeni attitűd kognitív és affektív elemeit. Ezt a felfogást Jacobi (1999) erősített meg. A jelképek segítségével történő megragadás többlettel bír a viszonyulás racionális megfogalmazásához képest, mivel, „a szimbólum egyfajta mediátor a tudatos és tudattalan inkompatibilitásai, a rejtett és a manifeszt között, sohasem egyoldalúan elvont vagy konkrét, valós vagy nem valós, racionális vagy irracionális. Mindig mindkettő, hiszen a szubtilis valóság átmeneti birodalmához tartozik, amely önmagában kifejező erővel bír" (Jacobi 1999. 94.). A szimbólumelemzés használatának indoka az, hogy a szakma elsajátítását – később a szakma gyakorlását is – egy képekben végbemenő folyamat is kíséri, amelyek segítenek a szerepvállalásban és abban, hogy mások szerepeit, elvárásait és viselkedését jobban megértsük. A szakmai szerep alapja egy olyan reprezentáció, amely képekbe sűrített tapasztalat és élményegységekből áll. Ezek mindig magukban hordozzák annak a helyi közösségnek a sajátos jegyeit amelyben a személy él. Azt feltételezzük, hogy eltérés lehet az egri és a kolozsvári diákok válaszi között.

A végzős hallgatókat arra kértük, hogy annak alapján, ahogyan szakmájukhoz viszonyulnak (amit tudnak róla, és ahogyan megtapasztalták az eddigi gyakorlatok során) találjanak egy jelképet (szimbólumot), ami magába sűríti mindazt, amit számukra ez a szakma jelent, és indokolják meg választásaikat.

A kapott szimbólumokat és az indoklásokat több szempontból elemeztük: konkrét jelentés, érzelmi töltet, irányultság (idősíkok, munkára-kliensre-önmagára), dinamika (statikus, dinamikus), bevonódási szint, elvontsági szint (közelítés-távolítás), stb.

Az egri diákok által leggyakrabban használt szimbólumok közül az első három helyen a mosoly, a szív, a nap állt. A kolozsvári hallgatók által használt szimbólumok közül kiemelkedik: a kéz, a szeretet, a mosoly. Az egriek inkább gesztusok, természeti elemek segítségével jellemzik a szakmát, míg az erdélyiek több interakcióra utaló jelképet, dinamikusabb képeket és mélyebb érzelmi töltetű szimbólumot használnak. Ez a viszonyulásmód tükrözheti a hallgatók lelkiállapotát, kapcsolódhat életérzéseikhez, perspektívaérzésükhöz. Az erdélyiek esetében feltételezhető, hogy a magasabb elégedettségi szintnek köszönhető a képek dinamizmusa, az aktivitást sugalló viszonyulásmód. Ami mindkét minta esetében veszélyeztető, az a szimbólumok erős érzelmi töltete, az idealizálás magas foka. Ezek gyors kiégést, esetleg pályaelhagyást eredményezhetnek.

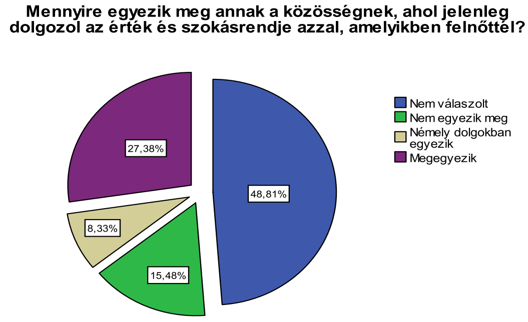
Megállapítható, hogy mindkét minta esetében szükség van a szakmai én tudatos kiművelésére, a fejlődési igény erősítésére, olyan helyzetkezelési eszközök elsajátítására, amelyek megegyeznek a klienskör kulturális sajátosságaival. Ehhez segíthet hozzá a közösséghez való kapcsolódás, valamint annak ismerete. A segítőszakembereknek szakismeretekkel párhuzamosan, el kell sajátítaniuk annak a helyi vagy etnikai közösségnek a mentalitását, értékeit amelyben az illető segítő tevékenykedik.

2.4.3.3. A közösségi értékek, mint a segítő erőforrásai

Nem feltételeztünk túl nagy jártasságot a közösség személyiségformáló hatásának felismerése terén, de nem is láttuk előre, hogy ebben milyen nagy hiányosságok vannak. Arra a kérdésre, hogy *felhasználod-e munkád során annak a közösségnek az egészségvédő hagyományait, amelyben dolgozol?* – a megkérdezettek 47.1%-a nem válaszolt. A kutatás egy későbbi fázisában, a fókuszcsoportban rákérdeztünk a gyakori nem-válasz okára. Azt felelték, hogy nem értették pontosan a kérdést, nem tudták mire gondoljanak a közösség egészségvédő hagyományinak kapcsán. Meglepett, hogy a végzős diákok számára nem kézzelfogható, hogy milyen hagyományokat lehetne beépíteni a kliensekkel való munkába. 28.2% mondta, hogy hasznosítja a közösségi értékeket, figyelembe veszi az illető helyi közösség mentalitását, szokásait, vallását. A kolozsvári minta 50%-a, az egriek 17.5% hasznosítja annak a közösségnek az egészségvédő hagyományait, amelyben dolgozik. Ebből a szempontból érvényes különbség mutatkozik a két minta között. Átlagban a megkérdezettek 24.7%-a nem él a közösségi erőforrások hasznosításával, 21.4% a kolozsvári, 26.3% az egri segítőképzésben tanuló diákok közül.

Az is érdekelt, hogy a végzős hallgatók mennyire vannak tudatában annak, hogy saját személyiségük mint munkaeszköz, szakmai erőforrásokat is hordoz. A kérdés ez volt: *Hoztál-e magaddal abból a közösségből, ahol felnőttél, olyan szokásokat, értékeket, amelyek munkád során erőforrást jelenthetnek?* Ebben az esetben biztatóbb válaszokat kaptunk: 58,3% válaszolt igennel, 15,5% nemmel, 26.2% volt a nem válaszolók aránya. Úgy gondoljuk, hogy a képzés során kiemelten kell figyelni arra, hogy a diákok tudatosítsák gyökereiket, hogy a korai szocializáció során magukba szívott értékek ne vesszenek el, hogy élő valóság legyen számukra az az értékvilág, amit magukkal hoznak, és mint erőforrást hasznosítsák azokat, tiszteletben tartva a kliens szokásrendjét, értékeit. A válaszok további megoszlása a következő: az erdélyiek 75%-a igennel válaszolt, a magyarországiaknak a fele; 15.5% a nemmel válaszolók aránya, ebben nincs jelentős különbség a két populáció között (17.9% Kolozsvár, és 14.3% Eger).

Arra a kérdésre, hogy *Mennyire egyezik meg annak a közösségnek érték és szokásrendje, ahol jelenleg a szakmai gyakorlatot végzed azzal, amelyben felnőttél?* – a következő válaszkategóriák alakultak ki: megegyezik 27.4%, csak néhány vonatkozásban egyezik 8.3%, egyáltalán nem egyezik meg 15.5%, nem válaszolt 48.8% (lásd 2. Ábra). A nem válaszolók (a minta 48.8%-a) 32.1% kolozsvári és 57.1% egri. Az összmintára számolva 15.5% esetében nem egyezik meg a szülőhely és annak a közösségnek a szokásrendje, amelyben jelenleg él. Ez esetben nincs szignifikáns különbség a két minta között. Az egyezés esetében szignifikánsan magasabb a kolozsváriaknak az aránya (46.4%) az egriekhez képest (17.9%).

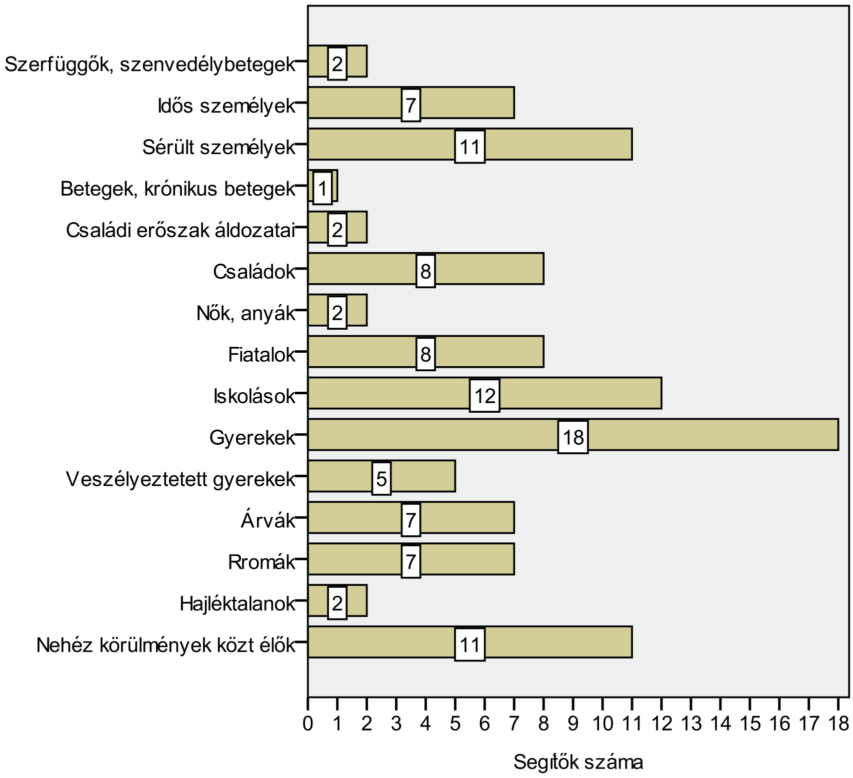
2. Ábra. *A segítő származási környezete és jelenlegi munkakörnyezete (ahol szakmai gyakorlatát végzi) szokás- és értékrendje közötti megegyezőség*.

Rákérdeztünk, hogy milyen kulturális különbségeket észlelnek abban a közösségben, amelyben gyakorlatoznak vagy dolgoznak, ahhoz képest, amelyben felnőtt. A következő válaszokat kaptuk: „más az ítélkezés az otthoni közösségben; más az életstílus, életvitel; a napirendben eltér a két közösség; a családom kevésbé szociális beállítottságú; otthon konzervatívabbak és nem ennyire elfogadóak, segítőkészek; az otthoni kisebb, zártabb közösség, ahol mindenki sokkal jobban figyel egymásra, mindenki köszön mindenkinek; jelenlegi közösségemben interneten tartják a kapcsolatot, lazább kapcsolatok jellemzőek, az emberek nem járnak templomba, csúful beszélnek, agresszívabbak"; stb.

A hasonlóságok sor a következő: „fontos a tanulás és az erkölcs; az élet értelmének a hitben való keresése; segítőkészség, segítenek egymásnak; elhanyagolják a közösség akaratát; a generációk közötti különbség: a mai 18 évesek szabadosabbak, érdektelenebbek, nem kommunikálnak, belefásultak a napi problémák megoldásába, hajlamosak a depresszióra, gyakoriak a családon belüli diszfunkcionális viselkedések; a praktikán odafigyelnek rám, támogatnak, együtt dolgozunk, épp úgy, mint otthon; idősekkel dolgozom, ugyanazokat az értékeket vallják, mint a nagyszüleim; fontos a gyerek, életelvekben van egyezés: a gyengébbet segíteni kell, a sérültekkel való foglalkozás kapcsán fontos érték a szeretet, a megbecsülés, a törődés, az egyén védelme, segítése, szeretete; a legfontosabb, az Isten iránti szeretet, bizalom".

A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyetemi képzés bejezése után sokan nem szülőhelyükön találnak munkát. Indokoltak láttuk megkérdezni: *Van-e előnye annak, ha egy segítőszakember abban a közösségben dolgozik, amelyikben felnőtt?* Ebben a kérdésben a két egyetemi központ diákjainak véleménye nagyon közeli. A válaszok megoszlása: nem válaszolt 14,8%, igen 48,1%, nem 16,0%, igen is nem is 21,0%. A megkérdezetteknek nagyjából a fele ítéli úgy, hogy a helyi kultúra ismerete hasznos lehet a segítő számára.

Ahhoz, hogy jobban rálássunk arra, hogy az egri és a kolozsvári végzős hallgatóknak milyen tapasztalata van a különböző szocio-kulturális vagy éppen más etnikumokkal való munkában – megkérdeztük tőlük, hogy eddigi gyakorlatuk során milyen célcsoportokkal kerültek kapcsolatba. A következő ábra az összpopulációra vonatkozó képet szemlélteti.

3. ábra. *A szakmai gyakorlat célcsoportjai*

Láthattuk, hogy minkét tanulmányi helyszínen a hallgatók leginkább gyermekekkel, nehéz körülmények között élőkkel, valamint sérült személyekkel dolgoztak, tehát a tanulmányban bemutatott véleményüket ezen az alapon fogalmazták meg. Az sem elhanyagolható, hogy volt már alkalmuk szubkultúrával és más etnikumúakkal való munkára is. Még sem tudatosult bennük annak fontossága, hogy odafigyeljenek és megismerjék azokat az erőforrásokat, amelyek az illető népcsoportok kultúráját jellemzik és amelyek bevonhatók a beavatkozások során a segítő munkába.

2.4.4. Összefoglaló értékelés

A kutatás központi célja az volt, hogy összehasonlítsuk a kolozsvári és az egri segítő képzésben levő hallgatók szakmai identitásának sajátosságait, hogy megvizsgáljuk, milyen mértékben van jelen érzelmi-motivációs szinten a közösségi érték- és szokásrend a szakmai-énben. Meggyőződésünk szerint a szakmai én alakulását befolyásolják a helyi közösségekben rejlő erőforrások. A közösségi szocio-kulturális közeg értéktartalékai hozzáadódnak a személyiségfejlődéshez, és jelentősen befolyásolják a segítő szakember szakmai profilját, szakmai önkifejezését.

Kutatásunk során úgy találtuk, hogy:

- a szimbólum elemzés alapján, azt láthattuk, hogy a magyarországi illetve az erdélyi segítő szakemberek szakmai identitásának, valamint a szakmához való viszonyának sajátos meghatározó jegyei vannak;
- a segítő szakmára készülők nincsenek eléggé tudatában annak, hogy az a közösség, amelyben szocializálódtak, értékeket ültetett el személyiségükben; nem ismerik fel, hogy a bennünk élő közösségi értékek erőforrásként használhatók a segítő munkában, ugyanakkor annak a közösségnek az erőforrásokra is lehet, sőt érdemes támaszkodni amelyben dolgoznak.

Szükségesnek tartjuk, hogy a szakmai szocializáció lehetséges színterein – továbbképzése, konferenciák, szakfolyóiratok – felhívjuk a segítőszakemberek figyelmét arra, hogy szakmai-énjük fontos meghatározója az a helyi közösség, amiben felnőttek, hogy ebből erőforrásokat, eszközkezelő eszközöket meríthetnek. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy megismerjék annak a népcsoportnak, szubkultúrának, etnikumnak a sajátosságait, amelynek tagjaival dolgoznak. A hatékony beavatkozás megköveteli, hogy olyan

készségeket sajátítsanak el, amelyek alkalmassá teszik a másság elfogadására és a hatékony munkára az idegen kulturális közegben.

A szakmai szocializáció folyamatának tudatos segítése különösen fontos azokban a szakmákban, ahol a saját személyiség munkaeszközként szolgál. A szakmai identitás formálódása nem tekinthető spontán folyamatnak, ennek alakulására/alakítására fel kell hívni a leendő segítőszakemberek figyelmét. Fontos, hogy tudatosítsák, hogy az a szocio-kulturális háttér amiben felnőttek és formálódtak meghatározza szakmai-énjüket, valamint, hogy a kliensek kultúrájának ismerete elengedhetetlen a szociális-szakmák képviselői számára. A folyamat első lépése, hogy a segítő vizsgálja meg és tudatosítsa saját és közösségi identitáselemeit, és igyekezzen megismerni klienskörének a szoico-kulturális sajátosságait.

Irodalomjegyzék

1. ADAMS, Kathleen M. (2012): Ethnographic methods.In *Handbook Of Research Methods In Tourism Quantitative and Qualitative Approaches* (eds. L. Dwyer , A. Gill , N. Seetaram), pp. 330-351,http://www.luc.edu/media/lucedu/anthropology/pdfs/Adams. Ethno%20Methods%202012.pdf (letöltve: 2014. 09. 17.)
2. GERGELY András, 1988: Egy civiltársadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva. *Valóság*, 5. sz.
3. ALBERT-LŐRINCZ Enikő, ALBERT-LŐRINCZ Márton (2009): Developing the Mental Image of Profession: a Basic Condition for Professional Development and Creativity. *Buletinul Institutului Pedagogic Iaşi*, Tomul LV, (LIX), Fasc. Ştiinţe Socio-Umane, nr. 3/4, 11–25.
4. ALBERT-LŐRINCZ Enikő, ALBERT-LŐRINCZ Márton, CSIBI Sándor, CSIBI Monika (2004): Egészségmagatartás-vizsgálat szimbólumelemzés módszerével segítő szakmában képződő egyetemi hallgatók körében. In Albert-Lőrincz M. (szerk.): *Az egészség társadalmi értéke. Pszicho-szociológiai írások.* Kolozsvár, Scientia Kiadó, 121–142.
5. ERŐS Ferenc, 2008: Bevezetés. *Thalassa* (19), 1, 3–6, http://imago.mtapi.hu/a_ folyoirat/e_szovegek/pdf/%2819%292008_1/003-006_bevezeto%28ef% 29. pdf, (letöltve 2014. 01.05)
6. FIFE, Wayne (2005): *Doing Fieldwork: Ethnographic Methods for Research in Developing Countries and Beyond.* Palgrave Macmillan, NY and Hampshire UK, https://tpa.abu.edu.ng/www.devcomlibrary.com/Ebook%20Database_B/Doing%20Fieldwork.pdf, (letöltve 2018. 02. 11.)
7. GIDDENS, Anthony (2003): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó
8. GOFFMAN, Erving (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat kiadó
9. HERITAGE, John (1984, reprint 2007): *Garfinkel and Ethnomethodology*. Polity Press, Cambridge.
10. HUNTER, Albert (1974): *Symbolic Communities: The Persistance and Change of Chicago's Local Communities*. Univ. of Chicago Press
11. JACOBI, Jolande (1999): *Complex, archetype, symbol in the psychology of C.G. Jung*. Routledge, London
12. JÁNOSI György (1986): *A szórakozás történelmi funkcióváltozásai*. Budapest, Magvető, Gyorsuló idő.
13. NIEDERMÜLLER Péter (1989): Kulturális etnicitás és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In Váriné Szilágyi I. – Niedermüller P. (szerk.): *Az identitás kettős tükörben*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport – Magyar Pszichológiai Társaság – Tudományos Ismeretterjesztő Társaság kiadványa
14. NIEDERMÜLLER Péter (1987): Irányzatok és módszerek a néprajzi szokáskutatásban. In: Kósa L. (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom. XIV*. Budapest, Akadémiai Kiadó
15. ROKKAN, Stein, URWIN, Derek W., (1984): *Economy, Territory, Identity: the Politics of the Western European Peripheries*. London, Sage
16. SOMOS Péter (1990): Nemzetiségek vizsgálata Szlovákiában. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1. 1, http://epa.oszk.hu/00000/00036/00001/pdf/17.pdf, (letöltve 2014. 01. 05.)
17. PÜSKI Tamás (2008): Foglalkozási karrierkép a mezőberényi és békési gimnazisták körében. *Magyar Pedagógia*, 108. évf. 1. szám 53–69, http://www.magyarpedagogia.hu/document/Puski_MP1081.pdf, (letöltve 2018. 01. 05.)
18. van den BERGHE, Pierre (1981): *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.

A SZERZŐKRŐL

ABRUDBÁNYAI Melinda (Csíkszereda, 1990)**:** a BBTE Bölcsészettudományi Karán végzett Magyar nyelv és irodalom szakon, majd a Szociológia és Szociális munka Intézet szociális munka szakán diplomázott. Jelenleg magiszteri hallgató a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karának Mentálhigiéné a szociális munkában mesteri programjában. Kutatási területe a nyelvi akadályok vizsgálata az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés során. E-mail: abrudbanyai.m@gmail.com

ALBERT-LŐRINCZ Csanád (Marosvásárhely, 1984): PhD, ügyvéd, egyetemi docens, tanintézet vezető, nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, a Kolozsvári Ügyvédi Kamara tagja. Szakterülete a jogszociológia és az EU intézményei. Két szakkönyv és számos tudományos publikáció szerzője vagy társszerzője. E-mail: alcs@gmx.net

ALBERT-LŐRINCZ Enikő (Gyergyószentmiklós, 1953): PhD, pszichológus, egyetemi professzor, kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Tannyelvű Szociológia és Szociális Munka Intézet. Érdeklődési területe: egészség-pszicho-szociológia, intézeti tanácsadás, a csoportokkal való munka módszertana, drogmegelőzés, mentálhigiéné. Több tudományos kutatás vezetője vagy tagja, több tucat tudományos publikáció szerzője vagy társszerzője. Hét szakkönyvet írt, hármat szerkesztett. E-mail: e.albert.lorincz@gmx.net

ALBERT-LŐRINCZ Márton (Csíkkarcfalva, 1951,): PhD, filozófiatanár, ny. egyetemi docens. Érdeklődési köre: politikai filozófia, multikulturalizmus, társadalmi beilleszkedés, nevelés. Több mint 50 egyéni vagy társszerzői tanulmány és cikk, könyvfejezet, valamint öt szakkönyv szerzője, illetve szerkesztője. E-mail: malbert@gmail.hu

BELÉNYI Emese (Szatmárnémeti, 1967): PhD, szociológus, egyepemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Humántudományok Tanintézet. Fő kutatási területe a fogyatékossággal élők társadalmi inklúzióját és esélyegyenlőségét elősegítő közpolitikák vizsgálata. A hallássérült gyerekek és fiatalok érdekében 1998-ban Szatmárnémetiben létrehozta a Szenzor Alapítványt. e-mail: belenyi.emese1@gmail.com, esenzor@yahoo.com

CSIPKÉS Hajnalka-Szende (Torda, 1991): a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Jogi Karám szerzett jogász diplomát, jelenleg a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Szociológiai Doktori Intézetének PhD hallgatója. Kutatási területe a szociális jogok, valamint a közösségi média. E-mail: szende_csipkes@yahoo.com

DÁVID Júlia Noémi (Máréfalva, 1994): 2016-ban diplomázott a didaktikai teológia, és ezzel párhuzamosan az Újságírás szakon. Jelenleg, párhuzamosan, a BBTE Tanácsadás a szociális szolgáltatások területén, illetve a pasztorális tanácsadás mesterképzését végzi a Róma Katolikus Teológia Karon. Főbb érdeklődési területe a roma kérdés. Emellett szívesen ír cikkeket, tanít gyerekeket. További kutatási témái: az erdélyi fiatalok online médiafogyasztási szokásai, a nők helyzete és szerepe a társadalomban.

FODOR László (Csíkszereda, 1950): a neveléstudomány doktora, egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Tanárképző Intézet.
Érdeklődési köre és fő kutatási területei mindenekelőtt az iskolapedagógia, a szociálpedagógia, az egészségpedagógia, a környezeti nevelés, az interkulturális nevelés és a személyiségpedagógia kérdéseire irányulnak. A pedagógiai világ és valóság fenti dimenzióira vonatkozóan több kötetet és számos tanulmányt publikált. Ugyanakkor elméleti törekvéseit és kutatási eredményeit több mint hetven hazai és külföldi tudományos értekezleten mutatta be. E-mail: la_fodor@yahoo.com

FLÓRA Gábor (Marosvásárhely, 1965): PhD, szociológus, egyetemi professzor, rektorhelyettes, nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem. Fő kutatási területei az etnikai, nemzeti és vallási identitás, a nemzeti-kisebbségi ideológiák, a kisebbségi közösségek oktatási és szociális intézményrendszere, valamint a regionális fejlődés kérdésköre. Nyolc kötet, valamint több mint hatvan tanulmány szerzője, illetve társszerzője. E-mail: gavrilflora@yahoo.com

GYÖRBIRÓ András (Nagyvárad, 1985): PhD, szociológus, egyetemi adjunktus a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen. Fő kutatási területei az oktatáspolitika, a politikai szociológia és a gazdaságszociológia, publikációi többségében is ezen témaköröket elemzi. E-mail: andrasgyorbiro@yahoo.com

JUHÁSZ Gábor (Székesfehérvár, 1969): okleveles szociálpolitikus, általános szociális munkás, Európai Unió szakértő, bejegyzett és minősített emberi erőforrás-gazdálkodási vezető tanácsadó, a közgazdaságtudomány területén szerzett Ph.D. fokozatot, a neveléstudományok habilitált doktora, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense, kutatóközpont vezető. Több magyar és angol nyelvű könyv, könyvfejezet, tudományos közlemény szerzője vagy társszerzője, tanulmánykötetek szerkesztője, csaknem 100 humán kutatás-fejlesztési projekt vezető munkatársa. Kutatási területe a jólétigazdaság és a jóléti állam, a szociális-, valamint a helyi gazdaság, a társadalmi vállalkozások, az emberi és társadalmi tőke, emberi erőforrás-gazdálkodás és szervezetfejlesztés, vállalati szociálpolitika, valamint a változásmenedzsment. Email: juhasz.gabor@pte.hu

ISBN: 978-606-37-0360-7